Digitized by Google

Lam. 584 k

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Cam. 584 K

BIBLIOTHECA CROATICA
DR. BOŽIDAR MURGIĆ

NICHT FERNVERLEIHEN

NAZORI,

KAKO SE MOŽE U

HRVATSKOJ I SLAVONIJI

PROMICATI BLAGOSTANJE.

NAPISAO

EDO ARON.

POŽEGA, 1894.
TISKOM I NAKLADOM LAVOSLAVA KLEINA.

30 A

Digitized by Google

Bayerische
Staatsbibliothek
München

Digitized by Google

Cam. 584

Predgovor.

Evo me s ovim svojim skromnim djelom, što sam ga već dugo svršio, ali ga niesam mogao izdati s važnih razloga. Što u njem razpravljam, sve se to osniva na dugotrajnim izkustvima, što sam ih stekao putujući svietom. Ma da me je putovanje skupo stajalo, ipak niesam žalio novaca, jer mi je uviek pred očima bila svrha: da pomognem svomu narodu izkustvom, stečenim po inozemstvu. Zato molim već ovdje štovane čitaoce, da bi to djelo i kao takovo prosudjivali i blagohotno ga uvažili, budući da me nije na nj potakla nikakova lična korist, nego samo čista ljubav prema domovini, ne bih li možda ovim prilogom dodao koje zrnce za duševni, moralni i materijalni napredak naše liepe domovine.

Koliko sam uzmogao prema svojim duševnim silama, toliko sam u tom djelu učinio, pa ću se sav sretan cieniti, ako tko drugi napiše štogod bolje, sigurnije i koristnije nego što je meni bilo mogućno u ovom djelu; sretan ću se cieniti, ako moji nazori nadju odziva u inteligenciji, koja mnogo utječe na odnošaje u našoj domovini. Samo bih u jednom i u drugom slučaju želio, da svakoga vodi ono oduševljenje i ona ljubav, koja je mene vodila, kad sam djelo pisao, a da nikoga ne zavede sebičnost koja se nekako suvišno u nas udomljuje. Svaki čovjek mora osjećati za pravo ljudsko, za istinu, jer ova neprestance sja poput sunca te njezini traci

Digitized by Google

prodiru u svaki kut prievare i laži, pa onda sve stvari izilaze na vidjelo u onom obliku, u kakvom doista jesu. Istina je glavni stup na velikoj zgradi ljudstva, te ga ona, pravo reći, i uzdržaje, jer se na njoj osniva i pravičnost. Istina treba da je svakomu čovjeku glavna svrha, a poglavito onomu, koji što iztražuje.

Dok pravični ljudi ne misle samo na svoju korist kad što rade, nego i na korist svojih suljudi, sebičnjaci misle samo na se, te, ma da imadu prilike učiniti komu dobro, ipak to propuštaju. Takovi se ljudi, radeći samo ono, iz čega znaju, da će samo oni i to sigurno samo oni korist crpsti, za cielo ne mogu zvati domoljubima. Pravo veli mudri Cicero: Moralna se vriednost čovjeka umanjuje, što on u svom poslu više gleda na korist, a ne na to, da li mu je to dužnost. Nijedna plemenita duša ne smije da bude okaljana koristoljubljem i zavišću.

Kad se o čem sudi, onda se obično vjeruje samo pojedinim autoritetima, koji se većim dielom ne obaziru na činjenice, nego izlažu samo svoje misli, koje onda naravno niesu od koristi, budući da se zna, da misli bez činjenica ne mogu dati gradiva za kakove stalne kombinacije. Ja sam pak gledao, da izvedem svoje nazore i priedloge iz činjenica, što sam ih izkusio, pa zato držim, da ne će biti u nazorima pogrješaka, barem ne bitnih.

Možda će se naći ljudi, koji se ne će sa mnom slagati u pojedinostima, ali će se u obće t. j. u cielosti slagati s mojim nazorima. Trudio sam se, da nadjem različna pomoćna sredstva, s kojima će se po vremenu moći liečiti rane u narodnom životu. Istina je, da niesam našao jedan univerzalan liek proti svim nevoljama u narodu, nego sam u ovom djelu tražio liekove i to prokušane liekove za pojedine rane, iz kojih bi po vremenu mogle opasne nevolje izaći, kad im se ne bi našlo lieka. — U tu sam se svrhu najviše obazirao na posjednika zemljišta, na seljaka, koji je po svom zanimanju najvažniji ud državnoga tiela, želeći, da mu pomognu mjerodavni krugovi udruženi s inteligentnim sugradjanima.

Gledao sam ovdje, da se nadju sredstva, po kojima bi se moglo doskočiti zlu, što se uvuklo u zadnjem

Digitized by Google

deceniju i koje je razcjepkalo narod u socijalnom i političkom pogledu. Pozitivno narodno gospodarstvo ima dva diela: gospodarski i politički; ja sam se obazirao najviše samo na prvi dio, ali opet mjestimice niesam propustio ni posljedicâ političkoga.

Budući da se moje razpravljanje tiče najznatnijih narodnih i zemaljskih interesa, to bi trebalo, da se na nj obazre pa da se iz njega izvadi istina, koja će mnogima korist donieti. No hoće li ovo skromno djelo obćenito naći odziva, ne znam, ali sam toliko siguran, da sam se svagdje služio istinom, pa me tješi i to, što sam se čistom ljubavi latio posla.

Koliko sam najviše mogao, prema svojim sam se silama trudio, da pokažem, na koji bi se način — prema ovim nazorime — moglo dići blagostanje naše liepe zemlje u duševnom, moralnom i materijalnom pogledu, da bi se i ona po vremenu uzmogla dostojno takmiti bilo s kojom kulturnom zemljom. Do toga bismo mogli s tim prije doći — samo kad bismo htjeli — jer je i Njegovo Veličanstvo, naš obljubljeni kralj zabrinut otčinskom ljubavi i brigom za procvat svih svojih država i za dobrobit svih svojih naroda. Njegovo je Veličanstvo svojim narodima već mnogo dobra učinilo, ali iz Njegova bi rada i ljubavi još više toga izaći moglo, kad bi vladalo jedinstvo i pravičnost medju žiteljima zemlje. Samo prava volja, sloga i požrtvovnost, (u granicama mogućnosti) pravo su poticalo za rad oko dobrobiti zemlje i država a u interesu državljana. Zato brzo na posao, bez ikakva oklievanja!

Misleći, da sam donekle barem izvršio svoju zadaću, usudjujem se izaći na javnost s ovim svojim skromnim djelom, pa molim, da ga čitaoci blagohotno uvaže, ali, da se još više obazru i na sadašnje prilike u zemlji.

Pisac.

Digitized by Google

Digitized by Google

Ako li želimo u zemlji udovoljiti svim potrebama, koje od godine do godine naročito na narodno-gospodarstvenom polju — sve to više rastu, i od kojih zavisi općeniti napredak, blagostanje i sigurnost, to se ne smijemo podati bezposlici, ne želimo li, da nas u tom smjeru preobladaju drugi narodi, jer se samo po sebi razumije, da bismo u tom slučaju ovisili od drugih naroda, a to bi vrlo štetno djelovalo na razvoj blagostanja cieloga našega naroda.

Da smo do danas prema drugim državama i zemljama kako u kulturi, tako naravski i u blagostanju znatno zaostali, to dobro osjećamo; pa se zato moramo tim ozbiljnije trsiti, da što bolje zanemareno popravimo i druge narode dostignemo. A da vlada svojoj zadaći uzmogne podpuno odgovoriti, to će kraj izravnoga dohodka, ako li ovaj ne smaže svih potreba podmiriti, zakonodavnim putem namaći si i drugih dohodaka — bilo povišenjem postojećih, bilo kreiranjem novih poreza, a sve će te, kako se samo sobom razumije, imati gradjani podmiriti. U obće se mora priznati, da je zemlja samo onda jaka, ako joj vlada ima na razpolaganje dovoljno materijalnih sredstava; bez toga narod ne živi već vegetira.

Digitized by Google

Sad da li se je s tim dohodcima uviek tako gospodarstveno i mudro gospodarilo, da li se je upravljalo štedljivo, kako bi to odgovaralo materijalnim odnošajima i pravoj potrebi, naročito kako bi se podiglo blagostanje pojedinih zemalja i njenih stanovnika, da li se je koristonosno ulagalo u poduzeća, kako se ne bi stanovništvo dužnošću prenapinjalo: — o tom svemu za sada nije mi namjera da izrečem svoje mišljenje i da ga nuždnim dokazima podkriepim, premda se obćenito čuje tužba, da su porez na zemljište i oni drugi prirezi, koji se na tom osnivaju bez obzira na druge vrsti poreza i ine izdatke, vrlo osjetljivo odmjereni. Tako se jednako maloporeznik kao i veleporeznik tuži, da ne može namirivati daća, pri čem opet ne smijemo s uma smetnuti, da je naročito kod zemljištnog gospodarenja izmedju veleporeznika i maloporeznika znatna razlika, da se onaj prvi ima često boriti s takovim neprilikama, za kakove maloporeznik ni ne zna

Unatoč svih tih osjetljivih dužnosti ne možemo ipak reći, da se je već sve pokušalo, što bi moglo narodno gospodarstvo podići, premda će i tu morati svaki nas priznati istinu, da se u nekoliko godina ne dade izvesti sve ono, za što su drugi narodi trebali stoljeća, dok su se tako njihove dužnosti umanjile, otvorila vrela dohodka, a oni ojačali te mogu odoljevati svakoj konkurenciji.

Mi ne smijemo to nazvati da je sangvinički, ako i češće čujemo, gdje se posjednici ovako tuže: Ta naš nam posjed jedva toliko daje, da tek možemo poplaćati sve dužnosti, ako li ne ćemo da plaćamo zateznih kamata i da se izvrgnemo skupomu mučenju utjerivanja. Kako onda možemo misliti na melioracije i druge kulturne poboljšice i na našim imanjima i zakupljenim dobrima iz naših dohodaka, što je često skopčano i sa mjestnim potežkoćama, makar da bi nam to bilo od koristi, i dohodak nam povećalo! Istina je doduše, da bi se ovakovim poboljšicama uvećao i narodnji imetak, jer bi dobio veću vrednost, ali za to mi trebamo u prvom redu podpore od države i zemlje, a onda — novaca! Ovo bi zadnje još možda uz znatne kamate i dobili, kad

Digitized by Google

bismo dali veće jamstvo no je potrebno i kad bi tim dugom svoje posjede obteretili; nu tada bi naše dužnosti bile još veće, ma da i nismo sigurni, da će se naši dohodci uz vladajuće industrijalne i trgovačke odnošaje kano i svakovrstne elementarne neprilike stalno i trajno povećati i nas tako osigurati, da ćemo moći i te nove terete snositi. Ali mi vidimo u drugim zemljama, da su se nade u veće prihode sasma izjalovile. A što ćemo onda naprtivši na vrat uz stare još i nove terete?

S toga se nije čuditi što se u nas često prodaju veliki posjedi, a mali i još češće. Uzrok tomu, imenito ako dodje do sudbene prodaje, ne traži se uviek onaj pravi, nego se često i često i u najviše slučajeva navodi sasma krivi uzrok prodaje. Što se tiče velikih posjeda, to je u najviše slučajeva uzrokom prodaje još godina 1848., gdje su razni faktori na odnošaje veleposjednika direktno i indirektno uplivali.

Tko je u ono doba svoj imetak obteretio kakovim dugom, nije se mogao, — ili u vrlo riedkim samo slučajevima — svoga posjeda osloboditi, jer je uz to imao tada vrlo osjetljivih izdataka i troškova, za koje vlastnici prije nisu ni znali, dočim je rabotu, (kmetove), desetinu i druga beneficija, o kojima je njegovo gospodarstvo ovisilo, sada momentano izgubio.

Uz sve to, što je toliko izgubio, valjalo je gospodaru sada kupiti potrebno blago, razne ratarske sprave i mnogo drugoga, a uz to je morao zidati nove gospodarske sgrade ili barem one stare znatno povećati,

Gospodarima su sad bili nuždni razni sluge, a tih je bilo vrlo težko — upravo nemoguće, onoliko dobiti, koliko je bilo za gospodarstvo potrebno; ti su opet trebali u stanoviti dan dobiti svoju plaću. Osim sluga trebalo je radnika, nadničara; a ovih ne samo da nije bilo toliko, koliko bi bilo nuždno, već je i njih trebalo, ako ne svaki dan, a ono bar svakih osam dana gotovim novcem platiti.

Koji je od gospodara imao nešto gotovine, tomu je bilo još kojekako, premda je i tomu taj izdatak zadavao ogromnih potežkoća; nu u koga nije bilo gotova

Digitized by Google

novca, tomu nije preostalo ino, no potrebiti novac nabaviti novim zajmom na svoj imetak.

Istina je, veleposjednici dobivahu kano odštetu za to zemljo-razteretne obveznice. Ali kada i koliko dobivahu gotovine za nje?

Da je veleposjednik, izgubivši ona stara djedovska prava, imao na razpolaganje kakovu zemaljsku ili državnu novčanu zakladu, gdje bi mogao za svoje posjede, koji su odgovarali duhu vremena i njegovim odnošajima, dobiti nuždnoga novca uz umjerene kamate: to bi mu se tim novcem bilo pomoglo bar za najnuždnije, te ne bi bio prisiljen pozajmljivati novce — a i do tih mu je bilo težko doći — uz ogromne kamate, koje je jedva nasmagao platiti, ili se ne bi morao baciti u ždrielo bezdušnim i bezobraznim lihvarom, da ga gule i da postane njihovim moralnim mučenikom. Kod takovih se prilika znalo često dogoditi, da nije ni bio gospodarom svojih usjeva, jer je ove morao založiti prije, nego su dozreli i prije nego ih je pospremio.

Ako li je veleposjednik imao dobru ljetinu i dobru žetvu, tad je opet produktima pala ciena, jer ili ne bijaše uviek dosta trgovaca ili ne bijaše moguće robu izvezti, budući da nije bilo dobre ceste; a gdje su ceste bile, tu opet nisu bile takove, da se je moglo izvezti do mjesta, gdje je roba prodana i kamo se je imala postaviti. Tako se je s odvozom imalo čekati, dok se dotične ceste naprave ili poprave, — a tu si je kupac uviek računao neku diferenciju.

Željeznica tada nije bilo; parobrodi ili samo parobrodarske postaje bile su riedke, a potrebni podvoz nije si mogao vlastelin ni uz najbolju volju nabaviti, jerbo su se seljaci, kao bivši podanici, u prvo ono vrieme težko odlučili i za novac kuda voziti; a kad bi to učinili, stojalo bi to obično više, nego li je bila roba vriedna. U prvašnje pako doba, u doba kmetstva, dužan je bio seljak dati podvoz na račun dužnih svojih radnja.

Bilo ih je tada mnogo, kojim nije pred očima lebdilo, da budu samo po imenu veleposjednici, nego im je u dnu duše bilo do časti i pieteta, da se na ime stari historički taj posjed sačuva njihovoj obitelji i narodu, pa

Digitized by Google

su prema obitelji i prema materijalnim odnošajima uvadjali prema onoj dobi intenzivni način gospodarenja. Nu bilo ih je opet mnogo, koji nisu omjerili tadanje odnošaje niti š njima računali, kojim nije bilo uputom i mjerilom ono izkustvo, do kojeg se je u tom pogledu bilo došlo već u drugim državama. A zašto? Jer nisu za sve ni znali. Oni nisu znali ni pazili, da li njihove investicije, njihovi troškovi odgovaraju tadanjim odnošajima, nisu znali, hoće li dohodak biti bar tolik, da pokrije ove troškove. Tako je mnogi veleposjednik, uza sve to, što je on i njegova obitelj malo trošila i s malim se zadovoljila, dospio u takov tjeskoban položaj, da je sav prirod otišao samo na to, da se podmire kamate za one novce, što ih je bio pozajmio, da ih u svoj posjed investira.

Zato je Donat Thomich pl. Trescheno živu istinu kazao, kad je ono g. 1847. rekao, da će svi oni, koji s tolikim oduševljenjem izgovaraju rieč dokinuće aviticiteta, koji se ujedno bore, da se dokine desetina i gospoštija, ako se njihove želje izpune, — do skora doživjeti, «te će naša najljepša obiteljska imanja koja su danas u rukama domaćih obitelji, biti predmetom spekulacije i nizkoga lihvarstva.» To se je već u mnogo slučajeva i dogodilo. Tjeskoba njeka obuzme dušu čovječju, kad pomisli, tko je nekoć posjedovao ovo ili ono plemićko dobro, kako ga je izgubio i tko mu je danas gospodarom.

Ovim prodajama nije zemlja ništa dobila, pače je izgubila, jer veći dio tih novih vlastnika, koji su obično stranci, ne pokazuju niti ljubavi niti naklonosti prama narodu, ne pokazuju smisla za kulturu, a najmanje im je na umu, da oni što god uzrade oko toga, kako bi se diglo blagostanje zemlje i naroda, u kom oni tako liepo živu.

Danas je jasno, da bi za obće dobro, naročito za našu zemlju bilo bolje i spasonosnije, ne upuštajući se u specialno izpitivanje razloga, — da se je politički razvoj javnoga života, g. 1848. tako naglo započet, polaganije i opreznije sveo u svoju kolotečinu. To bi se prikazalo tim nuždnijim, da se je svrha toga posmatrala

Digitized by Google

sa pravoga stanovišta. U prvom je redu trebalo, da se ukloni odnošaj osobne odvisnosti, te da se uzpostavi sloboda osobna, gradjansko-državna, ali se je sloboda vlastničtva imala tako provesti, da imetak bude prost od privatno-pravnih tereta, kao i od svih inih službа, koje su od štete slobodnu uživanju imetka; ali da to sve bude od prave koristi, te u koliko iziskuje materijalnih žrtava, trebalo je posebne vlastite zaklade, kakovih je bilo i u drugim državama. Da je takova zaklada postojala, to bi svaki veleposjednik mogao odtuda namaći bar toliko, da bi makar djelomično mogao pokriti potrebe, koje su se pokazivale za vodjenje gospodarstva, pa ne bi morao posegnuti za privatnim zajmovima, gdje su ga vjerovnici nekom ravnodušnošću i lihvarski tlačili. Ovi su zajmovi veleposjednika poveli u propast.

Nu i to je istina, da su svojoj propasti mnogi veleposjednici i sami mnogo pomogli. Ne obazirajući se na to, da mnogi od njih nisu pazili, jesu li njihovi izdatci u odnošaju prema mogućemu dohodku, pa kadkada i na lakouman način gomilali jedan dug na drugi: bilo ih je onda i takovih, koji nisu upravu svojih dobara sami vodili, ili nisu ni razumjeli da upravljaju, pa uz to se još nisu svojski brinuli, da upravu povjere osobama, koje bi bile kadre štogod učiniti, da se opazi boljak i valjano gospodarenje, a koje bi u obće pokazale volje i ljubavi, da im je do toga stalo, a ne uprosto, da sami jedno vrieme lagodno i gospodski živu, svojim gospodarenjem pomažu trošiti i razsipati, pa makar za koju godinu svega nestalo. Žalibože toga se još i dan danas nalazi i opaža.

Upravo kod upravljanja dobara ističe se prieka potreba, da se ovo ne ravna po nekom obćenitom pravilu, već se ima udesiti prema prilikama mjesta i zemlje, te se gospodar ne smije tek sliepo upuštati u dvojbene pokuse, jer se ne može znati, da li će ovi biti uspješni.

U obće se ne bi bilo smjelo sa seljacima postupati tako, — da bi se opažalo neko preziranje ili pače mržnja, kako su to činili neki veleposjednici, nego bi se imali prema njima ovako vladati, da seljaci svoju bivšu gospoštiju štuju i ljube, a ovi da bivše svoje podanike pute

Digitized by Google

u samostalnu gospodarenju. O tom bi morala i današnja naša vlastela nastojati, te neukoga seljaka uputiti u sve, što je valjano, a što on još ne zna i nerazumije, najpače nastojati o tom, da se upozna naprednim racijonalnim načinom gospodarenja, da se sprijatelji s promjenama, koje je stvorila današnja prosvjeta i današnji gospodarski napredak.

Valjalo bi, koliko se dade, prema materijalnim sredstvima, pak s obzirom na naše prilike, upotrebljavati znanstvene rezultate i druga izkustva onih zemalja, koje su već dalje pokročile u kulturi. Tomu bijaše dosta primjera, da se ne osjeti tako osjetljivo onaj prielaz iz feudalnoga odnošaja. To bi bilo bolje i za jedne i druge, jer bi se po tom upravo dala lakše i sigurnije uvesti i industrijalna sredstva, koja se pribavljahu radi nužde.

Da se na to više pazilo ne bi mogla godina 1848. tako neugodno zateći vlasteoske prilike novom konstelacijom; ne bi se osjetio tako težko pritisak; posjedi ne bi tim okretom bili razmjerno tako nesigurni; troškove bi na posjedima priličito pokrivali i podanici, koji su već onda bili slobodni: u svim bi se granama obradjivanja posjeda započela intenzivnija uprava. To bi pak bilo u jednu ruku na korist vlastelina i posjednika imanja, u drugu pak ruku na probitak podanika odnosno seljaka.

Ne da se poreći, da je seljak došao u bolji, poglavito u nezavisniji položaj. No to shvata najmanje seljaka, pa zato slabo koji umije cieniti izkazana dobročinstva. On je postao pravi vlastnik svojega posjeda, te može gospodariti po svojem najboljem mišljenju, kako hoće. Po tom je danas seljak slobodan čovjek i pravi vlastnik svojega posjeda. Neka se ogleda n. pr. po Rumunjskoj. Ondje će sigurno naći, da utjecajem mogućnih velmoža valja seljaku na tako zvanim plemićkim dvorovima vršiti rabotu, pa se može po ondješnjim zakonima i batinama na to prinuditi. No šteta te stepen obrazovanja nije bio takav, da bi mogao zadovoljiti prilikama, što su bile na novo uredjene. Trebalo je seljaku upute u taj prieláz. Tako bi ono, što su polučili, koristno djelovalo. A na to se i težilo, da se ta zgodna prilika koristno upotrebi. Tu je pojedincu krasno u svakomu pogledu išla u prilog

Digitized by Google

zadruga, jer mu nije bilo od potrebe, da se brine za sluge i nadničare, koji bi polja obradjivali: to je on sve nalazio s riedkim izuzetcima u svojoj zadruzi. On se zadovoljuje u većini prilika s toliko, koliko mu je nuždno, da namiri potrebe: pače od vina dolazi na sajam samo mali dio. On se u veomo riedkim slučajevima brine, da unovči druge zemaljske plodine.

Pa što je i koristila seljaku sloboda, nezavisnost, koje nije umio cieniti ni upotriebiti, budući da je na nj navalilo težko plaćanje, koje ga je pritiskivalo po njegovu mišljenju — više, nego kad je stajao vlasteli na službu; budući da nije mogao, a ni danas ne može, da stvori sebi pravu sliku o svom stanju. Po tome nije čudo, ako drži, da se nalazi u jadnijoj situaciji nego u predožujsko doba, budući da ne umije ni danas valjano cieniti onoga dobročinstva, što mu je izkazano kao slobodnu posjedniku.

Mogli bismo upravo reći, vidjeli smo ovdje, a tako i inako sistemu, koja bijaše više nalik na mladu, nježnu biljku, nego na čarobnu ružicu. I baš se narodi upirahu, da dodju do one, kojoj su cviet, što se tek zaradjao, s uzhitom pozdravili. No taj se cviet nije blagoslovno razvio, nije donio pravoga, okrepnoga ploda, a još manje zrela sjemena, koje bi se moglo u budućnosti sijati. Ta je biljka, puna liepih nada, sustala u svom razvoju, a veselje, što je obuzelo velik dio naroda, prešlo u zlovolju, te ohladnjelo za instituciju, koju je kratko vrieme prije toga pozdravio s oduševljenjem. No nitko nije umio njegovati te biljke, nego je svatko mislio, da ne treba ni umjeti ni raditi, da biljka dozrije. A ipak je veoma potrebito i razumievanje i rad.

Seljak je ipak postao slobodan kao posjednik zemlje — kako sam već spomenuo. No da li je bila ta sloboda, za koju nije bio spreman ni uzgojen, takova, da bi je seljak mogao onako uživati, kako mu je bilo od potrebe? Smjeralo se, kako se onda obično govorilo, da se uredi družtveni poredak na demokratičku, pošto su se ukinuli feudalni odnošaji i temelji. Kad tamo: uredjena bi lihvarska gospoštija i mjesto da se osnuje oblik vladavine na osnovu pravih demokratičnih načela, oblik, kojemu bi **valjalo dizati u prvom redu: kulturu, mir, poredak,**

Digitized by Google

napredak, blagostanje i pravednost, stao se polako razvijati red staleža, u kom je u većini prilika imalo plemstvo podrietla, bogatstva, pak nezasluženе protekcije, veću čast od plemstva darovitosti — No pravi demokrat cieni i poštiva zakon, premda češće više drži do pravednosti nego do zakona, jer svaki slobodan čovjek u zakonu poštiva i cieni sam sebe: radi li proti njemu ili ga pogrdjuje, obezčašćuje sam sebe te pogrdjuje sam sebe kao čovjeka i učestnika u zakonodavstvu. Pravi demokrat hoće, da zakon postoji samo po slobodi; da daje svim državljanima jednako jamstvo; on hoće, da cvate poljodjelstvo, trgovina i obrt, ali u drugu ruku želi, da plodove toga rada žanje onaj, koji je pravo marljiv i koji zna, a ne onaj, koji ne radi, te guli narod i bez srca postupa s manje obrazovanim svietom, lihvarenjem, prievarom, samovoljom sramotnom sebičnošću, s kojom je udružena strast za nasladom i mekoputnošću.

Pravi demokrati hoće, da se probudiuje gradjanska krjepost, da se širi znanje po prostom narodu i voljko u njem podržaje; da svatko u narodu bude podpuno sviestan svojih prava u državi i svojih dužnosti, pa da u njih podpuno pronikne; da vlâda sloboda, osnovana na prostranoj, sigurnoj osnovi, sloboda, koja se ne protivi družtvenomu redu i sigurnosti države. Oni hoće, da ustav ne bude golom frazom, nego istinom, po kojem se može bez zapreke, prema svome duševnom stanju razvijati malo i veliko jedino za dobrobit države i principa «prave ljubavi prema bližnjemu,» u koliko se ne bi time zametavali zakoni pristojnosti i humanitarnosti; da se u pravom smislu riječi razvija i utvrdjuje. Tada ne će biti one silne opreke izmedju bogata i siromašna u najstrašnijem obliku pred našim očima; tad se ne će religija i ljudski udes prikazivati kao Himera; ne ćemo vidjevati biede, nevolje, demoralizacije, nehaja i nesreće u tolikoj mjeri, kao sada, rječju: nestat će sve ono, što više i više danomice širi nezadovoljstvo i nehajnost.

Prema riečima baruna C. Vogelsanga: »Pravo nas **razumiju: daleko smo još, da se potužimo, što su uki-**

Digitized by Google

nuti prijašnji odnošaji izmedju gospoštije i kmetstva. Prema svemu, što se pokazalo, ta je preobrazba postala ne samo političkom nego i moralnom nuždom.»

Kako se nije mogao u vrhovnom položaju održati vlasteoski posjed kao pravna institucija prema naprednoj nuždi, odkako je posjed postao u obće roba, koja ide iz ruke u ruku, a da tko do nje dodje, nije bila potrebita nikakova druga kvalifikacija, nego da se izvrše stanoviti financijalni uvjeti, što bi ih tražio privatni kupovni ugovor: to je po pravu moralo bezuvjetno nestati na političkoj piramidi onoga razmaka izmedju široke baze (seljačtva) i vrha (krune). U ustavnoj na ime državi treba da svaki gradjanin bude slobodan, — koliko se to ne protivi sigurnosti i moralu, — ako mu je na umu, da diže moralnu i financijalnu snagu države. No veliko družtvo mora da mu ovdje daje i potrebitu pomoć. I zato je moralo biti ukinuto kmetstvo pak druge dužnosti, koje bijahu nalik na robstvo, da se unapredi kultura zemlje, koja je osnov materijalnom dobru. Ta pak valja da se diže i potrebitim obrazovanjem.

Seljak može i mora da misli sa zahvalnošću na ukinuće kmetstva, koje pripada medju najvažnije narodno-gospodarstvene i socijalne reforme. Ne da mi se ovdje, da razvijam sliku, koje je rezultate pokazalo nevoljničtvo, kako se po njem uvukla samo demoralizacija, robska podložnost i nehaj za narodno i državno dobro.

No trebalo je prije brinuti se za novo stanje, na koje se dugo godina težilo. U prijašnje bi vrieme znao seljak pasti u nevolju radi zle žetve, crkavice blaga, vatre i drugih prirodnih nepogoda, pa bi mu ipak u mnogo prilika pomoglo njegovo vlastelinstvo. Ono je to moglo s tim više činiti, jer je pored drugih obveza sa seljakom moglo utjecati na seljaka i svojim vrhovnim pravom; moglo je pače utjecati i na njegovo gospodarenje. Tko mu pomagaše kasnije? Na koga se mogao obratiti? Pa tko će mu danas pomoći, kad padne u nevolju? Možda moderna ljubav prema bližnjemu, razšireni egoizam!

S toga, ako želi veći dio naših seljaka prošla vremena prije godine 1848., kad mu je tobože bolje bilo, te se, kako žalibože sam kaže, srećniji ćutio, premda u

Digitized by Google

današnjem svom položaju gleda samo nazadak — to je s obzirom na njegovo shvatanje lako mogućno, no ne po shvatanju, po kom to shvata slobodoljubiv, radin i napredan seljak. Seljak nije tomu doduše kriv: njemu nedostaje nuždna poduka, volja i pripomoć za napredak; u njem se ne probudjuje prava ljubav za napredak i promišljanje; on je riedko kad prešao preko granice svoga kotara, a mnogi nije obašao ni teritorij mjesta, u kom se rodio. To je povod, te on ne može da razbere kakovu razliku.

Ako se u tom pogledu ogledamo u Čehe, koji nam mogu služiti kao primjer, jer su nam pokazali sjajnih uspjeha poslije godine 1848., uvjerit ćemo se, koliko vriedi glavnica, čestito znanje, obćenita obrazovanost, sloboda, rad i sloga. Ondje vidimo razvoj znamenite industrije, primjerene zemlji; vidimo, koliko vriedi racijonalna obradba zemlje. No češki poljodjelac nastoji, da na utrtom putu još i dalje napreduje. Tako radeći unapredjuje on probitke svoje domovine. Da li bi mogao to raditi, kad bi ga pritiskivao težak, ćutljiv jaram robstva? Veliki se napredak češke zemaljske kulture pokazuje kao rezultat neumornoga, požrtvovnoga rada slobodnoga i prosvietljenoga seljačtva.

Da se pak podpuno razbere, kako je to važno, i kakove nosi sobom posljedice, potrebita je obćena obrazovanost, potrebita je ljubav prema domovini, jer samo ta može, da se s veseljem prinesu žrtve, kad ih zatraži ihteres zemlje. U predožujska je vremena vlastelinstvo prinudilo seljaka, da svake godine stanovitu površinu izore. zasije, ubere; onda nije od njega zavisilo, da po svojoj volji obradi sebi ono, što bi mu se mililo. Ono mu je doba kod njegove obrazovanosti i njegove potrebe pružalo više koristi nego sadašnje. Tako, kad bi mu poljane od vlage nastradale — u kojoj je prilici trpio štetu sa seljakom i vlastelin — dalo bi vlastelinstvo većinom samo prokopati odvodne jarke. Takove se grabe danas riedko u nas kopaju, a koje još postoje, zanemaruju se, tako te se stare ovdje ondje više ni ne razpoznaju, budući da se nitko njima ne brine, pače ni oni ljudi, koji su pozvani, da se staraju za do-

Digitized by Google

brobit seljaka, odnosno posjednika imanja. Nego u nas ima pače vlastnika imanja, koji zatvaraju protjeke vode, što dolazi sa seljačkih poljana te starim grabama teče preko njihovih posjeda. Na taj način postaju polja, livade i pašnjaci močvarni, te se ne dadu obradjivati. Posjednik takova tla trpi u jednu ruku štetu kod žetve, a u drugu ne može da vrši ni dužnosti prema državi, zemlji, občini i drugima.

Kakovu li štetu trpi posjednik, kad izadju iz korita potoci, rječice, rieke, grabe, ili poglavito polja, livade, pašnjaci i vrtovi, koji su podvodni, pače dvorište i kućište, pak onda na poljanama, koje su otvrdnule, jer nema čestitih prokopa, voda tako dugo stoji, dok se ne izpari; time se na površini polja uhvati čvrsta, neprobojna kora, koja sprečava vegetaciju te čini, da se zemlja težko obradjuje. Tako se isto totalno zapuštaju prokopi, izkopani još u predožujsko doba, te su zasuti sasvim ili zatvoreni, ili korovom obrasli.

No da se čiste i izdubu stari prokopi, da se po potrebi novi prokapavaju, a zemlja da se razboritije obradjuje, bila bi svakako i veća korist. To se može postići pored razboritosti i složnim radom čitave občine ili pače radom više občina. U mnogo bi prilika trebalo pripomoći od države ili zemlje, jer gdje ima zajedničkih izdataka, tu treba da ima i zajedničke pomoći.

Ima mnogo poljana različne veličine, korovom obraslih, a upotrebljuju se za pašnjake. To ne valja. Nego kad bi se korov očistio, od njih bi postala dobra polja, livade ili baš i pašnjaci. To bi koristilo ne samo vlastniku, nego bi od koristi bilo i u interesu državnoga prihoda, jer bi tako nastala bolja vrst kulture.

Dakako da je bilo visoko učenih glavica, koje su se veselile i mislile, da će se naći stranih inozemnih kupaca, koji će kupiti posjede od naših ljudi, koji bi ih prodali ili svojevoljno ili od nevolje; da će ti novi posjednici svojom inteligencijom — tako su barem kazivali — svojim razboritim načinom gospodarenja pribaviti sebi veći dohodak, pa da će takim načinom gospodariti i u interesu države i zemlje. Pa jesu li ti ljudi u istinu kadgod pomislili na promicanje državnoga i zemaljskoga

Digitized by Google

blagostanja, poglavito za napredak naše liepe domovine? Mogao bih to izbliže pokazati i primjerima potvrditi: no to potvrdjuju najbolje njihova djela, to pokazuju rezultati, koji su izašli na vidjelo.

S mnogo se strana nastojalo, da se dokaže: da će novi posjednici, koji su obično većim dielom tudjinci, na laku ruku naći tvrd i siguran temelj, da na njem grade žudjenu sistemu gospodarstva; da će znati davno ukorienjene predsude pobiti, a običaje izkorieniti, jer oni sprečavaju i smetaju kulturi i napredku; da će — kako kazivahu — u nas udomiti kulturu i pravi moral. No žalibože novi su posjednici — s veoma malim izuzetcima — pokazali, da nemaju nikakva srca ni osjećanja za siromašni naš narod, a još manje da pokazuju smisla za moral; nego oni se nadahu, da u brzo ma i na nepošten način obogate, pa da se onda diče lakoumno živeći. Mnoge su primamile poglavito liepe šume. Da dodju do njih izpraznili bi svu kesu, da — kako se samo po sebi razumije — unovče drvo jedino za svoju korist, ne obazirući se ni na šumske zakone. Za blagostanje, obrazovanost naroda, pak za to, da olakšaju narodu položaj kulturom, koja bi odgovarala vremenu i zemlji, brinuli su se ili brinu se veoma malo ili ništa.

Medju ovima se našlo pojedinih ljudi, koji su, zametavajući u svojem umišljanju narod, ne poznajući ni jezika ni običaja, došli u ovu zemlju te poveli sobom iz inozemstva činovnikâ, koji se takodjer niesu mogli razumjeti s narodom te upoznati i druge faktore, koji utječu na upravljanje imanja ili na gospodarstvo, nego su se izticali neznanjem, umišljanjem, surovim vladanjem prema služinčadi i narodu, poglavito ako su razpolagali kakvim imutkom, s kojim dolažahu u poslovni kakvi savez, tako u mnogo prilika i svojim sablažnjivim načinom življenja, da nam tobože kazuju put u kulturu; da nas i dalje podučavaju, kako se razborito gospodari i kako se promiče blagostanje!

Pojedinci su istina pokušali, da kultivišu tlo upotrebljujući različne metode obradjivanja, sadjenja, upotrebljujući različno orudje i makine. No ti su zaboravili izpitati tlo i radne konjunkture, klimatske prilike, pak

Digitized by Google

običaje, koji se ne dadu izkorieniti preko noći; zaboravili su razmotriti položaj zemlje. Pa kakav je u većini slučajeva uspjeh od takovih pokušaja ili nepraktičnoga vodjenja gospodarstva? Vlastnik se ili podpuno iztroši, kukavno životari, ili traži sebi spas u zakupu, koji baš ne donosi uviek željena uspjeha, ako mu pravodobna prodaja ne pruži zgodu, da s novim ili s drugim sredstvom iste eksperimente započne bez točnijega razmatranja onoga postupka u poslovanju, koji je predšastnika prinudio na prodaju ili na zakup.

Takovi nepovoljni uspjesi nose u jednu ruku štetu posjednicima, a u drugu kulturi, zemlji, jer i slabije nadareni seljak — kojega ćeš i onako težko uvjeriti o kakvoj uspješnoj novotariji — sumnja već u napred i o rezultatu.

Ne priznaje se svagda, da nije uviek kriva metoda, način i vrst ratarskih sprava, orudje i strojevi, ako su valjano izabrani, nego njihovo krivo uredjenje, ili nedostatak potrebite glavnice i snage prema veličini poduzeća. —

Neki veliki posjednici kušaju da postignu svoj cilj takodjer u parcelarnoj prodaji, pa na taj način misle dugove na posjedu ili sasvim pokriti ili ih djelomično naknaditi. Mnogima to polazi za rukom, ako i djelomično; jer parcelarna prodaja pojedinih komada ovdje u Hrvatskoj i Slavoniji treba da bude osnovana na sasvim drugom osnovu, nego što je misli većina izvesti.

Seljak ne će u veoma riedkim slučajevima odustati od svoje stare metode i od svojih navada, što su mu, upravo reći, u krv prošle, a tako ni od svoga primitivnog ratarskoga orudja, jer drži, da mu samo ono korist donosi. U takovoj prilici štetno djeluju na seljački stalež mnogi načini postupanja, — koji se ovdje ne mogu izbliže spominjati — dotično poučavanje stanovitih faktora, poglavito, kad ga tko želi odučiti od njegova praznovjerja.

Kad bi se čvrsta volja, odlučnost, konsolidovanje snage i sredstava združila, kad bi tim ravnala prava ljubav prema domovini, podpuno sam uvjeren, da bi se moglo poduzetnim duhom, promišljanjem, vještinom, marljivošću i uztrajnošću kod radnje, t. j. ozbiljnom voljom,

Digitized by Google

promaći blagostanje zemlje, pa da bi se moglo i nešto izvrstna stvoriti. Tako bi sebi mogao steći i veliki i mali posjednik ne samo liep dohodak nego i imutak na oddáće. No u tom pogledu, treba da bude udruženo djelovanje, poglavito izmedju velikih i malih posjednika, kao reprezentanata gospodarstva. jer bez poljodjelstva nema narodnoga gospodarstva, a bez gospodarstva nema države. —

Promičemo li interes onoga, koji se bavi oko poljodjelstva, osiguravamo li njegovu eksistenciju, to će ići u prilog i onim žiteljima, koji se ne bave oko poljodjelstva; to će najvećma koristiti državi, jer je i pitanje o blagostanju s pitanjem o poljodjelstvu u veoma tiesnom savezu. Bez poljodjelstva se ne može pomisliti trajan i siguran procvat narodnoga blagostanja, poglavito u zemlji poljodjelačkoj, kao što su Hrvatska i Slavonija. Sveze zdravoga državnog ili zemaljskoga organizma treba da su nalik na dobro uredjeni stroj: ne pristaje li u jednom stroju, koji mora da valjano, sigurno i trajno djeluje, točno samo jedan dio u drugi, pače najsitniji čavlić, onda treba neprestance tražiti pogrješku, popravljati i napravljati. Rad svega toga potratit će se mnogo novaca i vremena, a ipak će rezaltat biti slab ili baš nikakav. Pa tako će zemlja malo po malo padati u siromaštvo, jer ne dostaje sredstava ma i djelomično, da se njima promiče napredak i potiče. Toga ne bi moglo biti, da se radi s mudrom stručnom vještinom, da nema nikakve sebične težnje, nego da se zakonitim upravnim putem postepeno uvode potrebe, koje su potrebite za razvoj zemlje.

Ne može se sumnjati, da na pravi promak zemaljskoga blagostanja djeluje isto tako i pravedno uredjenje izravnog i neizravnoga poreza. Trebalo bi radi obćenog interesa nastojati, da se prema nepokretnom imutku, kojemu se valja boriti od godine do godine s neugodnim faktorima, jače oporeže i pokretna glavnica, jer taj s dohodkom od kamata ne treba da se boji pogibli, koliko zemlja, dotično njezin posjednik. Dogadja se danas, te posjednik mora namirivati veliki porez, mnoge državne, zemaljske i obćinske daće, pak gotovim novcima nami-

Digitized by Google

rivati i druge izdatke, bez obzira, da li dostaje njegov dohodak, da plati kamate na glavnici, što ju je uzeo, da poboljša tlo, da nabavi poljsko orudje, da se osigura, ili da namiri druge potrebe, što su nastale s posjedom. Kakve pak potrebe treba da namiri hipotekarni vjerovnik, prigodni prometnik, koji danas trguje drvom, sutra žitom, prekosutra vinom ili marvom ili radi na burzi, za koji posao on u mnogo prilika ni ne plaća poreza! Amo pripadaju i takovi ljudi, koji su javno s plaćom namješteni. To ne bi nikako smjelo biti dopušteno, jer niesu takove prigodne zasluge opravdane, budući da je pravi trgovac oporezovan, imao on dobar ili slab posao. Spomenuti prometači gledaju na svaku ruku da se otmu plaćanju poreza, jer takove poslove oni ni ne spominju kod pasiva dohodarine, niti ih tko kontrolira.

Jedino sistematična reforma izravnoga poreza može ovdje osobito valjano djelovati. S kakovom nerazboritom krparijom, koja se osniva na svojevoljnom rukovodjenju, za cielo se ne će moći ništa pomoći.

Istina je, da tlo ne će ni ne može da čini kakve izuzetke, kad se daje porez; ono ne će umaći plaćanju, niti se protiviti zakonima. Ali neka se samo u sklad dovede odnošaj s pravim dohodkom i neka pokretna imovina bez ikakova obzira prinese takodjer svoj dio za državne troškove.

Povećaju li se dohodci zemljišta kulturom, koja odgovara prilikama, valjanom komunikacijom, industrijom, sigurnom trgovinom, onda se može prema pojedinim granama privrede povećati i porez, ako to traži prava potreba države. No treba da i država pomaže zemljištu u onoj mjeri, u kojoj se od njega traže povišene daće; jer zadaća uprave ne smije da je samo onamo naperena, da se porez utjera, nego da gradjaninu ostane i neka korist; da se poveća državni imutak, da ne bude prinudjena država povodom neočekivanih dogodjaja većih troškova graditi; da gradjani ne osjete prejako žrtve, što bi im je valjalo prinieti, ili da je ne uzmognu u obće nikako prinieti.

Ako izporedimo progresivno povišivanje poreza

Digitized by Google

onamo od god. 1850. do sada, — a tako i nove vrste poreza — stvorit ćemo sebi o tom pravu sliku.

Mnogim se svidja pobijati nazor: da vojska »Austro-ugarskoj s potrebama, s vojskom skopčanim, stoji veoma visoko, pa da se stoga porezni vijak od godine do godine sve više navija. Nitko se ne će bojati da prizna, da troškove za to osjećaju gradjani, koji plaćaju porez. No mi ne smijemo zabaciti činjenice, da država mora gledati, da svoju snagu valjano osigura proti drugim državama, koje joj priete direktno ili indirektno. Ne može se prenositi ili instrukcijama upravljati srčanost, snaga, uztrajnost, zadovoljstvo, a napose hrabrost udružena s pravom ljubavlju prema kralju i domovini. Od toga zavisi politička sloboda i sigurni položaj države, dotično njezinih žitelja.

Pa koje bi bilo sredstvo tako mudro i umno zasnovano, da može osigurati trajan mir i državi ma i najmiroljubivijoj? K tomu u doba, gdje želja za vladom prieti, da uništi sve zakone prirode i narodnoga prava, pače i najsvetije sveze socijalnoga prava!

Da se uzmogne država održati i biti u sigurnosti, bez sumnje je od potrebe, da se prihvati mjera opreza bar onolika, kolika je u susjedne države. Za to je pak u prvom redu od potrebe valjana vojska s različnim četama, oružjem sad poboljšanim, sad novim, i s drugim ratnim materijalom. Po tom stječe ona sebi štovanje u svojih susjeda, a u drugu ruku čuva mir, — osobito kad joj na pomoć stoje čvrsti saveznici — makar se žalibože u financijalnom pogledu naziva skupim.

Da pak dodje država do valjane i pouzdane vojske, treba dalje da vojska bude tako organizovana, te se može na odredjenom mjestu pokazati spremna za boj u najkraće vrieme, podpuno oboružana, odjevena i obskrbljena. Jao si ga državi, koja treba mjesece i mjesece, dok digne svoju vojsku.

Prilike traže, da se polako izvadjaju potrebe, koje su nuždne, da se uzdržaje i diže vojska, tako isto i potrebite utvrde, pak druga obranbena sredstva, koja zavise od naprednih tehničkih preinaka. Zato treba mnogo te mnogo novaca: država, koja je materijalno jaka, može

Digitized by Google

na neprijatelja dići jaku vojsku, kad uztreba. Napokon treba znati, da se ne smije zaboraviti eventualno i na obskrbu svakog pojedinog vojnika, počevši od najvišega do najnižega, pa i na njihove pojedine porodične članove.

Samo se po sebi razumije, da treba dati samim državljanima, da oni izrade sve, što je godjer potrebito za vojsku kao: oružje, ladje, odjevu, hranu itd. itd. To se može s pravom zahtievati: jer potrošak, izdan za nabavu tih stvari, ostaje u zemlji, te se time daje privreda našim državljanima.

Danas ne živimo u doba Argipa, koji niesu trebali za svoju obranu oružja, pače ni štapova, kako povjest uči, nego su se jedino oslanjali na svoju krjepost. Ti su ljudi stekli svojom krjepošću u svojih susjeda, koji niesu ni mislili da na njih navale, veći ugled nego bi ga stekli možda s najsjajnijom pobjedom.

No danas živimo u sasvim drugom duhu vremena nego Argipi i Špartanci, u kojih se krjepost i susprezanje u svim razredima jednako cienjaše. A danas? Što danas koristi krjepost i susprezanje? Od koje je koristi danas mnogomu znanje i poštenje i prava ljubav prema domovini? Što koristi danas — žalibože — mnogima ujedinjenje čistoga otačbeničkoga oduševljenja, što li poštena duša, što li prava čovjekoljubivost?

Da i zadovoljstvo naroda mnogo utječe na sudbinu države, to nam liepo tumači Lugenheim u spisu, što je izašao god 1861. u Petrogradu, Pored drugoga veli on i ovo: «Pa kad je sudbina božja, što je stigla Napoleona I. na ledenim poljanama ruskim, naviestila, da se približuje srećnija budućnost, kako je neizkazano oduševljenje upalilo tada sva pruska srca, potičući ih da pješke podnesu napore, koji nadilaze ljudsku snagu.»

«Zna se, koliko su prinieli markijski, pomeranski i drugi pruski seljaci, da se odluči pobjeda aliiranih u orijaškim bojevima onih slavnih dana. Da li bi se baš tako borili, da li bi takovo junačtvo pokazali, da se s njima postupalo još uviek kao sa starim Parijcima, napr. u doba Friderika II. Ako su oni tako pokazali

Digitized by Google

zahvalnost svomu monarhu za dobročinstvo, što im je skinuo stoljetne nesnosljive okove, prokrčio put k boljoj budućnosti, to se je i on pokazao i njima većinom zahvalan podignuvši na novo svoju monarkiju.»

Pitamo: da li bi Francuzka u tim okolnostima razoružala ili smanjila vojnu snagu? Ja mislim, da ne bi! To najbolje potvrdjuje parižki gradjanin Coquerel, koji je upravo na pariškom kongresu, držanom mira radi g. 1849. rekao: «Po mojem bi mišljenju morala dati Francuzka primjer za razoružanje vojske, jer je ona uvela prije 700 godina prve stalne vojske.»

Emil je Girardin rekao istom prigodom ovo: «Ukinimo mi najprije novačenje, vojničko robovanje, koje nam proždire novce i našu djecu! Pod Henrikom IV. imala je vojska samo 6000 momaka, god. 1818. već 218.000, a danas (1849.) 540.000 momaka. Englezka uzdržaje 60.000 momaka, Sjeverna Amerika samo 8000 momaka. Uživaju li zato ove države u manjoj mjeri sigurnost? Za vanjske neprijatelje nije nam od potrebe nikakova vojska, jer će se Europa povesti za našim primjerom u razoružanju. Zato ukinimo novačenje, pa postavimo na njegovo mjesto općenitu pouku, reforme, novu razdiobu poreza; tada će se pomoći, jer se u svakoj prilici mora svesti sve na kesu onoga, koji mora plaćati porez.»

Da li je tko posve ili tek djelomično prihvatio ovaj savjet? Što je do sada radila Francuzka i druge države? Jesu li razoružale, umanjile ili pak povećale svoju državnu snagu? Na to će nam najbolje odgovoriti statistika pojedinih država od god. 1885.

Njemačko carstvo	2,233.000	momaka
Francuzka	2,961.000	«
Velika Britanija	786.000	«
Italija	2,470.000	« — ?
Austro-ugarska	1,361.000	« + ?
Rusija	3,433.000	«
Španjolska	661.000	«
Švajcarska	328.000	«
Turska	771.000	«

Digitized by Google

Toga radi prinudjeni smo, kako sam već rekao, i mi da se stalno utvrdjujemo protiv drugih vlasti, da usavršujemo oružje, obrambena sredstva, ratni materijal itd. i da se kraj pojačane vojske osjećamo barem jednaki. Šta bi našim vojnicima koristila dična hrabrost, što bi im hasnilo, što znaju mirne duše gledati u smrt, kad im je u ruci puška kremenjača; ili što bi koristili našoj mornarici drveni brodovi i stara taktika, kad ima novo uredjenih ostraguša, oklopnjača, nove vojne taktike? Žalibože sve to stoji novaca i to mnogo novaca, da se snagom uzmogne kako valja zadovoljiti potrebama. Zato treba da se izkoriene druge rak-rane, koje ubitačno djeluju na narod, treba da se i narodu pomogne. Svaka naime država bazira svoju snagu jedn m dielom na ofenzivi drugim na defenzivi; mi treba da se k posljednjoj priključujemo, jer se ofenziva ne slaže s razumom. —

Liepo je rekao o djelovanju i sigurnosti naše obrambene snage nadvojvoda Ivan u svom predavanju, što ga ga je držao 3. studenoga 1883. u vojno — znanstvenom družtvu u Beču, pod naslovom «Vježba ili odgoj.» Na te su se njegove nazore za cielo morale odlučne sfere osobito obazrieti, jer kaže veoma istinito: «Samo je onaj čovjek cio, u kom je duša s tielom, t. j. s duh s formom sjedinjen. Tielo bez duše, sam oblik, jeste lešina, duša bez tiela jest predmet vjere, ali nije predmet znanosti.»

»Koliko pomaže zdravo tielo duši, toliko je od potrebe duhu shodan oblik, koji mu može biti i na štetu, ako nije shodan, ako nije izražaj duha, te ovomu pače silovito narinut na uštrb njegove funkcije».

Zatim: »Plemena, što ih udružuje naša monarkija, jesu dobroćudna, dadu se poučiti, moći se u njih pouzdati, ali su i muževna, ponosna, lako se dadu skloniti; ona daju vjerne i valjane vojnike, ako se čovjek posluži njihovim dobrim stranama».

»Austrija ne bi nikad doživjela Asperna u doba, kad se slomio kod Jene ukočeni formalizam, da nije udahnjivao velik čovjek duh i čovječtvo u vojsku, da se nije apelovalo na krjepost austrijskih naroda. Da nije bilo prave volje ne bi za Mariju Tereziju u nevolji zvonile rieči: «Moriamur pro rege nostro», ili ne bi nitko

Digitized by Google

ni riečju ni desnicom pristao, da ga je tkogod pokušao pozvati«.

Dakako da se ne smije ovdje s vida pustiti ni činjenica, što je Friderik II. pisao jednom prilikom Voltairu: «Moje je najveće božanstvo, moja dužnost.» On je uvidio vrieme, — jer nije zaboravio, što su učinili njegovu otcu — da poluči svoj cilj, kako to crta vitez Arneth, da odkine Šlezku od Austrije. Da li bi se usudio latiti toga veoma pogibeljnoga podhvata, da nije znao, da je Austrija u ono doba bila tako porezom obterećena, da su dohodci ogromnim ratnim potrebama spali na polovicu, to jest na kojih 29 milijuna; da su dugovi znatno narasli; da je vojska, koja je morala imati preko 160.000 momaka, imala u istinu tek polovicu; da je sa svih strana prietila Austriji neprijateljska navala, te je sama Marija Terezija, kojoj je bilo jedva 24 godine, priznala očajni položaj rekavši: »da nema novaca, kredita, vojske, vlastitoga izkustva, poglavito nikakova savjeta«. Onda je bilo lako Frideriku, ženijalnomu kralju, da ide dalje za svojim cilje.n. I prerano se pokazalo, da je princ Eugen pravo imao, kad je rekao caru Karlu VI.. da kćeri carevoj veće jamstvo daje valjana vojska i bogata blagajna državna, nego svi podpisi europskih vlasti, koje su potvrdile pragmatičku sankciju. On je imao pravo. Koliko su pak koristili njemu i njegovim nasljednicima takovi papirni ugovori, to nam je posvjedočila povjest.

Uz to mora da vodi vojnike prava vjernost prema kralju i domovini, hrabrost i postojanost u pogibli, pak privrženost i povjerljivost prema poglavarima: jer smo uvjereni, da je čestitim stručnim vodjenjem osigurana pobjeda u ozbiljnom času.

Tko bi mogao poreći, da bi svakako bolje bilo, da se milijuni, što se izdavaju za ratne svrhe, upotrebe na zgodne učevne zavode, za kulturu, za humanitarne svrhe! No šteta te se moramo pokoriti nuždi: ovdje ne koriste nikakova dokazivanja, nikakve iluzije, ovdje treba računati s faktorima, ne smiju se s vida puštati činjenice, ni posljedice zatajivati, ako ih umijemo prosuditi.

Od velike je potrebe, da se stvori u državi mir, da pravednost ravna u svakom pogledu. To me je i prinu-

Digitized by Google

dilo ovdje, da se pored mnogih drugih taknem samo jednoga osjetljivog zla, koje nikako ne može da bude na dobro državi, nego nasuprot: mnoge državljane pače nevine postavlja na prosjački štap. Ovdje mislim na sadašnji način utjerivanja poreza, koje igra upravo u današnjoj upravi glavnu ulogu, premda se uviek ne poduudara s izvodjenjem konstitucijonalnoga principa.

U razsudjivanju obćenitih odnošajah, poglavito u interesu malih posjednika, želim, da u tom pogledu u kratko saberem svoja izkustva i predloge, pa ću se osvrnuti samo na glavne činjenice.

Kod utjerivanja poreza bezobzirno se postupalo u pojedinim upravnim obćinama, pače se porcijašima nepravedno radilo i protiv zakonskoga članka XV. od g. 1876. Jer se očito pokazuje činjenica, da i ovdje djeluje različit sporedan interes, premda bi valjalo da bude u prvom redu što pravednija odmjera poreza, pa da se razmatraju različni privredni faktori, sajam, industrija, komunikacije, životne potrebe, položaj, nesreće, zla žetva itd. — bez štete za onoga, koji plaća porez. Zato treba nadalje u obzir uzeti uzajamni interes financijalnoga erara i interes onoga, koji plaća porez; jer kao što je državi od potrebe čovjek, tako je čovjeku od potrebe zemljište, budući da se on kao organizam može pomisliti samo sa zemljištem, pa je stoga u unutrašnjoj svezi čovjek, zemljište i država. —

Da nije nitko voljan plaćati godišnje dugovine, poglavito pak zaostatke drugih porcijaša, o tom nema sumnje, kad pogledamo na naše privrede i izdatke, pak pomislimo na onu rečenicu »Jednako pravo za sve».. Svatko naime ima dosta nositi svojih tereta, a kamo da preuzme ili da mora preuzeti dug za nehajnika ili onoga, koji izmiče poreznoj dužnosti. Poglavito ne će realni platac poreza u normalnim prilikama ni htjeti, da ima kakav popust za nehajnika ili opornika, koji je izmicao dužnosti godine i godine. Dužnosti ostaju uviek iste; pa i država treba novaca, da uzmogne vršiti svoje zadaće i dužnosti.

Pita se sada, da li bi bilo u interesu narodno-gospodarstvenom ili državnom, da se sada upotrebljuje dra-

Digitized by Google

stično sredstvo za utjerivanje poreza, poglavito da seljake, medju kojima ih i onako ima najviše siromašnih, bez svrhe pritiskuje? Trebalo bi poglavito kod svake porezne ovrhe štedjeti stranku, ne kazniti je radi svake malenkosti, jer se tim u jednu ruku stranka razdražuje, a u drugu mnogi radi ovrhe postanu nehajni i otupe, a napokon i propadnu.

Tvrdi li tkogod, da se nepravedno u kojoj stvari postupalo, to je moralno dužan, da navede činjenice, koje su ga na tu tvrdnju dovele. Ja ću ih ovdje slieditи djelomično, sasvim na kratko, kako su mi ih u razgovoru saobćili. Iz njih se radjaju načela, po kojima bi se valjalo brinuti, da se takove nevolje ili druga osjetljiva zla, — ako već niesu — ukinu ili da se nemogućim učine. —

Da pak treba kod pobiranja poreza upotriebiti strogi i savjestni red, tako isto kod bilo kojega plateža, daća, dužnosti, zatim u drugu ruku, da se bez obzira i strogo kazni i najmanja šteta nanesena porcijašu ili eraru, što je učini organ, koji ubire porez ili drugi koji organ, kojemu je povjereno inače kakovo javno plaćanje: o tom ne treba ništa dalje dokazivati. Treba samo da pomislimo na teret, što pritište i inače porcijaša; treba da uzmemo u obzir, njegovu privredu i životne prilike; treba da pogledamo na pravedne tužbe pojedinih porcijaških stranaka, pak ćemo se dovoljno uvjeriti.

Tako sam čuo:

a) Jednoj se stranci odračunala svota od njezine porezne dugovine, premda se znalo, da nije ista u više godina vršila svoje porezne dužnosti. Ta se svota, od prilike 100 for., preniela na drugu stranku, i baš na takovu, koja je preko deset godina pravilno uplaćivala svoje pristojbe. Pa jednoga dana zatraže od ove, da odmah izplati pristojbu, koju ni ne duguje, pod prietnjom, da će se odmah silom ovrha voditi.

b) Neki je stranac kupio posjed, dao načiniti u uredu ugovor, i ondje položio kupovninu, s dodatkom, da on prima na se sve dugove pored onoga duga, što je bio uknjižen u gruntovnici na posjedu, koji da će on

Digitized by Google

sam izplatiti — a tako je i bilo, jer je on kupio posjed podpuno bez duga. Jedva prodje godina dana, al eto ti ovrhovoditelja, koji mu dade iztjerati iz staje kravu radi ostatka duga, koji nije ni potekao od prodavaoca posjeda, nego od sasma drugoga imućnoga čovjeka. Zašto, toga on ne zna, dosta da zna: da mora platiti, jer će mu se inače prodati krava. Za dvie godine eto ih i opet radi radi nekoga ostatka duga, koji niesu tražili od njega cielo vrieme, odkako je postao vlastnikom toga posjeda Zapliene mu opet jednu kravu i prodadu poslije dva dana putem dražbe, sve da ga je zadesila elementarna nepogoda, sve da je s tom kravom morao uzdržavati četvero sitne djece.

c) Neki porcijaš opazi, da je njegov porez prevelik prema porezu svojih susjeda, koji imaju mnogo veće zemljište k tomu bolje kulturne klase. On zamoli, da se stvar izpita. No mjesto da mu se zadovoljilo željenim tumačenjem, odpremilo ga običnim kratkim izgovorom.

Da se točno pogledalo u posjedni list one stranke, našlo bi se, da je svota čistoga dohodka možda slučajno dvostruko uračunana, zato nerazmjerno velik i porez. Kasnije sam doznao od same stranke, da se stvar izravnala, pošto je rad nje mnogo išla ovamo i onamo, mnogo se iztrošila, jer je morala uručiti i biljegovanu molbu, morala nagraditi onoga, koji je molbu sastavio.

d) Zatraži li ovaj ili onaj porcijaš, kojemu se ne čini godišnja pristojba pravednom, razjašnjenje o svojem posjednom stanju, za koje mora da plaća porez i druge daće, koje se, u koliko se tiču zemljarine, mogu uvidjeti samo iz posjednoga lista, gdje ima upisana svaka parcela, od koje treba plaćati porez, zatim površina, vrst tla i čist prihod, što bi moglo platca poreza podučiti i uvjeriti: to ga obično činovnik odbije sa sasvim jednostavnom motivacijom: da nema zato kada. Dodje li i drugi put, kad je baš na urečen dan pozvan, dobije obično isti odgovor, ili ga upute, da se obrati na višu oblast biljegovanom molbom. ili da donese katastralni posjedni list.

U drugu ruku daje se stranci, da osjeti, da ne **smije znati ni za kakova prava, nego samo za dužnosti. To**

Digitized by Google

naravski ogorčaje, te draži na opornost i najmirnijega državljanina. Da se pak tomu na put stane, upotrebljuju se odmah zakonita sredstva. A čim se može molitelj poslužiti u takovoj prilici?

e) Ima slučajeva, te je ovaj ili onaj platac poreza naplatio podpuno propisani dužni porez, da je takodjer izplatio zaostatke, s kojima ga obteretiše, pače mu se odgovorilo, kad je nekoliko put upitao, da li je sad sav svoj tekući i zaostali porez namirio: »možeš biti podpuno smiren, platio si sve, nemaš nikakovih zaostataka». Kad za neko doba eno ih, te ga pliene rad nekakva zaostatka, prenesu odmah i zaplienjene predmete, ma da on ni ne zna, odakle potječe dug.

Badava ti svako nastojanje, da prigovoriš ili dokažeš nepravedni postupak; moraš traženi iznos odmah platiti, ako ne ćeš, da ti se muntaju zaplienjeni ili na prodaju preneseni predmeti, pak pored toga moraš namiriti zatezne kamate i priličite troškove ovršne.

Opre li se tko protiv takova nepravičnoga postupka, baš ako se izkaže i poreznom knjižicom, u kojoj je ubilježena sva uplata propisane dugovine, onda ga stigne znatna novčana kazna, tim što mu se povisi ovršna pristojba, a osim toga i tim, što treba da pretrpi kaznu radi drzkosti. U protivnom se pak slučaju platac poreza ne drži vriednim, da dobije zadovoljštinu, premda se konstatovalo, da mu je nepravda učinjena, premda je organ, kojemu je povjereno ubiranje i upisivanje poreza, neurednom i nehajnom manipulacijom probudio takav mrzak postupak.

f) Pojedinim se platcima poreza ne propisuje porez po vrstima poreza, nego im se priračuna pristojba s nekakvim zaostatkom u cielosti, tako te on ne zna, kakav ima da plati zaostatak i to na porezu vrsti zemljišta i kuće, na privrednom dohodarinskom porezu. Za cielo mora svakoga platca poreza dirnuti takav postupak, jer kad već plaća, onda mora da zna, za što plaća. Ta ne može mu se ipak oduzeti pravo kontrole nad samim sobom! Ako on drži, da mu je nepravedno odredjen dometak, to mu je valjda slobodno, da traži razjašnjenje kod kompetentne oblasti, budući da je u poreznoj knji-

Digitized by Google

žici uštampana upravo i vrst poreza, te se porezni činovnik ne treba truditi, da bilježi imena pojedinih vrsti poreza, nego samo da unese brojeve, koji pod koju vrst pripadaju.

g) Nekim su strankama bile u posjedovnom listu ubilježene parcele, kojih ni nemaju, pa su za to morale porez plaćati, i sve da su svoju pritužbu protiv doplatka poreza vjerodostojno dokazale, ipak im to ne izpraviše dotični organi.

h) Gdjekojim se strankama, koje imaju znatnih zaostataka, pušta, da gomilaju od godine do godine dugove i zatezne kamate. Pa kako namjerice umiču plaćanju poreza time, što od godine do godine iznajmljuju parcelarno svoje zemljište, dokle mogu, to se dogadja, te porezni ovrhovoditelj ne nadje ništa ni u samome stanu takovih nehajnih poreznih plataca, što bi mogao zaplieniti. Za takove dužnike, pa i za one, koji zatežu plaćanje poreza, nema nikakovih sredstava, premda se zna, da su takovi ljudi odani piću i kartama, te se prema tomu najsigurnije nadju u gostioni, dok se drugim točnim platcima radi zaostatka od nekoliko forintah, koji im je nastao povodom nenadane nevolje, pliene predmeti, koje i zakon izključuje iz ovrhe, te eventualno i nizko izpod prave vriednosti prodaju.

i) Ima slučajeva, gdje je posjednik prodao jedan dio katastralne ili gruntovne parcele. U gruntovnoj se knjizi odpiše i pripiše parcela, kod kr. se poreznog ureda odmjeri postotna pristojba, ali u pojedinim gruntovnim listovima, koji služe nekom osnovom za odmjerenje poreza, nije provedena promjena. Zato ne može uz najbolju volju provesti ni občinski porezni organ, koji ubire porez, jer nema svaka politička (upravna) občina za svako pojedino mjesto katastralne mape i napisnika parcela, koji su veoma nuždni svakoj upravnoj občini, da se vodi evidencija. U drugu se ruku ne slaže izmjera posjeda u gruntovnoj knjizi s onom u posjednom listu, jer je u dotičnom ugovoru označeno samo gruntovne knjige O, Z,, a topografički se br. katastra ne uzima u obzir. Budući da u mnogo slučajeva prodavalac ne može da točno navede prodanu parcelu u posjednom listu, ili da ne da

Digitized by Google

provesti odpis kod občinskoga ureda, ne znajući, kako mu valja raditi, to se dogadja, da pojedini platci poreza zaostanu sa znatnim svotama, ili imadu tekuću dogovinu, koja ih faktično ne ide.

k) VII. zakonski članak od god. 1875. ima na umu, da se izprave operati zemljarine, da bi se time razmjerno udario porez na zemljišta, da se uzmogne sastaviti pravi općeniti katastar zemljarine. No time se u nekim občinama upravo protivno postiglo; mislim na ime, da je nemoguće vjerovati, da je valjano izpravljen faktični porez na posjedu prema namisli vlade, dotično onoga zakona, jer se ne bi inače moglo dogadjati, da ima još sada mnogobrojnih neizpravnosti, koje osjetljivo ali i nepravedno djeluju na pojedine platce poreza. Na komu je ovdje krivnja? Za cielo nije uviek na onome, koji plaća porez, nego u većini slučajeva na plaćenom organu, kojemu je bilo povjereno izpravljanje. O tom bi se dalo mnogo toga govoriti.

Kr. patenat od 30. listopada 1849. želi, da se udari razmjerno jednak porez na dohodak od zemljišta i tla, zatim od zgrada u Hrvatskoj i Slavoniji, pa da se u tu svrhu uvede i katastar zemljarine prema onim načelima, koja su se izkustvom u ostalim krunskim zemljama i vanjskim državama pokazala zgodna, a veoma koristna za razvoj blagostanja. Sve da se radi na katastru od g. 1850., sve da su veliki troškovi, ipak nije do danas svršen. Pogledajmo sada, ako se sadašnji katastralni poslovi dovršuju, — što je po mojem mišljenju već trebalo da bude, koji će se rezultat pokazati? Ne ću da unapried štogod sudim, ali će trebati još mnogo toga nadoknadjivati.

Još i za to se treba s tim više čuditi, što kastralni operati niesu polučili željene svrhe, jer je već car i kralj Josip II. odredio, da se izmjere zemlje, hoteći, da se porezna mjera, koju drži svaki čovjek, koji pravedno misli, pogrješnom, težkom i nezdušnom s temelja promieni i poboljša, jer se njome sprečava kultura, poglavito razvoj industrije i širenje pučanstva.

Za općenitu je poreznu normu uzeo Josip II. mjerilom privredno stanje zemljišta i tla. Po toj bi razdiobi

Digitized by Google

dohodka svako tlo moralo biti jednako obterećeno. U tu svrhu trebalo bi da budu sva zemljišta promjerena, dohodci povećani, u svakoj županiji srednja ciena svakoga produkta za mjerilo vriednosti ustanovljena, da se uzmogne odrediti. koliko ima prinieti državna poreza svaka županija, svaka občina i plemičko alodijalno dobro od svojih dohodaka i to po podpunoj sdušnosti i jednakosti. Plemići po svom posjedu trebalo bi da budu jednaki s drugim žiteljima i gradjanima; njihova jednakost treba da se razlikuje od lične slobode.

Dakako da je ta promjena probudila u ono doba u mnogima nezadovoljstvo pa i ogorčenje, te su poslije smrti Josipa II. staleži u molbi, što su je upravili na kralja Leopolda, spomenuli, neka ne bi imali spisi o izmjeri zemljišta nikakove zakonske krjeposti. Nadalje razmjerno oporezovanje na osnovu zemljarinskoga katastra ne bijaše za nas nikakova sasvim nova pojava na polju državne uprave.

Za daljno dokazivanje navest ću još samo jedan jedini primjer, koji bi mogao za cielo u nama probuditi vjeru, da nema u nas ozbiljne volje, da bi se i inače veliki kaos uredio, prema naredbi kr. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade od 30. travnja 1874., s kojom je izdan i naputak u provadjanje občinskih dioba na osnovu zakona od 3. ožujka 1874. No na to se katastralni organi — barem mi se tako čini — pače ni kod nedavnoga izmjerenja i izpravljanja kulturnih parcela niesu obazreli pače ni na pravoga vlastnika parcele. Tako sam npr, našao jednu parcelu livade od 318□°, koja je bila razdieljena na tri posjednika sa 64□° i na dva posjednika sa 63□° u parcelarnom napisniku. To u istinu nije pravo, jer dva posjednika položajem svojega posjednoga diela imaju manje dielove nego druga trojica.

Druga neka parcela od 40□° bi razdieljena u 5 dielova po 8□°, koju po položaju i po uporabi posjeduje još samo jedan jedini posjednik. Takovih slučajeva ima dosta, koji veoma štetno djeluju poglavito na porezni razrez te s kojima su udružene i zle posljedice, ako se ne pazi na izdane zakone i naredbe bilo kojega vladinoga odsjeka. Takovim postupkom nastaju u posjednom

Digitized by Google

stanju znantne bludnje; medju posjednicima porode se svadje i prepirke, jer jedan — i to s pravom — tvrdi, da plaća za posjedne komade, kojih ne uživa, te misli, što plaća porez, da se ima pravo i služiti istim posjednim komadom.

Naravno je, da je razdjeljenje poreza s obzirom na ukupno posjedno stanje jednako, ali nije prema faktičnom posjedu pojedinih posjednika, jer se kod prodaje ove ili one parcele, ne slažu, kako treba, parcele, kad sravnimo posebni posjedovni list s gruntovnim izvadkom. Ta činjenica odvraća od kupnje realnoga kupca, koji ne će da se izvrgne nepotrebnoj neprilici ili da se upusti u parnicu.

l) Kod pojedinoga upisivanja ne obazire se u mnogo prilika, da izmedju čitave zadruge i pojedinih članova, bio to starješina ili kućni član, koji u kuću pripada, ima razlike u imovnom stanju, budući da je ovdje običaj, da starješina kućni ili koji član zadruge sam za se teče polje, livadu, vinograd, šumu itd. itd. što ne pripada zadruzi, i za to ima svaki pojedini za se plaćati porez. No ipak se dogadja kadšto, te se takove parcele računaju pod porez čitave zadruge. To nije nikako pravedno, jer kako je poznato, dohodak takove prćije (osobine) pripada jedino pravomu vlastniku, te takav dohodak ne ide u zadružnu blagajnu ili u gospodarstvo.

Budući da se porez propisuje na osnovu faktičnoga posjeda, . . . dakle prema posebnim posjednim listovima ili po sumariju, to su organi, kojima je povjereno izmjerenje ili izpravljanje posjeda, činili lakoumne pogrješke. Jer ako je zadruga zakonom priznana, to bi trebalo da se obazire na to kod sastavljanja pojedinih posjednih listova ili napisnika parcelâ, da se ono, što pripada zadruzi, i upiše na zadrugu, a ne na kućnoga gazdu ili na pojedinoga člana njezina. Odatle potekoše mnoge zablude i štete, koje neugodno i nepravedno stizavaju dotičnoga platca poreza, te iz kojih se radjaju i razpre. —

Uzmimo, da su dotični katastralni organi po naputku od 29. svibnja 1875. br. 29.294. točno postupali prema svrsi, koja je specijalno označena u §. 1., pače i u slučaju, kad se ne bi pojedine stranke najavile kod

Digitized by Google

občinskog povjerenstva. Tu se onda ne smije s vida pustiti onaj glavni faktor, da veći dio seljaka ne umijući čitati nije razumio smisla zakona, nije ni od koga bio upućen o svrsi zakona, koji su za svakoga državljanina stvoreni, da ih sluša, nego ga krivom poukom u mnogo prilika i odvraćali od njih, čim su izašli. Po tom, mislim, da nije nitko u pravu, da sastavlja krive operate, koji veoma utječu na blagostanje državljana, i da se na njima bazira razrez. Tako se izključuje svaka mogućnost, da bi se mogle riešiti kasnije opravdane reklamacije stranaka. To dakako nije bila namjera vlade, nego joj bilo jedino na umu, da se stvori pravi red u pojedinim posjedima, po tom i tvrda osnova, na kojoj se može pravedno propisivati zemljarina.

Kako bi se mogao stvoriti red u tako abnormalnim prilikama? Tomu je veoma i veoma nuždan točan razgled i individualno izpravljanje katastra. — U prvom bi redu trebalo konstatovati, na licu mjesta svaki topografički broj, to jest, trebalo bi ići od parcele do parcele i pronaći, da li je to u istinu onaj broj, koji je upisan u napisniku parcela i u posebnom posjednom listu; da li faktično još i sada pripada onoj vrsti kulture, u kojoj se navodi. Ako ne ide tako, onda se neka izpravi na osnovu faktičnosti ili na propisima, koji se na to odnose. Tako isto treba da se razredjuje i čisti dohodak. Ako pak mnogoga službenika točno obdržavanje reda prieči u udobnosti, to ne znači ništa, jer je interes državnoga gospodarstva i interes platca poreznoga glavna svrha, pa činovnik, kojemu su takovi poslovi povjereni, dobiva za to svoju obskrbu ili nagradu, od koje on stvara sebi eksistenciju, a iz džepa onoga, koji plaća porez.

m) Čuo sam, gdje se stranke tuže, da plaćaju za 40—60 jutara zemlje različne vrsti kulture u istom mjestu više poreza nego drugi, koji ima 200—300 jutara posjeda, jer je ovomu samo mali dio poreza svrstan u razred oranica, a drugo je upisano kao grič ili pašnjak, od kojega dobiva sasvim malen čisti dohodak, dočim se faktično upotrebljuje kao oranica i livada.

n) Tuže se, da se, premda zakon odredjuje, koji su predmeti od ovrhe izključeni, pliene jedina kola, krevet,

Digitized by Google

opanci dječji, zadnja za življenje potrebita sredstva, pak se prodaju uz najnižu cienu.

o) Medju drugim kazivali mi i to, da su nekomu seljaku godišnju koševinu od četiri jutra dobre livade putem ovršnim prodali za 17 forinti, te mu od te svote odračunali ovršne troškove u iznosu od 5 forinti.

p) Jedna se stranka potužila, da je već prije 20 godina zadruga razdielila medju svoje ovlaštene članove pokretni svoj i nepokretni imutak. Time je ostao porezni zaostatak, koji se po vremenu , povećao. Htjeli su neki članovi da znadu, odakle potječe taj zaostatak, pa koliko bi došlo na svakoga pojedinca. A kad su došli, da im se protumači, odgovorilo im se: da će to tek onda saznati, kad se dioba putem oblasti provede. Premda s ovećim troškovima, ipak je uredovna dioba bila provedena po zakonskoj naredbi, te dielovi zemljišta bili svakomu pojedinomu odmjereni. O tom im bude izdana odluka uz privitak posebnoga i parcelarnoga diobnog lista s dodatkom, da se ne će posjed svakoga pojedinca prije gruntovno provesti, dok se ne izplati zadnji novčić zaostatka.

Kako je to moguće, kad pojedini posjednici ni ne znaju za svoj pravi porezni zaostatak; kad ni ne znadu, koliko ima da svaki pojedini plati tekuće pristojbe, premda svaki od njih ima svoj katastralni posjedni list? Pa uza sve to bude pojedincu ovršnim putem prodana krava, koševina!

U koju je onda svrhu bila uredovna dioba, koja je siromašnim ljudima doniela troškova? U koju svrhu imadu individualne katastralne posjedne listove, kad ne znaju, kolika im je godišnja zemljarina?

Budući da porezni zaostak svakim danom raste, čeka ih i sudbena prodaja. Bilo bi ipak nuždno, da bi se prigodom uredovnoga razdjeljenja posjeda prema individualnom pravu razdielio porezni zaostatak prema faktičnomu posjedu i prema plaćanju svakoga pojedinca. Tako bi znao svaki pravovlastnik za svoj dug, te se ne bi trebao brinuti, što rade drugi članovi nekadašnje zadruge; tako bi mogao svaki pojedinac vršiti svoje duž-

Digitized by Google

nosti. No to nije sada mogućno pojedincima, jer nijedan ne će nikako da plaća dug za nekoga drugoga.

Nadalje takvim postupkom pojedinci dolaze u veoma neugodan položaj, te ne mogu nabaviti sebi marve niti mogu vjeresiju tražiti, nego moraju biedno i sirotinjski živjeti sa svojom porodicom, sve da imaju kuću i dovoljno zemljišta. Jer ako si i želi pojedinac nabaviti koji komad blaga ili ako posjeduje inače koju vriednost, otme mu se kao zapliena za porez, općinski namet, za javne radnje itd. Time ne mislim uzimati u obranu one članove negdašnje zadruge, koji se tom prilikom poslužuju, te ne će da namiruju nikakav porez i drugo zakonito plaćanje.

q) Znam za slučajeve, da su neki dali izračunati privatnim ličnostima porez i druge daće od zadruga, koje se podieliše potajno, pa i one pristojbe, koje pripadaju na pojedine članove, pa troškove izračunavanja morahu članovi platiti; zatim da se pripadajući dug ili preplata upisala dotičniku u poreznu knjižicu. Godinu ili dvie poslije kako je to bilo upisano, bude to anulirano i po volji nanovo sračunano, sasvim drugčije nego prije. Takav postupak može ogorčati onoga, koji plaća porez.

No opet nije opravdano, ako koji porcijaš, uvjeren o nepravdi, gdje je nastala pogrješka iz neznanja ili iz drugih motiva, traži za pomoć, pa mu se to pravo priznaje, a ne naknadjuju mu se troškovi, učinjeni u tu svrhu kao za: biljeg na molbu, poštarinu, papir, dangubu, odštetu za pisanje molbenice itd. itd. nego mora pretrpjeti štetu kraj najpodpunijega svojega prava.

Tuštu i tamu činjenica mogao bih navesti, da razjasnim stvari, što su ih ljudi pripovijedali meni ili o kojima su medju sobom govorili. Ako i jesu mnoge od tih činjenica na prvi pogled neznatne mogle bi ipak imati važnost.

Ja mislim, da ih je za sada i ovo dosta, a da ne spominjem one svagdašnje tužbe: da svatko, tko traži svoje pravo ili za pomoć, obično mora dugo i dugo čekati, dok mu se rieši, pa pored toga u većini slučajeva ne dobiva nikakva povoljna rezultata; ili ga ne smatraju vriednim nikakva odgovora, jer je obično, običnije nego

Digitized by Google

takove tužbe, da ga na način birokratički pošalju na očitovanje onima, koji su dali povod tužbe, ili se na nj ne osvrću, ako mukom ne múči.

Upozori li koji nečinovnik kojega činovnika u doba aktivno na neurednosti, koje se tiču njegova djelokruga, pa iztakne li pri tom ozbiljne posljedice u slučaju, kad se ne bi dale ukloniti, onda si obično pribavi neprijateljstva, koja se pače kriju pod pokrovom važnih službenih tajna, a u zgodi mogu vriediti kao dobro izmišljena denuncijacija; pa onda je čovjek i neprijatelj ili najmanje buntovnik protiv vlade, ako žigoše svojevolju, samovolju, neznanje, surovost pojedinih činovnika. Nastoji li tko, da ih odstrani, to pravo radi, jer je to u interesu stanovnika. Po tom upravo ne može se čovjek smatrati neprijateljem vlade, jer svaka vlada mora gledati, — a po mojem je mnienju vlada i za to pozvana — da dozna za neurednosti u upravi, kojih čovjek mora da gleda odstraniti na zgodan način, jer one uviek snalaze samo državljanina, koji plaća porez i koji mora doprinieti dio za uzdržavanje države i dotičnih organa.

Da li odgovara istini, kad se u drugu ruku svaljuju nepodobštine, što se pokazuju u administraciji, poglavito u poreznoj manipulaciji, izključivo samo na občinske organe, to je opet drugo pitanje, na koje bi se nepristranim sudom o djelokrugu lako moglo odgovoriti. No netko mora ipak da je kriv. Neka mi se dopusti samo, da pitam, tko direktno namješta občinske činovnike? Postupa li se ovdje uviek u smislu zakona? Tko propisuje občinskim poglavarima četvrtgodišnje ukupne svote poreza, koji se imadu ubrati, te odpremiti u kr. porezni ured? Tko šalje državne ovrhovoditelje na trošak občine dotično občinskoga poglavara? Tko nalaže osjetljivu novčanu globu občinskim poglavarima, koji ipak niesu uviek i poreznici, ako ne odpreme u pravo vrieme svotu, propisanu od kompetentne strane? Čija je dužnost, da nadzire občinske organe, koji kupe porez? — Predaleko bismo zašli, da se u sve to upustimo, premda je bivši ugarsko-hrvatski ministar financija, grof Szapary, u svoje doba povodom jedne interpelacije medju drugim iztaknuo, da je svaka treća mjestna oblast u Hrvatskoj

Digitized by Google

od godine 1880. počinila pronevjerenje, pak su konstatovana pronevjerenja u spomenuto doba iznosila do 156.000 for. Nadalje, da je od 128 slučajeva pronevjerenja 121 odkriveno po državnim organima financijskim, pa da ima stroge, vještačke, bezobzirne i nenadane kontrole, da se savjestno namještaju valjani organi, ne bi se moglo tako što dogoditi. Tko naknadjuje te pronevjerene svote? Nema li već ovdje uzroka, da se ogorči onaj, koji plaća porez? Lako je naći izgovora!

Ako i mora biti naša zadaća, da se utvrde družtveni krugovi i njihov razvoj u državnom interesu, onda se to dade mogućnim učiniti samo nekim silenjem pomoću vještaka, koji se reprezentiraju u uredima i oblastima. To silenje neka bi se izvodilo ne svojevoljno, nego na osnovu zakonitih prava, koja se osnivaju opet na moralnom osjećaju i koja mora da budu zajednička svim članovima družtva, jer ona sačinjaju granu u stalnosti družtvenoga i državnoga poredka, budući da samo tvrdi moralni vez veže ljude, koji su se slučajno spojili, pripadali oni bilo kojemu staležu ili narodnosti, te im jamči eksistenciju i zajedničko sigurno bitisanje; on je prvi koračaj k socijalnoj slobodi.

Iz takovih nastojanja moraju nastati stanovite sfere, koje se nazivaju pravno-političke i socijalne sfere. No ove se mogu stvoriti savjestnim, nepristranim izvršivanjem zakona i pravičnosti, koja se na njima osniva; pravičnost pak imaju podržavati inteligentni, stručni, izkusni organi, koji ne bi smjeli temeljiti svoj postupak na surovosti, svojevolji, osobnosti ili zloći, niti se o zgodama ili službenim predmetima u privatnoj kući ni u gostioni ili u drugim javnim lokalima razgovarati i razpravljati. Treba na ime dobro razlikovati privatne stvari od službenih, kad i onako ne će nikad koristi biti od ništetnih i pustih fraza i osobnoga izticanja stvari.

Promotrimo naše očajne prilike s pravoga stanovišta, ali i s mirnim srcem, pa pitajmo otvoreno: tko je kriv toj ugodnoj situaciji? Lako bi bilo odgovoriti.

Naredbe, što ih izdaje vlada, stvaraju se za podčinjene ili eksekutivne urede i njihove službenike, da ih strogo i točno vrše. Najviše su krivi oni organi, koji su

Digitized by Google

neposredno s občinstvom u svezi, ako nastane nezadovoljstvo; na njima je, da želje, tegobe i tužbe od dotičnika i neposredno primaju, a ne da nadovežuju uvjet: da takove podneske mora tek advokat staviti. Tako je njihova dužnost, da ih na osobit i humanski način ureda radi u protokoličnoj formi napišu, pa da postupaju po zakonskim naredbama i propisima, a da se ne dadu zavadjati ličnom sklonošću ili stanovitim obzirima prema tužitelju ili tuženiku. Time se ukida svaki uzrok opravdanoga nezadovoljstva. Zakonodavstvo se na ime dieli u dvie glavne grane na ime u: vlast, koja daje zakone i u dužnost, koja se ima vršiti. To pak je potrebito radi sigurnosti, poredka, napredka, pravičnosti u interesu države i njezinih članova.

Nadju li se slučajevi, koji se nikako ne mogu ustanoviti ni zakonom ni naredbom ili samo nejasno, onda treba službenomu organu u propisanom službenom putu potražiti naputak, da uzmogne zadovoljiti pravednim zahtjevima žiteljâ zemlje. Jer konstitucijonalna vlada želi i pravedno njezino nastojanje skupa s njezinim organima treba da ide za tim, da svakomu žitelju, bio on bogataš ili siromah, bio on tko mu drago, pribavi pravo u granicama zakona. To i je njezina prava zadaća. Ona ima nadalje gledati, da budu pravedno podieljeni državni tereti, da se opravdane želje uzimaju u obzir. Tako će nestati činjenice, da bi tko našao povoda, da se diže proti nepravdi s temeljitim dokazima.

Dopusti li sebi koji službenik svojevolju ili nehajnost za zakonske odredbe ili postupa li svojevoljno s narodom, koji ga uzdržaje, to bi takav morao biti tim osjetljivije eksemplarno kažnjen, ako bi se pokazalo, da ga je na nepravedan postupak navela materijalna korist. Tako ćemo jedino moći stvoriti red u svim upravnim granama, te utvrditi ljubav, štovanje i povjerenje vlade. Nikad se ne smiju s visokoga mjesta mimoići očita svojevoljna djela i prekršaji zakona prema žitelju, hoćemo li, da se osnuje sreća i blagostanje narodno poštenim materijalnim radom. Mislim, da bi mnogo toga, ako baš ne sve, valjalo popraviti organizacijom kotara i županija, koja ima da se oživotvori.

Digitized by Google

To nema pravoga direktnoga saveza s našim sadašnjim prilikama životnim i prilikama glede zemljišta. To ne ću da razpravljam, ali bi našao mnogi dovoljno gradiva, kad bi htio razmatrati i razmišljati o našim prilikama. Ako bolest ne nastaje uz jednake pojave, ono je djelovanje na čovjeka ipak isto, te se može često i nepravedno prenieti.

Uzmimo sebi primjer o sadašnjim prilikama u Irskoj. O njima izvrstno veli g. vitez Proskowetz ml.: «Jer zakupnik u Irskoj ne može da se izvuče siromaštva, budući da renta, što je on od svoje privrede ima plaćati vlastniku, proždire prevelik dio prihoda, to mu upravo toliko ostaje, koliko mu je nuždno za svakidašnje uzdržavanje, da kukavno provodi svoj život; a prečesto ni toliko. Pored toga je bio uviek pogibli izvrgnut, da će biti radi pakosti i hira izagnat iz svojega zakupljenoga dobra, ako bi se nećkao kod saborskoga izbora glasovati po volji vlastnika, ili ako bi zaboravio pred upraviteljem pokorno skinuti kapu, te njegovoj gospodji na dar dati jaja, kokoši, maslaca itd. itd. Budući da je posjednik dobra zakupninu povisio, čim je zakupnik marom, znanjem, melijoracijom tla nešto poboljšao svoj položaj, nestalo je i povoda, da se štedi ili da na što teži: onda siromašni seljak protiv nepravde, koja mu se na svaku ruku počinja, ne mogaše naći nikakve prave zaštite, nego se dao radi siromaštva na kukavne i strašne agrarne opačine, koje od dana do dana primaju sve gadniju sliku.« —

Da englezka vlada već od viekova pritište Irsku kazuje nam to povjest, iz koje ću ovdje navesti samo nekoje činjenice, koje bi nam mogle dati gradiva za kombinaciju. Obazrimo se samo u kratko u prvom redu na irsku trgovinu prije 200 od prilike godina. O tom veli barun Hornstein Börningen: Neka protivnici proučaju gosparsku povjest Engleske, toga ideala slobodnih trgovaca, uvidjet će točno svoju bludnju! Nije li Englezka u godini 1698. udarila carinu od četiri šilinga (50 novč.) po svakom šterlingu (10 for.) na svu finu tkaninu, što bi je Irska izvozila, a dva šilinga na prostiju. Irski je gospodar bio prinudjen svoj pamuk dovažati englezkom

Digitized by Google

tvorničaru. Izvoz sirovina u tudje luke, tako i svih tvorina, podpuno je bio stegnut (1861.). Tada je parlamenat uvoz irske marve za klanje, mesa, kože, pamuka i lana proglasio štetnim te ga i zabranio. Time se uništila irska industrija, te je englezka postala jedinom industrijom.

Englezka je vlada hotice podržavala nedostatak u naobrazbi, pa se time uz vjersku porodila i osjetljiva mržnja nacijonalna; iz toga se razvio fanatizam, koji se krvavim bojem dovršio. S jedne strane su Englezi groznim i čestim doskočicama, koje su znali zaodjeti u čisto ruho prava i zakona, nastojali, da podpuno unište djecu one države, a s druge su strane opet Irci nastojali oko toga, da unište sve, što je englezko. —

Nije s toga težko dokučiti, kako je neizkazano žalostan bio položaj onoga puka, koji se imao boriti preko 500 godina s narodnim i vjerskim razmiricama.

Nastojalo se bezobzirnom dosljednošću, — što se je osobito dojmilo Iraca, — da se, stvarajući im zakone, sva sredstva upotrebe, da se njihovi sinovi ne bi uzmogli nikako riešiti siromaštva.

Tako zvane Popery Laws učiniše od godine 1703—1709., dá nijedan katolik nije smio zemalja i kuću posjedovati, ni u zakup nije smio ništa uzeti dulje od 31 godine, pa kad bi se dogodilo ipak, te bi si katolik kakav posjed stekao, to bi taj posjed dobio onaj protestanat, koji ga je prijavio.

Englez Arthur Thoung, koji je Irskom u godini 1776—1779 putovao, opisao je tamošnje englezke posjednike kao despote, koji ne poznavahu drugoga zakona do svoje volje i slučajnih hira, pa kaže i dalje, da takovu posjedniku, izdao on makar kakvu zapovied moraju istu izvršiti njegovi podanici te ne bi smjeli ni pomisliti na to. da ju ne izpune. Neposlušnost, ili njoj slično može on batinom ili bičem kazniti, a žene i djevojke seljaka moraju biti za zabavu takvoga despota. Zato se ne smijemo čuditi, što su Irci, gdje su samo mogli, bili protivni Englezima. Arndt kaže, da je god. 1691. do 1745. ništa manje nego 450.000 Iraca u vojsci Francuza proti Englezima poginulo, a isto toliko ih je u sjevernoj Americi stvorilo vojsku, koja si je neodvisnost izvojevala.

Digitized by Google

Isto je tako postala god. 1761. od očajnih seljaka, a osobito od takvih, koji niesu imali što izgubiti, dobro uredjena družba pod imenom »Weisbursheu«, koja se medju britanskim posjednicima i nečovječnim zakupnicima nastanila.

Francuzka revolucija godine 1799. nije djelovala samo na politiku Europe, već je malo olakšala i stanje potištenoga Irca, a englezka je vlada godine 1792. i 1793. nekoje nepodobštine ukinula, ali se ipak krvavi sukob nije mogao zapriečiti.

Godine 1800. spojio se irski sabor s englezkim, ali budući da je bio malen broj njihovih zastupnika, nisu mogli, kako je posve naravno, nikad postići toliko pravo, što bi bilo na korist njihovoj zemlji; s toga se je stvorila žestoka opozicija O Conellova; kasnije su doista katolici bili emancipirani, ali ostali su i nadalje bez posjeda. Taj je ostao svejedno u ruku pojedinih posjednika, koji su živjeli u Englezkoj, te imali svoj dohodak od posjeda u Irskoj, koje su posjede predali generalnim zakupnicima, a ovi su ih opet prepustili podzakupnicima, koji su opet taj posjed u male parcele podielili i za skupe novce iznajmili irskim seljacima kao pravim poljodjelcima.

Time je nastajala sve veća i veća nevolja, a iz nje opet porodili se krvavi ustanci, u kojimu su učestvovali protestanti a i katolici. O posljedicama njihovim čuli smo dosta.

Gladstonov proglas od god. 1870. bio je izdan za cielo zato, da se popravi što je najgore, i da se na kraj stane neprestanim svojevoljnim odkazima zakupa; jer bi odredjeno, ako posjednik zakupniku bez uzroka odkaže, da ga ovaj mora odštetiti.

Ali su posjednici bili tako oprezni, pak su našli i opet način, kako da sebi ugode, te su onim zakupnicima, kojih su se htjeli što prije riešiti, toliku najamninu računali, da su ovi, nemogavši plaćati toliku zakupninu i sami otišli. —

Kako su daleko mogli dakle dotjerati siromašni zakupnici, poznato je, pa možemo dovoljno svaki dan čitati u dnevnicima, dogodjaje, radi kojih se možemo

Digitized by Google

zgražati. Bi li to tako daleko došlo, da se zbilja htjelo pomoći? Obično se zaboravlja, da uspjesi potiču ili bi mogli potaći i druge, da ih nasljeduju, jer se osobito u nastalom proletarijatu može lako naći uviek dovoljno gradiva, da se izvode atentati. —

Stvarati zakone samo da su stvoreni, a da se ne poluči svrha. ili ih stvoriti zato, da momentano djeluju kao sredstvo koje štogod ublažuje, da se iza toga siromaštvo još u većoj mjeri pojavi, zatim da se na njih samo nekoji obaziru, a drugi da se za njih i ne brinu, mislim, da nije cilj nijedne vlade, koja bi morala imati pred očima samo dobrobit naroda. Vladi mora pače biti zadaćom, da ne samo prema duhu vremena stvara zakone, nego da ih i oživotvoruje; da paze na njih osobito u prvom redu javni službenici; vlada pak imala bi strogo paziti, da li to oni čine. Samo se tako može saznati, da li zakoni valjaju ili ne, i što je uzrok da ne valjaju! To je s tim potrebnije, jer nije zadaća vlade, da u upravi svojoj trpi nepodobština i povreda, dapače ni pogrješaka, pa čim ove nastanu, da gleda da ih što prije ukloni te nevaljale boljima zamieni.

Neurednostima i zlu treba ozbiljno i odlučno na put stati; u upravi treba da lebdi pred očima uzvišeni cilj, ako se hoće čvrsto stanovište postići. Kod nas žalibože uvrežila se ta nesretna misao, kako je neki odlični muž pravo rekao, da hoćemo da za svaki čin, koji smo preko naše gradjanske i službene dužnosti učinili, budemo nagradjeni. Sveobću dobrobit ne će većina da pozna, već samo ružnu sebičnost, koja će narod upropastiti.

Mnogi, koji kazuje, da je pristaša vladajućega sistema, misli, da je čudesa stvorio, ako se točno drži propisanih norama za stranke, a ne brine se za to, kako djeluje zakon i kakav mu je uspjeh; ne sluša pravedne tužbe i tegobe gradjana, dapače da to od njega ovisi, on bi još doprinesao, da se dotičnik što više ugnjete, ne misleći na posljedice, nego samo na to, da pokaže vladi svoju privrženost, — ako i pod krinkom — a kod prve prilike čini opet obratno, te po svojoj nedosljednosti

Digitized by Google

pravi štete, ne težeći na to, da se upozna s istinom ili neistinom u ovom ili onom, po čem bi se za vremena mogle ukloniti rak-rane.

Ima i takovih činovnika, koji svoju nemarnost u svom političkom djelokrugu, pokazuju mnogo puta svojom dvoličnosti, koja više puta prelazi u najveću prostoću.

Oni ne misle, da mogu vladi samo onda koristiti, ako prema svojim silama za obće dobro u smislu, koji im je odredjen ili na koji su upućeni, djelotvorno djeluju (a taj djelokrug je dandanas velik), ili ako odstranjuju sve nedostatke, djelovali oni direktno ili indirektno na narod, pa koliko je to u njihovom djelokrugu, a ako pak to nije u njihovom djelokrugu, da to prijave svojoj predpostavljenoj oblasti, pa iztaknuvši svoje predloge, da na taj način narodu pomažu.

Drugi opet misli, da je svojoj zadaći zadovoljio, ako se gleda ukloniti svakoj priliki, gdje bi mogao izraziti svoje mnienje i političke nazore u pojedinim pitanjima, ne misleći na to, da se vladi ne može koristiti suhoparnim indiferentizmom, već da joj je svakako milije, da ona upozna svoje iskrene pristaše i otvorene protivnike; neprijateljima, kako ih mnogi krste, ne mogu se nazvati političnо i socijalno obrazovani protivnici s toga, što su drugih nazora. —

Može čovjek biti pristaša i prijatelj vlade, a da se ne boji ocjenjivati njezina djela, a s druge strane može se posve pravo u protivnom slučaju vladi neprilika praviti, a da se baš otvoreno ne navaljuje na nju. Mnogi zato neka upamte rieči Anastasija Grüna. «Hoćeš biti medvjed u rupi, hoćeš li sokol na svjetlu, ne, sliepi miš, ne! Budi palma ili hrast, samo sc nemoj omatati oko jednoga i drugoga«.

Budimo pravedni, pa kažimo, da vlada ne može osobne probitke predpostaviti probitcima ciele zemlje ili države i jednako se za njih brinuti, tako isto, kao što se za pogrješke ili nemarnosti pojedinog činovnika, ne može okriviti ciela vlada.

Mnogo ljudi smatra svoje posebne želje kao najpotrebitije, i hoće, da se priznaju brzo i izpune — i ne obziruć se na druge ljude, je li to njima na štetu — pa

Digitized by Google

da im to podje za rukom, oni kod kompetentnih oblasti glede toga čine i prijave, koje nisu osnovane, te im se želja izpunjuje.

Tim ja nipošto ne ću kazati, da se rješitbom pojedinih stvari zavlači mjesece ili čak godine, jer ima, bez obzira na osobu, slučajeva, koji trebaju brzo riešenje, te se imaju predpostavljati drugim.

Imaju li stanovnici u konstitucijonalnoj državi dužnosti, to se ne smije ni kad oni svoje pravo traže s njima ravnodušno, bezobzirno ili čak nepravedno postupati. To se nije radilo niti za vrieme absolutizma, a osobito bi se moralo direktno ili indirektno darivanje za izvanredne, kako se veli slučajeve strogo zabraniti; jer pokloni traže osobito u današnje materijalistično doba, uzvrat, pri čem najviše dolazi onaj, koj poklone prima, u neki odvisan položaj prema darovatelju, te tako nastrada. A ne bi se smjelo dopustiti ni da se državni ili zemaljski činovnici bave sastavljanjem spisa, koji doduše zasiecaju u njihov djelokrug, ali su privatne naravi.

Na sve to moralo bi se paziti, da se onako vrši, kako se zapovieda, jer kaže se doduše to je i to zabranjeno, a da li se vrši ta zabrana, o tom treba da se radi, jer svaki službenik prima plaću zato, da svakoj stranci bez ikakove nagrade što spada u njegov djelokrug točno onako izvrši, kako mu zakon nalaže.

Rad iz osvjedočenja — urodio on sad dobrim ili zlim plodom, — koristniji će biti, nego svi politički programi ili tako zvana politička priznanja, voluminozne zakonske zbirke i naredbe, koje se liepo iz papira čitaju i svojom birokratičkom strukturom instancija naravno sve niže i niže padaju; pa zato bi bilo mnogo bolje manje pisati, a više praktične djelatnosti razviti, narod poučiti o smislu izdanih zakona i strogo na to paziti, da sudbeni i politički uredi svojoj zadaći savjestno i po zakonu zadovoljavaju, a osobito točnu, ne površnu kontrolu voditi nad primitkom i manipulacijom poreza i inih državnih daća, zvale se one kako mu drago, kao osobito nad pripadcima župnika, gdje ima mnogo netočnosti kod pojedinih župnika. Ako dotičnim župnicima stanov-

Digitized by Google

nik ne može u naravi dati, što mora dati, i što se izpod tržne ciene računa, moralo bi se stalno ustanoviti, koliko ima dotični stanovnik platiti, pa tada bi to tako trebalo i ubrati.

Ništa manje moralo bi se strogo na to paziti, da da na odredjene dane, kada se ima porez plaćati, dotični činovnik točno u svom uredu ureduje, da dotični, koji dolazi plaćati porez i koji više puta po nekoliko sati daleki put prevaliti mora, ne dangubi ili dapače 2 ili 3 put tako daleko doći mora, radi nemarnosti dotičnog činovnika, koji voli u ono doba, kad bi morao biti u uredu, traćiti po birtijama s milom braćom; a tako onda ne samo što oporezovanik gubi dan, već nekriv mora zatezne kamate i ovrhu plaćati, što svakako nije nikomu ni ugodno ni pravo.

U obće morali bi se poreznici i ovrhovoditelji prema publici liepo i čedno ponašati, pa u slučaju, kad stranci treba štogod raztumačiti, radostno to i korektno učiniti, pa bio to i najsiromašniji stanovnik, jer i on porez plaća, pa mu se ne smije uzkratiti pravo razjašnjenja, jer se takovim načinom predusreta možebiti ovećoj bludnji, kojom se kasnije i vrieme trati i nepotrebni trošak prouzrokuje.

Mnogi misle, ta to se samo po sebi razumije, što smo sad malo prije spomenuli; ali ne treba zaboraviti, da, ako se to i samo po sebi razumije, onaj i koji bi to morao izpuniti, ne zna, da mu je to dužnost, jer mu to nitko nije kao službenu dužnost naložio, a nalazimo medju nižim činovničtvom takovih, koji si prisvajaju ono, što ni najmanje ne stoji u suglasju sa dužnostima oporezovanoga.

Veksacije ne smiju se trpjeti bilo od strane državnih ili obćinskih činovnika ili sluga, jer ako činovnik traži od stanovnika dužno štovanje, isto tako ima gradjanin pravo tražiti, da se ni s njim ne postupa prosto, osorno i svojevoljno, kao što ima takodjer pravo tražiti, da se s njim kao i sa činovnikom ili inim osobljem prema njegovoj naobrazbi obzirno obći.

Da su mnogi stanovnici pojedinih obćina nezadovoljni i uzrujani, akoprem se više puta i sustegnu, oče-

Digitized by Google

kujući samo zgodnu priliku, da svoje nezadovoljstvo pokaže, sasvim je naravno; jer koliko su puta pojedinci, a dapače i čitava mjesta u občinski ili ini koji ured pozvani i čitav dan tamo bezposleni sprovadjaju, dočim je onaj dotičnik, s kim oni posla imadu, odsutan ili se u ugodnom družtvu zabavlja, ne brinući se za uredovne sate i ne mareći, je li dotičnik u toj dangubi svom gopodarstvu škodi ili ne, ili što ovaj daleki put prevaljuje, kućni i poljski posao zanemaruje, pa i koliko puta glad trpi i jedva na večer ili poslije uredovnih sati kući dolazi ne opravivši ništa, a u par dana opet isto tako doći mora; a ako ne dodje, kazni se zatvorom ili globom.

Činovniku obično ne bude za to ništa. Pa zar to onda nije dovoljan uzrok, da su stanovnici ogorčeni, kada se s njima postupa kao s robovima.

Žalibože čuju se o tvrdokornom i samovoljnom postupanju činovnika žalostni povici, čuju se nebrojene, pa i opravdane tužbe glede malverzacije, kao i tužbe radi krive uknjižbe, kojim načinom stanovnik svoj težko zasluženi novac gubi, te mu se isti dapače silovitim načinom oduzimlje, a tim se već i onako veliko nepovjerenje prema pojedinim ubiračima još povećava, a iz tog se onda radja mržnja i neštovanje, a osobito proti vladi, jer se misli, da bi se iza tolikih pritužba moralo već jednom tomu na put stati, ako se ide za tim, da se zadovolji zakonu i učini kraj protuzakonitosti, samovolji i potištenosti.

Žalibože sve opet ostaje pri starom, makar je već mnogi došao na prosjački štap, pa se nipošto ne bi smjeli oglušiti prema takovim tužbama, a osobito u konstitucijonalnoj državi.

Gdje se radi o tom, da se obstanak osigura, gdje se može nesreći stanovnika predusresti, ma bilo u kojem pravcu, gdje se može nezadovoljstvu doskočiti, koje mnogi s uspjehom omalovažavanjem osobe, uviek još novim sredstvima razširuju; ima biti vladina glavna briga bezodvlačno pomoći gdje je nuždno, ako hoće, da joj je gradjanin odan, a ne da je nepovjerljiv, nemaran i apatičan.

Izkustvo nas uči, da su narodi do sada svoj spas

Digitized by Google

tražili i traže u državnoj upravi, pa su uviek držali, da je tamo pravi temelj stvoren, gdje je zastupana volja naroda u pravom smislu rieči i gdje se na nju kod stvaranja zakona kroz zastupnike naroda obzir uzima. Samo se na taj način zlu predusresti može, a to je nepobitna istina, ako nijednomu zastupniku naroda ne lebdi pred očima svojeljublje, već kad on ima zastupati pravu, čistu volju naroda i nastoji čvrst temelj narodnom blagostanju udariti. To je sasvim naravno.

Sjećam se upravo izreke iz govora poštovanog zastupnika grofa Fridriha Dürkheima u sjednici austrijskog carevinskog vieća od 28. travnja 1881. gdje kaže:

«Poldrugi je decenij prošao od onda, odkad je sinulo sunce bolje budućnosti u podpunoj svojoj sjajnosti. Tko ne bi rado sanjao san o državi, u kojoj cvate dobrobit i ćudorednost, tko se ne bi poveselio, kad pomisli na družtvo, koje ima smisla za sve, što je pravo, koje posjeduje liepih gradjanskih svojstava i muževnog dostojanstva.» Dalje reče: «Viša inteligencija u obće nastaje samo onda, ako se je radnička klasa domogla blagostanja; ona ipak nije uzrok nego samo sredstvo do blagostanja. Gdje se je god materijalno stanje radnika podiglo, podigla su se i svojstva svih pojedinaca, a gdje se je materijalno stanje radnika pogoršalo, pogoršala su se i ona svojstva. Obratno pak, ne može se u svietu poboljšanje materijalnog stanja jako obterećenih radnika uzeti kano posljedica toga, što se u nekih opaža nastanik intelektualnih sposobnosti.»

Ove su dvie izreke utvrdjene izkustvom svih država svieta, pa oslanjajući se na njih, kazao sam i onda, da bi prva briga svake uprave imala i morala biti, oko toga nastojati, da se podigne materijalno blagostanje gradjana, ne samo stvarajuć zakone, nego i stvarajući zavode. Ali je u ono doba bilo toliko posla sa svakovrstnim pravima, juridičkim, političkim, ljudskim pravima svake ruke, što je sve skupa za puk, koji je u gospodarskom pogledu nezreo bio, vriedilo toliko, koliko vriedi zlato za onoga, koji je gladan, pa negdje u pustinji nadje komad zlata, mjesto komad kruha. Pa za onda gospodarska pitanja

Digitized by Google

nisu nikoga zanimala, te se nije na nje ni dovoljno obzira uzimalo.

Zbilja je nepojmljivo, kad se samo to n. p. uzme, da su se kroz godine porezni zaostatci kod nekojih pustili, da još veći narastu, dočim se kod drugih tekući porez berobzirno utjeruje, a osobito u onim predjelima, gdje posjed malo vriedi; zašto se ne uzimlju sada dohodci od ovakog za porez dužnoga seljačkoga posjeda bar djelomično, da se namire porezni zaostatci?

Uvidjelo se sa više strana, da je onaj nazor nepraktičan, jer kako se može osim drugih uzroka pomišljati na to, da državni ili obćinski organi upravljaju posjedom ovakovih nemarnih seljaka?

Naravski, da se pod upravljanjem ovdje ne misli specijalno baš na samo gospodarstvo. Sa stanovišta toga, ako se na ime ravnodušno postupa prema životu i obstanku čovjeka, taj je postupak dobar; ali sa stanovišta dobrobiti, narodnosti i uzdržavanja čovjeka kao otca obitelji i gradjanina, što se ovdje osobito u obzir uzeti mora: to ne valja. Da drugo i ne spominjemo, već ako se samo na naobrazbu i napredak seljaka, broj stanovnika, i u obće na sredstva osvrnemo, kojima se do sada nastojalo, da se porezna snaga povisi, u obće, ako pomislimo, što se sve preduzelo, da se ona uzdrži, ali posve nepraktičkim načinom: to moramo nastojati, da se ovim postalim odnošajem inače prilagodimo i da stvorimo temelj za pravilnu djelatnost, bar za budućnost; jer ne možemo se pohvaliti sa prenapučenošću, a isto tako nemamo suviška na surovinama, a još manje na industrijalnim proizvodima, a najmanje na novcu.

Zašto su porezni zaostatci kod pojedinih stranaka znatno upravo rapidno narasli, da u pojedinim slučajevima više iznosi dug, nego li sam objekt reprezentira vriednosti? Hoće li se tim dobro učiniti stranci, ili ima li erar kod toga koristi?

Nepobitna je istina, da se je govorilo i vikalo u saboru pred par godina, da se produlji rok za uplatu poreznih zaostataka, što je bilo posve pravo; dočim su drugi na svoje dužnosti bili prisiljeni. Ali za to, što je rok uplaćivanja poreznih zaostataka produljen, mislim, da

Digitized by Google

nisu oporezovani dobili pravo, da i nadalje ne plaćaju poreza i da dug još veći raste, nego bi se moralo nastojati, da se dug bar po malo odplaćuje. Drugi opet koji svojim dobrom jamče i isto kao zalog mogu dati, nemilosrdno se tjeraju na točnu uplatu poreza; u protivnom im se slučaju naprte globe, koje često puta mnogo stoje.

Financija dala je već mnogi posjed za porezne zaostatke prodati, ali nije dobila kod pojedine prodaje, — kako sam čuo —, ni toliko, da su se samo zaostatci namiriti mogli, te je morala sama još na sebe dug uzeti. Tko će u takovom slučaju pokriti dug, dotično porezne zaostatke prema propisu bolje rekavši prema faktičnoj potrebi? Svakako onaj, koji točno uplaćuje. A šta je financijalni erar takovim kupovanjem polučio? Tko tu upravlja? Jesmo li osvjedočeni o tom, hoće li se tekući porez točno uplaćivati? Tko plaća od takovog posjeda občinske prireze, pašarinu, porez za župni ured, školu i druge dužnosti? Tko daje predprege? Državnoj ili zemaljskoj upravi dužnost je, da štedljivo postupa sa imutkom ili sa preuzetim imanjem gradjana i da ga gleda podići; jer svaka forinta, koja se lakoumno i bez proračuna potroši, umanjuje dohodak državi, što plaćajući stanovnik jako osjeća.

Red bi se morao ustrojiti u poreznom razporezivanju i u poreznom dohodku, a osobito u odnošaju posjednika na ime u katastralnom parceliranju, koje čini najsigurniju podlogu za reparticiju poreza posjednicima, a i da se tereti jednako i pravedno razdieliti mogu, da nitko ne živi u nesigurnosti, ili da ga ne muči misao: porez će biti svojevoljno povišen ili smanjen. Ne smijemo seljaku ovaj njegov nazor za zlo primiti, pa ako saslušamo njegove dokaze i faktično stvar uzmemo, kako je, ne ćemo ga okriviti.

Zato je neobhodno nuždno bez svakog dokazivanja, da kod ocjenjivanja posjeda najveća točnost vlada, i svaka, makar kako malena površnost, da se preprieči, da cieli ili djelomični prienos jedne ili više parcela samo onda sliediti može, ako se osnivaju na legalnim dokumentima kao što su kupoprodajni ugovori, oporuke,

Digitized by Google

baštine, sudbeni diobni izvidi zadruga, sudbene osude i sl. izprave.

Kupoprodajni ugovori neka se po propisu sastavljaju, te u njima treba spomenuti ne samo gruntovnički, nego i katastralni broj, pa i kupljena i prodana površina zemljišta ima se spomenuti, ako se dieli, t. j. ako se samo dio prodaje, a k tomu neka bude i točan nacrt, koji služi za bolje ravnanje.

Ne zna li koja od dotičnih osoba, koje ugovor sklapaju, pisati, to neka se isti načini na selu u općinskom uredu ili kod javnog bilježnika. Ako se ugovor sklapa u općinskom uredu, imaju ga podpisati načelnik i bilježnik, a uz javnog bilježnika neka ga podpišu i dva svjedoka, ali se prije strankama moraju pročitati uvjeti od rieči do rieči. —

Na nikoji se način ne smije dozvoliti, da se posjed jednoga ili drugoga bez ikakvoga legalnoga izkaza po vlastitom sudu odpiše ili pripiše. Na takav se način često dogadjaju velike neurednosti, pa prouzročuju manje više nepotrebnog troška.

Ne samo da pravi posjed u posjedovnom listu nije tada istinit, nego je prema tomu i porezna dužnost neistinita, a to daje kod pojedinaca povod tužakanju. Kraj takovih okolnosti ne može onda ni gruntovnica nikad biti u suglasju s katastralnim operatima, pa i tu će se uviek naći povoda sumnji. Na to su mi s više strana odgovorili: »Zakon je tu, on odlučuje.« Ali što hasni i zakon, kad se ne vrši. A da je tomu tako, potvrdjuje nam mnogo puta konstatovana netočnost. Zato nije dosta kazati, da se ovo ili ono mora izvršiti, nego se mora strogo na to paziti, da se i zbilja točno izvrši. —

Da se kod točnog izkaza čistog dohodka i promjene kulture mora paziti na nepartajičnu, pravednu podlogu, pa ju prema vladajućim okolnostima u obće, koje povoljno djeluju na gospodarski napredak ustaliti, posve je jasno; da marljivi posjednik, koji s težkim žrtvama svoju zemlju obradjuje, ne plaća veći porez od onoga, koji se lienošću i nemarnoću odlikuje, a da se i godišnje promjene posjeda, vrsti priroda, kao i drugi faktori, koji na porez uplivaju, obzir uzmu, ne treba

Digitized by Google

pobliže tumačiti, a to mi ovdje mojem razlaganju nije ni svrha.

Jako štetno djeluje i ta okolnost, da se pojedinim članovima jedne zadruge, jer su se potajno podielili, a da ta dioba nije ni od kompetentne oblasti potvrdjena, od strane činovnika, koji primaju porez, po njihovom sudu diele posebne porezne knjižice, odpisavši im neki stanoviti dio od sveukupnog poreza, bez obzira na kakvoću i kolikoću zemljišta, bez obzira na to, ima li jedan dio više stanara od drugoga, ili je li se iz ovog ili onog diela koji bavi zanatom itd. Tako se točni i sdušni porezovnik vara, jer je on toga mnienja, ako od godine do godine točno svoj porez uplaćuje, da ne ima više drugih obveza.

Kako li se pako iznenadi onda, kada iza nekoliko godina točnog uplaćivanja bude na jednom opomenut radi poreznog zaostatka za dotične članove, koji za ovo par godina ne platiše ili samo djelomično odplaćivahu porez, jer su svoje posebne knjižice dobili, dapače ga i prisile na platež.

Potuži li se pak dotičnik poreznim činovnicima, to većinom dobije ovaj odgovor: «Ta vi živite još u zadrugi, niste sudbeno razdieljeni; pa jer kod dužnika nemamo što uzeti, moramo tamo uzeti, gdje što ima; medjutim tužite Vi dužnika.« Ali zašto vi, gospodine, dadete svakom članu zadruge posebne porezne knjižice, radi čega se bunimo? Tada se odgovara u frazama!

Dodje li do plienitbe, to se sile samo oni da plate, koji što god imaju, dočim onima, koji ništa nemaju, bude oprošteno. Dodje li do realne plienitbe, mora ciela zadruga na temelju gruntovnice plaćati. Budući da su odnošaji zadruge već po zadružnom zakonu uredjeni, ne može diobi, ako je zakonu udovoljeno, ništa smetati, ako to želi ili jedan član zadruge ili čitava zadruga. Dotle, dok niesu odnošaji uredjeni, t. j. dok se zadruga ili sasvim ili samo djelomično ne podieli dozvolom oblasti, ima se porez i ine daće uplaćivati u ime zadruge pa upisivati u porezne zadružne knjižice i protokole.

Osobito bi morale oblasti na to paziti, da dotični mjernici i zemljomjeri, kada koju zadrugu diele, ne uzi-

Digitized by Google

maju od stranaka predujmova, da njihovu diobu brže svrše, pa da ne diele nikomu nikakovih prednosti. Mjernici bi i zemljomjeri morali u tu svrhu prijavne knjige voditi, da, kako se po redu ljudi prijave, da se tako po redu i dioba i mjerenje preduzima, a ne da mnoge stranke godine i godine čekaju na mjerenje zemljišta.

Poslije svršene sudbene diobe i pošto ista dioba u krepost stupa, ima se diobeni operat ne samo u gruntovnici, nego i u posjedovnom listu, dotično u poreznom operatu, uvesti po smislu zakona od 3. ožujka 1874. § 24., kao i u smislu naredbe od 30. travnja 1874. § 38. članak 2. A zatim se ima porez odmjeriti svakomu pojedinomu članu prema njegovom posjedu.

U obće bi se moralo kod zadružne diobe na to paziti, da se prije k dielenju ne pristupa, dok se porezni zaostatci, obćinski nameti, privatni dugovi i u obće svi zadružni tereti, ne namire, jer je to naravno i posve jasno, da će čitava zadruga laglje dugove namiriti, nego li kasnije pojedinac, kad se zadruga podieli; a u drugu ruku opet nije dug pojedinog člana zadruge s dugom ciele zadruge ni u kakvoj svezi, već taj dug ide samo na dio dotičnog dužnika, budući da se obično zaostatak dužnika kao i onoga, koji nije dužan, odmah utjeruje, a kod uknjižbe se poreza cieli zadružni posjed u račun uzima prema uknjiženim privatnim dugovima po §. 34. već spomenute naredbe kr. hrv. slav. dalm. zemalj. vlade od 30. travnja 1874. Istom poslije sudbene potvrde bude pojedini član zadruge kao samosvojni posjednik podieljenoga mu po zadrugi diela priznan, te kao takav u sve javne knjige uveden, pa je on onda sâm gospodar od toga svoga posjeda, kao što je sam dužan porez i ine daće plaćati. —

Tako bi se isto morao obzir uzeti na radikalni red u poreznom razredjivanju t. j. da se ponajprije sveobća individualna likvidacija poreznih zaostataka preduzme, koja bi se imala sastojati od mješovite komisije, i to od jednoga poreznog činovnika, obć. načelnika ili bilježnika, dvaju odbornika i dotičnog poreznika, pa bi ta komisija morala izpitati porezne zaostatke svakog oporezovanoga, koji se zaostatak u knjigama nalazi, neizpravnosti iz-

Digitized by Google

praviti, a kad se jednom zaostatak ustanovi, ne bi se smio više dirati. Na ovo bi se sve nuždno moralo obazrieti, jer su mi mnoge stranke poznate, koje su se javno tužile, da su im prije nekoliko godina zaostatci izračunani i točno ustanovljeni, a poslije nekoliko se godina, kad se išlo sračunavati, pronašao drugi rezultat; ove se godine računalo opet, i opet se dobio drugi rezultat, što osobito kod točnog uplaćivanja nije bez neugodnih posljedica, jer se na taj način mora dvojiti o točnom provadjanju zakona i smatrati sve samovoljom. Obrati li se radi takovog postupka na višu oblast, to se ova na njegovu molbu jednostavno ne može obazrieti, i badava trošiti na biljege, poštanske i pisarske troškove, ne računajući u ludo potrošeno vrieme u to ime. To se mora platiti.

Takovim se postupkom porezni obvezanici samo razdražuju. Država ipak mora gledati na to, da bude svaki njezin član prema svojim okolnostima oporezovan, ona ne smije zahtievati, da dužnosti jednoga drugi izvršava.

Zato bi bilo željeti, da se predusretne ma i najmanjoj netočnosti kod razporezivanja, da se svake godine u prvom mjesecu prve porezne četvrti, svakomu pojedinom oporezovaniku ciela tekuća godišnja porezna dužnost po svim vrstim poreza, saobći skupa sa zaostatkom, koji mora biti točan i napose označen, naznačivši odakle je nastao i odkada, i da se to sve u dotičnu poreznu knjižicu upiše, a tad da se traži točna uplata.

Podpuno je nepravedno, kada još ni pri koncu četvrte porezne četvrti porezni obvezanici ne znaju, kolik je njihov porezni dug, akoprem se sile na uplatu poreza kao i na uplatu zateznih kamata, dapače i pljenitbenih troškova. To nije pravi postupak, jer su u općini po 3—4 osobe poreznim razredjenjem i upravom zabavljene, što općini i troška zadaje, koji trošak ona i osjeća, jer su mnogi siromašni, pa još moraju plaćati ono, što baš ne bi bilo od potrebe.

Puno bi umnije bilo, kad ne bi posebno propisivanje godišnje porezne pristojbe općinski porezni činovnici razdjeljivali i u glavnu obć. poreznu knjigu uvodili, pa

Digitized by Google

onda u porezne knjižice stranaka prepisivali, nego kad bi se propisana dužnost morala n. p. od strane kr. poreznog ureda, ili inače od osoba izdavati tako da nije u nikakovu savezu s ovrhovoditeljima, jer se ne slaže sa sadašnjim kontrolnim principom, da onaj, koji porez individualno propisuje i uračunava, takodjer ga i utjeruje.

Istina je, da se godišnja ukupna porezna dužnost u obć. glavnim poreznim knjigama po broju porez. občina sumarno po kr. poreznim uredima potvrdjuje, ali se ne pazi ovdje na individualni propis poreza, jer se faktična individualna likvidacija ne provadja, te se može dogoditi, da jedan porezni obvezanik, koji mora 20 forinti platiti, plaća 14 for., a koji mora 14 for. platiti, plaća 20 for., ili se ta diferencija na više porezovnika podieli, jer se kraj ove pogrješke slaže ipak svota. Opazi li nekoji porezovnik dotičnu pogrješku, te traži pomoći, to u najboljem slučaju mora se tješiti tim, da se je u sračunavanju pogriešilo, pa je s tim svršeno; a koji je više platio, ne dobije ništa natrag.

Ali je još mnogo smješniji slučaj, kad obć. poreznik, kad bude na pojedine neurednosti upozoren, stereotipno odgovara: «To me nije briga, to je onaj drugi činovnik pogriešio; ja niesam odgovoran za njegove knjige».

Takav se postupak ne slaže u obće sa svrhom nepartajične, stroge kontrole, a najmanje sa principom autonomne samouprave občine. Dalje se mora svakoj mogućnosti, koja vodi do zloporabe ili do dvojbe, na put stati, jer što hasni, ako je na kojoj kući kapija dobro zatvorena, kad se na ostala vrata i prozore može lako unići? Zato je potrebna svake godine individalna likvidacija poreza, dapače je potrebna likvidacija kod svake vrsti izdataka, bili oni sad občinski, mjestni ili župni.

Mora li se koja stranka radi odmjere makar koje vrsti poreza pritužiti, to neka ona svoj temeljito obrazloženi prigovor predloži nepristranoj strukovnjačkoj komisiji u prisuću jednog još ili dvojice seoskih starješina iz svakog mjesta, koja komisija spada pod dotičnu upravnu občinu, i to svake godine, u stalno opredieljeno vrieme, s izkazom potrebnih u tu svrhu dokaza. To bi se moglo učiniti ili pismeno ili ustmeno.

Digitized by Google

Već se je g. 1847. radilo n. p. u Zagrebu u plenarnoj sjednici o tom, da se u interesu plaćajuće publike uklone latinski tiskane porezne cedulje, pa da se zamiene sa onima u hrvatskom jeziku tiskanima, da svaki porezovnik može znati, za što on, i koliko poreza plaća na godinu. Ovaj način nije vriedio samo zato, da se udovolji formi, nego se je išlo za tim, da porezovnik u slučaju, ako nije zadovoljan s odmjerenim porezom, može rekurirati. A sad da se tako ne radi, već da samo forme radi svraćamo pozornost na razporez poreza i na porezne knjižice? U tom bi slučaju bilo svejedno, imao porezovnik pravo govoriti ili ne, kad mu se čini pravo ili krivo, samo neka on mirno plaća; a ako mu se krivica čini, nema prava potužiti se, bio mu porez u knjižicu odmjeren u latinskom ili hrvatskom jeziku.

Kada se porez razporezuje, a onda odplaćuje, moralo bi se obzir uzeti na direktne i indirektne državne daće i ostale državne dužnosti, pa te u obće i sve što ima državnog poreza u posebne knjižice ubilježiti; a porez zemaljski, občinski, mjestni, župni te k tomu još i druge dužnosti opet bi se morale u posebne knjižice upisivati, a uplate imale bi biti potvrdjene; to olakšava kontrolu, te stvara brzi pregled dužnosti i uplaćenih svota. Pa i plaćajući, osobito onaj, koji ne zna čitati, ne mora mngobrojne porezne cedulje vrhu uplaćivanja ili posla čuvati; što ga čini konfuznim, jer ne zna poslije par godina kuda što spada, pa se je i dogadjalo, da se je od nekoga tražila uplata još prije 20 godina preostalih poreznih zaostataka, a sve to vrieme da nije bio opomenut, jer je svake godine svojoj dužnosti udovoljio, pa se ne može od stranaka još iztraživati da vode i arkiv, dočim su dvie tomu odgovarajuće knjižice dovoljne za godine i godine.

Da se prispjele tužbe, bile one utužene pismeno ili ustmeno te u protokol uvedene, nepristrano prosuditi moraju, samo se sobom razumije, kao što se i mistifikacije s obiju strana osjetljivo kazniti moraju.

Osobito bi koristno utjecalo na one porezovnike, koji ne znaju čitati i pisati, kad bi im se od kompetentne strane na temelju postojećeg poreznog zakona

Digitized by Google

ustmeno sve razbistrilo, te ih se poučilo, a ne da se isti jednostavnim bezsmislenim frazama bez svakog uzroka više puta sa svim ironično s njihovom molbom odbijaju. Hoće li na takav način moći porezovnik biti miran, pokoran i odan?

Od strane više oblasti moralo bi se na to strogo i točno paziti, kad se porez kupi, kaq što sam već prije spomenuo, pa se i samo po sebi razumije; osim toga morale bi se preko godine češće provadjati iznenadne i točne skontracije blagajna i konačno likvidacija sa svakim pojedinim porezovnikom, jer ništa ne može čovjeka gore razljutiti nego kad se s njim samovoljno postupa.

Daće u obće, koje se državi plaćati moraju, osnivaju se na državnim izdatcima. To se učimo i u raznim načinima već iz povjesti poznavati. Grčke države n. p. imale su jednu sistemu, a mi u današnje doba sasvim protivno radimo. U Ateni, i u mnogim drugim gradovima bio je obćeniti trošak sastavljen po stanju imutka, što ga je svaki sam morao naznačiti, t. j. čim je tko više imutka imao, tim je daća veća rasla, tako da je jedan puno više od svoga imutka plaćao poreza, nego bi tri manje bogata gradjanina platiti morala, kad bi zajedno toliki imutak posjedovali. Njihovo je načelo bilo to, da se od vlastitih potrebština ne mora ništa plaćati, kao i od onoga do stanovite visine opredieljenoga imutka i da je prava korist od imutka samo ono, što je preko nuždnih životnih potreboća — u kratko, da bogati mogu bolje porez plaćati nego li siromasi. —

Budući da je državna uprava u Rimljana bila mudra i izvrstna, imali su i oni krasno uredjene financije. Daće bi se isto tako računale prema imutku, te je svaki morao točno naznačiti svoj imutak tako zvanim cenzorima, a u protivnom slučaju dobio bi batina, postao bi robom, ili bi mu bio sav imutak oduzet.

Prema imutku bio je narod razdieljen u 6 razreda, a svaki razred u centurije. Razdjeljivali su ih centurioni u kolonijama i municipalnim gradovima, a u provincijama upravitelj države, koji su se ipak svi morali obazirati na propise cenzora u Rimu, a osim ovih bili su i kvestori, koji su se brinuli sa drž. primitcima i izdatcima.

Akoprem su te dobre uredbe za vrieme rimskih

Digitized by Google

careva bile svakovrstno mienjane, to se je ipak dogodilo, da je iza posvemašnje propasti financija uzsliedila i propast carstva.

U obće je oporezovanje najosjetljivija i najteža zadaća državne uprave, jer se u prvom rědu mora uzeti obzir na materijalne odnošaje zemlje i njezinih stanovnika, kao i na njihove potrebe, jer se na temelju toga moraju državni izdatci ustanoviti.

Ne vjerujemo, da su prehvaljene francuzke financije uviek bile tako uredjene, da bi one stvorile sredstva, pomoću kojih se je dolazilo do narodnog blagostanja. Početak dobre, pravilne financijalne uprave stvoren je za Henrika IV., a ta je uprava za Ljudevita XIII. posvema propala. Njegov svemožni ministar Luynes, koji nije imao nimalo izkustva, a ipak je državnom blagajnom i državnim uredima po svojoj volji upravljao, bio je radi svoje obiesti kod plemića omražen, kao i prvašnji uvaženi i možni, a kasnije umoreni maršal d' Ancre, koji se je brinuo samo za bogatstvo i časti, ali je morao još prije svoje smrti ocutjeti, kako malo vriedi — barem za ono doba još — vanjski sjaj, bez prave unutrašnje plemenitosti, jer ga njegovi pristaše ostaviše, i nitko nije više za njega mario, kad se je uvidjelo, da ne može više postojati.

Osobiti ljubimac Luynes-a bio je Richelieu, koji ga je štovao radi njegova talenta, pa ga je zato i kod svake zgode osobito izticao i podupirao. Richelieu je bio zaŭzet više za svoje interese, nego li za interese državne; on se nije plašio ni lukavosti, ni izdajstva, dapače ni istoga umorstva, gdje je znao, da će postići svoj cilj, jer nečovječno i neoprostivo nastojanje, da se unište Hugenoti i da se grof od Calaisa smakne, bilo je njegovo djelo, koje se je moralo po njegovoj strogoj zapoviedi i izvršiti.

Ali je zato bio Colbert za Ljudevita XIV. sasvim drugi; bez njega ne bi kralj toga ni izvesti mogao, što je izveo, i nikad mu vlada ne bi bila tako napredna i sjajna, kao što je bila. Njemu imade Francuzka zahvaliti, da se je podigla njezina trgovina, da su podignute tvornice, kao što i mnogo drugih koristnih stvari u državnoj

Digitized by Google

upravi, što je sve i poslije njegove smrti blagotvorno djelovalo na blagostanje naroda. On je bio najveći ministar financija, koji je eksistirao, jer je oko toga nastojao, da se narodno gospodarstvo kao i umjetnosti podignu, akoprem se s druge strane, ali posve nepravo okrivljuje, da ih je svojom trgovačkom sistemom potlačio, što bi i na uštrb procvatu seljačkoga staleža bilo, jer je on trgovinu i obrt smatrao jedinim vrelom narodnog bogatstva, te ga podigao. On je oko toga nastojao, da se što više stvari izvaža, a manje da ih se uvaža, ograničiv se pri tom na najnuždnije. On je nastojao, da što manje živeža treba, da tim jevtiniji budu radnici, a po tom da Francuzka sa svojim jevtinim proizvodima nadvlada ne samo domaće nego i strano tržište. Nepobitno je, da je Colbert svoju pozornost svraćao na to, da se položi temelj rukotvorinama, te je tako opet oživio smisao za umjetnost, koja je mnogim ratovima bila jenjala, te su francuzki proizvodi konkurirali s englezkima i holandezkima, a na taj je način ostalo u zemlji mnogo novaca, koji se je prije iz nje odnašao.

Colbert je nastojao oko toga, da se porez kod siromašne klase naroda znatno smanji, pa ipak je kralju Ljudevitu XIV. dobavio siguran i bogat dohodak.

Na pustom otoku Cayenne i na Madagaskaru ustrojene su kolonije; on je napravio s mnogo milijuna novaca kanal, koji je spojio sredozemno more s atlantičkim; on je ostvario još mnogo inih koristnih poduzeća i zavoda.

Oholost kralja Ljudevita XIV. nije bila istovjetna s obsežnošću i moću Colbertovom. Kad se je obrt i trgovina podignula, što je on iz svih sila nastojao, povećale su se i daće stanovnika, a tim je on u istinu državne dohodke znatno pomnožao; on je u obće uzorno uredio francuzku financiju, koja je medjutim kasnije opet propala, na ime za uprave njegovih nasljednika kao n. p. za Louvoisa, Chamillarda itd.

Ali ne smijemo, a da ne spomenemo i upravu državnih dobara francuzkih, kojima je Sully upravljao, te koja je uprava bila vrlo unosno vrelo, i vriedna da se oponaša.

Digitized by Google

Od neobhodne je koristi za državnu upravu kao i porezovnike, da se razne vrsti poreza podpuno i pravedno razdiele, kod čega se mora osobiti obzir uzeti na sadašnji gospodarski promet u Hrvatskoj i Slavoniji, mora se uvažiti i to, gdje se proizvadjaju samo sirovine i to velikim naporom, a k tomu niesu li do prometa izvržene kojekakvim elementarnim nepogodama kao i inim neprilikama. Pa i veći dio tih sirovina, dok se sasvim izrade, mora proći kroz mnogo stadija, a tim se stvaraju opet nove vrsti poreza, dočim jevtiniji proizvodi na trgovinu, obrt kao i na životna sredstva i uzdržavanje odlučno utječu, a osobito kod siromašnije klase naroda, na koju moramo svratiti osobito svoju pažnju, jer ova može trebati samo snažna, a k tomu jevtina životna sredstva. To se može postići samo s najmanjim porezom, dočim posjednik mora nastojati, da postigne od svoga zemljišta najveću dobit.

Kada preobterećuju daće porezovnika, a osobito posjednika ratara, koji samo od svog posjeda živi, mora onda na ovaj način gospodarenja osiromašiti, a time se slabi snaga čitave države, a narodno blagostanje propada.

Bez svake je dvojbe, da se porezni zakoni i moraju mudro promisliti i provadjati. A da se tomu udovolji, moraju se i nazori inteligentnijih seljaka kao i priznanih gospodara, veleposjednika kadgod poslušati, jer će i ovi podati često dobrog gradiva dotičnom ma i stručno naobraženom ali neizkusnom referentu, pa će izraditi valjanu zakonsku osnovu, gdje mora nadvladati temeljno načelo: ako svi stanovnici uživaju zajednička prava, onda moraju i oni prema okolnostima svojega posjeda respektive imutka i privrede po stalnoj, pravednoj sistemi doprinositi, da se pokrije državni izdatak.

Ali zato neka se i zakonom ustanovljene daće osnivaju na stalnom i pravednom temelju, gdje se ne uzima obzir na osobne probitke, kao što i nije svrha nijedne vlade, koja želi državi dobro i sreću, a isto tako ni porezovnici ne smiju na to misliti, da se na lukavi način otmu, da državi ne plaćaju poreza. U obće mora kod oporezivanja vladati najtočnija pravednost.

Da se točni katastralni poslovi za točno odmjerenje

Digitized by Google

poreza ne mogu tek preko noći dovršiti, uvidja svaki čovjek, a osobito onaj, koji je u tom poslu ne samo izkusan, već komu su poznate i s tim poslom spojene potežkoće. No ipak to kod nas predugo traje, ako uzmemo u obzir vrieme, kad se je počelo; a to i mnogo novaca stoji. I Francuzka je pokrivala svoj državni izdatak do god. 1781. po modusu, koji je i kod nas bio u porabi do god. 1848., naime od podložnika, a istom iza revolucije provelo se svuda jednako oporezivanje i to istom poslije sveobće dovršene izmjere i procjene zemljišta, što je istom godine 1803. podpuno dovršeno. —

Pa i sama Englezka, koja ima najstariji katastar, uvidjala je još pred stoljeća potrebu, da svaki pojedini stanovnik daje stanoviti dio svoga dohodka za pokriće državnih potreba, ustanovivši mu, da plaća od svoga dohodka 15. dio, što je kasnije i naraslo, pa je nastojala da u obće pravedno i jednako razdieli prinose za državne potrebe.

No ne samo Englezka i Francuzka, nego i druge države, koje su u kulturnom pogledu bile napredne, pokazuju nam, da odmjerba poreza nije znak a ni uvjet konstitucijonalnoj slobodi i napredku, nego dolazimo do toga uvjerenja, da je porez bio to veći i znatniji, da je udioničtvovanje svih državljana, što se tiče snašanja državnih tereta veće, što je državljanin slobodniji i napredniji.

Fridrik II. dao je god. 1749. u Šlezkoj sastaviti državni katastar, da se može odmjeriti porez. Seljacima je bilo obično više zemljišta u njihove posjedovne listove uneseno. Katastru bio je od svake kultivirane zemlje označen godišnji prihod, pa je prema tomu i državni porez od seljačkih i vitežkih dobara porastao.

Taj postupak kao i posljedak toga pruža nam vrlo zanimivih podataka, koji bi nas mogli o koječem poučiti. Po šablonama pak ne da se raditi, ako manjka umne snage i dobre volje kod onih organa, koji s tako važnim stvarima posla imaju.

A ipak moramo priznati, da bi se mogla i u katastru uvesi točnost i to ne samo uvesti nego i trajno

Digitized by Google

uzdržati a to sve s vrlo malim troškom, samo kad bi se uviek radilo s dosljednošću i u istinu ozbiljnom voljom.

Kad se eksekutivno prodaju zaplienjeni predmeti, što je i zakonom dozvoljeno, neka se postupa sa najvećom blagošću, a ne uvredljivim i naprasitim načinom, ne površno i bez svakog obzira na potrebu i vriednost stvari, koju iste imaju za dotičnog vlastnika, ili kao što se je ovdje ili ondje dogadjalo, da su se nekakve prednosti davale nekojim kupcima kod prodaje tih zaplienitih predmeta. Ne smije se tu misliti na to, da se za izkazano prijateljstvo traži uzdarje, a to na štetu trećega, niti se smije zaboraviti, da se tu radi o probitku države, koja sastoji od porezovnika gradjana, koji daju vojnike, pa se po tom ne smiju mimoići potrebe dotičnog, koji je tako nesretan, te mu se mora imutak plieniti.

Raztipljući stvari, koje su zaplienjene, i koje su često za vlastnika istih od neprocienljive vriednosti, jer bez njih ne može obradjivati svoga zemljišta, ne koristi se ni financijalnomu eraru, jer se ni on onda njima ne može okoristiti. Siromašnomu porezovniku, bilo mu pravo ili ne, bude u najviše slučajeva prouzročeno dosta osjetljivog kvara, koji se u nikojem pravcu s narodno-gospodarstvenog stanovišta ne smiju odobriti, jer mora biti zadaćom koli državnih toli občinskih činovnika, da se zauzmu i za zaplienite stvari; pa ako zbilja dodje do tog žalostnog slučaja, da se iste moraju prodati, tada već i iz toga razloga, da se naplati porez, moraju o tom nastojati, da se za iste stvari poluči što veći utržak.

Ali je još puno važnije to, da se prije, nego li se priedje na samu ovrhu nepokretnina, izpita ima li dotični dužnik zbilja pravu nakanu svojoj dužnosti udovoljiti i je li je on prijašnjih godina prema svojim okolnostima plaćao. Nalazi se na ime često dužnika, koji bi rado porez platili, ali baš u ono vrieme, kad bi to bili morali učiniti, niesu smogli, niesu imali zasluge, ili su prije zaostali radi nepredvidjenih neprilika, radi kojih su i u cielom svom gospodarstvu nazadovali. Napokon ima se izpitati da li je dužnik kadar u stanovitom roku svoj dug namiriti, ili ako to nije, da li bi on to mogao učiniti, da

Digitized by Google

mu se taj dug podieli na obroke, makar na 10 godina pa da onda točno uplaćuje tekući porez, ako ga medjutim ne snadje bilo elementarna nesreća ili druga znatna neprilika, na što bi se moralo jako paziti. Bolje je svakako, da se zaostatak kod pojedinih porezovnika, makar i 20 godina star, u 10 godina na male obroke točno ali sigurno odplati, nego da se ciela svota zaostatka pa i djelomična izgubi, a k tomu i posjednik uništi, a osobito ako je on kraj toga marljiv i čestit muž, te skupa s obitelju padne u nesreću i nevolju, iz čega se i stvara proletarijat i lupežtvo.

To ne bi bio postupak dostojan ni uman, jer ja mislim, da ipak zaslužuje toliko obzira siromašni puk, a osobito seljak, koji je stoljeća čamio pod tutorstvom, a napokon kao preko noći postao ravnopravan, gdje je bez ikakva vodstva, bez nuždne naobrazbe pripušten sam sebi, da se bori sa životnom konkurencijom, kraj svega svoga neznanja i neizkusnosti.

Ne smijemo zaboraviti, da je prije kakovih 200 god. haračilo kod nas tursko gospodstvo, te naš obstanak uzdrmalo, da je veliki dio stanovničtva utekao u Austriju i Moravsku, da ne pogine ili ne ode u robstvo.

Za vrieme Rudolfa bila je Hrvatska i Slavonija prilično nenapučena. Nadvojvoda Karlo kupio je godine 1575. od grofa Zrinjskoga jedan predio, na kojem je kasnije utemeljena tvrdjava Karlovac sa više šamceva pa je skupio amo stanovničtvo, koje je bilo po okolišnim selima raztrkano pod sigurnu zaštitu. Kako se je dakle moglo blagostanje i bogatstvo postići? Sasvim je naravno, da su se druge države mogle dotle u svakom obziru podići, dok se je Hrvatska i Slavonija, a ne manje i Ugarska imala boriti proti Turcima.

A hoćemo li i nadalje takovi ostati, gdje svuda oko sebe opažamo život i micanje, napredak i procvat, narodni ponos i materijalno poboljšanje, hoćemo li se, kažem, i nadalje oglušivati, pa sve dublje u kalju valjati.

Makar i najneznatnijim obročnim odplaćivanjem postizava se dvostruka svrha, jer se prvo, makar i polagano, porezni zaostatak — izim riedkih izuzetaka i samo kod prevelike svote ili skrajnje lakoumnosti dužnika —

Digitized by Google

ipak uplati, a drugo ne umnožava se proleterijat. Dužnik nadalje dolazi u priliku, da si može svoje gospodarske i životne potrebe prema svojim okolnostima urediti, da ga nitko ne može uznemirivati; može si nabaviti potrebnu tegleću marvu makar i po malo, što mu nije bilo moguće postići, dok ga je dužni porezni zaostatak žuljao; makar on samo par gusaka hranio, ovrhovoditelj bi mu ih zaplienio. Ako li seljak bilo sam svojom krivnjom ili poradi drugih zapadne u porezni dug, to se iz njega nikako ne može izvući; mora on kraj najbolje volje, hoće li se te nevolje riešiti, sve dublje i dublje u dug upadati, jer ga na to sili obstanak njegov, a tim postupkom niti se podržavaju narodni elementi, a još manje jačaju. A ipak je sveta dužnost i ne samo sveta nego i historična zadaća, a osobito za svakoga poljodjelca, da uzdrži svoju zemlju.

Da pak i siromašniji maloposjednici brže svoj porezni zaostatak namire, neka se upotrebljuju kod javnih radnja, bile one državne ili občinske ili pače privatne, neka se na ime upotrebljuje bilo to sad kod gradnje cesta, puteva, prohoda, zgrada, željeznica ili kod gradnje poslova za uzdržavanje željeznice itd. Tude mu se može polovica ili treći dio njegove zaslužbe uračunati u poreznu odplatu, te bi se tim država brže podmirila. No moram pripomenuti, da preporučam, da takov postupak samo tako dugo trajati ima, dokle se dug namiri. Ali u buduće moralo bi se strogo na to paziti, da porezni zaostatci osim u slučaju nesreće, zbilja više ne rastu.

Povoljan uspjeh ne postizava se ni onda, ako se gospodarstvo proda strancima, ili ako se pače dostavi eraru. Postane li državna blagajna posjednikom takove ovršne nekretnine, to nije ni malo koristno po državu, kako je to medju ostalim spomenuo i narodni zastupnik dr. Vrbančić u 9 saborskoj sjednici godine 1881. i u svojoj interpelaciji osobito naglasio, pa kao što smo se i sami već imali prilike uvjeriti, da se ni pod vodstvom financijalnog erara ne pokazaše baš ni veći državni posjedi od bog zna kakove koristi; a ipak bi morali posjedi pod državnom upravom, — kad se još u obzir uzme, da se tom upravom bave samo racijonalno, vrlo

Digitized by Google

izobraženi ljudi sa stanovitim djelokrugom — više koristi donieti eraru nego li privatniku.

Kako bi se onda porezni zaostatak mogao namiriti kod malog seljačkog posjeda? Obustava bi ovdje prije bila na svom mjestu.

Medju ostalim moglo bi se pokušati, da se porezni zaostatci kojima je posjed obterećen, na takav način odplaćuju, da ne bude stranci težko, a erar da ipak dobije svoje stalno, jer se ponajprije mora gledati na domaće gradjane i ljude, te njihove okolnosti, a onda se mora tražiti, da li zaduženi posjed, kad bi vlastnik htio dug namiriti, ne bi mogla mjestna občina preuzeti, te tako steći predmet, s kojim bi mogla uz umno gospodarstvo stvorit si novo i veće vrelo privrede, da može svoje mjestne potrebe i druge zahtjeve pokriti. Mogla bi posjed i razdieliti pojedinim članovima, ili parcelirati uz umjerenu pristojbu, koju bi seljaci opet plaćali odmah sve, ili pak obročno.

Ne može se svrha postići niti onda, ako se pojedini seljački posjedi, koje je dražbenim putem radi duga bud pošto kupio financijalni erar, daju u zakup stanovnicima onoga mjesta uz sasma malenu cienu. Takova je zakupnina često toli neznatna, da nije dostatna, da se njom samo podmiri državni porez. A gdje su onda još drugi nuždni izdatci, gdje su kamate za dužnu svotu, a gdje je odplata glavnice? Osim toga ovakovi zakupnici ne samo da ne misle onaj posjed popraviti i poboljšati, nego ga oni pače nemilice zatiru i tamane: zemlja se od godine do godine sije, izrabljuje, a ne djubri se nikada; zgrade se sve više i više štete, a bez opravka do skora se ruše. A koliko toga iztroši zub vremena i razne elementarne nezgode. Time se naravski vriednost onoga objekta, onoga posjeda smanjuje, dok napokon ne postane takovim predmetom, za koji nitko već i ne pita, te sasma izgubi svoju vrednost.

Financijalnom eraru mora ipak biti stalo do toga, da se podmiri cio porezni zaostatak zajedno sa kamatama; da ne ima toga cilja pred očima, to bi on, bilo ukupni zaduženi posjed, bilo na manje dielove, prodao, pa ma koju svotu za to dobio. Zadaća financijalnoga erara nije

Digitized by Google

i ne može da bude onakova, kakova je pojedinog lihvara, koji svog dužnika bez srdca riva u nepotrebne troškove, da ga napokon tako malo po malo upropasti, nego je eraru zadaćom to, da se dug malo po malo podmiri, da se stroj državne uprave svede u pravu kolotečinu, ojačavši snagu pojedinca gradjanina. No da erar tu svoju liepu zadaću postigne, valjalo bi često uraditi drugačije, no se to dogadja.

Napokon bi se pak moralo i na to pomišljati, kako će se zaplieniti posjed bilo prodati bilo u zakup dati što inteligentnijemu gospodaru.

U ostalom prema faktičnoj godišnjoj potrebi ne mogu oni porezni zaostatci, koji potječu od mnogo godina, biti sigurnom podlogom državnoga dohodka, nego se već pri sastavljanju godišnjega proračuna mora svake godine u obzir uzeti stalna neka svota, koja se ne će moći ubrati, pa se poimence kod starih zaostataka nikako ne može odrediti stalna neka svota.

Vriedno bi bilo znati razloge, s kojih su ti veliki porezni zaostatci nastali; ta imade nekojih poreznih dugova, kojim početak siže tamo do g. 1867. Nije li tu možda bilo osoba, koje su si htjele u narodu steći ljubav tim, što ga niesu pozivali, da plati svoju poreznu dužnost? Ta posve je bjelodano, da bi baš maloporeznik seljak manje iznose tečajem jedne godine mnogo lakše podmirio, kad bi ga se samo bilo ozbiljno na dužnost pozivalo, nego li mu je to moguće sada, gdje se je uvalio u tolik dug, da se država boji, da ne će moći zadovoljiti dužnosti, pa mu posjed prodaje. Ta zar nije bilo organa, koji su istinu vjerno rekli ili zar se niesu čule tužbe, koje su iz usta porezovnika prodirale u javnost? Doista moraju se svakako saslušati i uvažiti onakove tužbe, koje izriču bol poradi nekorektna postupka. Kad toga ne bi bilo, moralo bi ih mnogo i mnogo propasti, dok bi se pomoglo onoj neizlječivoj konfuziji i onom šlendrijanu, kojemu svaka daljna godina njegova obstanka podaje sve veću snagu.

Upravo je tako od važnosti i to, da se u pojedinim krajevima uzme obzir na razne privredne i životne prilike, kad je u tim krajevima i takovih porezovnika, koji

Digitized by Google

su u zaostatku s većim svotama poreza. To bi se najpače moralo uzimati u obzir kod nas u Hrvatskoj i Slavoniji, jer kakova bi bila državi korist, kad bi ona n. pr. siromašnomu čovjeku u proljeće radi duga dala prodati svinju, za koju bi ovrhovoditelj moguće tek toliko dobio, da se ne bi mogli podmiriti ni svi troškovi ovrhe, dočim bi taj seljak, kad bi tu svinju prihranio i u pravo doba prodao, mogao dobiti toliko, da bi ne samo podmirio porez, već bi mu možebit i za njegove kućne potrebe još ostala koja forinta? Ako se ovo potonje dozvoli, ne može erar pri tom ništa štetovati, jer onaj porezovnik mora u svoje doba podmiriti osim duga još i zatezne kamate, a u eventualnom slučaju namirit će i trošak ovrhe kano ono prvi puta. Isto to vriedi i za zakonom dozvoljenu prodaju tegleće marve, konja itd. itd. Kad se ide za tim, da se u stanovitom mjesecu ubere neka svota poreza i da ovrhovoditelj dokaže, kako je sviestan svojoj dužnosti, pa se seljaku prodadu volovi i konji, tad ga se liši onoga, čime on obradjuje svoja polja, kako bi si štogod privriedio i svojim dužnostima zadovoljio. Kako može onda takov čovjek obavljati druge poslove, gdje mu treba predprege, gdje mora nešto pomoću konja i volova uraditi?

Oduzmeš li seljaku, ili u obće poljodjelcu njegova sredstva na ime nuždno blago, poljsko orudje, krmu za blago i konje, sjeme koje treba za sjetvu ili ino, što treba za svoje i svoje obitelji življenje, prodaš li to na dražbi, pitam te, čime će on svoja polja respective svoje gospodarstvo obraditi; čime će se sa svojom obitelji prehraniti do prve žetve, ako je u obće prije smogao već štogod obraditi; kako će obaviti one javne poslove, poimence ondje, gdje u obće ne ima nikakove uzgredne zaslužbe? — A taj je eto slučaj baš kod nas.

Takov postupak, koji bi bio u očitoj opreci sa naukom o državnoj upravi, s narodno-gospodarstvenim odnošajima, pače s pravim zakonom humanizma, ne bi se imao upotrebiti prema našemu seljaku, koji o postojećim zakonima ne ima ni pojma. Pa moralo bi se o tom nastojati, ozbiljno nastojati, kako bi se najzgodnije narod podučio u svim bar najnuždnijim zakonima i kako

Digitized by Google

bi ga se uputilo i naučilo, koje su posljedice, ako se zakonu ne pokori. Tu bi nauku morali na se preuzeti uredi i oblasti.

Ravnodušnost sa strane oblasti kadra je da neznanje i nepouzdanje podržava i razširuje, pa maloposjednik, poimence seljak postaje na taj način «proletarcem»; slučajne elementarne nesreće ili drugi kakovi nepovoljni razlozi porinu ga u položaj, te postaje dužnikom države i privatnih osoba. U takovim prilikama ne zna se jadnik pomoći, dočim vjerovnik njegov imade mnogo dopuštenih i zakonitih načina, kako će ga radi neizpunjene dužnosti progoniti. Zar se nije više puta dogodilo, da se je s ovrhom došlo u kuću takovog siromaka, koji je posjedovao tek jednu jedinu slabašnu kravicu, koja je bila sva hrana i brana te uboge obitelji. Pa šta se je moglo tad dogoditi? Kad nije bilo ništa drugoga, ovrhovoditelj je morao zaplieniti i prodati i tu kravicu, morao je toj ubogoj sirotinji iztrći i zadnji zalogaj iz ustiju. Ako je ovrhovoditelj htio vršiti svoju službu, ako je htio uzčuvati svoju eksistenciju, — a bez kruha ne može ni on ostati, i njemu valja živjeti, — morao je zatvoriti svoje oči, zatomiti svoje srdce, pa ne slušati vapaja i plača uboge dječice, koja sklopljenih ruku i raztapajući se u suzama cvile kao sinje kukavice i mole, da im se ne otimlje zadnji zalogaj, morao se oglušiti zapoviedi srdca i osjećaja i raditi ono, što duša brani, no opet nemila zbiljnost života nalaže. A od šta će sad ta uboga obitelj živjeti, kako li će biedni otac uz najbolju volju svoju mnogobrojnu obitelj prehraniti? Nije li to užasno, nije li to očajno stanje? Zar se ne će ili zar se ne more tomu naći nikakova lieka? Zar ne ima seljak kano poljodjelac, — poimence u zemlji poljodjelstva — nikakova prava, da se na njega uzme obzir? Ne ima li on već po božanskom zakonu pravo, da se sa tvojom obitelji prehranjuje od zemljišta? Ne ima li on prava tražitii, da mu se ne diraju sredstva, kojima obradjuje svoje polje da se tako prehrani i uzmogne svoje državne, zemaljske, občinske i sve ine daće namiriti? Zar ne namiče baš on produkata, koje trebaju svi stanovnici u svom svakdanjem životu!

Digitized by Google

Jest, ne čini se pravo, kad se rataru za porez ili pače za privatne dugove oduzimlju najnuždnije ratarske sprave ili njegovo blago, pa je tako on prisiljen, da ostavi svoje polje neobradjeno. Koliko jutara zemljišta ostaje radi toga pusto! S toga trpi štetu vlastnik, trpi štetu sve stanovničtvo, a i zemlja. Zemlja tim gubi u jednu ruku merkantilne produkte; to se osjetljivije ćuti poimence ondje, gdje urod još i nije toliki, koliki je potrošak, a u drugu se opet ruku moraju s druge strane nabavljati nuždna životna sredstva; zemlja tim gubi, jer se čini šteta gospodarstvenoj kulturi, a gubi i tim, jer tako pada u državi porezna snaga.

Istina, meni se reklo, da se zakonskim člankom XV. od god. 1876. za to poskrbilo, da se za porezne zaostatke ne bi plienila tegleća marva, gospodarske sprave itd. Ali čemu zabrana, kada se pljenitbeni organi na nj ne osvrću? Eno dnevnih novina, koje nam konstatovaše toliko slučajeva, gdje se drugačije radilo.

Ima i slučajeva, gdje su toliki pa i pošteni gospodari, da sačuvaju sebi i svojoj obitelji eksistenciju, stali raditi protiv postojećim zakonima, gdje su zastranili samo zato, ne bi li se domogli onoga, česa niesu mogli zadobiti unatoč svom očitomu žalostnom položaju. Ovo ne može nikako biti ni od materijalnoga ni od moralnog interesa po državu.

Bez obzira može se postupati s onim poreznim dužnicima (što je obzirom na marljive i radine ljude i nuždno), koji su poznati razsipnici, koji su odani pijančevanju i hazardnim igrama, koji se ne brinu za svoju i svoje obitelji poštenu i trajnu eksistenciju, koji po više godina hotomice ne plaćaju ni državnih ni obćinskih daća, dapače dio po dio svoga imutka prodaju, samo da mogu bezbrižno i nehajno trošiti dok šta imadu, misleći, da će tako umaći obvezi plaćanja poreza, da će — što no rieč, — nasamariti erar i obćinu. Na ovakov se posao kadšto daju i takove osobe, koje bi baš bile zvane, da ovakova šta zapreču, da kupce, koji kano neuki seljaci ne imaju ni pojma o posljedicama ovoga nepoštenja, upućuju na posljedice, koje će ih snaći, ako ovakov imutak kupe, jer se samo po sebi razumije, da se

Digitized by Google

porezni zaostatci i privatni dugovi obično uknjižuju na cieli posjed, a ne na pojedine parcele. Dogadja se i to u pojedinim slučajevima, pa zato nije nijedna parcela od čitavoga posjeda, koja se pod gruntovničkim brojem navodi, izuzeta od toga, da se s njom ne bi mogao namiriti uknjiženi dug. S toga se kod sudbene dražbe, što je posve naravno, na pojedine česti zemljišta nitko i ne obazira, pa po tom kupac, ako ne plati uknjiženoga duga, još svoje novce gubi, a prodavalac se smieši. Pa i to je pravo!

Promozgamo li još jednom, što smo prije opisali, na ime sav postupak s pojedinim poreznim dužnikom i to s pravoga stanovišta, to mi istoga nipošto ne možemo prokleti. On ne može drugčije raditi, želi li uzdržati sebe i svoju obitelj, i ne će li sve prepustiti pukom slučaju, da ide skupa s obitelju od kuće do kuće, od sela do sela prosjačiti ili da se prihvati nedopuštenih sredstava, jer: nužda zakon mienja.

Pitamo se sada, kako bi se toj osjetljivoj nevolji moglo pomoći, kao što i to, kako bi se moglo poboljšati stanje vriednoga i radinog te naprednog čovjeka, koji nema sredstava — novaca.

Tu su od potrebe, kraj dobrih zakona, prosvjete i ljubavi za rad, u prvom redu jevtini novci, koji bi se dali namaći i stvoriti na solidnom vjeresijskom temelju. Naravno, da se vjeresija u obće osniva na povjerenju dotičnika, koji želi imati novce, da se ovaj s posudjenim novcima rieši s jedne strane pritiska duga, koji mu otežčava njegovu privredu, ili s druge strane, da si za posudjene novce kupi zemljišta, marve, da može izvesti melijoraciju, kupiti potrebno poljsko orudje, sirovine, podići zgrade za stanovanje, gospodarstvo ili obrt. Tako će onaj, koji uzima vjeresiju, svojom stručnom inteligencijom i marljivošću točno plaćati, uz primjerene modalitete, posudjenu glavnicu u vrieme, što ga odredi davalac vjeresije. Nadalje mora on gledati, da prati napredak u kulturi, pa poradi toga da popravi mnogo toga, što treba da se popravi. On mora da se sporedno oko toga bavi, da tehničkim sredstvima sam ili u družtvu, što veću korist crpe iz svoga zemljišta; time će na ime poboljšati

Digitized by Google

i osigurati eksistenciju svoju i svoje porodice; time će on pomagati, da se promakne narodno blagostanje.

Živa je istina, da je bilo vremena, kad niesu bili seljaku od potrebe novci, nego je svoje svakidašnje potrebe namirivao iz svoga gospodarstva, mogao živjeti i tako dobiti i nešto novaca. No danas su druge prilike, potreba novaca je postala po vremenu neodoljivom. To osjeća seljak dotično gospodar veoma ljuto. Za to je on upućen na vjeresijske blagajne ili na privatnoga davaoca vjeresije.

Traženju glavnica za gospodarske kulturne svrhe ne može se udovoljiti onda, ako se nudjaju skupi novci, poglavito, ako se mora boriti s konkurencijom, nego je glavna potreba, da se uzmognu dobiti glavnice u slučaju potrebe i uz jevtine kamate, povoljne uplatne uvjete, pak uz podulje odplaćivanje na obroke. To se pokazuje s tim potrebitije, jer se uz povećanje produkcije i traženje, dotično potreba glavnice većom pokazuje.

Da se uzmogne doći do glavnice uz povoljne uvjete mislim, da bi se to dalo najsigurnije izvesti samo nekim družtvenim principima, gdje bi mali posjednik mogao doći do glavnice u «Obćinskom štedno-vjeresijskom zavodu», iz kojega bi mogao pripadnik obćine pozajmiti od 20 do 200 forinata, gdje bi si dakako mogli pomoći i manji obrtnici pak seoski trgovci; za velikoga posjednika bi bili vjeresijski zavodi na osnovu založnica.

Takovim bi se zavodima i družtvima moglo dokinuti lihvarstvo, a u drugu bi se ruku moglo doći uz jevtine kamate do glavnice, da se njome povisi dohodak zemljišta i osnuju industrijalna sredstva. No time se ne misli unapredjivati lakoumlje onoga, koji uzima vjeresiju, nego pored onoga, što smo rekli, dati onomu, koji zbilja treba novaca, priliku, da stare težke dugove namiri ili da uzmogne sudjelovati kod kakova koristna poduzeća.

Takovi zavodi i družtva ne traže od pojedinaca nikakovih osjetljivih žrtava, kakove to traže oni, koji neradi gledaju, gdje se diže napredak i naše blagostanja, jer ne znaju prave svrhe ili imadu zlu namjeru, koja ide u mnogim prilikama i za tim, da osiromaši ili da se pokmeti naš seljački stalež.

Digitized by Google

No ozbiljna volja za pravednu svrhu lako će svladati potežkoće, što ih gledaju mnogi da postave tomu u istinu koristnomu poduzeću, ako čovjek ima ozbiljnu namjeru, da stvara, što je koristno i izvrstno. Samo treba željeti dobro, medjusobno se slagati, jer koji se slažu, ti će sa svim lako moći ono doprinieti, što je za pravo promicanje našega narodnoga interesa; takovi će lako osnovati tako potrebite vjeresijske zavode, iz kojih će i dioničar i dužnik korist crpsti, jer bi se korist podielila prema uplaćenim iznosima.

Da su mnogi toga nazora, da se osnivanjem vjeresijskih zavoda i družtava bilo kojega imena podupire lakoumno gradjenje dugova, to je na žalost dokaz plitkoumnosti, poglavito u onih, koji se broje u inteligenciju, koji se diče, da poznaju naše materijalne prilike. Pa kako često krivo prosudjuju mnogi svrhu takovih zavoda. Čuo sam mnienja baš seljaka, koji imaju gotovine, te koji posudjuju novce podpuno sigurnim osobama uz 20, 80 pače uz još veće postotke, ili si daju kao zalog pripisati za posudjenu svotu od 100 for n. p. jednu livadu, pa godišnju koševinu ili žetvu, koja 80—100 for. iznosi, uzimaju kao kamate i to tako dugo, dok im se ne naplati posudjena glavnica do zadnjega forinta. Neka se proračuna, koliku dobije korist vjerovnik u 5—10 godina iz takove žetve.

Takovi novčani zavodi, kakove ja namišljam da se osnuju, morali bi imati samo jedan kamatnjak s anuitetama i pristojbom upravnom za sada od 6⅓%; naravno ne može realan gospodar glavnicu uz 20—80 i još više postotaka posuditi. Dakako, da je jasno, da se takovi novčani zavodi, koji imaju svrhu da posudjuju glavnice uz nizke kamate onima, koji trebaju vjeresiju, ne svidjaju lihvaru. Njegov se nepravedan posao sam ukida, jer si time ne može na sasvim lak i bezdušan način zgrnuti imutka. Zato niesu ni mjerodavni takovi nazori, koji vojuju proti osnutku takovih vjeresijskih zavoda poglavito za maloga posjednika zemljišta, a u drugu ruku nije ni vriedno s praktičkoga stanovišta da se o njima još što govori.

Ovdje mi treba napose naglasiti, da se od podje-

Digitized by Google

ljenja vjeresije izključe onakovi ljudi, koji su hazardni kartaši ili razsipnici ili vječni gostionski gosti.

Glavnice su sada u veoma mnogim slučajevima potrebite za revnoga čovjeka poglavito u nas, kako sam to drugom prilikom već iztaknuo. Zato je sasvim neosnovano, što se svakomu upisuje kao lakoumno gradjenje dugova, kad posudjuje novce.

Gospodar treba, osim za drugo, glavnicu i za to, da plati različite stare dugove, preostatak kupovnine, pristojbe kod prava nasljedstva; zatim, da sagradi zgrade, što su mu veoma nuždne; ili za slučaj, kad ga zadesi posvemašna ili djelomična zla žetva, koja je nastala povodom suše, povodnje ili drugoga česa. Treba mu glavnice, kad na marvu navali pošast, kad ga snadje požar (proti ovomu se posljednjemu može osigurati, ali se u većini slučajeva ne može seljak u sadašnjim prilikama osigurati, jer nema novaca); na to ću se još osvrnuti. Često mu je veoma nuždna glavnica za melijoraciju tla, za regulaciju rieke i podizanje nasipa. Ali još češće treba novce i za promet, da n. p. posjed uzmogne što veće dohodke nositi; tim se povećaje porezna snaga, a u većini se slučajeva i mogu namiriti potrebštine samo tudjim dotično posudjenim novcima.

Napokon imaju mnogi dugova od pretečnih zemalja, o kojima još nije nikako upućen obični seljak i premda se podpisom pred godinama očitovao i obvezao; da će razliku namiriti, ipak nije godine i godine plaćao; pa sada se od njega traži, da plati pod prietnjom realne ovrhe. To je za pojedine posjednike osjetljivije, kad budu takovi iznosi, što su bili prije uknjiženi u gruntovnici na čitavoj zadrugi, poslije diobe uknjiženi na svakoga pojedinca. Tako mi je jedan takav dugom obterećeni pokazao, da je on za dug od 148 for, što na nj pripada, bio obterećen s čitavim dugom zadružnim od od 348 for. sa 6% kamatama počevši od godine 1880. Isti je želio posuditi zajam kod jednoga novčanoga zavoda. Da se rieši toga duga od odštete, pa da si nabavi marve i drugih predmeta, zatim da trošne zgrade barem popravi, molio je vjerovnika, koji je dug za pretečne zemlje od čitave občine kupnjom na se prenesao, da mu

Digitized by Google

dopusti, da se uknjiži na njegov posjed samo ona svota, koju on faktično duguje, jer da ne samo on nego i drugi članovi nekadašnje zadruge svojim nepokretnim zemljištnim posjedom veoma dobro jamče za dug, jer su već odplaćivali pojedinci a neki sasvim smirili dug, što na njih pripada.

No tu je opravdanu molbu odbio vjerovnik, premda je ta stvar bila za dužnika životno pitanje; no vjerovnik za dugove od odštete hoće provesti dužniku ovrhu na nepokretnine i pokretnine. Da li je to pravedan postupak?

Drugi slučaj: Neka zadruga bi podieljena u dvie grane, jedna grana u 3 diela, druga u 2 diela, a svaka je imala više članova.

Ukupni dug za pretečne zemlje bijaše 361 for. Kad se dioba provela, bio je taj dug na dvie grane dotično baš i na članove uknjižen. Druga je grana sa svojim članovima odavna uplatila svoj dug za pretečne zemlje; od prve je grane samo jedan dio uplatio, te imadu platiti još samo dva diela svoje svote. Onda je htio jedan dio, da na svoj posjed posudi zajam, da upravo plati dug, što na nj pripada. No nije ga mogao dobiti, jer je još uviek ukupni dug bivše zadruge bio na njem.

Nadalje sam vidio kod jedne diobne odluke, što su mi je pokazali, da je jedna bivša zadruga imala platiti 192 for. 50 novč. za pretečne zemlje. Sav se posjed razdielio; spomenuta odkupna svota, kad se zadruga razdielila u tri diela, bude na svaki dio sa 192 for. 50 novč. gruntovnički uknjižena, premda bi svaki treći dio imao platiti samo 64 for. 50 novč.

To je nepravedno.

Jer ako on i plati iznos od 64 for. 50 novč., to mu se brisanje ne dozvoljuje uviek, baš kad je brisanje i i provedeno, nego mora svaki pojedini moliti brisanje iznosa od 192 for. 50 novč., pak platiti i biljegovinu. To mu takodjer još smeta, što ne može da proda malu parcelu od svoga posjeda, koja često nema za nj nikakve vriednosti, a za drugoga bi, koji tu parcelu hoće kupiti, bila od koristi; ne može je na ime prodati za to, jer se, kako sam već prije spomenuo, prenosi ukupni teret i na

Digitized by Google

pojedine parcele. Radi toga i ne može napredovati ni u gospodarstvu, te nije ni za vjeresiju siguran.

Ne će li on uz takove prilike postati prosjakom, ako štogod ne dobije prisilnom prodajom svoga zemljišta?

I radi dioba zadruga nastaje često potreba novaca. U većini slučajeva dielovi zadruge dobivaju koji komad zemlje, nešto marve, nešto od gospodarskih zgrada, pokućstva, a najredje dobivaju novaca, koji onda niesu dostatni, da podigne dotičnik sebi zgrade za stanovanje i gospodarstvo, a u mnogo slučajeva ne dobiva ih ni toliko, da bi mogao sebi kupiti tegleću marvu. Zato je je potreba novaca u seljaka mnogo veća, nego što je bila pred desetak godina, jer gospodarenje na zemljištu mora da ima danas intenzivniji karakter. Intenzivno pak gospodarenje treba veoma nuždno i dovoljnu glavnicu.

Naravno, mnogi bi znali odmah mudro savjetovati za pomoć govoreći, neka onaj, koji treba glavnice, pribavi sebi potrebite novce prodajom jednoga diela svoga zemljišta! No pita se sada, da li je prodaja moguća, u drugu ruku, da li je opravdana prodaja za čovjeka čestita, radljiva, štedljiva, praktična gospodara, kojega je Bog obdario mnogobrojnom porodicom, poglavito onda, kad sâm posjed nije tako velik, da bi se od njega mogla uzdržati mnogobrojna porodica. On ne može ništa učiniti bolje nego da potrebitu glavnicu posudi uz jevtine kamate, koju bi on mudro gospodareći na svom tlu ili posjedu u jednu ili više godina mogao izplatiti na male odplate, ako već ne bi najednom položio svotu u odredjeno vrieme.

U prvom je redu vjeresija veoma nuždna za svaku zemlju, pa tako za svaki stalež, koji štogod proizvadja, te koji ide za tim, da digne svoje blagostanje, imenito ondje, gdje se dosad nije obaziralo na trgovačko-obrtničke i prometne odnošaje onako, kako bi tražio duh vremena, nego ih prilično zapustili. Nije na ime dosta, da se bogatstvo nahodi u rukama pojedinaca, nego treba, da novci kolaju u obrtima, industriji, u gospodarstvu i šumarstvu, da tako žitelj koristno upotrebljuje vjeresiju, što je uživa, razboritošću, marljivošću i štedljivošću, te da je točno odplaćuje. Zato je pak nuždno, da se način

Digitized by Google

odplaćivanja kamata i glavnice uredi prema prilikama onoga, koji uzima vjeresiju, i prema svrsi, u koju on ulaže posudjenu svotu. Trebalo bi nadalje gledati, da i onaj, koji uzima vjeresiju stekne štogod za udobnost svoga življenja, zatim da priskrbi štogod za stare dane za se i za svoju porodicu ili u obće za doba, kad postane nesposoban za rad. Napokon, trebalo bi da se to uredi tako, da bude takovu čovjeku moguće doprinieti štogod za potrebe državne, koje se povećaju od godine do godine, no tako, da to ne bude na uštrb njegovu i onako stisnutu načinu življenja.

Da pak to uzmogne biti, veoma je nuždna pripomoć, tako rekavši cieloga pučanstva. To se pokazuje tim potrebitije, kad želimo, da naš hrvatsko-slavonski narod stvori čvrstu, samosviestnu, mogućnu, jedru masu. A tomu može u prvom redu pomoć dati glavnica, što se nalazi u samoj zemlji.

Pravo definuje Dr. Makso Haushofer, što se tiče vjeresije, veleći: «Vjeresija je ono pouzdanje u gospodarsku vriednost ljudi i njihovih dobara, koje im može povjeravati i daljne glavnice prema budućem plaćanju». Dalje veli: «Gdje ima vjeresije, ondje je gotov vjeresijski posao. Taj je posao sa strane, gdje se nudi glavnica, kreditiranje, sa strane, gdje se traži glavnica, uzimanje vjeresije, anticipiranje budućih dohodaka». Poglavito se pak kontrahuje tražbina posjednika zemljišta, koji žele, pače moraju, poboljšati svoje gospodarstvo prema zahtjevima vremena. Na to ih sile svaki dan veće potrebe, da dodju do takove vjeresije, gdje se može glavnica na anuitete ili na takove odplate odplaćivati, koje su povoljne za onoga, koji uzima vjeresiju i koje taj može naplaćivati dohodkom iz svoga posjeda Zato se ne može nikako preporučiti podjeljenje vjeresije čovjeku, koji je pijanica, svakidašnji krčmarski gost, strastveni kartaš, ili onomu, koji se boji posla. —

Po tom je veoma jasno, da gospodarski dugovi, ako se glavnica uzima u tu svrhu, da se štogod producira i da se tako progresivno povisuju gospodarski dohodci, stoji u istom odnošaju, na ime isti su, kao i dugovi trgovaca i obrtnika.

Digitized by Google

Ako to dobro promotrimo, vidjet ćemo, da gospodar kao i trgovac treba vjeresije, ako ne i nuždnije nego trgovac. Trgovac kao realni prometnik nastoji, da vjeresiju izcrpe kako god može, kako mu dopuštaju trgovačke prilike; to pak ne može gospodar, jer za nj ne postoje onakovi novčarski zavodi, kakovi za trgovce. Zato bi trebalo da se osnuju takovi zavodi i za one, koji težaju zemlju.

Bez sumnje je za gospodara velika korist, ako nalazi novaca uz umjerene kamate, da ih uzmogne upotrebiti u istinu za podignuće svoje produkcije; poglavito se u zemlji, gdje se može naći za podignuće zemljištnih dohodaka tako veliki teren kao upravo u nas, bez sumnje može govoriti o uspjehu, ako se glavnica koristno upotrebi.

Zato je nuždno, da se traže sredstva, koja bi bila takova, kako ih to iziskuje traženje glavnica gospodarskih, i takova, da bi se mogla lako i sigurno vratiti pozajmljena glavnica. Neka bi mogao mali posjednik isto tako brzo kao trgovac ili obrtnik posuditi iz javnoga novčanog zavoda glavnicu, jer on pruža svojim posjedom podpunu jamčevinu za pozajmljenu glavnicu, a pored toga povisuje vriednost svojega posjeda, naravno u slučaju, ako upotrebljuje glavnicu, da poboljša svoju zemlju, da digne nuždne zgrade, da pribavi potrebitu marvu pa i druge nuždne gospodarske sprave itd., da naplati težke dugove — kako se često dogadja — što mu ih valja plaćati za posjed.

Uz dobru bi se volju mogao lako oživotvoriti «občinski štedno-vjeresijski zavod» svagdje ondje, gdje postoji občinski ured, a naći će se nuždnoga povjerenja, ma i po vremenu, kad bi mu se dala realna i sasvim sigurna osnova, poglavito kad bi kojekakva prijateljstva pak nezaslužene nesrećne protekcije odatle bile izključene, te bi se točno vršila odredjena svrha bez obzira na pojedine ličnosti. Tako bi mogao seljak, kojemu su novci od potrebe, poglavito onaj, koji se bavi jedino oko gospodarstva, lakše podmirivati porezne zaostatke i godišnje pristojbe, pak druga plaćanja. Tako bi seljaku **bilo lakše poboljšati gospodarstvo u svom posjedu (a to**

Digitized by Google

bi bilo od koristi državi), pa ako bi pored toga htio da nabavi sebi što mu je potrebno, mogao bi potrebitu glavnicu, ako može dati dovoljno jamstvo, te ako zadovoljuje naredbama, koje se osnivaju na odnošajima zemlje i na običajima, pozajmiti uz malene i lako odplative kamatne svote n. p. od 6½% s anuitetama. To ga ne bi sigurno tako skupo došlo kao ovršni postupak, zatezne kamate, pak posudjivanje novaca često uz 300% kamate, kao i drugi s tim skopčani troškovi, koji ga obično dovode na prosjački štap.

Vrlo se često dogadja, da gospodar, nadajući se dobroj žetvi, koja se osniva na dobroj cieni pojedinih proizvoda — gdje ga na to potiču prijašnje dobre godišnje žetve —, kontrahuje zajam na kratko vrieme, da se uzmogne latiti posla oko marve, zemljišta ili inače kojega posla, koji mu se probitačan pričinja, a željena povoljna žetva izjalovi mu se nenadanim elementarnim nepogodama, carinom, zabranom izvoza ili inače kojim dogadjajem, tako da u vrieme plaćanja može jedva kamate platiti, a kamo li teže vratiti pozajmljenu glavnicu. Ipak se ne pazi na takove elementarne nesreće ili druge nenadane nepogode i nevolje, koje su ga spriečile u točnom plaćanju, uz vjerovnika na ime stoji podpuno snaga civilnoga zakona, te on u većini slučajeva ne štedi dužnika!»

Čuo sam od mnogih, i to veoma moćnih ličnosti mnienje, neka bi posjednik zemljišta s kultivisanjem i melijoracijom tako dugo čekao, dok se ne bi mogla nuždna svota izvaditi iz dohodaka njegova gospodarstva. Liepa li nazora, da se promakne naše blagostanje?! To je za cielo najprimitivniji nazor! Jer dokle godjer je on vlastnik n. p. jedne močvarne livade, na kojoj raste loša trava, koje on ne može upotrebiti za svoju marvu niti je prodati, dotle mu je taj komad zemlje bez vriednosti, a ipak mora plaćati za nj porez. — Kad bi pak dobio nuždne novce uz primjerene kamate, da osuši tlo, da ga poboljša, to bi on za nekoliko godina istu površinu kultivisao, rasla bi na njoj sladja trava, koju bi mogao unovčiti te ne samo da bi odplatio pozajmljenu svotu u malo godina upravo iz dohodka kultivisanoga zemljišta,

Digitized by Google

nego bi poslije imao i primjerenu korist. Po tom bi dobio i erar na porezu, jer se može površina, koja je postojala kao močvara, trščak ili primitivni pašnjak, poboljšana melijoracijom uvrstiti već u dotičnu kulturnu klasu. A to i biva kod gričevitih poljana. Sušenjem se takovih nezdravih močvarnih površina diže i zdravstveno stanje pučanstva.

Ako je nadalje nakan, da svoj stan poveća za jednu ili dvie sobe, da uzme godišnje stanare ili stanare na mjesece, koji će mu stanarinom u 1 ili 2 godine namiriti glavnicu, ili pak ako mora radi marve povećati staje itd. itd., opet mu je od potrebe glavnica.

Istina je, da mnogoga seljaka ili posjednika zavede to, što mu uspieva žetva ili što se diže ciena njegovih produkata — a time i njegov dohodak —, te čini veće troškove, jer se pusti u razkošje, poljepša svoju kuću, udobno živi, nauči se na gostionu, kupuje sebi konje od zabave, uzima nadničare za poslove, što ih je prije obavljao sa svojim ukućanima, učestvuje ili se sam dade na kakvo nesigurno poduzeće, pa se prevari u nadi, te propadne. No sve to može činiti samo onda, kad ima dovoljnu svoju glavnicu u ormaru ili u štedioni

Da olakšamo seljaku imenito gospodaru eksistenciju, moramo pomisliti: da je glavnica u zemljištu nepokretna, a ona u novcu pokretna. Seljak je sada više nego nekada obvezan na svoju kućicu, te je on ne može preinačivati po volji, da podje u nesigurnu eksistenciju.

Kao posjednik zemljišta ne može on svoga posjeda obradjivati po svojem mišljenju ili podneblju i po svojoj volji odredjivati plodnost i cienu plodina; on može doduše nešto doprinieti cieni, ali ne može po volji i potrebi odrediti, za to ne može dohodka od zemljišta po želji izvaditi; dočim je novčana glavnica, kako to zgodno veli Leinbacher u svojem agrarnom spisu o »Zaštiti zakona i blagostanju seljačkoga staleža«: »sigurna prema posjedu, koji ne nosi dohodka, jer joj stoji u pomoć absolutna snaga civilnoga prava i civilno-pravosudnih zakona.«

«Svatko zna, da uspievanje zemaljskih plodova zavisi od mnogobrojnih okolnosti, kojih ne može volja posjed-

Digitized by Google

nika zemljišta ustanoviti i neriedko kraj svega truda, kraj svega mara i najboljega razumievanja gospodara zla godina čini nemogućno, da se uknjiženi dug iz dohodaka od zemljišta naplati.»

«Nasuprot uživa glavničar uz dobru hipoteku podpunu sigurnost, ne samo da će svoju glavnicu natrag dobiti, nego da će i kamate onako velike, kako su pogodjene, čak i onda primiti, kad je on namjerice svoju glavnicu posudio za gospodarstvo i to baš takovo, koje nema nikakva dohodka.»

«Pa i u najpovoljnijem slučaju dobroga prihoda u gospodarstvu od zemljišta, koji možda više vriedi nego ukamaćenje posudjene glavnice, stoji vjerovniku naprama posjedniku zemlje, kao dužniku, na razpolaganje vijak, koji dužniku uviek prieti, na ime odkaz glavnice. I ovdje se pokazuje daljna razlika izmedju glavnice, koja je u novcima i one, koja je u zemljištu, te sastoji u tom, što i najbolji gospodar, koji se zadužuje samo zato, da poboljša svoje zemlje (dugovi melijoracije, investicije) može poslije stanovita broja godinâ posudjenu glavnicu prodajom dobivenih produkata natrag steći; odkaz glavnice prije reda, baca ga u novu nepriliku, te se mora možda uz teže uvjete zadužiti, da uzmogne izplatiti stari dug.» Time, što sam sada spominjao, htio sam samo u kratko pokazati potrebu, kako je nuždno, da bi imao posjednik zemljišta u pomoć sigurnu novčanu glavnicu, kad mu uztreba novaca, poglavito za poboljšanje poljodjelstva, za koristne nove uredbe, za izmjenu zemljišta, težke privatne dugove itd. itd.

Premda ima u Češkoj, kako veli zastupnik držav. vieća g. Tausche, dovoljno vjeresijskih zavoda, koji se hipotekarnom vjeresijom obilno bave, ipak je gospodaru kraj današnjega intenzivnoga novčanoga gospodarstva mnogo nuždnija poslovna vjeresija; pak veli o bitnim organičnim svrhama ondješnjih gospodarskih kotarskih predujmovnih blagajnâ: da su se predujmovne blagajne osnovane iz porezne žitne novčane zaklade dokinule, pa da se iz njih stvorile gospodarsko-kotarske predujmovne blagajne. Za područje svakoga kotarskoga zastupničtva postoji jedna predujmovna blagajna, te učestnici kotarske

Digitized by Google

blagajne, koja je tada postojala, postaju s istom svotom učestnici one gospodarsko-kotarske predujmovne blagajne, u kojoj su do onda učestvovali. Dionica kod dotične gospodarsko-predujmovne blagajne svezana je s posjedom dotičnoga poreznoga predmeta tako, da ona bez ovoga ne može biti ni prenesena, niti se može kod prenosa pridržati, nego upravo s ovim prenosom prelazi bez posebnoga ugovora na onoga, koji ga preuzima.

Svrha gospodarsko-kotarskih predujmovnih blagajna jest, da u kratko rečemo: da se unapredjuju gospodarski interesi maloga posjednika time, da mu se daje vjeresija, a napose time, da dodje do jevtine lične vjeresije. Da se pak njihova poslovna glavnica poveća, dopušteno im je primati na kamate novčane uložke od učestnika, a tako i od drugih ličnosti, i to u tekućem računu i uz uložne knjižice. Za sigurnost ovih novčanih uložaka ima služiti ukupna imovina kotarske predujmovne blagajne, no primljeni novčani uložci ne smiju nikada prekoračiti preko dvostrukoga iznosa zaklade. Bilo je od potrebe, da se dopustilo, te se primaju novčani uložci, jer je zaklada mnogih blagajna tako malena, da bi mogle svrhu veoma slabo postizavati. U Češkoj ima oko 894 takovih predujmovnih blagajna (t. j. ipak samo onih iz porezne zaklade), 27, koje imaju temeljnu zakladu samo do 500 for., 63 od 500—1000 for., 354 od 1000—5000 for. i 193 od 5000—10000 for.; 5 takovih blagajna ima i po 100.000 for. Zato je nuždno ujedinjenje, jer bi bila time uprava jevtinija te bi se lakše mogla postići svrha.»

Tako bi isto za nas bilo važno, da se osvrnemo na vjeresijske zavode, što postoje u Moravskoj, s tim više, što se od nekoliko godina mnogi Moravci naseliše u okolici bjelovarskoj, križevačkoj, dubravskoj, čazmanskoj, vrbovačkoj, križkoj itd. te se, naravno, time povisila vriednost malih dotično seoskih posjeda, sve da su se neki vratili u Moravsku, jer su ih na to prinudile prilike, a najviše to, što niesu mogli brzo doći do nuždne vjeresije. Ljudi bi na ime izdali gotove novce za zemlju, tegleću marvu, ratarske sprave itd. itd. misleći, ako im uztreba novaca, da će ih dobiti i ovdje takodjer jevtino pak brzo. No prevariše se. Isto se tako prevariše u rod-

Digitized by Google

nosti tla: zemlja se djubrila, dok ju je obradjivao prijašnji posjednik, no čim se poželo, — o djubretu nije bilo ni traga, — pa kad se tlo neplodno pokazalo, gledao je vlastnik da proda zemlju. Takva zemlja treba nekoliko godina, dok djubrenjem i valjanim obradjivanjem dodje do snage, pa da rodi kako valja.

U Moravskoj, koja ima 22.223 km.² i 2,214.000 žitelja, dakle na 1 km. ide oko 100 žitelja, nalazila se godine 1886. trideset i jedna registrovana štediona sa 119,598.073 forinata uložaka i 48,994.477 forinata tražbina. Pored tih ima Moravska 434 porezno predujmovne blagajne, koje imaju imovinu od 12,000.000 for. Kraj takovih je prilika lako doći u slučaju potrebe do brze i jevtine glavnice radljivu, poduzetnu i poštenu gospodaru.

No dogadja se u ono malo naših novčanih zavoda, koji pozajmljuju novce na male posjede, pače i to da ne dozvoljuju vjeresije molitelju zajma, koji je dužan na porezu, premda on glavnicu, što je želi pozajmiti, u prvom redu kani upotrebiti, da namiri ili tekući ili stari dužni porez — u mnogo prilika oboje — da ga ne bi porezni ovrhovoditelj sprečavao u gospodarenju.

Većinom, s obzirom na njegovu naobraženost, nije baš kriv onaj, koji moli glavnicu, da je obterećen starim porezom, jer taj potječe veoma često iz vremena, kad je on bio još u zadrugi, pa je na nj, kad se provela dioba zadruge, pao dug, tako rekavši, da nije ni znao. Kako dakle da se iz nužde izvuče, ako ne nalazi potrebite i nuždne vjeresije!

Stara je istina, da se kod nas obično svako novo i namišljeno ma i koristno poduzeće ne oživotvoruje, da nema pravog poduzetnog duha, a najmanje smisla za promicanje narodnoga blagostanja. Tomu je u mnogo slučajeva uzrok u nehaju, što ga izaziva ružna sebičnost ili zle namjere To je ono, što čini, te se ni u što ne uzdamo, pa ni u ličnost, koja je rada da osnuje kakovo koristno poduzeće. Vidimo n. p., kako Tausche sasvim pravo ističe, uredjene i jevtine vjeresijske odnošaje, u kojima živi saksonski gospodar. U Saskoj vidimo zemaljske kulturno-prihodne banke, blagajne za melijoracije, iz kojih gospodar dobiva ne samo glavnicu uz jevtine

Digitized by Google

kamate, nego i uz mnogogodišnje anuitete. Ja ne mislim reći, da sasvim sliedimo primjer državnoga vjeresijskog družtva u Saskoj — što ne bi bilo za sada nikako mogućno, ako se uzmu u obzir odnošaji žiteljstva, obrazovanosti, napredka, rada i ini — no on nam pokazuje dovoljno utrveni put k napredku i kulturi za naš narod prema pravim potrebama, koje nam bezuvjetno kao dužnost nalaže napredak i promicanje kulture. —

Baš zavodi ili blagajne, koje pozajmljuju novce na posjed, ne obaziru se na maloga posjednika, koji n. p. ima kuću s potrebitim gospodarskim zgradama, k tomu 2—4 jutra različnog kulturnoga tla, te plaća manje od 4 forinta izravnoga poreza Takav ne dobiva ni vjeresije od 100 for., a mnogo redje ni manju, s kojom bi želio sebi kupiti tegleće ili koristno marše, ili pak nabaviti druge sprave. Zato kraj sve svoje volje, kraj svega svojega mara za posao, ne može da razumno obradi svoje tlo, jer ne nalazi za to sredstava, budući da mu se ili uzkraćuje vjeresija, koju bi mogao lako namiriti, ili je pak ni ne nalazi. —

Za cielo stoji u osobitom interesu državne ili zemaljske uprave, da se poljodjelačka kultura širi što brže može. No to se sigurno ne može u današnjem našem stanju postići povišenjem poreza, premda mnogi tvrde, da bi se time povećala radnička sila, i da bi posjednik zemlje bio prinudjen, da više proizvadja nego do sada, pa da bi tako gospodarenje postalo razboritije. To su neosnovani nazori, kako sam prije razložio. A ni posjednik zemlje ne može prema svojim prilikama da do kraja nategne fizičnu i materijalnu snagu, koja mu je dana na uporabu. Zato bi se vlada imala pobrinuti, da bi se pribavila i sredstva, kad se već za pokriće državnih potreba do kraja nateže porezna snaga: da se proizvadjanje u prvom redu poveća, a u drugu ruku, da se isto što bolje unovči. Onda može i onaj, koji plaća porez, malo više izdržati.

Proizvadjanja, kako sam spomenuo, može samo ondje biti, gdje ima potrebitih faktora. Medju te pripadaju pored inteligencije, snage, trgovine, komunikacije itd. i n o v c i. Vriednost se zemljišta umanjuje, kad se

Digitized by Google

oduzima tlu vegetarna snaga, koja neprestanim sadjenjem i žetvom oslabi, ako se ne nadomjesti potrebitim djubretom i valjanom obradbom. No da bude djubreta, treba marve, a do marve može posjednik doći samo s novcima. Ako se pak ne daje tlu potrebito djubre, pa ako se valjano ne obradjuje, kako bi moguće bilo bolju kulturu upotrebiti, da bi se povisio dohodak prema porezu! Ta naravno je, da i tlo gubi vriednost kad se zapusti!

No dodje li gospodar u potrebi do nuždne glavnice uz podpuno jamstvo i malene kamate, koju li će on glavnicu uložiti za podignuće svoga zemljištnog dohodka, da konkurira s drugim državama! To bi bilo tim potrebitije, kad bi se kamate za glavnicu prema odnošajima ustanovile. Zato bi bilo zgodno da se u prvo vrieme uredjenja takovih zavoda i družtava za podignuće našega poljodjelstva i nižega obrta normiraju kamate od $4^1/_2$ do $6^1/_2\%$, gdje se u posljednjem kod uknjiženih dugova sadržaju i anuitete.

Isti kapitalista, koji se ne zadovoljuje s malim kamatama, nego hoće da izvadi iz svoga kapitala što veći dohodak bez lihvarenja, dat će se na akcijonarska ili druga poduzeća, koja su mu pri ruci ili koja će se tek osnovati. Tim bi zemlja i njezini žitelji takodjer dobili, jer svako poduzeće, koje se vješto i valjano vodi, unapredjuje blagostanje zemlje; a time se opet ljudima bezposlenim i željnim posla, koji su vezani na posao, pruža zgoda, da rade, pa da time privredjuju za se ili za svoju porodicu, ako je imadu. No i kapitalista, koji ulaže svoje novce u valjano vodjena poduzeća, ima takodjer nade, da će ih unovčiti što bolje može, a da se ne izvrgne pogibli, da dodje pred sud, obtužen s lihvarenja.

Današnje stanje našega gospodarstva traži glavnicu ne samo u interesu posjeda nego i u interesu produkcije; bez glavnice na ime i bez stručne inteligencije, napokon bez dovoljne radne sile, naše će gospodarstvo samo težko vegetirati kraj danomično veće konkurencije tudjih zemalja, pak kraj pitanja o eksistenciji našega ukupnog pučanstva. Jer je u glavnici dâna sigurnost za pokriće potrebe, koja danomice raste, ne samo

Digitized by Google

za državu nego za svakoga pojedinog žitelja, koji ide za višim i sigurnijim dohodkom. A za tim treba da ide.

Glavnicu je znatna uloga time zapala, jer ona djeluje na gospodarsku kulturu sigurnim napredkom, ako se valjano upotrebi. Po tom je upravo postala nuždnim faktorom za velikog i maloga posjednika, a tako i za samo tlo.

Da se dade seljaku dotično malomu posjedniku prilika, da uzmogne brzo doći do jevtinih novaca, da u nevolji digne svoje gospodarstvo ili da namiri druge neodoljive potrebe, gdje je vjerovniku osigurano plaćanje kamata i glavnice dobrim, prema vremenskim prilikama udešenim zakonima o dugu, trebalo bi da se za sigurnost njega kao dužnika što niži kamatnjak drži, pa tako isto da mu se brzo izplaćuju novci, da nije prinudjen praviti osjetljivih troškova, te da ne mora dugo čekati na riešenje, ako zatraži kakav zajam kod novčanoga zavoda. Uza sve to, što je on još uviek nesiguran, da li će i dobiti traženu glavnicu, da li će zadovoljiti zakonskim uvjetima i doprinieti potrebite dokumente u dobrom redu; da li ima dovoljno jaku vjeresijsku bazu za jamčenje, ipak bude ovaj. ili onaj molitelj bez ikakovih razloga odbit, a da ne zna ni zašto, budući da je ipak svim uvjetima zadovoljio ili bi im još zadovoljio. Napokon bi trebalo da se i to zaprieči, da onaj, koji treba novaca, ne dodje u nečovječne prometničke ruke, koje ga smjeraju upropastiti. Amo pripadaju takodjer i oglasi po javnim listovima: «Jevtini novci» na vrieme i anuitete, jer je to u većini slučajeva sljeparija: obećaju se sigurno novci pod tim i pod tim uvjetima, samo neka se pošalje stanovita svota za troškove. To čine dašto mnogi, pa ih onda često mjesece i mjesece za nos vuku, dok napokon tim zatezanjem ne dospiju u veoma biedan materijalni položaj, pak pored novaca često izgube i poslane izprave.

Podpuna je istina, da medju velikim brojem onih, koji posudjuju novce, ima i takovih, koji se zadovoljuju s malim kamatama; zadovoljni su, ako im je posudjena glavnica podpuno osigurana i ako dobivaju točno kamate. No to su riedki primjeri. Za onoga, koji se bavi oko obrta, a poglavito za gospodara, mogu biti od prave

Digitized by Google

koristi samo takvi vjeresijski zavodi, koji se osnivaju asocijacijom, kojima je temelj civilizacija, napredak i obćeno dobro.

Asocijacijom se uništuje individualna sebičnost; gdje je ona, ondje ne može dužnik propasti od lihvara, koji se ne obazire na humanitarnost i pravdoljublje, nego radi samo za svoj interes; koji se ne brine za posljedice, što ih mora trpjeti dužnik radi težkih uvjeta, kad posudi novce. U takvoj je prilici često uvjeren već unapried onaj, koji posudjuje novce, da dužnik ne će izvršiti ugovorenih uvjeta. Zato on podpuno promišljeno, već onda, kad ugovara posao, želi propast dužnika, a realni dužnik pada većinom u nevolju, jer ne sluti ništa o himbi bezčuvstvene, bezčovječne sebičnosti, nego vjeruje liepomu sladkomu uvjeravanju, koje se samo obično formalnošću naziva, ili je pače prinudjen radi neizbježivih prilika uzeti zajam.

Zato su dugogodišnja izkustva stvorila asocijacije, koje se osnivaju tako, da se udruži veći broj članova, koji hoće, da sigurno ulože i ukamate svoje glavnice. Tako se može zadovoljiti vjeresijskom pitanju poljodjelačkom, tako i pitanju o trgovini i obrtu, o potrebama, što ih traži duh vremena.

Najbolji dokaz daju nam banke u Škotskoj, u zemlji, koja baš nije jako napučena, jer ima prilično gorovit položaj. One pružaju i prostim radnicima zgodu, da pravednim postupkom, znanjem, povjerenjem i adljivošću steknu imutak. Pa kako da to nije u nas mogućno? Poglavito je od potrebe u nas, — gdje se tako malo ciene družtvena načela, poglavito korist takovih dobrotvornih institucija, napose onih, koji se tiču razvoja poljodjelstva —, da se učine shodni koraci za osnutak takovih dobrotvornih zavoda na zakonitom putu.

Da se u tom pogledu dodje do cilja, dva su otvorena puta i to: hipotekarna i lična vjeresija. To bi bilo, kako sam prije spomenuo, mogućno postići obćinskim štedno-vjeresijskim zavodima, koji ne bi bili skopčani s velikim žrtvama, ako bi se mislilo samo na dobrobit naroda i sigurnost, pak na važnost seljaka ili maloga posjednika kao obradjivača tla. Takovi bi

Digitized by Google

zavodi imali u prvom redu davati seljacima dotično malim posjednicima, a u drugom obrtnicima i seoskim trgovcima primjerenu vjeresiju od 10 —200 forinata.

Občinski štedno-vjeresijski zavodi, što ih ja predlažem, da se osnuju, imaju svrhu, da dodju do jevtine glavnice oni, kojim je nuždna vjeresija, a u prvom redu mali posjednici, seljaci. To je pak lako kod takovih zavoda, jer oni ne trebaju ni mnogo činovnika ni mnogo podvornika s velikim plaćama, ne trebaju skupih prostorija za upravu, ni razkošnoga pokućstva, nego mogu s malim troškovima jevtino i veoma jevtino raditi u interesu dobre i koristne svrhe.

Nadalje nemaju takodjer ni svrhe, da uz velike upravne troškove, vade iz glavnice dobitak, posebne dividende, koje ima platiti onaj, koji pozajmljuje novce. Ovdje mora biti dobre volje i ljubavi za stvar, ovdje treba medjusobnoga povjerenja: nema li toga, onda ne koriste ni toliko preporučivane Raiffeisenove blagajne, za koje opet ne velim da niesu potrebite, jer bi se ovdje u Hrvatskoj i Slavoniji težko dale uvesti, pače bi pripadale medju nemogućne stvari, jer se naš seljak ne bi za cielo dao nagovoriti, da za zavod jamči svojim posjedom, premda onaj, koji prima vjeresiju sasma dovoljno jamči svojim nepokretnim imutkom za posudjenu svotu. Osim toga vodi zavod kontrolu, kako dužnik upravlja ili vodi svoje gospodarstvo.

Naprćuju se onima, koji plaćaju porez u pojedinim občinama mnogi nepotrebiti troškovi, te, promotri li se točno svrha tih troškova, ne nalazi se za to važnih uzroka, pače se ne može ni pojmiti nužda kod pojedinih troškova sa stručnoga i gospodarstvenoga stanovišta, jer toliko toga ne traži interes občinstva, koje plaća porez, a ni interes zemlje. Po tom dakle to ne nosi ni državi nikakvu korist, jer ćemo kod mnogih neosnovanih troškova morati priznati, da ono, što je za jednu občinu izvrstno, nije za drugu možda još onaj čas od koristi ili joj nije u obće od potrebe.

Vjeresijski su zavodi od veoma velike potrebe, da se pomogne onomu, kojemu je nuždna glavnica, da se digne kultura, napredak i potom blagostanje države. No

Digitized by Google

za osnutak takovih zavoda iz dragovoljnoga nagnuća, kako to vidimo u zemljama, koje idu za napredkom kao n. p. u Moravskoj, Češkoj, slaba je nada ovdje u nas, jer baš veći dio inteligencije, koja ima glavnicu, nema u sebi nikakova duha za zajednicu, a seljaka, koji i onako slabo komu vjeruje, drugi od toga odvraćaju. Zato bi se morala ovdje na zakonitom putu pribaviti sredstva za maloga posjednika i obrtnika. A to bi se moglo možda najbolje ovako učiniti.

Uzmimo n. p. jedna upravna općina plaća na godinu izravnoga poreza državnoga 44.000 for. Da se dakle uzmogne brzo osnovati zaklada za promet i osiguranje, neka bi se na svaku forintu poreza udarilo samo 40 novčića, koji bi se imali godišnje po 10 novč. izplatiti u četiri godine. To bi bez kamata i kamata na kamate iznosilo u četiri godine 17.600 for. osim dohodaka iz nepokretnoga posjeda općine kao: iz poljâ, livada, pašnjaka, šuma itd. itd. pa i drugih dohodaka, naročito od novčanih globa, koje niesu stalne. Pojedini novčani zavodi udaraju za se visoke dividende, dok dotična općina dobiva sasvim male kamate; zato bi bilo dobro, da ona svojim pripadnicima, koji trebaju novaca, pozajmljuje te novce na sigurnu hipoteku. Tako bi reprezentirala ta zaklada već u početku takav kapital, koji bi pružao dovoljno jamstvo i za privatne uložke, te bi mogao prilične kamate nositi, kad bi općinski ured, dotično općinski činovnici uz primjerenu nagradu za svoj trud obavljali upravni posao. Tim ne bi bilo upravnih troškova a ipak bi se moglo upravljati bezpristrano i vješto.

Platac bi poreza, koji uplaćuje takovu zakladu, imao dobiti dionicu, koja nosi kamate, kad bi uložena svota došla do iznosa od 10 forinata. Dionice bi imale glasiti na svotu od 10, 20 forinata. Zato bi svaki morao uplatiti svotu od 10 forinata. Kad bi takav zavod postojao kojih 15 godina, mogla bi se prema uplaćenoj glavnici, ne računajući novčane globe i drugi općinski dohodak od zgrada, oranica, livada, pašnjaka, vinograda, šuma itd. svake godine odredjena već svota od dionica izvaditi i dati na razpolaganje onima, koji imaju takove dionice.

Kad bi se takovi zavodi osnovali, moglo bi se po-

Digitized by Google

moći ne samo seljacima, obrtnicima i malim trgovcima, koji traže vjeresiju, nego bi to bilo od koristi i državi, kad bi se dakako postupalo po statutima te kad bi se stručno, mudro i pošteno upravljalo.

Iz takova instituta mogli bi posudjivati novce samo oni za vjeresiju sposobni članovi s hipotekarnom i ličnom ili mobilarnom vjeresijom po 5% bez odplate i 6½% kamatami s odplaćivanjem (anuitetama), koji stanuju u onoj upravnoj općini, za koje i je zavod osnovan, pa od toga zavoda imaju najmanje jednu dionicu, u istoj općini zemljište, ili se bave obrtom ili trgovinom. Hipotekarna bi se vjeresija davala onim seljacima ili malim posjednicima, koji mogu dobiti vjeresiju, — ako niesu već prezaduženi, pak je izključena mogućnost, da će ju moći dobiti — prema razpoloživim novčanim sredstvima i po redu predanih pismenih prijava, ako se glavnica može osigurati, kako se to samo po sebi razumieva.

Veličina hipotekarne vjeresije zavisi od čistoga dohodka posjednika zemljišta, kako je taj naveden u katastralnom posjednom listu, te bi za nj mogao služiti kao mjerilo stanoviti kamatnjak prema zemljištnoj vriednosti kotara. Lako bi moglo biti, da bi ih se našlo protiv moga priedloga, da se kod hipotekarnoga davanja vjeresije uzima kao vjeresijska baza odredjeni čisti dohodak dotičnih zemljištnih parcela, kako su unesene u individualnim katastralnim posjednim listovima, dočim bi se morala procieniti vriednost zgrada po faktičnoj njihovoj vriednosti i po pravoj potrebi. No ja ne nalazim sada po svome izkustvu za sadašnje prilike kod nas nikakva drugoga sigurnog modaliteta. Ja držim, da je ovaj modus u najviše krajeva barem za sada najzgodniji, jer procjene, poglavito one, koje služe kao temelj za posudjivanje glavnice, jesu najteže. što ih godjer ima, budući da ciene zemljišta prema različnim kulturama ipak obično zavise i od vriednosti, koja je u onom mjestu običajna, pak i od toga, da li se traži zemljište, dok se u najmanje slučajeva gleda na vriednost zemlje kod prodaje, ma da se ona kultiviše prema znanosti, prema racijonalnim principima — po čem se znatno povisuje i dohodak —, jer je vriednost odredjena samo prema pitanju, što bi se

Digitized by Google

eventualno moglo dobiti za dotično zemljište, kad bi se možda kada sudbeno imalo prodati. Dogadja se na ime kod sudbene prodaje, da se osvrću osobito na to, ima li kupaca. Kupci se opet lakše nadju za male posjede nego za velike ili za tako nazvana plemićka dobra.

Ciene, ustanovljene prema tomu, kako je komu što milo, ne mogu u obće biti nikakovom bazom kod prodaje, a još manje kao vriednost posudjene glavnice; poglavito se ne može na razkošni namještaj obzir uzeti, jer on može biti istina skup, ali nema nikakve visoke vriednosti kod prodaje.

U tom je slučaju ipak jasno, da se ne može uvažiti ciena, što se može postići kod kupnje dotično prodaje niti eventualna vriednost kao jamstvo za glavnicu, što se želi pozajmiti.

Ne samo da se osigura glavnica, nego da se što veća vjeresija pruži onomu, kojemu je nuždna glavnica, najblagotvorniji su takovi zavodi i družtva, koja bi svoje djelovanje razširila na omanjem prostoru. Zato bi bez sumnje podpuno zadovoljavali svrsi vjeresijski občinski zavodi, kakove to ja predlažem, jer njihovi organi mogu dovoljno prigledati onoga, koji uzima vjeresiju, u tom, kako on radi, te ako uztreba, mogu pravodobno prigovoriti njegovu nevaljalu postupku. Pa i odmjerenje vjeresije bilo bi mnogo slobodnije, pa bi se onomu, koji uzima vjeresiju, prema faktičnoj vriednosti njegova posjeda na osnovu katastralnoga dohodka dala veća ili manja svota nego u drugom vjeresijskom zavodu.

Poznate su činjenice, da se o pravilima kod procjenjivanja imanja već mnogo pisalo i govorilo, da se baza proračunavanja prema čistom dohodku poreznoga katastra kao nepraktična pokazala. No kod procjena, koje imadu pružiti malo veće jamstvo za glavnicu, ne može odlučiti ni ljubav prema pojedinom objektu, ni mnoge krasne zgrade, koje se na njem nalaze, ni industrijalna i ina sredstva, koja s potrebom i dohodcima posjednika ne stoje ni u kakvom odnošaju, jer često sva zemljišta i drugi dohodci ne mogu da namire troškove za uzdržavanje takova posjeda. Premda izuzetačno poje-

Digitized by Google

dine dobre godine daju znatne dohodke, ipak ne možeš da ih uzmeš kao bazu kod odredjivanja vriednosti.

No tako je isto iluzorno, odredjivati vriednost po kupovnom dotično po prodajnom ugovoru, jer oni često ne odgovaraju istini, a onda kupac može takodjer neku osobitu ljubav za posjed gojiti; imanje može imati stalne obveze; kad ga je vlastnik kupio, moglo je biti u podpuno dobrom stanju, plodno, providjeno s potrebitim zgradama i inventarnim predmetima, no godinama možda su bile šume ili sasvim ili samo djelomično posječene, tlo oslabljeno gospodarstvom, koje je nastojalo da sve izsisa iz zemlje; zanemarili se kanali, te se tlo omočvarilo, zgrade postale trošne ili ruševne; riedko ima računa, u kojima bi se točno vidjeli dohodci posjeda od više godina, a najredji su kod malih posjednika. A baš bi takovi računi mogli služiti kao najsigurnije pravilo. Možda je tomu doprinielo eminentno vodjenje gospodarstva.

Zato mislim kod procjene imanja — dakako da se uzme u obzir i na potrebite postojeće zgrade — da je za sada najsigurnija baza čisti dohodak, koji se iz njega dobiva, prema onomu, kako je ubilježen u katastralnom posjednom listu. S tim bi se više trebalo na to osvrtati, kad se u obzir uzmu materijalni i narodni odnošaji, volja stanovnika za rad, komunikacije, pak sajmovi za proizvode. Napokon na procjenu dotično vriednost posjeda odlučno utječe imućtvo, obrazovanost pučanstva, poglavito marljiva poljodjelačka klasa onoga kraja. Meni su poznata mjesta, gdje jutro polja stoji 500 for. i još više, a uru dalje od toga sela možeš jutro isto tako valjane zemlje dobiti za 100 for. i jevtinije. U prvom su mjestu posleni i imućni žitelji, u drugom — s malo izuzetaka — lieni, pa bez novaca.

Osobito bi trebalo biti na oprezu kod procjene plemićkih imanja ili velikih posjeda, koji u mnogo slučajeva ne nalaze kupca. Zato se može i za postignuće zajma izvesti procjena samo prema vriednosti, koju bi imao posjed.

Da može gospodar napredovati u svojem poduzeću, morali bi mu se naznačiti modaliteti kod naplaćivanja posudjene glavnice na hipoteku prema njegovoj želji. —

Digitized by Google

Dakako ti bi morali biti takovi, da bi se mogli odobriti. — To bi se onda moralo nalaziti i u pravilima takovih novčanih zavoda, koji uzeše sebi zadaćom promicati blagostanje zemlje.

Već je teže kod lične vjeresije, u koju pripada i mobilarna vjeresija, samo što se ova osniva na robi, koja se može prodati, te koja se ulaže kao zalog bez kakova jamca. Ličnu i mobilarnu vjeresiju može uživati i mali trgovac i obrtnik.

Takova vrst davanja vjeresije traži, da se osobito pazi i da se uvažuju odnošaji, u kojima se nalazi onaj, koji uzima vjeresiju. Davanje vjeresije mora da zavisi od vjeresijskoga odbora, jer ovaj jamči svojim pokretnim i nepokretnim imutkom, da će se pozajmljena glavnica s kamatami vratiti, a u slučaju, da se ne vrati, dužan ju je on i naknaditi.

Premda lična i mobilarna vjeresija ima svojih potežkoća, to je ona ipak nuždna za maloga posjednika, maloga trgovca i obrtnika, ako hoće da ne protepe vašarsku robu često izpod ciene, ili da je ne mora radi drugih uzroka izručiti. No lična ili mobilarna vjeresija mogla bi se dati samo na 2—4 mjeseca, dakako s daljnim produljenjem. Ovdje bi se naravno mogao postaviti uvjet, da se kod svake prolongacije vrati i dio glavnice. U Americi je ustanovljena trgovačka vjeresija, a tako i u Englezkoj, na dva mjeseca, a to daje veće jamstvo kod kupovanja.

Upravo kod davanja vjeresije na kratko vrieme potrebito je, da se točno uvjerimo o položaju onoga, kojemu je potrebita vjeresija, i to ne samo prije nego će mu se dati zajam, nego i u vrieme, kad je već primio vjeresiju. Jer onoga, koji uzima zajam, moraju i u vrieme odduživanja pouzdani ljudi promatrati, kako on radi, kako vodi gospodarstvo i poslove, da se u slučaju potrebe, ako glavnici zaprieti pogibao, uzmognu poprimiti potrebite mjere sigurnosti.

Ovdje mislim, da je nuždno reći štogod o obje vrsti davanja vjeresije, jer izmedju čiste lične vjeresije i mobilarne ima očita razlika, budući da kod prve moraju

Digitized by Google

biti pored poštenja i mogućnosti plaćanja vjerovnika isti uvjeti kao i u onoga, koji za nj jamči.

Imali smo dosta prilike, da se uvjerimo, da n. p. gospodar, reći ću samo žito, vino, blago itd. ima na prodaju, ali nikakve gotovine, a na vjeru ne može dati svoje robe već iz jednostavnoga uzroka, što on kupca većinom ni ne pozna. U Americi je običaj, da se samo uz gotovinu kupuje, jer prodavalac upotrebljuje utržak za plaćanje poreza i namirenje drugih troškova, pak za nabavu drugih potrebštinah. Prodajne konjukture produkata zavise u većini krajeva sasvim od trgovaca, koji odredjuju ciene po svojoj voljici, te od njih ne odstupaju, držeći, da producenat mora prodati kod nove prilike, poglavito kad se ovrhom porez i druge javne daće stanu utjerivati, svoju robu upravo nizko izpod vriednosti, koja je u nju uložena. To je isto i s obrtom: postolar, čižmar, krojač, krznar, klobučar, opančar i drugi, imaju gotovu robu, uz to daju posla mnogim kalfama, koji u odredjene dane moraju dobiti nadnicu, pak zajutrak, ručak i večeru. Donesu na sajam robu, a ne mogu je prodati ili ne mogu je dosta prodati, da izplate kalfe i na vjeru uzetu sirovu robu. Kako često se dogadja kod pojedinih zanatlija pače i kod vašarskih trgovaca, da niesu na više sajmova ni toliko prodali, da bi uzmogli s utržkom pokriti troškove, što su ih u istinu imali na sajmovima.

Što ima takovih prilika, veoma je tomu kriva i ta činjenica, što imade veoma mnogo sajmova, koji se drže u našoj zemlji, pa se oslanja i kupac i prodavalac na povoljne ciene. No u tom se obično ljudi varaju. Kraj takovih je odnošaja obrtnik u mnogo slučajeva prinudjen, poglavito ako radi s kalfama, da svoj posao umanji, da pomoćnike ili sasvim ili djelomično odpusti. S time nastaje za nj, a poglavito za siromašne odpuštene kalfe osjetljiva šteta. Bezposleni na ime kalfe u većini slučajeva, jer traže posla, proseći upravo da utišaju glad, idu od kuće do kuće, pa ih onda izgone iz kuće mnogi ljudi, poglavito ljudi iz klase, koja se drži obrazovanom, surovo i prosto uz najprostije kletve. Još je sva sreća, što na njih ne draže pasa, kako sam ja imao prilike vidjeti. Pa onda

Digitized by Google

nazivaju takove siromašne kalfe, koji rado rade, skitnicama; to im rade podpuno nepravedno, jer oni hoće raditi, sposobni su za rad, ali ga ne nalaze. Bezposlenost je zato pravo sredstvo, kojim se razvija skitničtvo. Tomu bi se moralo doskočiti. Na to ću se još osvrnuti.

Podjimo još dalje Uzmimo npr. samo bačvara. Kad bi mogao češće dobiti nuždne novce u obliku lične ili mobilarne vjeresije, to bi u zgodno vrieme u godini nuždno gradjevno drvo u šumi priredio sa svojim kalfama ili sam, da u svoje doba dogotavlja sudove, kade itd. itd. i to tako, da, kad dodje berba, nadje vinski producenat nuždno posudje podpuno suho, da ne bude prinudjen, kako se to često dogodilo, pošto poto prodati radi oskudice sudja širu ili dati, da mu dio berbe propadne. Time ne trpi osjetljivu štetu samo producenat, nego i zemlja, pače i državni dohodak; ali i bačvar trpi štetu, jer da je dobio potrebitu glavnicu, tad ne bi bezposleno potratio vrieme, nego bi radio. Na taj bi se način i sam produkat mogao u svoje vrieme dobiti uz jevtiniju cienu.

Vriedno je, da se ovdje spomene nazor Dr. Makse Haushofera u svom nagradjenom djelu: «Gospodarska vjeresija«, koji je medju drugima o ličnoj i mobilarnoj vjeresiji rekao: «Sistema je škotskih banaka imala blagotvorno djelovanje za narod i zemlju. Dužnika banke i njegovu gospodarsku djelatnost nadgleda i jamac i banka. To nadgledanje ima tu posljedicu, da je svaki, koji stoji u takvom odnošaju prema jednoj takvoj banki, trgovačkom točnosti za svoju vjeresiju zabrinut, te željno ide za tim, da se ona sve više povisuje. Gospodarstven, djelatan, štedljiv i pošten duh pučanstva nalazi svoju izvrstnu podporu u takvoj sistemi banke, koja daje gospodaru priliku, da unovči svoju mobilarnu vjeresiju u interesu svoje produkcije, da svoj višak od dohodka ukamati i da ga na zahtjev u svako doba natrag dobije; da u momentanim neprilikama ili kod kakova posla, koji se slučajno nadade, dodje brzo i bez obširnih navoda hipoteke, do željene kapitalije. Samo će se s takovom sistemom moći udovoljiti potrebi maloga i najmanjega posjednika zemljišta, pak zakupnika«. Podjeljenje vjeresije koliko re-

Digitized by Google

alne toliko lične i mobilarne u današnjim je prilikama bezuvjetno velika potreba, koja je, budući da se od dana do dana povećavaju komunikalna sredstva, što olakšuju i posreduju trgovinu s tudjim zemljama, s tim nuždnija, što se upravo prekomorskom konkurencijom stvorena nova preobrazba u gospodarskom našem poslovanju kraj oskudice industrijalnih sredstava u našoj zemlji osjeća, ako hoćemo da unapredimo narodno blagostanje. Takovim bi se zavodima seljak, potreban vjeresije otimao od lakomosti bezdušnoga lihvara. To i zaslužuje napredan gospodar, kojemu su nuždni novci, da digne svoju zemljištnu rentu, poglavito da povisi vriednost svojega gospodarstva; da potrebite ratarske sprave i drugo orudje nabavi; da izvede melijoracije; da sazda nuždne zgrade za gospodarstvo i stanovanje, pa namiri težke terete; da prikupi različne vrsti blaga, koje mu je potrebito za teglenje ili za razplod, napokon da proizvodi tako potrebito djubre. Često on treba novaca i za to, da kupi koju zemlju, koja bi mu bila od koristi, dočim je ona češće prodavaocu radi svoga položaja i udaljenosti samo na teret, ako nije baš sasvim na štetu.

Seljak ili mali posjednik traži takodjer u zajam novaca, da npr. svoju zalihu siena, slame ili drugu vrst krme, koju ne može radi daljine ili loših puteva dovesti na sajam ili nema nikakve vriednosti, unovči u svomu gospodarstvu. Da to uzmogne od potrebe mu je i zgodna vrst marve, koju takodjer mora tek kupiti, pa treba u tu svrhu novaca, od kojih baš ne može plaćati velikih kamata, pače su mu češće prevelike kamate od 6%. On mora ako i računa krmu u vriednosti, koliko njega stoji, računati i svoj trud, zgradu, porez itd.; ne smije nadalje s vida pustiti, da se dese slučajevi, da mu jedno marše, ako ne već sva marva, pogine od bolesti. To su faktovi, koje on mora u obilju uzeti u račun, a ti se često na godine i godine provlače.

Takovim koristnim načinom gospodarenja ne diže se samo porezna snaga, nego će to i druge poticati, da slijede primjer radljivoga, revnoga i razumnoga susjeda, ne bi li dobili znatniji dohodak od svoga posjeda. Po tom će biti i ponuda ma samo u pojedinim produktima

Digitized by Google

veća. Tako će isto biti i vriednost posjeda veća, budu li tako udešeni i pravni i socijalni odnošaji. To bilo ipak od koristi zemlje, dotično državne imovine, a i siromašan bi se čovjek, ako ima težke dugove, mogao istih riešiti budući da posjednik zemlje nije dotle slobodan, nezavisan, — on ni nema nikakve volje, — dok se ima boriti s dugovima, on na ime mora raditi, kako to želi njegov često i često bezdušni vjerovnik, pače i ono, što se proteže na njegovu porodicu i družtveni život.

Osobito izvrstno govori barun Vogelsang o posjedniku zemlje, koji je dugom obterećen, veleći: «No posjednik zemlje, koji je hipotekarnim dugovima obterećen nalazi se u znatnoj zavisnosti od svoga vjerovnika, jer ne može izvršivati svojih socijalnih, političkih zvaničnih funkcija i tako, na osjetljivu štetu družtvu i državi, ne daje dužni ekvivalenat za monopol njemu dan. To pak djeluje zato sasvim štetno, i logika, što se nalazi u tim odnošajima sili dakle da se ukine«.

Prijatelji razvoja na osnovu historičnoga kontinuiteta ne mogu da se dosta naspominju, da je zadnje doba, da se podje u tom pogledu putem razborite reforme, koja bi dovela k cilju.

Zato je veoma te veoma potrebitó, da se osnuje hipotekarna, mobilarna i lična vjeresija na takav način, kako to ja želim i predlažem, da se oživotvori. To bi se takovim zavodima lako dalo izvesti, te bi sigurno bilo, jer veliki vjeresijski zavodi ne mogu da se u kratko vrieme uvjere o poštenju, marljivosti, poslovnoj vještini onoga, koji traži zajam, dok bi mali občinski vjeresijski zavodi mogli izvršiti te uvjete, jer su oni podpuno mogući voditi točan nadzor nad tim, kako upravlja svojim imutkom njihov dužnik; a to dan danas pripada medju glavne uvjete vjeresijskoga posla, bilo to hipotekarne vjeresije, mobilarne ili lične. Po tom je osigurano plaćanje kamata i odplata glavnice, dok se u drugu ruku zaprečuje svako protepanje inventara i produkata, poglavito pak umanjenje vriednosti posjeda ili baš raztipanje. Tako bi isto trebalo da se učini što manji kamatnjak uz povoljne modalitete plaćanja, ali da se uklone svojevoljni i od čijih hirova zavisni odkazi glavnice, rad česa

Digitized by Google

propada u većini prilika skupa sa svojom u tom pogledu nedužnom porodicom, pa si ne može ni u kasnije vrieme pomoći niti se skrbjeti za svoje mnogobrojne porodične članove, dok bezdušni vjerovnik osniva svoje blagostanje na razvalinama mnogobrojnih bića, što ih je on sam u propast rinuo. Kad bi bilo kraj svih pokušaja nemogućno — razumije se samo po sebi morao bi i zakon to odrediti — da se ukine realna ovrha, neka bi se onda brinulo, da se ni posjed takodjer ne protepe, pa neka bi se pristupalo k realnoj ovrhi samo u najnuždnijim slučajevima.

Što se pak tiče velikih imanja, mogla bi se glavnica priskrbjeti najsigurnije u vjeresijskom družtvu na osnovu sisteme založnih pisama, koje bi družtvo imalo razširiti svoje djelovanje samo po Hrvatskoj i Slavoniji, te koje bi se osnovalo ujedinjenjem nekih veleposjednika — ali bi još bolje bilo da budu svi članovi. Njihova bi zadaća bila, da dobije član, koji treba novaca, uz njihovo zajedničko jamstvo, novce uz $6\frac{1}{2}\%$ kamate i anuitete; pored toga, ako i zajedničko jamstvo daje sigurnost, ipak se ne može kraj pravednoga i savjestnoga postupka nikada dogoditi, da bi zajednički članovi imali vršiti obvezu mjesto dužnika.

Za sigurnost založnih pisama, koja bi se izdavala, jamče svakako svi članovi; po tom dobiva vjeresija realnu i solidnu bazu, a to osigurava i unovčenje založnica u novčaristu. Ipak nema kod savjestnoga procjenivanja po vriednosti, u onom mjestu običnoj, prema faktičnomu dužniku pogibli za solidarno jamčenje, jer bi se podielila dužniku kao zajam samo takova svota u založnom pismu uz anuitete — o čem bi i statuti imali odrediti —, koja u jednu ruku reprezentira nepokretnosti, i koja bi se u drugu ruku ondješnjim gospodarenjem mogla natrag dobiti.

Založnice izkupljuje samo družtvo poslije stanovitoga niza godina, za koje bi vjerovnici s kamatama i upravnim troškovima, medju koje se broji i osigurana uplata, pokrili uplate, kojima se odužuje dug. —

Što dulje djeluje vjeresijsko družtvo, to se njegovo djelovanje sve više širi i postaje uspješnije. Ovdje treba i to reći, da bi se smjeli zajmovi samo pravim članovima

Digitized by Google

— bar u prvo vrieme — podjeljivati, a dužnik pak i kao član družtva učestvuje kod dobiti.

Posjednik založnice ima sigurni vriednostni papir za svoje izdane gotove novce, pa zato on može biti podpuno zadovoljan, budući da mu se izplaćuju na odredjen dan u godini kamate, kao i kod odkupa papira realna vriednost.

Ne može se sumnjati, da u oba smjera najsigurnije postizavaju svrhu ona družtva, koja stoje pod strogim nadzorom vlade, ako nema ličnih obzira nego se postupa podpuno pravedno i nezavisno u smislu postojećih propisa kod podjeljivanja vjeresije te se veoma štedljivo upravlja. Samo treba za tu svrhu da se probudjuje smisao medju manje prosvietljenim, poimence medju seljacima, obrtnicima, trgovcima, krčmarima itd. Da je to težko, rado priznajem. No na kom je krivnja? Možda na nesviestnom seljaku? Nije! Krivnja je na članovima inteligentne klase ili onih, koji se računaju u klasu inteligentnih, koji bi radi seljaka sputati u robske okove, da ne bi smio izticati svoje potrebe, nego da bi samo izvršavao sliepo volju pojedinih ličnosti.

Poglavito kad se ne bi tako mnogo spoticalo na nepovjerenje, radi česa se sve više i više gubi sućut za sučovjeka dotično za sugradjanina. To nije u toliko nikakvo čudo, jer ne će nitko da manje obrazovana čovjeka s kompetentne strane temeljito pouči o posljedicama narodno-gospodarstvenoga napredka, a još je veća žalost, što se nitko ni ne trudi, da ga pouči. A ipak mnogi govore o slobodi, jednakosti, bratinstvu, prosvjeti i napredku!

No imalo bi povoljan uspjeh, kad bi se učinilo poduzeće s domaćim no isključivo s domaćim kapitalom, koje bi se bavilo s parceliranjem većih, pa i manjih posjeda; te da bi se ustupile kupcu na parcele različne veličine uz godišnju odplatu u stanovit broj godina i to kod malih posjednika ili seljaka uz desetgodišnje odplate, a kod plemićkih dotično velikih posjeda i uz 25 godišnje.

Time bi se pače mnogi veleposjednici, koje danas pritišću dugovi, mogli urediti, što bi bilo moguće prodajom jednoga diela posjeda, a prije svega prodajom

Digitized by Google

onih zemljišta, koja su prosuta medju seljačkim poljanama. U drugu bi ruku mogao marljiv i inteligentan čovjek, koji treba zemlje, nabaviti si u nekoliko godina potrebito zemljište, a da ne mora momentano imati znatniju glavnicu na razpolaganje, nego da izvadi iz godišnje žetve iznos anuiteta. No naravno morale bi biti odplatne svote prema odnošajima kupca udešene, tako, da bi ih on mogao uviek točno namirivati, a ne moram napose naglašivati, da se ovdje prije svega kod prodaje ovakovih zemljištnih komada mora obzir uzeti na našu pravu poimence na seljačku djecu bez posjeda.

Po mojem mnienju zavisi povoljno riešenje, po kom bi seljaci lako mogli uzeti vjeresiju, u prvom redu od inteligentne upravne občinske uprave. Zato bi prije svega morao biti predstojnik občinskoga štedno-vjeresijskoga zavoda obrazovan, vješt, pouzdan čovjek, koji mora biti sasvim nezavisan od privatnih ličnosti, s kojima dolazi u službeni doticaj. No njegovo bi mjesto trebalo biti i osigurano, te bi trebalo da bude na njem čovjek, koji se ne bi izabirao iz različitih stera zvaničnih ljudi, koji nemaju ni ljubavi ni razumievanja za tako važan posao, nego samo radi nužde, iz ponosa ili iz koristoljublja, te koji ne poznaje svoje službe kao predstojnik občine u većini slučajeva, kako traži duh vremena i zvanje; pa premda je njegov moralni način življenja nevaljao, ipak je takav čovjek ovlašten: davati ubaviesti o imućtvenim prilikama, ćudorednom vladanju itd. baš o inteligentnim ličnostima, koje stanuju u občini, pak vjerodostojne svjedočbe i ubaviesti više oblasti. No ima i takovih poglavara, koji smatraju seljaka samo kao roba, koji bi rado uzeli štap u ruke, da ga — kako vele — dresiraju; ima ih, koji hoće, da ih u občini štuju kao najveći auktoritet, premda je njihovo vladanje u službenom i družtvenom životu, pak znanje, stupanj obrazovanosti veoma i veoma slab. Mnogi nastoje da učvrste svoj ugled surovošću i nepravdama, ne brinući se za dobrobit občine i občinara, od kojih on ne dobiva samo primjerenu nagradu, nego mu i pomažu, da češće dobiva sporedan dohodak: kao mirovinu, dohodke od privatnih posala itd. itd.

Digitized by Google

Neka me nitko zlo ne razumije, što govorim sasvim na kratko o mirovini. No umirovljenje bi moralo samo u onom slučaju nastupiti, kada dotičnik podpuno t. j. tjelesno i duševno nije sposoban da dalje služi. Ako je dotičnik na ime nesposoban za vojničku, državnu službu, tada dosljedno nije sposoban kao činovnik ni za občinsku službu. No na žalost biva, te častnici. državni i drugi činovnici budu umirovljeni sa 200—300 forinata, pa s tom mirovinom — a uz to još s porodicom — ne mogu živjeti, pa se kao podpuno zdravi natječu za mjesto občinskog činovnika. U tom pogledu već čovjekoljublje nalaže, da se na njih obzir uzme, ako su sposobni za ovo ili ono namještenje. No pored toga bi se morala uvažiti kod namještanja i mirovina, što je dotičnik dobiva, te po njoj odrediti plaća.

No da li je pravo, da se daje pojedinim umirovljenim ljudima, koji vuku mirovinu od 600 forinata ili još više, te mogu na taj način već živjeti, kao občinskim činovnicima podpuna plaća, uz koju imadu i sporednih dohodaka. S plaćom i s dohodcima takovim mogao bi drugi obrazovan čovjek zadovoljan biti, da bez mirovine dobije takovo občinsko mjesto, gdje bi mogao štedeći uzdržavati sebe, a eventualno i svoju porodicu. Gradski na ime skromni životni odnošaji i oni na selu igraju različnu ulogu, te se ne bi smjeli s vida pustiti.

Još se manje dade pojmiti, da su mnogim občinskim činovnicima mnoge druge službe, koje niesu s njihovom direktnom službom spojene, povjerene, te su zato i nagradjeni separatno; ili se pak nalazi i takovih, koji kraj svoga činovničkoga mjesta, još prije nego su primljeni u občinsku službu, posjeduju oveći pokretni i nepokretni imutak, od kojega mogu bezbrižno živjeti, ili imadu drugojačiju službu ili posao, tako da već njihov drugi dohodak znatno prekriljuje občinsku plaću, od koje može i mora pošteno gradjanski živjeti, drugi stručnjak, koji nema nikakovih sporednih dohodaka, nego je samo upućen na svoju plaću kao občinski činovnik.

Ja mislim, da takove prednosti, dok ima zbilja potrebnih stručno obrazovanih molitelja službe, kojih danomice ima sve više, ne bi nikako smjele biti opravdane.

Digitized by Google

Zašto se mnogi namješteni, koji su dobro situirani, brinu? Za promak blagostanja občine, kojoj oni služe? Oni su zabrinuti za svoj želudac, za svoju kesu, poglavito za svoje gospodarske potrebe, da ne kažem za svoje strasti, a nije ih briga za one, koji ih uzdržavaju. Eto opet dokaza, da ružna sebičnost ne samo da raste, nego je očito ovdje ondje i podupiru.

Da postane občina ono, za što je odredjena da bude, i što bi za pravo imala biti, da se uzmogne promaći dobrobit i blagostanje občinara u svakom obziru, traže i vremenske prilike valjane, radine, vješte, triezne, pravične, nestrastvene i u privatnom životu nezavisne činovnike, koji se moraju sasvim posvetiti dužnostima službenim u interesu občine i uzdržati se od svake sporedne privrede, koja bi mogla djelovati na njihovu službu; koji se moraju čuvati samovoljnih postupaka, koji se osnivaju na ličnoj svojevolji, narodnoj i vjerskoj mržnji, te ne davati iz lične materijalne koristi prednost pojedinima na štetu drugih. Tako ne će moći biti ni direktno ni indirektno okrivljeni, da su zlorabili svoju službu za svoju ličnu korist, te tako tekli sebi dohodke, koji se ne mogu zvati pravednima.

Zato je veoma nuždno, da se dade občinskim činovnicima i podvornicima siguran kruh i obskrba, da uzmognu s pravom ljubavlju, marom i poštenjem službovati u svom djelokrugu. U tu je svrhu pored primjerene plaće nuždno, da se poskrbi za takove, kad nastupe visoku starost, ili kad postanu nesposobni za službu ili pače kad izsluže stanovite godine službe, da ne bude potrebito, da se prosudjuje o duševnoj djelatnosti i imutku tekar poslije Queteletova proračunavanja. Takodjer bi trebalo poslije smrti službenika ili umirovljenika i njegovoj porodici kakvu podporu pružiti.

S ovoga humanitarnoga, no opravdanoga gledišta želim sasvim u kratko izreći svoje mnienje, na osnovu mojega izkustva, a da se ne poslužim širokim razlaganjem i specijalnim dokazivanjem. Ja to preporučam prijateljskom obziru ne samo občinskih službenika nego i onih u višoj kompentnoj oblasti, koje utječu na izvedbu ovoga priedloga.

Nema sumnje da bi ovdje moglo podpuno svrsi odgo-

Bayerische Staatsbibliothek München
Digitized by Google

varati občinsko družtvo «Za mirovinu i podupiranje« sastavljeno od mnogo članova i to izključivo samo za Hrvatsku i Slavoniju, gdje bi bilo na volju svakomu članu promieniti po svom najboljem mišljenju svoje zvanje, a da ipak, ako točno plaća odredjene svote u družtvenu kasu, ne može izgubiti pravo na mirovinu ili obskrbu porodice, — jedino u slučaju ako bi bio tužen i odsudjen radi kradje, razbojstva, prostoga umorstva, prievare, uvrede veličanstva, veleizdaje.

Takovo se družtvo pokazuje danas, gdje se razriešila vojna krajina, koja ima jednaku organizaciju občina kakova je u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji, tim potrebitija, što je broj činovnika postao veći. Jer u Hrvatskoj i Slavoniji po razrješenju vojne krajine ima 310 upravnih občina, a u njima oko 1200 činovnika i oko 900 povornika, po tom dovoljan broj, da se uzmogne osnovati mirovna pripomoćna zaklada, koja će kod pravednoga i vještoga upravljanja, pak s obzirom na humanitarnu svrhu, napredovati tim prije, ako ono nadje podporu od činovnika, pa od uprave občinske i od vlade, onakovu, kakovu već zaslužuje takovo poduzeće već iz humanitarnoga občenitoga gledišta.

Upravne občine, koje su sastavljene od više mjesta, mogu biti po vremenu svojim budućim povećanjem stanovnika i broja kuća prinudjene, da u interesu administracije stvore nove upravne (političke) občine. Kako bi se tada odnosila mirovna zaklada pojedinih občina prema njihovim službenicima, poglavito u slučaju, kad ima odmah ovlaštenih na mirovinu, ili onih, koji već vuku mirovinu ili podporu? To bi bio povod neugodnostima, ako ne i dugotrajnim parnicama. A tko bi osjetljivije time trpio, nego oni, kojima je nuždna mirovina, eventualno i službenici.

Budući da su občinski činovnici, a tako i podvornici veoma slabo plaćeni prema životnim odnošajima i zahtjevima sadašnjega vremena, i to tako slabo, da uz sve svoje vjerno i savjestno vršenje dužnosti, kraj sve svoje silne štedljivosti od svoje faktične plaće ne mogu ništa prištedjeti, da uzmognu životariti u eventualnim slučajevima, koji ih zaprieče u službi, ili pak, kad ne mogu radi starosti ništa privredjivati, to bi osnutak takove mi-

Digitized by Google

rovno-podporne zaklade nuždan bio i već radi samih ljudi, da ne spominjem i korist, koju bi mogli činiti osigurani službenici občini, poglavito svakomu, koji im daje službu.

Dakako govorilo se i pisalo odavna veoma mnogo o osnutku družtva za mirovinu občinskih bilježnika, a poslije bilježnika i poreznika. Veliko bi bilo to dobročinstvo, koje bi se time namaklo občinskim bilježnicima i poreznicima. No niesu li drugi činovnici, koji su nuždni za upravu občine, medju koje svakako pripadaju i podvornici, isto tako vriedni, i nije li za njih takodjer potrebita obskrba (ta ne mogu svi službenici biti u občinama bilježnici i poreznici!)? Zato ne treba graditi izuzetka, nego mora vriediti načelo, da se drži svaki občinski službenik bez izuzetka vriednim mirovine i podpore.

Nadalje bi dopustiti trebalo občinskim činovnicima poglavito bilježnicima, da sastavljaju pojedine pismene poslove za stranke kao n p. molbu, ugovore, oporuke itd., koji se ne tiču ni najmanje občinske uprave, ali samo da se od predpostavljene oblasti, da se tako ne bi stranke imale povoda potužiti na zakid, — bilo to s pravom ili nepravom —, odredi stanoviti cjenik za nagradu, koji bi imao biti u občinskom uredu izvješen. Samo bi ga se dakako trebalo strogo držati, pa bi se prekršaj, učinjen proti tomu cjeniku a na štetu stranaka, imao bezobzirno kazniti. Tako bi se uništilo nadripisarstvo. Time ne ću da kažem, da bi stranke morale dati sastavljati svoje podneske jedino bilježnicima, nego neka bi bilo svakomu slobodno, osobito ako ima da podnese kakovu tužbu, dati istu napisati komu hoće, jer posljedice i onako samo on trpi. —

Da li su baš — o tom je već mnogo različnih mišljenja izrečeno — potrebite u upravi občine različite službe: kao načelnika mjestnoga sudca, bilježnika, poreznika, ovrhovoditelja, šumara, kontrolora, pisara, dnevničara, itd., ne ću da navodim primjere iz drugih zemalja ili baš od naših susjedâ: Kranjske, Koruške, Stajerske, koje su ipak bogatije nego što smo mi sada, ili dalje iz Italije, Švedske, niti ću ovdje navoditi rezultate specijalne kritike na osnovu principa o samoupravi. No nema za cielo sumnje, da je reorganizacija občinske uprave veoma

Digitized by Google

nuždna u interesu obće administracije. Da se u to dalje upustimo, predaleko bismo zašli, no mislim, da mogu reći, da bi umirovljenje, kakovo ja namišljam, moćno utjecalo na imenovanje službenika.

Premda mnoga uprava obćine ima velikih troškova, ipak se ništa ne uzimaju u obzir pojedina mjesta, koja pripadaju upravnoj obćini, kad na njih navale krute nevolje; pače se ni u sjedištu obćinske uprave za pripadnike obćine ne radi poglavito u agrarnim stvarima ništa ili veoma malo, gdje je prije svega nuždno kod obćinske uprave, da se pazi na troškove, što se više može, poglavito bi u prilikama glede života, proizvedbe i konkurencije, imala štedljivost, bez štete za prave potrebe, vriediti kao glavni faktor. To je pak moguće samo uz vještu, razboritu obćinsku upravu, koja postaje takovom samo onda, kad su pravo obrazovani, vriedni i pošteni stručnjaci u pojedinim granama službe, koji se opet ne bi smjeli pokoriti svojevolji pojedinih mogućnika u obćini ili drugih ličnosti.

Jer kako često dolazi obćinski ured dotično njegovi činovnici u položaj, da moraju proti pojedinim takovim moćnim ličnostima u obćini radi interesa službe ili prava postupati ili uredovati! Tako oni stječu sebi neprijateljstvo, a takova ličnost gleda da direktnim ili indirektnim putem pokaže svoju moć, da je osjeti ovaj ili onaj obćinski službenik, bio on činovnik ili podvornik. A ipak mora da bude svatko jednak pred zakonom i pred principom pravednosti.

Ne može se napose trpjeti, da ovaj ili onaj gradjanin, bio to najviši ili najniži, nezakonitim postupkom sa svojim sugradjanima ili s obćinskim imutkom, — sastojalo se to u čem mu drago —, gleda da obogati ili da pribavi sebi kakvu ličnu korist. Uredovanje činovnika treba onda da bude slobodno i u smislu zakona i naredaba, koje se na njima baziraju, a ne da bi smio po njem biti izvrgnut pogibli, da će ga radi postupka omraziti. Budući da mu takove omraze priete, da će izgubiti kruh, gubi on svaku uztrajnost, ljubav i mar za svoju službu — a ta su dva svojstva veoma potrebita — pa u većini slučajeva samo radi svakidanjega života, koji

Digitized by Google

on duguje sebi i svojoj porodici, služi ma i nesigurno dalje, dok što bolje ne nadje.

Zato se pokazuje bez posebnoga daljnoga dokazivanja veoma nuždno, da budu u interesu službe podpuno zaštićeni občinski činovnici i podvornici. Dokle se godjer oni kreću u smislu zakona, treba da budu za eventualne slučajeve i osigurani. To je moći stvoriti pored liberalne norme o mirovini i občinskim službenim rednikom, koji ne bi došao u opreku s humanitarnim pravima i postojećim državnim i zemaljskim zakonima.

Samo bi tako bilo moguće, da se občinski činovnik i podvornik ćuti na svom mjestu siguran, da nije izvrgnut pogibli ni čijim hirovima radi službe, da time eksistenciju izgubi.

Preporučiti bi se moglo, kad bi občinski službenici, bilo činovnici ili dnevničari eventualno podvornici, izmedju sebe osnovali obligatorno pripomoćno družtvo, u kojem bi mogli biti primljeni ljudi ma i do 65 godine života, — dašto s tim godinama samo kod osnutka družtva. Razumije se po sebi, da bi se imala povisiti godišnja uplata počevši od 40 godine života od 5. do 5. godine sve do 65 godine života prema poznatim statističkim slučajevima smrti. Još bi više svrsi odgovaralo, kad bi svi državni, zemaljski, občinski i privatni službenici, bilo činovnici ili podvornici, pristupili u takovo zajedničko pripomoćno družtvo ili kad bi upravo morali pristupiti. Takovo se na ime družtvo osniva samo na humanitarnim i moralnim načelima, da se onima, koji ostanu poslije pokojnika, u momentanoj nuždi pomogne. Iz toga bi družtva oni, koji ostanu po smrti člana, dobili izplaćenu podporu od 400 forinata ili još više; taj se iznos ne bi mogao ni na koji način sudbeno zakratiti. Ta bi se zaklada mogla osnovati i uzdržavati upisninom od 2 for. pak mjesečnim uplatama od kojih 30 novčića do 40. godine, a onda razmjerno sve više do 65. godine života, od svakoga člana. A mogli bi dionici jednom za uviek položiti stanovitu svotu, pa onda ne bi trebali ništa do smrti uplaćivati. —

Sigurnom obskrbom ne bi bio samo službenik osiguran za nuždu i brigu u budućnost, nego i u eventu-

Digitized by Google

alnim prilikama njegovoj udovici i sirotčadi. Zato bi svaki novo primljeni član u mirovno podpornu zakladu morao pristupiti i u pripomoćno družtvo kao član; to bi bio i uvjet, pod kojim bi se primio u službu.

Takova bi obskrba mogla za cielo još više probuditi volju i veselje u činovnika za zvanje; tako bi se interes občine sigurnije i bolje promicao, nego je to bilo do danas u većini slučajeva, jer službenik, ako i ne živi sjajno, — uz to mora da ima veliku ustrpljivost i uztrajnost već onda, kad ima razpravljati sa seljacima te ih poučavati — ne treba ipak da promišlja: što će se sa mnom dogoditi u stare dane poslije mnogogodišnjega poštenoga i napornoga službovanja, gdje sam ja ipak radio u interesu države te se imao boriti s oskudicom; to pak otac porodice tim teže osjeća, ako ima mnogobrojnu porodicu uzdržavati, djeci dati samo najnuždniji odgoj i obrazovanost, koju veliko družtvo danas, pravo reći, apodiktično traži od otaca porodičnih, poglavito ako je taj u javnoj službi. Ne će trebati nadalje misliti, što će poslije smrti početi porodica, da tek skromno živi!

U drugu bi ruku bilo osiguravanje službenika občini prvom moralnom dužnošću, osobito u sadašnje vrieme, jer vidimo, da se od godine do godine povećava broj nesretnika, siromaha.

Činovnik ne može uviek ostati mlad i snažan, nego oslabi u starije godine kao svaki drugi čovjek ili oboli, te postane nesposoban za rad, to jest nesposoban, da što steče. A to je u naravi čovječjoj.

Poglavito bi bilo dobro, da vlada ide za tim, da poboljša stanje občinskih činovnika i podvornika kao državljanâ i organâ, koji djeluju u korist države, pa da se pobrine za njihove stare dane ili za druge zgode, gdje se oni ne će moći brinuti za obstanak; trebalo bi da se pobrine i za porodicu, koja ostane po njihovoj smrti. Mi ne smijemo zaboraviti, da uprava občine dotično organi, kojima je ona povjerena, niesu za cielo ni u družtvu, ni u državnoj upravi neznatan faktor. Zato je stručna inteligencija i absolutno poštenje nuždno, kako se iz zadaće, što je ima občina, najbolje može razabrati.

Razmotrimo li mi položaj i mjesto, što ga zauzimaju

Digitized by Google

občinski službenici, koji imaju vršiti u državnoj administraciji za cielo najteže eksekutivne zadaće, to moramo priznati, da su oni prilično odnemareni. Oni obavljaju službu za občinu, ali oni obavljaju službu i za državu, oni vrše službu i za zemlju, a češće i važniju nego za občinu. Občina, država i zemlja brinu se veoma riedko, unatoč malenoj plaći, za sigurnu eksistenciju, za njihovu budućnost, na njih se s mnogo strana zlobi, te ne znaju pravo, kako im se valja vladati, i zato dolaze radi takove sumnje u najneugodniji položaj.

Čovjek želi da živi i zato se laća bilo kakve zgode, da mu bude mogućno živjeti, pa se ne osigura za posljedice; ili služi dalje u nadi, da će mu možda biti po vremenu bolje

No žalibože, kako često vidimo staroga činovnika, koji je takodjer često brižno i čestito bio školovan u mladosti, gdje vrši savjestno svoje dužnosli, ali kako su ga zavrgli, jer nije imao za protektora koju moćnu ličnost, on je tužna srca te upravo očajan. A zašto? Jer vidi, da svojoj djeci, poglavito kad se ima za njih više skrbjeti, ne može osnovati sigurne budućnosti. Dan danas na ime ne može se mnogobrojna porodica kod većega diela občinskih i subalternih državnih činovnika nazvati »blagoslovom«. Djeca takovih ljudi padaju u siromaštvo i u proleterijat, jer im nedostaje sredstva za stručnu, ne ću baš reći staležu primjerenu, obrazovanost. Što može takav čovjek dati svojoj ženi, koja je godine i godine, marljivo radila i gospodarila, s njime se trudila, kad ne bude mogao službu obavljati, kad ne bude mogao više raditi? Kakova budućnost čeka porodicu, kad njega, kao porodičnu glavu, kao dojakošnjega hranitelja, zateče smrt, i to poslije dugogodišnjega savjestnoga, poštenoga, napornoga i neporočnoga službovanja?

Moramo priznati, da plaće niesu dovoljne za pojedine službene dužnosti, jer one ne mogu da namire najčednije potrebe, što potječu iz socijalnoga položaja, što ga zauzimaju, pa ni onih, koje kod oženjenih činovnika nastaju, kad se poveća broj porodičnih članova, nego u najviše slučajeva plaće ne pokrivaju često ni najnuždnijih potreba za uzdržavanje života. To činovnik s manjom

Digitized by Google

plaćom još teže osjeća, jer mu može plaću umanjiti po svom uvjerenju viši poglavar, koji to čini zato — premda je često veoma dobro plaćen, često s kojih 1000 for, da svoju plaću još povisi, tvrdeći, da ne može živjeti, dok manje plaćeni službenik dobije jedva forintu na dan. Kad bi se takav potužio rad česa, onda poglavito ako je star, mogao bi sasvim jednostavno biti odpušten radi neupotrebljivosti ili opornosti, premda je dugo godina na zadovoljstvo svih vršio svoju zadaću. Takav čovjek mora pogibati Za nj se ne brinu njegovi predpostavljeni, jer su se za se poskrbili, te mogu u obilju živjeti. Mislim, da to nije humanitarno.

Valja li se čuditi, ako prema onom, što smo spomenuli — čemu se pridružuju i materijalne brige, brige za svoju budućnost i budućnost svoje porodice, za bolesti i mnogo drugo, poglavito u onih, koji godine i godine služe —, oslabi bistrina duha, oprez, njegovo pamćenje, pa time čini pogrješke, te je ogorčen mjesto da je zauzet za svoj posao.

To biva osjetljivije, kad njim ravna ili ga, da ne rečem, ujeda još sasvim mlad, neizkusan ponositi poglavar, koji službe ni ne pozna, a on mu se ne smije suprotiviti, jer time radi protiv discipline, kako se to veli u birokratičkom jeziku.

Službenik nije prost ni od toga, u slučaju da bude bolestan, a bolest se protegne, da mora držati zamjenika za vrieme bolesti te ga plaćati, ako se ne će izvrći pogibli, da će biti odpušten.

Ako se dakle pojedini občinski činovnik pored svega svojega vjernoga izpunjavanja dužnosti, pored sve svoje odanosti, češće osjeća pod progonom javnoga priezira — koji doduše mnogi zaslužuju —, te ne smiju sada ni toliko očekivati, da će uživati dobročinstvo mirovine za se i svoju porodicu, — a to je ipak nuždna potreba —, gdje onda da bude u njega pravog veselja i ljubavi za posao, da izvršuje svoju težku zadaću u interesu občine i države?

Ovomu se može pod svakim uvjetom pomoći, ako se hoće, — a mora se htjeti, — ako imamo na umu **pravo, red, sigurnost ličnosti i materijalni napredak u**

Digitized by Google

obće. To bi se moglo postići organizacijom občina, po kojoj bi se primjereno dotirali službenici, bilo činovnici ili podvornici, napokon osnutkom obće mirovno-pripomoćne zaklade. Na to bi se sada i tim nuždnije valjalo osvrnuti, što se veći dio omladine posvećuje činovničkom staležu, te se za tu svrhu obrazuje u višim školama.

No obskrbljujući službenike i njihovu porodicu, radi se samo u smislu vječnoga zakona moralnoga, budući da je moralna kao i družtvena zadaća čovjeka, poglavito onih, koji se broje u prosvietljenu klasu: da osnuju sebi sigurniji položaj porodični, a po tom se naravno povećaje i potreba njihova kućanstva. Baš činovnik ne može sebi uzeti ženu iz klase, koja ima imutka. A svatko ni ne može da sklopi ženidbu radi novaca, nego većina činovnika traži sebi ženu po srdcu; činovnik i mora gledati da dobije ženu, koja je gospodarstvena, štedljiva, radina i koja je za nj prava kućanica i eventualno mati njegove djece, koja ne ide za vječnim zabavama i skupim nakitima. Koliko njih sklapa brak, okriepljeni najljepšim nadama u budućnost, da će sebi nuždno kućno ognjište osnovati, dok u mnogim slučajevima, premda pošteno ulažu u kuću svoju zaslužbu, unose sebi u kuću nuždu, nevolju i brigu.

Isto je tako i u ličnom interesu kao i u interesu velikoga družtva, da se imenito činovnik, u obće službenik, bio to činovnik ili podvornik, unapred poskrbi za eventualne životne prilike za se i svoju porodicu, — a to je iz humanitarnoga gledišta podpuno opravdano, — a ne da tek promišlja, kako će sve morati živjeti, da ne stvara sebi različne slike o budućnosti. U tu mu pak svrhu treba pružiti potrebita sredstva.

Dakako da ima mnogo, pače veoma mnogo ljudi, koji, zavedeni primitivnim nazorima, drže pitanje o eksistenciji svojih suljudi, koji se daju na službu državnu ili bolje rečeno, koji se moraju dati, sasvim neznatnom sporednom stvari Zato su takovim ljudma podpuno nepoznate i potrebe. Oni misle, da će se troškovi za občinu, ako dadu službenicima mirovinu, ili ako im obskrbu osigaraju, znatno povisiti. Istina, imale bi občine troškova, ali se ti ne mogu uzporediti s moralnom i

Digitized by Google

humanitarnom zadaćom občine, ako bi se novci pravo upotrebljavali, jer bi se u tu svrhu mogla upotrebiti i indirektna sredstva.

Socijalna misija, koju ima občina kao davačica službe primajući službenike, može biti samo to: da ne da, da pohodi vjerna činovnika ili podvornika, zatim njihov rod u eventualnim slučajevima nevolja i bieda. Pa u istinu kad bi tu specijalnu obskrbu preuzela izključivo na se svaka občina, to bi mogao nastati slučaj, da bi ih to osjetljivo zateklo po vremenu. No da se udruže svi činovnici u Hrvatskoj i Slavoniji, da osnuju zakladu, davale bi pojedine občine samo neznatnu svotu od plata, što ih njihovi službenici vuku pa bi time bile osigurane od izvanrednih i težkih troškova; to bi najosjetljivije zateklo male občine, koje takodjer trebaju valjanih i sigurnih činovnika i podvornika, kao što ih ima i velika občina.

Ne treba nikakvih pobližih dokaza, ako se iztakne u našem vieku kao velika nužda: osnutak mirovno-pripomoćne zaklade za občinske službenike. U tu bi svrhu bilo nuždno, da občine činovnicima i podvornicima poslije stanovitoga broja godina službe, uzmimo svake pete godine povisuju njihove plaće, dotično nagrade. Zato bi u tom pogledu i minimum i maximum valjalo odrediti.

Ili bi mogli biti podieljeni činovnici u razrede, gdje bi služio kao baza broj pučanstva upravne občine, poglavito njezine radne agende, te bi se prema tomu i beriva odmjerila. Svakako je nuždno, da se pita, da li može dan danas činovnik npr. načelnik občinski ili bilježnik, koji mora obavljati još dvije službe poimence službu poreznika, s čistom plaćom od 400—500 forinti, stanom i s nekoliko metara drva, bez druge pripomoći sa svojom porodicom eksistirati, zatim živjeti i dati svoju djecu odgajati prema staležu, ali i onako, kako traži stupanj prosvjete, duh vremena i njegov javni položaj.

Tako isto može li živjeti podvornik, zvao se on uredski podvornik, pandur, lugar poljar itd. s plaćom od 6 for. mjesečno, pak s odielom. Može li sebi takav čovjek samo objed time plaćati? Isti prosti seoski pandur mora prema našim današnjim družtvenim zahtjevima imati neko

Digitized by Google

znanje, jer fungira kao seoski redar, mora postupati po naputku, koji se odnosi na njegovu službu. Da to uzmogne mora podpuno dobro znati čitati i pisati, podvrći se izpitu iz svojih službenih dužnosti. Zato bi trebalo, da bude u tom pogledu i plaća podvorniku odmjerena prema pravim njegovim ljudskim potrebama.

Po mojem bi se mnienju na osnovu plaća i nagrada dala osnovati stalna mirovno-pripomoćna zaklada za občinske činovnike i podvornike. Ja ću se i ovdje taknuti samo glavnih točaka, jer bi se to moglo specijalno odrediti samo nekim statutom, koji bi se na to protezao; ali to ne pripada u ovo djelo, s tim više, što imam pred očima tu svrhu, da službenik, ako 8 godina neprekidno kod občine služi, pa iz vlastite težnje iz nje odilazi, a da nije učinio nikakvi prekršaj, može ostati kao član mirovno-pripomoćnoga zavoda, ako bi točno plaćao nešto povišene uplate. Često na ime dolazi činovnik u takav položaj, da svoje mjesto promieni poradi nekih prilika. Svi občinski činovnici i podvornici imali bi platiti neki utemeljiteljni prinos, najviše 30%, a občine od svoga izravnoga poreza kroz 10 godina svake godine 2%, za tim bi službenici svake godine prema svojoj plaći točno uplaćivali (najviše 4½%) prinose u zakladu. Nadalje bi imali činovnici, koji su već dugo godina u službi, ako žele, da im se godine uračunaju u mirovinu, nadoplatiti onaj iznos.

Osim toga imao bi činovnik kod ženidbe izplatiti 60 forinti, podvornik 30 forinti.

Poslije neprekidne uplate u mirovinsku zakladu kroz 8 godina, stupilo bi u krjepost pravo na mirovinu, na ime, ako vještačko povjerenstvo konstatuje, da dotični službenik nije ni tjelesno ni duševno sposoban za vršenje službe.

Pa neka se i ne bi uredile plaće kod občinskih činovnika i podvornika, premda je to upravo veoma nuždno, ono neka bude dopušteno službenicima uz pripomoć vlade osnovati mirovno-pripomoćnu zakladu. Iznos mirovine neka bi sebi službenik sam odredio i to tako, da si činovnik može odrediti svotu od 400 do 800 forinata, tj. da ne može dobiti godišnje mirovine manje od 400 fo-

Digitized by Google

rinata, a ni više od 800 forinata; podvornik pak svotu od 180 for. do 300 for. t. j. on ne može dobiti manje od 180 for. a ni više od 300 for. Nadalje udovice činovnika neka bi dobivale najmanje 200 for. godišnje mirovine, a udovice podvornika 120 forinata.

Samo bi se dakako prema toj svoti imalo i uplaćivati.

Činovnike, koji su dulje godina u občinskoj službi, morala bi dotična občina za stanovit broj godina službe osigurati. Ako se ne varam, postoji občinsko-bilježnička zaklada.

Svršivši 8 godina, ima pravo onaj, koji je za mirovinu, tražiti 35%, a to tako od godine do godine raste, da poslije 35 godina uživa podpunu mirovinu.

Činovnici i podvornici, koji postanu nesrećni, vršeći službu, te niesu sposobni da dalje služe, neka bi dobili podpunu mirovinu bez obzira na izslužene godine. Da ne moram dokazivati, činovnik, s pravom na mirovinu, nesposoban za daljno službovanje s pogrješkom tjelesnom ili duševnom, nastupio bi umirovljenje, ako je kao član uplaćivao kroz 35 godina mirovne uplate, te svršio 65 godina života, a stupio u 66 godinu; služi li on i dalje kao član, sve da je obalio 65 godina, sve da je dovršio 35 godina službe, onda ne bi u toj prilici trebao dalje uplaćivati u mirovnu zakladu.

Poslije smrti onoga, koji ima pravo na mirovinu ili umirovljenika, ako ostavi za sobom udovu i sirotčad, udovica bi imala pravo uživati udovičku mirovinu do svoje smrti ili do ponovne udaje, a sirotčad svotu za uzdržavanje i odgoj i to činovnička 20 for.. a djeca podvornika 10 for. na godinu i to sve do 20 godine ili do ranije udaje, ili do nastupa u javnu službu ili do vremena, kad ono otvori posao. Udovice, koje su se nedavno udale, te su po povjerenstvu podpuno zdravima pronadjene, dobivale bi trogodišnju odpravninu godišnje njihove mirovine, a djeca bi udovice, koja dobivaju podporu, istu i dalje vukla.

No tako bi isto bilo važno — premda taj predmet, o kojem ću dalje još govoriti, ne stoji u neposrednom savezu s onim, što sam prije rekao, ali pripada u željenu svrhu — da spomenem koju i o činovničkom osoblju u

Digitized by Google

ekonomiji, pak o vrtlarstkom osoblju, pa onda i druge službene karaktere; jer bi isto tako bilo važno, a sigurno i potrebito, kao i kod občinskih i državnih službenika, da bi se složili i gospodarsko-šumarski činovnici i podvornici, — kamo računam i vrtlarsko osoblje —, te osnovali »mirovno-pripomoćno družtvo za Hrvatsku i Slavoniju.« Ima istina takovih družtava u Beču i Pešti, koja su za tu svrhu osnovana, no pored drugih važnih razloga mislim, zašto se ne bi uplaćenim svotama i drugim prinosima od onih službenika, koji imaju ovdje svoju eksistenciju, takodjer ovdje u Hrvatskoj i Slavoniji u korist zemlje, koja i onako treba novaca, na sigurnoj osnovi upravljalo, te zašto se ne bi ovdje unovčile.

Takovo bi »mirovno i pripomoćno družtvo« moglo ovdje sasvim valjano vršiti svoju zadaću, kad bi stvar oni, koji primaju i oni, koji daju službu shvatili s humanitarnoga i pravnoga gledišta te je poduprli, a da nemaju s toga osjetljivih troškova, koji se ne bi ni osjetili prema koristi, što ih donosi ovakovo družtvo svojim članovima.

Ja mislim, da većina onih, koji daju službe, poglavito posjednici zemljišta, najbolje misle za svoje činovnike, no oni ne mogu dati njima u eventualnim slučajevima sigurnu mirovinu, jer dielom su posjedi maleni ili ne donose takih dohodaka, koji bi mogli pokriti suvišne troškove, koji bi nastali od umirovljenja i podpora. Nadalje, veliki se posjedi, kad umre vlastnik posjeda, razkomadaju diobom imutka, a po tom izgubi službenik ili sasvim ili djelomično nadu za osigurano pravo na mirovinu; ili bi se oni, koji daju službu, za svoje činovnike odpustivši one, koji imaju pravo na mirovinu, izmakli dužnosti. Uzrok je lako naći, a dotičnik može svoje pravo tražiti putem parnice, a ni ovdje mu nije još uviek sigurno, hoće li postići.

Takova prava riedko posjednici imanja, napose manji, uvode u svoje posjede, budući da ih to prieči u slučaju, da bi htjeli sami kakav zajam ugovoriti; po njima gube posjedi vriednost ili upravo kod prodaje štetno stoje na putu. A ipak trebaju posjednici manjih dobara kao i zakupnici gospodarstva ili imanja takodjer razborite,

Digitized by Google

valjane, radine i povjerljive činovnike i podvornike, kao i posjednik velikih, prostranih imanja.

Ta nesigurnost ponukava mnogoga činovnika, koji je zabrinut za sigurnost svoju i svoje obitelji, da ostavi službu, (premda je veoma plemenit karakter u onoga, koji mu je dao službu), pa da traži bolje plaćenu i sigurniju poziciju. No zato se on veoma često, ako mu i je nova plaća viša, na drugi način prevari, jer pogorša svoj položaj mjesto da ga poboljša, s jedinoga razloga, što je mislio, da je barem osiguran za svoju budućnost.

Pa davalac službe, koji pravedno misli i koji je zabrinut za svoje službenike, bio on vlastnik ili zakupnik, nerad gleda, da mu izadje iz službe valjan činovnik ili podvornik. Ali on ne može da prihvati obveze, — ako i je podpuno uvjeren o koristi, — kojih ne može vršiti, jer bi njima svojim baštinicima natovario briga i neprilika, koje donose sobom najneugodnije posljedice.

No dalo bi se pomoći na tvrdoj bazi osnovanim »Obćim družtvom za mirovinu i pripomoć« za gospodarske činovnike i podvornike; to bi bilo pače absolutno nuždno, jer to upravo silovito traže vremenske prilike. Tad će službenik biti u većini slučajeva zadovoljan, ako nadje humanitarnoga davaoca službe, pa će u riedkim prilikama gledati, da promijeni službom, budući da većina misli, »što imam, znam, što li ću dobiti, ne znam«, i tim je više službenik umiren, ako bi uplatu ili sam ili davalac službe izplatio.

Zato bi trebalo odrediti, da bi jednu polovinu uplate platio davalac službe, a drugu polovinu službenik. Poglavito bi trebalo, da svaki davalac službe uzme sebi princip, da svaki činovnik ili podvornik, ako nije nuždno doba starosti već prekoračio, kod realnoga osiguravajućega družtva osigura svoj život. A to bi bio uvjet kod primanja u službu.

Gospodarskim i šumarskim činovnicima i podvornicima, poglavito službenicima na imanjima u većini slučajeva niesmo baš zavidni, jer ne samo da su u veliko odgovorni, premda ne smiju raditi višeput po svojem najboljem znanju, po praktičnim izkustvima, nego oni zavise od volje, da ne kažem od hirova onoga, koji daje službu;

Digitized by Google

pače ih čine odgovornima za zao dohodak ili za štetu; izvrgnuti su mnogostranim pogiblima; o uredovnim odredjenim satima nema ni ne može biti govora, kako je to kod većine službenika drugih grana, nego su oni neprestance u službi, te ne smiju činiti nikakvih izuzetaka ni kod liepa vremena ni kod ružna; oni ne smiju poznavati nedjelje ni svetaca. Pa su kraj svega toga većinom veoma slabo plaćeni, ter si mogu s plaćom jedva najnuždnije pribaviti; a o kakvoj prištednji nema ni govora. A što će mu se u njegove stare dane dogoditi, što li njegovoj porodici poslije njegove smrti, ili kod kakve slučajne nesreće? Tko će se za nj brinuti, ako je bio unesrećen u službi, kad je radio za gospodara? Tužnu nam sliku pruža stanje onih, koji su namješteni na imanjima! Zato je samo čovječja dužnost, da se bez otezanja pobrine i za takove ljude. A to bi se lako dalo učiniti, kad bi se htjelo. Ja ću o tom predmetu točnije govoriti, ako mi vrieme dopusti, premda žalibože mnogi pače vrlo mnogi iz klase, koja služi, pokazuju bezkrajni nehaj za to tako rekavši životno pitanje za 1000 i više od 1000 ljudi, premda bi se takova na podpuno sigurnoj bazi osnovana zaklada mogla osnovati i uzdržavati s neznatnim prinosom.

Vraćajući se na obćinske činovnike i podvornike, za njihovu nadalje sigurnost, kako sam prije već spomenuo, nuždan je službeni rednik pored prava na mirovinu i podporu, jer obćinski zakon od godine 1870. §. 39. govori, kad može biti obćinski činovnik odpušten, ali se u njem ne kaže, u kojem slučaju može on biti suspendovan ili ostati bez službe.

Činovnik i podvornik ne samo da ne će udešenim prema vremenu službenim rednikom spoznati svoje dužnosti, nego će znati, kojim će postupkom on biti iz službe ili sasvim odpušten ili suspendovan; on će znati, da ne će moći ostati bez korice kruha, ako vrši propisane dužnosti. Po tom će on imati izgled u sigurnu životnu poziciju, pa će svaki službenik, koji dobro misli, za cielo raditi, napevši sve svoje sile i sve svoje znanje, za dobrobit svoje obćine, jer će spoznati svoj djelokrug, razjasniti manje obrazovanim žiteljima svrhu

Digitized by Google

zakona i naredaba, odvraćati ih od nepromišljenih činova, koliko se to dade razumom i primjerima, a ne će se dati drugim ličnostima, da na njih djeluju, koje u mnogo slučaja hoće da se u svom umišljenom mnienju smatraju »usrećiteljima naroda«, i tim gledaju, da pribave sebi stalnu prednost, pri čem se i na ograničenost manje obrazovanoga seljačkoga staleža apeluje. Vrlo se često, kako sam se uvjerio, najveća ludorija počinja, što ih bune proti vladi i njenim organima ili pače proti štovanja vriednim, čestitim porodicama i pojedinim muževima i to smiešnim, neosnovanim krivnjama. Takova što u većini slučajeva lakovjerni, neuki puk voljko sluša i podpuno vjeruje.

Mnogi ne poznaju, kako su velike dužnosti autonomne občine, jer misle, da je za našu sadašnju občinsku upravu, svaki, koji zna pisati, čitati i koji zna jednostavno četiri vrsti računa upotrebljavati, bez drugoga kakova znanja, dovoljno već sposoban za valjanoga občinskoga činovnika. Ali se svatko kruto vara! Vrieme samo i država traži, ako se ima u obće občina dizati, — jer to ne čini samo najliberalniji občinski zakon — da njezini činovnici pored socijalne obrazovanosti, imaju sigurno stručno znanje, čvrst, pošten karakter i stanovitu nezavisnost. Osobito bi trebalo, da se to u prvom redu traži od onoga, koji kao predstojnik stoji na čelu uprave občinske. To nam se mora shvatljivo učiniti, ako promotrimo samo u prvom redu dužnosti občinskoga činovnika, koje propisuje zakon. čl. XVI. od godine 1870. poglavito §. 26. — o obskrbi službenika nema ni spomena — gdje se kao glavno ističe: promicanje i sigurnost materijalnih interesa čitave občine. Za tu se pak svrhu ne mogu upotrebiti nikakvi surovi, neobrazovani, strastveni, nevješti ljudi u svojoj struci, pak nemoralni i političkom stranačkom strašću nadahnuti, a najmanje pak za predstojnike občinske. Ne bi se smjeli uzimati ni ljudi, kojima je jedina zasluga, da su u volji moćnoj kojoj ličnosti. To će nam se razjasniti, ako se samo u obzir uzme, upravo reći, neprekidno občenje u službenim stvarima sa seljakom, koji je veoma primitivan, pak na nizkom stupnju obrazovanosti, te kojega zavode

Digitized by Google

još mnoge poglavito pojedine tako zvane mjestne honoracije tako i privatni službenici. Napokon treba misliti i na to, da občinska uprava stoji u svezi s različnim oblastima, uredima, predstojničtvima i češće s inozemnim uredima itd.

Občinski činovnik mora da mnogoga neukoga i zavedena čovjeka poučava i da ima uviek pred očima rečenicu Salamunovu: »Blag odgovor odvraća od srčbe, no uvredljiva rieč upaljuje srčbu«; da mu protumači dužnosti prema občini i državi i sučovjeku, — a tu mu mora takodjer podpomagati i svećenik u selu —, da suzdržaje občinara poglavito od nezakonitih djela; da razjašnjuje — kako sam već spomenuo zakone, koji su u krjeposti; da ga upozna s principima poštenoga, imućnoga, marljivoga i valjanoga državljanina. To pripada medju najteže zadaće poštenoga činovnika, koji ide za pravim napredkom, poglavito u takovim občinama, gdje ima kapitalista, koji se drže auktoritetima, ili tudjinaca, koji se ondje bave kakvim poslom ili su kupili posjed u malom ili u velikom, poglavito, ako su već igrali ulogu u javnom životu ili još sada na nj utječu; medju njima ih ima mnogo, koji osorno tvrde, da ono, što komu danas obećaju, niesu dužni sutra držati, pa da zakon nikako njih ne veže, nego samo manje obrazovanu klasu.

Žalibože ima mnogo takovih silnika, koji ne donose ni mrvo za materijalni i duševni razvoj naroda, u kom žive; nemaju za nj nikakova osjećanja, i ako već što čine, čine to samo na silu, pače nastoje, da razkinu moralne vezove brutalnim načinom, te šire otrov grozne demoralizacije sami ili po drugima medju prostim narodom, pokazujući, da je moral i poštenje samo ponos ludih, jer se s nekoliko forintića može i mora i jedno i drugo platiti! Prema tomu oni i rade, a jao onomu, koji se takovu čovjeku, — poglavito ako on igra još uviek ulogu važnoga mogućnika — s nedovoljnom snagom suprotstavi!

Kako bi mogao u takvim prilikama od koristi biti jednostavno obrazovan čovjek, neizkusan, često zaveden i od nacijonalne i vjerske strasti; koji je slučajno postao občinski činovnik, te ne teži na to, da bi si pribavio nuždnu i primjerenu obrazovanost barem naknadno? Ima

Digitized by Google

istina mnogo ljudi, koji u svojoj mladosti, ma da su imali ljubavi za školu, ma da su bili veoma nadareni, niesu radi oskudice na nuždnim sredstvima mogli doći do potrebite škoslke obrazovanosti, no kasnije nadjoše sredstva i priliku, da pribave sebi žudjenu obrazovanost i izkustvo, pače u starim godinama. Čemu da se ovakovi ljudi ne uzmu u urede, poglavito u obćinsku službu, gdje su pored socijalne naobrazbe, glavni zahtjevi i stručno znanje, vještina i praktična izkustva i narodne osebine. Ili čemu se ti zapostavljaju za one, koji su u svojoj mladosti išli doduše u škole, slušali više nauke, ali ih samo mehanički naučili, — a da niesu razumjeli, što su naučili niti shvatili predavanja, — a u životu ih ne znadu upotrebiti kako valja, pa zato nemaju prave obrazovanosti za život ni za službu, a još manje praktičnoga izkustva i ljubavi za svoju službu, nego — a takvih je mnogo -- samo figuriraju. Na žalost, što moram priznati, da ja mnogo takovih poznam, koji se hvale, da su polazili univerze, akademije, a odlikuju se najsurovijim vladanjem, te je čovjek srećan, ako s takovima ne dodje u doticaj. Što je tomu krivo? Takovi činovnici ne mogu narodu biti na korist, nego oni štetu nanose svojom neizkusnošću, precjenjivanjem, surovošću, a tako i zlom nakanom, jer se upuštaju, da ne govorim o drugom, sa strankama a službene razprave, kojih ne mogu ustanoviti pače ne mogu za njih navesti ni dokaze iz uma. Radi toga se u mnogo slučajeva, da bude na njihovu, služe prostoćama, i tako ne samo da povredjuju ugled i povjerenje kao službeni organi, nego — poglavito u vrieme, gdje su i onako strasti razdražene ili se razdražuju — uništuju vez, koji ima da veže obćinsku upravu sa članovima obćine. Odatle se radja silna mržnja, radi koje u jednu ruku trpi interes obćine, a u drugu interes vlade, jer se s pravom može pitati, kako se može u takvim okolnostima probuditi i utvrditi u narodu povjerenje u vladu? Po mojem bi se mnienju barem moralo za tim ići, da se steče povjerenje — što pripada doduše medju najteže zadaće, — da se probudjuje u narodu smisao, da on rad prinosi žrtve, koje su nuždne i od kojih zavisi dobrobit države i njezinih gradjana. Zato u

Digitized by Google

prvom redu treba občinski činovnik — ne da ponizi svoj autoritet, nego obratno, da steče ugled i da ga uzdrži — da nastoji da s narodom ostane uviek u prijateljskom odnošaju; a tako će imati i povjerenje u narodu u najvećoj mjeri.

Samo se po sebi razumieva, da se niti štovanje ni povjerenje ne stiče, ako čovjek jedva čeka, da dobije od stranaka darova ili da ga počaste u krčmi; to je već najdublji stupanj demoralizacije, jer se time ne gubi samo štovanje pojedinoga činovnika, nego i čitavoga činovničkoga staleža, poglavito ako se kod takove prilike pred prostim čovjekom pogrdjuju nalozi oblasti ili pače zemaljske vlade. Mnogi takovi ne poznaju ni svrhe zakona i naredaba, nego gledaju da time dodju do sporednoga dohodka, pa radi toga sumnjičaju poštenoga, pravičnoga činovnika, koji ne stvara sebi dohodaka na nikakav nečist način, nego je vezan na svoj maleni dohodak, kojim jedva može namirivati silne potrebe, dok onaj drugi ne namiruje samo podpuno svoje potrebe, nego može sebi namaći i razkošnih zabava.

Tako će si isto slabo moći pribaviti štovanje, ako u opitu stanju sa strankama ureduje ili obavlja službene razprave. Takove se krupne, neoprostive pogrješke ne bi smjele trpjeti ni kod kojega službenika.

Darovi, što ih donose stranke pojedinim službenicima, bili ovi u službi državnoj, zemaljskoj ili občinskoj, a ovi ih primaju, uvjetuju neposredno neku uslugu, ili nepravedan, nedopušten, zakonom zabranjen postupak. Zato bi trebalo da se u prvom redu službenik, kad se dokaže, da je primio dar, kazni strogo i bezobzirno, a kod ponovnoga slučaja svakako odmah odpustom iz službe. Svaki na ime službenik dobiva svoju plaću (koliko, o tom ne ću ovdje govoriti) ili nagradu, dakle odštetu za svoju službu, zato on ne smije ni pod kojim uvjetom svoju honoriranu službu upotrebiti za nedopuštene sporedne dohodke, jer takovi čini ne obaraju samo zakona, te ga iluzornim čine, nego unapredjuju i pokvarenost.

Ne treba napose razlagati, da se občinski činovnik pa tako i drugi, koji je u javnoj službi, mora držati kruga, što mu ga odredjuju zakoniti propisi, jer time

Digitized by Google

daje on primjer u prvom redu seljacima, a onda i manje obrazovanim ljudima: da svatko ima držati svetinjom postojeće sankcijonirane zakone i naredbe, što se na zakonu osnivaju. Jer, kako bi se moglo tražiti od manje prosvietljenoga naroda, da točno vrši dužnosti državne, kad ih češće ne vrše upravo oni organi, koji su pozvani da postupaju po njima, nego sebi dopuštaju svojevolju i izuzetke, te se tako dižu iznad zakona ili ga sasvim napuštaju te mu uzimaju svaku snagu.

Pravom razboritošću, djelatnošću, nepristranošću i strogim obdržavanjem zakona sa strane uprave občinske dotično njihovih službenika, probudjivat će takodjer polako u prvom redu i zanimanje naroda za javni život; a to pripada medju glavne zadatke konstitucijonalno-monarkične vlade. Tako će nestati tako zvanoga birokratičnoga štićeničtva, koje gleda, da se širi stanovitom silom. Utvrdjena je činjenica, da naši ljudi danas svaki zakon, svaku naredbu, koja sa na nj odnosi, pak i druge, drže kao velikom nesrećom; ne vjeruju, ljute se, preziru svakoga savjetnika, koji se kreće na putu pravde; boje se, mrze i ne uzdaju se ni u kojega javnoga činovnika, dok nasuprot s veseljem slušaju svako podbadanje i poniženje oblasti i vlade. To je tužan dokaz za naše moralne okolnosti, gdje bi ipak svakoga pojedinoga državljanina morao zanimati napredak, promicanje blagostanja njegove občine, te bi on morao za dizanje kulturnoga stanja doprinositi po svojoj sposobnosti i sredstvima. Ako se on ne zanima za svoju občinu, kako će se zanimati za državu!

Gradjanin mora osjećati težku odgovornost za svoja djela i rieči, a osjećaj će se njegov — ako i polagano — i sviest za svoje dužnosti kao pravoga državljanina probuditi, jer će se samo onda, kad svaki pojedini gradjanin, bio on bogat ili siromašan, osjeti živahno zanimanje za svaki javni posao, dići i uznapredovati materijalno blagostanje, budući da će si mirnim, valjanim razpravljanjem stvoriti samostalan sud, promišljati o svom postupku; bit će energičan i djelatan; naučit će se štovati one muževe, koji u istinu najbolje misle po narod, te će birati u zemaljski i državni sabor za zastupnike

Digitized by Google

one muževe, koji su korišću za narod i nadahnuti, a ne koji obećavaju liepim, zvučnim obećanjima narodu ono, što se ne može izvršiti, pak kad dobiju saborski mandat nema traga obečanjima: dosta im je, da su postigli svoj cilj. Što je njih dalje briga za tegobe i opravdane želje svojih izbornika i žitelja. Spozna li jednoć državni žitelj, tko mu najbolje želi, to će on nastojati, da i u občinsko zastupstvo izabire u istinu zaslužne muževe Time ćemo steći pravu občinsku samoupravu; a to je mogućno samo živahnim pokretanjem i pravim patrijotičkim čežnjama (no ne sebičnom korišću) svih gradjanskih razreda, koji svoje zadaće za cielo tako dobro izvršuju kao i u drugim strogo zakonskim državama, koje hoće da postignu duševnu kulturu iz materijalnoga blagostanja, te materijalno stanje zato i podupiru. Pri tom će biti i uprava jevtina, ako i budemo imali dobro plaćene činovnike i podvornike — samo u nuždnom broju — koje i moramo imati, ako hoćemo da se okoristimo. No neka mi se dopusti, da kažem, da današnje praktično provadjanje občinske uprave ne odgovara ni zahtjevima vremena ni socijalnoj izobraženosti našega naroda; zato se ne treba čuditi, što se blagostanje zemlje razvija tako sporo.

Da ne govorimo o drugim razlozima, neka se samo razmotri činjenica, koja osobito utječe na občinsku upravu. Občinski bilježnici, blagajnici, šumari, moraju kao plaćeni činovnici, prije nego budu imenovani činovnicima, položiti stručni izpit, dok se od načelnika občine, koji je takodjer plaćeni činovnik, ne traži nikakav izpit, sve da pod njim stoje svi činovnici i podvornici, te je odgovoran za sve poslove pače i eventualno obvezan štetu naknaditi.

Trajanje službe občinskoga načelnika od 3 godine nije prema plaćenom mjestu dovoljno, a ne može ono ni odgovarati zadaći; nego bi načelnik občinski kao i ostali občinski činovnici morao biti stalno izabran. Drugi je odnošaj kod občinskih zastupnika, kojima je to počastna služba.

Doživotno izabrani i potvrdjeni občinski načelnik — razumije se, ako nije skrivio prekršajem ili zločinom, radi kojega mora biti iz službe odpušten — osjeća se

Digitized by Google

siguran, budući da je uvjeren, kad radi u korist občine, zemlje i države, kad vrši propisane svoje dužnosti prema predpostavljenim oblastima na osnovu postojećih zakona: da mu se ne će moći oteti mjesto, te nije izvrgnut pogibli, da će izgubiti svoje mjesto radi malenoga uzroka ili kod sliedećega izbora radi agitacija.

Vrieme od tri godine nije ni za one dovoljno, radi kojih se izabire občinski načelnik, poglavito nije za onoga, koji ne pripada u občinu, da upozna različne mjestne i lične odnošaje občinske, još manje da opazi rezultate svoga djelovanja, jer bi to moglo služiti za unapredjivanje občenoga blagostanja kao koristna pouka. Samo se od občinskoga načelnika, na sigurnoj osnovi namještena, koji znajući, da mu je mjesto sigurno, da je on i njegova obitelj, u stare dane poslije savjestnoga izvršivanja dužnosti osigurana, može očekivati uspješno djelovanje u interesu občine, a po tom i u interesu države.

U sadašnjim prilikama ima občinski načelnik veliku odgovornost, važne zadaće, ako hoće da savjestno vrši dužnosti; nagrada je ipak veoma malena, a i ipak mora da bude tako honoriran, da može u svakom pogledu po svom zvanju biti u istinu na čelu, da uzmogne uzporedo s napredkom i sam napried kročiti. A to se može, kako sam već prije rekao, postići samo valjanim, stručno obrazovanim i razboritim ljudma.

Budući da i občinski zastupnik ima takodjer djelovati na razvoj občine, onda je nuždno, da budu u zastupstvu razmjerno zastupani ne samo gospodari, nego i trgovci i obrtnici, pa neka bi i duhovni stalež sa svojim savjetom prisustvovao u svim sjednicama občinskoga zastupstva; u občinsko zastupstvo neka bi se izabirali samo oni, koji pripadaju u občinu t. j. zemaljski gradjani.

Trebalo bi da se provede radikalna organizacija občinske uprave u interesu države i občine samo s tim dodatkom, da se uredi i autonomija, koja joj pripada. Ovdje se ne bi smjeli mimoići mjestni sudovi, pa bi sudci i prisjednici morali imati podpuno pošteno ime. Ovdje bi trebalo paziti na najveću štedljivost kod uprave, u koliko to dopušta napredak. Osobito bi trebalo ići za

Digitized by Google

tim da se svim silama unapredjuje napredak, sigurnost i blagostanje.

Sigurno će to biti opravdano, ako se promotre one važne zadaće, što su povjerene občinskim upravama.

Občina, kako ju ja pomišljam, ima u sebi političko i administrativno djelovanje, i mora da bude narodnogospodarstveno tielo u stanovitoj granici prema vladi, koja je pozvana, da ujedinjuje državnu ideju; jer kao što u čitavoj prirodi, tako nema ni u čovječjem ni u državnom životu mira, nikakva počinka, nego vječno gibanje, napredak, razvoj. A tako je i u životu občine. Zato ne možemo ni mi mirovati. Život občine treba za rad neku silu, koja se uviek giba, jer savez občina snažno zahvata i u državni i u socijalni život, jer su materijalni interesi danas u velikom družtvu glavni faktori, koji na široku polju materijalne privrede pokazuju sve svoje sile. Po njima je državna moć našla sebi zamjenika u novcima, koji danas svuda ljubazno sve vriednosti namiruju, te mogu najlakše izravnati sve priegovore u prometu.

Kad bi trebalo da bude bolje, onda neka bi udruženje občina ono reprezentovalo, što traži napredak. Iznajprije neka bi u občinu ušla samosviest, osjećanje za obću pravdu. Občine moraju same upoznati, kao gradjanske i realne občine svoje zvanje, svoj socijalnkarakter, gledati, da se odstrani svako utjecanje u njii hove izključivo poslove, jer se samo tako može promicati blagostanje. Vlada na ime ne može za svaku občinu prema njezinim prilikama izdavati specijalne zakone, nego samo občenite zakone, propise, naputke itd.; zatim ćemo u pojedinim susjednim mjestima naći upravo različite odnošaje, zato je od potrebe u občinama, da vlada sila na osnovu obćih zakona.

Država se stvara u prvom redu time, što se pomiešana družtva sastaju; po tom se ujedinjuju i njihove družtvene sile, pa nadodju različite potrebe. Odatle sliedi i dužnost gradjana, da unapredjuju sa svim svojim silama blagostanje države.

Pod tim silama razumieva državnik, da se ne povećava samo imutak i dohodak gradjana, nego i sposobnosti i izkustva; tim se na ime ujedno povećaju sile

Digitized by Google

občine i države. Poglavito bi na to morala paziti državna uprava te to i podupirati.

Iz toga će nam jasno biti, da državljanin bez razlike staleža, jezika i vjere, nije samo odredjen, da državi služi svojim sposobnostima, znanjem i silama, nego je obvezan, da diže i blagostanje, koje stoji u tom, da se podupire racijonalno gospodarstvo, da se osniva industrija, trgovina, obrt, sigurnost u obće i moral, pa da se uzdržaje i potrebita vojna snaga, da država u slučaju, kad se nadje ili u pogibli ili bude inače radi prilika državnih prinudjena čuvati svoje pravo te se braniti, podpuno spremna uzmogne stupiti protiv neprijatelja. Da se to omogući, treba država novaca, do kojih će ona doći, razdjeljujući razmjerno terete prema dohodku gradjanina dotično žitelja. Poglavito se pak ne smije za kulturu zemlje, i kraj velike štedljivosti, ni na kakvu žrtvu gledati.

No nikada u drugu ruku ne smiju državni troškovi doći do tolike veličine, da bi se moralo dirati u zakladu ili u nepokretni imutak, koji osim pokretne imovine služi upravo kao osnov kod opredjeljivanja poreza; jer dodje li slučaj, da pod običajnim okolnostima gradjani ne mogu više davati svojih daća za državnu upravu iz normalnih svojih dohodaka, nego se moraju uhvatiti glavnice, onda stoji država u tužnom položaju. No to se riedko dogadja kod dobre, mudre i prave patrijotične vlade.

Na žalost ne smijemo, a ni ne bismo mogli prešutjeti, jer i mi već dospjesmo u ovaj žalostan, ako i nevjerojatan položaj, kako smo to u javnim nehrvatskim novinama mogli čitati, da su se ovdje u Hrvatskoj za 14 novčića poreznoga zaostatka nepokretnine, procienjene na 101 for. 50 nč. sudbeno prodale; za tim radi poreznoga zaostatka od 6 for. i 44 nvč. došlo je 44 jutra obradjene zemlje putem ovrhe na dražbu, pa kad se obavila sudbena prodaja, vlastnik dotično dužnik nije dobio ni novčića u ime preostatka od prodana dražbom zemljišta, jer se isti upotrebio za pokriće sudbenih troškova. Takovih bismo primjera mogli više navesti, ali neka budu dostatni i ovi, da ne navodim one slučajeve, što sam ih

Digitized by Google

prije spomenuo, da su se sasma maleni po vriednosti posjedi prodavali radi velikih dugova.

Da kod plaćanja poreza nema ni za koga nikakovih izuzetaka ni prednosti, to stoji u principu same nepristrane uprave; samo bi se radi nesreće plaćanje moglo odgoditi ili se djelomično sniziti u stanovitom iznosu prema predmetu, od kojega se ima plaćati porez. To se dakako mora zakonom urediti. Zato ima ne samo pojedini nego svaki gradjanin, koji padne u nesreću, kojoj nije sam kriv, pravo tražiti, da se na nj tako isto obazre; no nije nikako opravdano upravo svojevoljna drastična sredstva upotrebljavati. Takvim na ime postupkom propada porezni platac skupa sa svojom porodicom, gdje bi se možda našlo sredstava, da se uzmogne namiriti dugovina, ako se nije namjerice radilo, da zaostatak naraste do nenaplative veličine.

U istinu svaki stalež ili zvanje gleda, da teret plaćanja poreza od sebe svali i na drugi navali, premda će svaki obrazovani čovjek uvidjeti potrebu, da država ne može izvršivati svoje zadaće, a da ne čini troškova. Zato mora svatko u pravednom razmjeru doprinositi, da se prava potreba namiri.

Gospodarska se produkcija reprezentira u seoskim općinama, dok se obrt i trgovina koncentruje u gradovima. Zato se i razlikuje izmedju sebe selo od grada u svojoj administraciji.

Time ja općinsku upravu, ako ona izvršuje svoju pravu zadaću u socijalnom životu, smatram za najvažniji životni elemenat, kao čvrsti stup državnoga organizma.

Općina na ime mora svojim članovima biti branikom, porodici samoj utočištem, gradjaninu bez obzira na narodnost i vjeru zakriljem, a u svim životnim potrebama snažnom podporom; pače i onaj, kojega je težka sudbina zadesila i koji je u dug zapao, treba da se uzda u pomoć: on mora da nadje podporu. Dok se godjer udaljujemo od principa medjusobnoga pomaganja, dokle godjer mi princip medjusobne pripomoći poričemo, dotle ćemo se slabi osjećati, dotle

Digitized by Google

ne ćemo moći ništa veliko izvesti, nego ćemo se samo, ako bude dobro išlo, nalaziti u žalostnom stanju.

Občina je u prvom redu pozvana, da djeluje blagotvornim načinom na svoje članove. Medju sredstva, s kojima bi ona mogla uspješno djelovati, pripadaju pored drugoga i »gospodarska štedna i vjeresijska družtva«. Ne ću da me time krivo tko shvati, kao da bih ja htio zagovarati lako sticanje vjeresije, lakoumno zaduživanje, prezaduženje posjeda dugovima; obratno, ja mislim samo na silnu nuždu malih posjednika, u prvom redu seljaka — a da pri tom ne ponizim važnost veleposjednika, poglavito onoga s historičkim glasom — da uzmognu sebi sigurnu laku, jevtinu vjeresiju pribaviti, da svoje poljsko gospodarstvo u prvom redu poboljšaju, da iz njega dobiju što veći dohodak, ali nikako ne mislim, da olakšam gradjenje dugova, kako sam već spomenuo, po čem se seljaku samo propast priredjuje. Živa je na ime istina, dokle godjer tko radi bez tudjih novaca, radi i bezbrižno, pa ako ga i snadje elementarna nesreća, to će je on s tim lakše preboljeti, ako se nastojao osigurati u pojedinim nesrećama asekuracijom, nego ako ga još koji dug pritište, koji ne može da namiri na dan dospjetka ili u odredjeni dan plateža.

Priznajem, da je istina, da je posjed zemljištni bez duga tlo pravoga narodnoga blagostanja, narodne i kulturne snage. I Adolf Wagner piše u tom pravcu u svojoj političkoj ekonomiji. Potrebe kulturne nastaju i razvijaju se kod takovih pojedinaca, (svakako stručno obrazovanih) najviše, da se umanji sama briga za materijalnu eksistenciju barem djelomično; te ličnosti dobivaju tako vremena za drugo poslovanje, pa za duševne užitke, za razvoj svoga duševnoga života; a jedno je i drugo veoma nuždno za kulturu. No u slučaju, kad se posudjena glavnica upotrebi za sigurno povišenje dohodaka, nije posudjena glavnica nikakav teret, nego samo pravo dobročinstvo.

Čemu da vlastnik vriednoga nepokretnoga posjeda, koji ima poduzetnoga duha, ne bi i indirektno tako korist crpao, da radi nedostatka gotove glavnice može sebi

Digitized by Google

posuditi potrebite novce za svoje poduzeće ili promet na osnovu svoga nepokretnoga posjeda uz uknjiženje, kod kojega bankovnoga zavoda, štedione itd. uz liepe uvjete za stanovito vrieme ili na anuitete. Upravo je dužnost svakoga državljanina, da ne dade, — ako ikako može — da mu glavnica ili vriednost mrtva leži. Prometom glavnice na ime ne pribavlja sebi korist samo vlastnik, nego radi i u interesu države, a ne gledeći na drugu eventualnu korist povisuje on i državni dohodak.

Po mojem uvjerenju ovdje običan seljak ne voli praviti dugóva, dok ga na to ne prinude težke potrebe.

No kasnijim posljedicama spremno u susret poći — to već moramo s toga razloga, što nas sile različne konkurencije, da sadašnji način gospodarstva udesimo prema faktičnim potrebama —, kako bi bilo mogućno, ako uz nehajno stanje našega seljaka, čemu je on najmanje kriv, razgledamo i stare dugove porezne i zemljištno-odkupne i druge vrsti dugova. Poglavito treba ovdje ondje namirivati i dugova od pretečnih zemalja i gornih, a to bi se samo moglo namiriti uz laku i jevtinu vjeresiju. U tu bi pak svrhu mogli biti od koristi samo novci, što se nahode u zemlji.

Bilo bi veoma poželjeti, kad bi hipotekarna banka, što se u Zagrebu osnovala, imala i tu svrhu, da velikomu i malomu posjedniku pomogne u nuždi, jer ovi osobito osjećaju nedostatak sredstava za podizavanje svojih imanja. No hoćemo li mi s njome dobiti nuždnu glavnicu, pomoći patriota, koji imadu imutka ovdje u zemlji? Hoće li ona biti poput »ugarskoga hipotekarnoga vjeresijskoga zavoda«, »ugarskoga obćeg osigurnoga družtva«, koje bez tudjih priloga pokazuje svoje uspješno djelovanje? Hoće li biti i ovdje osnovana potrebita zaklada bez tudje pomoći, da uzmogne zavod uspješno djelovati? Hoće li ova banka posjedniku zemlje i imanja pružiti nuždne mu novce, budući da je nužda veoma velika?

Neka mi se dopusti, da bih potvrdio, što sam prije spomenuo, izvesti malen statistički priegled iz djelca baruna C. Vogelsanga: »Socijalistično znamenovanje hipotekarnoga obterećenja zemljišta.

Digitized by Google

On veli: u Hrvatskoj je bilo u god. 1883. na dugu od zemljišta na novo uknjiženo:

U Zagrebu	1370	svotâ	u	iznosu	od	1,705.411	for.
« Varaždinu	810	»	«	»	«	985.321	«
« Bjelovaru	647	»	«	«	«	95.641	«
« Osieku	732	«	«	«	»	872.817	«
» Požegi	411	«	«	«	»	304.306	»
« Vukovaru	1537	«	«	»	»	741.066	«
» Križevcima	509	«	«	«	«	71.693	»
« Bakru	678	»	«	«	«	163.642	«
« Senju	56	»	«	»	«	23.110	«
« Karlovcu	104	«	«	«	«	76.239	«
« Djakovu	170	«	«	«	«	70.147	»
« Daruvaru	7	«	«	»	»	2.793	«
Ukupno	7391	svota	u	iznosu	od	5,112.186	for.

Radi nedovoljnoga utržka i drugih načina, s kojima utrne dug, bile su nepokretnosti godine 1880 razterećene za 3,404.699 forinata, po čem ostaje prirast dugovine od 2,617.674 for. Kod prisilnoga su postupka propali vjerovnici s hipotekarnim iznosom od 298.204 for.

U tom smjeru ističe Lienbacher u svojem agrarnom spisu »Za zaštitu prava i blagostanja«, da su u Austriji bili hipotekarni dugovi u 1858 god. 1,122,431.028 for. od 1859. do 1870. povećao se iznos takovih dugova za 951,274.134 for. i odtada pa do 1881. povećalo se opet za 988,274.838 for., tako da je od ministarstva pravosudja odredjeni izvid pronašao, da je 31. decembra 1881. ukupno stanje hipotekarnih dugova iznosilo u okruglom broju 3,062,000.000 for.

Dalje pokazuje Skene ml. u »Prilogu za razsudjivanje austrijskoga agrarnoga pitanja«, da su u Austriji kod razdjeljenja eksekutivnih kupovnina hipotekarne tražbine, koje se niesu dobile, iznosile u godini:

1880 — 16.792 slučajeva u iznosu od 47,348.302 for.
1881 — 16.120 « « « « 38,858.855 «

Zato je samo po sebi razumljivo, da treba kod prosudjivanja na hipoteke osobit oprez i točno razmatranje odnošaja.

Što smo sada rekli, bilo bi dosta, a da ne moramo navoditi statističke činjenice, da se vidi, kako je nuždna

Digitized by Google

za Hrvatsku i Slavoniju »Hipotekarna banka« ili sličan zavod, koji bi bio udešen prema današnjim prilikama. No pita se samo, odakle namaći glavnice, akoprem bi se za to dovoljna zaklada mogla naći medju žiteljima, u kojih ima kapitala, kad bi mnogi bili oduševljeni u istinu za pravo promicanje blagostanja domovine. Ali slabo ima pravoga rodoljublja!

Povjest nam može jedva takovo doba pokazati, gdje bi vladao tako očit nehaj za obće interese, kao u naše vrieme, a ipak je veoma nuždno zajedničko djelovanje svega žiteljstva za povoljan rezultat.

Obazire se istina kod osnuća takovih zavoda na činjenice iz tudjih zemalja, kako se ondje postupalo; no kraj dobre se volje zaboravlja, da bi valjalo uzeti u obzir i stanovite faktore. Ondje, gdje izključivo ili samo većinom služe za osnov sebične čežnje, a obće je dobro samo sporedna stvar, ne može se promaknuti nikako ni interes naroda. No naša zadaća mora da bude, da se samo za tim posljednjim ide.

Medju mnogim drugim bankama trebalo bi da gledamo da nasljedujemo dobročinstvo takove banke, koja je nuždna u interesu velikih posjednika. Ovdje mislim na dobro upravljanu »Bavarsku hipotekarnu banku i mjenjačnicu«. Ona nam daje u svom 51. računskom izvješću o rezultatu djelovanja njezina hipotekarnoga odjela osim drugoga ovaj priegled. Tu se veli:

Nikad nije bio hipotekarni posao, po kom je bila dana prilika občinstvu, kojemu je potrebna glavnica, da posudi veliku glavnicu uz nizko ukamatljive hipoteke, u hipotekarnom zavodu u vrieme jedne poslovne godine tako obilan kao prošle godine. Brojevi nam mogu pokazati:

Po zaključku računa za godinu 1885. iznosio je saldo našega hipotekarnoga posla 56.415 posudjenih svota s prvobitnim posudjenim iznosom od M. 416,803.569. — 11 pf. i sa svotom ostatka od glavnice od » 383,133.812. — 76 «

U godini 1886. zaključili su se naši računi sa 58.882 posudjene svote, koje se sve osnivaju na realitetama u obsegu kraljevine Bavarske i sastoje iz prvobitno posudjene svote od . . . . . M. 435,134.412. — 45 pf. s ostatkom od glavnice od . « 441,481.865. — 69 «

Digitized by Google

Tomu zaglavku računa dodajemo mi ovo:

1) Tečajem godine 1886. obavili su se zajmovi stranom od prije, stranom novom doznakom putem konvertiranja 10.912 svota sa . . M. 177,946.400 81 pf.

2) unišlo je tečajem godine

a) podpunom naplatom u 8.445 svota i plaćanjem na odbitak . . . . . M. 145,286.442 — 10 pf. (medju ovim naplatama ima ih i takovih, koje su nastale konvertiranjem).

b) anuitetnim podmirivanjem M. 4,301.905. — 75 pf.

Povećanje je dakle u ovoj godini za 2467 posudjenih svota sa . . . . . M. 28,358.052 — 93 pf. ostatka glavnice.

3) U prošloj poslovnoj godini iz sredstava ždrebovne zaklade za naplatu izždriebane založnice iznašahu . . . . . M. 40,000,000. — — pf.

4) Založnicâ kod zaključka godine kolalo je 533.168 komada s ukupnom svotom od . . M. 398,375.000.

Od toga pripada:

a) na 4% založnice, 309.299 kom. sa M. 194,559.000.

b) na 3½% « 223.871 « « « 203,816.400.

S ukupnom založnom prometnom svotom svezano je 77.532 komada sa . . . . . M. 53,632.100. dok glasi ostalih 465.636 komada sa . M. 344,743.300. na vlastnika.»

Za izključivo male posjednike (seljake), male obrtnike i male trgovce mogu predložiti, da se osnuju, razmotrivši točno naše mjestne prilike — kako već prije spomenuh — samo »obćinska štedno-vjeresijska družtva«, koja bi posudjivala svote najviše do 200 fr.; i ta bi bez sumnje željenu svrhu lako i sigurno postigla, kad bi valjano svoju zadaću vršila. To bi ona s tim više mogla postići, kako prije iztaknuh, jer se ti instituti ne centralizuju u zavod, nego su lokalne naravi, pa se tako lokalne prilike specijalno mogu u obzir uzimati. Kraj njih bi se mogao sigurnije prigledati postupak dužnika, pa bi se i upravni troškovi mogli što više smanjiti. A to je za male posjednike veoma nuždno, budući da oni dobivaju ne velike nego male zajmovne svote, naravno prema njihovu posjednom stanju.

Digitized by Google

Poglavito naše poljodjelske prilike traže, da se ne uzme glavnica samo u posjed zemljištni nego i u poljodjelačku produkciju. Što je pristupačnija, što se više ulaže glavnica na terenu poljodjelačke produkcije na siguran način, a ne na iluzorne pokušaje, to će nam dati sigurnije i veće čiste dohodke poljodjelački posjed, koji kao neke vriednosti prelaze u nacijonalnu glavnicu. Toga bi bilo više, kad bi se industrija povećala, kad bi se potrebita nova industrijalna sredstva nabavila. Po tom je jasno: da bi i tlo u svojoj vriednosti poskočilo, a to povisuje u jednu ruku glavnicu posjednika, u drugu državne dohodke.

Istina je, da čovjek sam ne će napredovati sa zemljištem i glavnicom, niti će vriednost posjeda povećati, ako mu ne pomogne znanje, praktična izkustva, volja, štedljivost i potrebita radna sila.

Što li mogu pomoći vjeresijski zavodi, — zvali se oni kako mu drago — pokazuje nam najbolje napredak gospodarski, specijalno napredak malih posjednika — a da ovdje ne promatramo izbliže velike posjede u Češkoj i Moravskoj, što bi nam ovdje moglo bez sumnje biti za primjer, gdje su kraj razboritosti, ljubavi za rad, štedljivosti poglavito veoma povoljno djelovala predujmovna družtva.

Osobita je nevolja za seljake, kad dodje u lihvarske ruke. Mogle bi nam kao najbolji dokaz služiti u trans- i cislitaviji bezbrojne zemljištne mjenice, razmet zemljištnih posjeda, prodaja zemalja; time se svaki dan povećaje sve više i više siromaštvo, proleterijat u zemlji i odurna demoralizacija.

Trebalo bi čuvati gradjanina od lihvarenja, prievare i zakida, a poglavito primitivno izobražena seljaka, koji nije kadar da razmisli o težkim posljedicama. Na to bismo se morali dandanas više obazirati, nego u prijašnja vremena. Pa baš i stari židovski zakoni odredjuju, da su sve vrsti lihvarenja po Mojsijevu zakonu zabranjene medju židovima, no sa strancima, to jest poganima, bilo im je dopušteno lihvariti, ali tako, da prevelikim guležom ili da u obće na drugi koji način ne gnjetu dužnika, jer su takovi ljudi kao dužnici jednaki sirotčadi

Digitized by Google

i udovicama, čijim se zaštitnikom pokazuje Bog u svakoj prilici. Robove i prosti puk ugnjetavati, varati ih, njihovu zaslužbu samo preko noći sustaviti, uzkratiti im nuždnu hranu i počinak, (pored drugih potajnih nepodobština) držali su velikim zločinima, i prekršitelja su grozne kletve stigle od Boga. A kako se to danas radi?

Tako je isto dao Mojsija mnoge koristne zakone glede stvari, koje su drugomu bile predane na čuvanje, ili na odredjeno vrieme bile založene. On ne samo da je zabranio upotrebu krivih uteza i mjera, nego i sve vrste kriomčarenja. Ovdje se razumieva i patvorenje životnih sredstava, pak i prievara kod ugovora kao kod kupnje tako i prodaje, kao i kod svakoga prometa medju jednim i drugim čovjekom. Prije tisuća godina nastojalo se oko strogoga izvršenja takovih zakona, koji su znatno na narod utjecali. Sada, gdje se govori o napredku, prosvjeti, kulturi, ljubavi bližnjega, i gdje se 1000 godina napried pokročilo, takovi su zakoni isto tako nuždni, kao što su onda bili, ako niesu još nuždniji.

Da li su u pravu oni, koji se danas drže nazora: da je bolje, ako se ljudi, koji su dali poreznomu dugu maha, da se visoko uzpne (ovdje se opet pita, na komu je krivnja, te je kod pojedinih poreznih plataca narastao tako znatan iznos, ako se porcijaš bezobzirno na to silio) s posjeda bez milosrdja izbace, te se otvori takovu čovjeku mjesto, koji vrši svoje dužnosti: moram kraj takovih zemaljskih i narodnih odnošaja veoma sumnjati. Jer ja držim, da su se s kompetentne strane uvjerili ili bar imali priliku da se uvjere, da se nikomu ne pružaju poslastice, s kojima se primamljuju ljudi, koji imaju priličan imutak, te isti ne samo koristno nego i sigurno žele uložiti.

Tako se isto ne će naći za takove posjede ni stranih ljudi, ako ti promotre samo djelovanje pojedinih uprava občinskih, njihov sudbeni postupak, ma se to protezalo i na malični postupak itd., jer se ravnodušno napuštaju zakonske naredbe te se ne mari za onoga, u čije ime izriču odsudu. Gledajući oni njihovo djelovanje, priedje ih si-

Digitized by Google

gurno volja, da kupe ovdje kakovo zemljište. Takove slučajeve ne bismo mogli u tako živim bojama vidjeti ni za vrieme absolutisma, kako nam se za oko i za osjećanje sada prikazuju; a ipak bi bili valjani gospodari kraj prosvietljenih obrtnika, poglavito industrijalaca, koji imaju primjerenu glavnicu i gospodarsko znanje o upravi, za nas veoma nuždni, jer bi se naši seljaci mogli od njih učiti, no učiti samo po dobrim, obilnim dohodcima.

Tako se isto odvraćaju od kupovanja realni kupci, koji hoće da dodju do većega zemljišta, zato, jer se samovoljno postupa kod procjene dobara. Tako sam se uvjerio, da su prviput procienili jedno imanje na preko 100.000 for., a drugiput na 59.000 for., koje je kod sudbene prodaje pred 8 od prilike godina provedene, financijalni erar dobio za porezni zaostatak od nešto preko 5000 fr. Naravno, tomu se ne treba čuditi, budući da su se takove šume u procjenbenoj izpravi izpisale, — da bi se s gruntovnom knjigom u vrsti kulture slagalo — kojih više nije ni bilo, osim ako se mogu računati medju šumske površine one šume, što ih je vlastnik totalno posjekao, te u njima pogdjekoje samo drvo strši. Može li onda u takvim čudnim prilikama realni kupac doći do posjeda? Ja ovdje ne mislim na nikakova prometnika s imanjima, koji samo o tom radi, da si prikupi predmet, — za koji obično i ostane dužan postotnu pristojbu — da u najkraće vrieme prenese na koga drugoga, zvalo se to prodaja ili promjena, ili pak traži sebi spas u nepraktičnom parcelovanju na pojedine žitelje okolnih mjesta, pače na strane žitelje, nego ja mislim na takova čovjeka, koji namišlja racijonalnom upravom svoju i svoje porodice eksistenciju osigurati, pak povećati svoj imutak.

Kao kod velikih i srednjih imanja, tako se to dogadja i kod seljačkih posjeda, da vlastnik takovih, ako je obterećen poreznim ili privatnim dugovima, nema nade, da se ukloni propasti. Sve što se dade upotrebiti na posjedu, obraća on u novce i tako posjedu umanjuje vriednost i često se skidaju prozori, vrata, peći i kapije sa zgrada, pače se i najmanje vriedna drva u šumi prodaju ni za što, a da se ne misli na posljedice za posjed ili tla. Naravno takovim se postupkom vriednost posjeda

Digitized by Google

tako nizko umanji, da se ne može prikriti ni porezni zaostatak, a još manje uknjiženi dugovi.

Takove se prodaje ne samo ne bi smjele dopustiti, nego bi se morao osjetljivo kazniti, pače eventualno prisiliti, da ono nadomjesti svaki onaj, koji smjera takovu objektu sniziti vriednost.

Što se napose tiče devastacije šumskih površina, bile one plemićko dobro ili običan seoski posjed, ima u posebnim šumskim zakonima pravila, koja to štite, no zakon ne će to sam učiniti, kad izvršivanje istoga zavisi od pojedinih organa, koji ga upotrebljuju po svom uvjerenju ondje, gdje hoće i kako hoće; takovi se organi ne smatraju kao javni službenici, premda ih plaća dielom država, dielom občina ili zemlja, da vrše odredbe zakona točno, nego oni pače podpuno napuštaju zakon, gdje se oni ipak imaju smatrati kao čuvari i vršitelji zakona.

Ako i moramo reći, da današnji šumski zakon ima mnogo nedostataka, ono ima dosta uporišta, da se čuvaju šume, koje reprezentiraju veliku glavnicu. Tomu se može samo pomoći naravno tako, da službeni organi, kojima je povjereno čuvanje šuma, postupaju bezobzirno strogo protiv svakoga prekršaja, poglavito na takovim površinama, koje je odredilo vještačko povjerenstvo, da ostanu kao zaštitne šume. Time se sprečava pustošenje šuma, koje nastaje time, što ih pojedini vlastnici sami totalno izsieku ili ih dadu izsjeći.

Taj pak postupak opravdavaju time, da će posječena mjesta nadomjestiti nasadom prema zakonskim odredbama — a to oni niesu nikada u zbilji ni namjeravali učiniti. Često pak daju stabla, gdje je jedno od drugoga na 200 i još više metara udaljeno, posjeći pod imenom, da šumu proredjuju?! Dopušta se nadalje pojedinim posjednicima, da posieku šume, da od njih načine oranice, no poslije strukovnjaci pronadju, da se ne može druga kultura tla na onom mjestu upotrebiti, nego samo šumska.

Ako to ne zagovaraju nikakovi drugi razlozi, a ono je strukovnjaku poznato, da sa šumom regulira temperatura, atmosferične oborine, a poglavito daje šuma na visokim brdinama, pače i na nižim brežuljcima, obranu proti jakomu otoku kiše i sniežne vode, koja se polako

Digitized by Google

na korienju drveća u dubinu spušta; tako i vodurina po tlu, koje je pokrito korienjem, što se većinom po površju provlači, mašinom i lišćem polako teče. Time pak ta voda pored toga, što čuva od brzoga otoka, napunja i izvore ili nove otvara. Potoci i rieke dobivaju tim prilično konstantno potrebitu množinu vode.

Što je krivnja, te prijašnja žitnica Rima, Sicilija, ne može danas da proizvodi potrebiti kruh za svoje stanovnike?

Po čem je Babilonija tako daleko zapala, da je ona kao nekadašnja obskrbiteljica čitave prednje Azije, danas pjeskovito-kamena pustara, gdje se kukavno prehranjuje sasvim malen broj ljudi?

Italija nam daje opet neprestanim siečenjem drva i šuma drugu sliku, jer su mnogi krajevi postali močvarni kao n. p. Kampagna oko Rima naokolo Mareme itd., te postali leglom kužnih mijazama.

Pored Italije pokazuju nam i šume u Grčkoj, Francuzkoj, Švajcarskoj s malo izuzetaka, posljedice, koje su nastale od toga, što su se lakoumno nekad sjekle šume. Naša je takodjer dužnost, da se navlastito za budućnost brinemo, a amo pripada i briga oko uzdržavanja naših šuma.

Te opisane ovdje posljedice, sile nas, da se takodjer brinemo i za česte bujice i štete od povodnje, a tako isto da i u gorama preprečujemo odlomljivanje pećina i lavina, poglavito da pazimo na strmo odvaljene površine zemlje, jer se tim još ono zemlje, što ima na njima, odmoči te se lako i od najmanje kiše splavi.

Zato se pokazuje potrebito, da bi se sadašnji šumski zakon uviek revidirao, pa da bi se upravljalo na osnovu praktičnih izkustava i potreba, kako to traže prilike obće i specijalne. Tu bi se pak moralo držati nazora i priedloga, onih stručnjaka, kojima je povjerena kultura šuma ili čuvanje šuma. bili ti u državnoj, zemaljskoj, občinskoj ili privatnoj službi.

Pače i privatnik, koji ima samo nekoliko jutara šume, neka bi povjerio vještaku nadzor nad posjekom, kako to zakon šumski traži. Takov službenik može nadzirati više šuma, te bi mogao biti u službi občine ili prijašnje gospoštije.

Kako je s unosom posjeda i prava posjednoga u

Digitized by Google

gruntovnici i u poreznom katastru? I to djeluje štetno na realnoga kupca svojom očitom razlikom u odredjivanju kulturne vrsti i sadržine površja, — ako ne će, da već kod nastupa posjeda na se natovari parnicu ili štetu — te kupca odvraća od kupnje. Zato bi se to moralo uvažiti i administrativnim putem urediti, da se svaka promjena posjeda ne samo u gruntovnici nego i u katastralnom operatu točno i brzo provede; tako bi se jedino mogao uvesti red i sigurnost.

Zakon od 3. ožujka 1874. o občinama (Sbor. 1874. kom IX. br. 18 str. 161. izdan i razposlan 30. ožujka 1874.) odredjuje pod § 23. »Proti odluci prve molbe pripada nezadovoljnoj stranci utok na kr. zemaljsku vladu. Ovaj utok ima se podnieti u roku od 30 dana od dana priobćenja odluke kod kotarske oblasti ili ustmeno ili pismeno. O tom se pravu utoka imaju vazda stranke obaviestiti u samoj odluci prve molbe.«

§ 24. Čim diobna odluka pravomoćnom postane, ima ju kotarska oblast ureda radi u jednom primjerku poreznoj oblasti radi razpisa poreza dostaviti.

Sve da je to jasno zakonom odredjeno, ipak mi je poznato, gdje je zadruga u godini 1878. bila razdieljena, a dotični diobni list potvrdjen od kompetentne oblasti i poslan strankama, u kojoj nije nijedan dionik za vreme propisanoga roka za reklamaciju uložio prigovor proti odluci oblasti. U godini 1883. unatoč mnogim pismenim molbama, unatoč tomu, što je stranka pismenu službenu obaviest dobila, da se to odmah obavi, nije se ipak provelo u gruntovnici. Takovim postupkom niesu mogle dvie stranke, koje su prodale svoje dielove, misleći, da su ovi bili i u gruntovnici provedeni prema službeno potvrdjenom diobnom listu, prenesti ih na kupca, te su došle u novčanu nepriliku, no niesu mogle na svoj posjed dobiti nikakva zajma, i time ih zadesila osjetljiva materijalna šteta, koja je na čitav njihov život štetno djelovala, budući da su se morali uplesti u nepotrebit skup proces. Kao siromašni na ime ljudi prodali su svoj mali posjed, što su ga dobili provedenom diobom, misleći, da će odmah dobiti prodajni ugovor, da gdje drugdje uzmognu kupiti posjed prema svojim prilikama;

Digitized by Google

no kupci očituju, da će tek onda platiti ostatak svote, kad se kupljeni posjed prepiše gruntovno na njihovo ime. Na kome je krivnja?

Takodjer vodi u bludnju posjednika zemlje poglavito nevježu u pisanju i čitanju, ako n. p. ima u jednom cretu više zemljištnih parcela, što ih omedjašuju istoimeni susjedi. On sam pored najbolje svoje volje, a da ne želi pri tom zavesti oblast ili oblastne organe, ne zna, za koju ga zemljištnu parcelu pitaju u sobi, dok bi se znao na licu mjesta orijentirati. Mnogo bi bilo koristnije, da se nazivi pojedinih komada, kako su u običaju u mjestu, pridrže i u katastru i u gruntovnoj knjizi, barem još neko vrieme, dok bi se narod upoznao s novim redom. Upravo to, što se nije na to pazilo, dugo će vremena provocirati bludnje i neizpravnosti u pojedinim posjednim stanjima, koje se mogu razpraviti samo velikim žrtvama u novcima i vremenu.

Mislim, da će svatko priznati, da bi bilo već vrieme, da se zemljištne parcele, vrst kulture i izmjera u gruntovnoj knjizi slaže podpuno s katastrom. Da se pak to postigne, morala bi se provesti svaka takova parcela, koja je upisana posjedniku u posebnom katastralnom posjednom listu ili u parcelarnom napisniku, i u gruntovnoj knjizi t. j. ako postoji pravi pravni naslov za faktični posjed. U tu se svrhu ne bi proveo nijedan vlastnik, koji je u gruntovnici ubilježen s parcelom, u katastar bez pismenih dokumenata o svojem pravu vlastničtva. Ili kad ne bi bilo mogućno, da se ti dokumenti prinesu ili kad ih ne bi bilo, to bi se moralo dokazati pravo vlastničtva vjerodostojnim svjedocima, koji se onda provedu uz izvršenje zakonskih naredaba u gruntovnici, a stranka se o tom službenim putem obaviesti. Na takav bi način lako bilo dovesti u sklad gruntovnicu s katastralnim operatom. No kad se ne bi moglo dokazati, to bi se morala u pojedinim katastralnim posjednim listovima i drugim knjigama zabilježiti ta okolnost, a tako i u gruntovnici, gdje su upitne parcele navedene. Pa onda ne bi ni sud smio dati prilike, da bi ova ili ona stranka došla u sumnju o izpravnom navodu zemljištne parcele.

Tako bi se medju drugima moglo lakše eventualnomu

Digitized by Google

kupcu takova posjeda raztumačiti, ako se jedna parcela n. p. navodi u posebnim posjednim listovima, a ne bi bila zabilježena u gruntovnoj knjizi; po tom bi se mogli odstraniti mnogobrojni procesi i razprave.

Neka bi se dalje točno bilježila u gruntovnim knjigama specijalna prava i dužnosti, što se nahode na jednoj parceli ili čitavu posjedu, i neka bi se u evidenciji držala, da ne nastanu ni u kojem slučaju nejasnoće i neprilike, koje se kasnije uredjuju obično samo sudbenim putem pa uz odvjetnika, koji je uviek skup. Ne samo da traje takova procedura češće dulje vremena, nego traži u obje stranke žrtava u vremenu i novcima, te niesu izključene i drugojačije štete. To bi se moglo razjasniti s nekoliko primjera.

Neki stranac kupi sebi u nekoj općini posjed i zemljište na osnovu gruntovne knjige i katastralnoga posjednoga lista. Ugovor bude sklopljen, a posjed kako valja sa svim teretima i pravima prenesen na novoga kupca. Čovjek je držao, da je sada u pravom posjedu i da ga ne može nitko u posjedu smetati. No kako se prevario! Kad je htio da obradjuje svoj posjed, postanu dvie parcele prieporne te su dotičnici tvrdili, da su kupili te parcele. Pravi posjednik ode u dotični gruntovni ured, te mu se ondje kazalo: neka dade molbu, dakako biljegovanu — naravno još na svoj trošak — da mu se obje parcele odpišu. Dakle pravni posjednik neka još moli, neka mu se bez ikakve odštete odpišu i pripišu dvie kupljene parcele na drugoga, a to sve na svoj trošak i na svoju materijalnu štetu!

Drugi slučaj: Neka je stranka kupila posjed na osnovu gruntovne knjige. Tek što je nastupila svoje pravo vlastničtva eto k njoj jednoga žitelja iz sela, te uzkrati njoj, kao upravnomu posjedniku porabu najboljeg komada zemlje, tvrdeći, da je to odavna njegovo vlastničtvo, samo nije javio to pravo dugo vremena u gruntovnicu, — jer nije imao pravice za to — nego je u zadnje vrieme tu parcelu u katastralnom posjednom listu na svoje ime dao prepisati, te je tek od toga vremena plaćao porez. — Ne da se pojmiti, s kojim je on pravom to dao da se unese u katastralni posjedni list?

Digitized by Google

Pa i to se dogodilo — barem mi tako pripoviedali — da su četiri osobe od stare neke zadruge kupile polovicu posjeda. Tri nova kupca dobiše novi zemljištnik, a jedan od njih dobi stari broj, — unatoč tomu, stara kuća bila je od mnogo godina pače od postanka kuće i obćine ubilježena u gruntovnoj knjizi, — te budu svi tereti uvedeni kao glavne hipoteke. To je pak novomu kupcu, koji nema nikakovih tereta nositi, neugodno, jer ga to sprečava u gospodarenju, mora na ime na sve strane letjeti, trošiti novce, koji mu se nikad ne nadoknadjuju; ti ga troškovi baš ni ne idu, jer je polovica posjeda pripala članovima zadruge, a tako i stara kuća sa starim brojem gruntovne knjige ostala u posjedu jednoga člana.

Poglavito ima neizpravnosti u gruntovnoj knjizi prema odkupnoj knjižici. U gruntovnoj knjizi ima druga svota, koju ima stranka platiti, nego što je u odkupnoj knjižici; u njoj na ime nije ubilježeno, koja svota odpada na dotičnu stranku, ili ako ima više dionika na svakoga pojedinca. Pa ako se baš i stanoviti dio pogleda u diobnom listu to se taj ne slaže s razdiobom u odkupnoj knjižici. Tako onda nastaju silne konfuzije.

Poglavito bi se morali sada bez obzira odmah službenim putem u prvom redu upisati svi oni, koji su se potajno ili po geometru već prije podielili, dakle oni, koji su se podielili bez sudbenoga odobrenja ili intervencije.

Nadalje sam našao kod pojedinih posjednika u njihovim gruntovnim izvadcima oznaku «gorno zemljište«, «desetinska zemlja«, «činženo zemljište«, a da nije specijalno dodano, koje dužnosti ima posjednik takovih zemljištnih komada, i da li ova ili ona oznaka nije već izgubila svoj pravni naslov odkupom, pače na osnovu previšnjega patenta za Hrvatsku i Slavoniju od 2. ožujka 1853. i naredbe c. i kr. ministarstva za unutrašnje poslove od 30. studenoga 1855 ili drugim ugovorom. Tako sam npr. našao, da je neki posjed na jednu stranku upisan u gruntovnicu, kojim se služio vlastnik imanja. Sve da je stranka imala u rukama pismeno pravo vlastničtva još od godine 1848., te točno vršila svoje dužnosti prema posjedu imanja, ipak u godini 1872. u ostavinskoj razpravi

Digitized by Google

bi taj posjed medju baštinike u inventar upisan kao faktični posjed, procienjen i baštinici morahu stanovitu postotnu pristojbu platiti.

Po kastralnom osnovu u većini zemalja specijalna dužnost za priepis odnosno odpis i pripis prodanoga dotično dobivenoga zemljištnoga komada, zakonito ne naredjuje, u koje se vrieme ima to zbiti dobivenim zemljištnim komadom. No prodavalac ili u obće onaj, od kojega odpada zemljištni komad ima obično najviše interesa, da se isti odpiše, jer je izravna zemljarina i neizravne daće dotle na njegovu imenu, dok ne dodje odpis. No takovi odnošaji imaju još druge štetne posljedice. Time na ime postaju pojedine uredbe, koje su u svezi sa posjedničtvom, nestalne i nesigurne prema osobi, te imadu samo stvarnu vriednost, a u drugu ruku samo slabu vriednost za osobu. Napokon javne knjige ne daju često nikakve istine, jer se u njima nalaze kao posjednici tako osobe, koje upravo ni ne postoje. Kako se to odnosi prema zakonu, poglavito ako n. p. velik ili baš malen posjed priedje u više ruku a priepis se tek kod 2 ili 3 posjednika u knjige unese na osnovu prodajnoga, dotično kupovnoga ugovora. Tko trpi štetu prema smislu dotičnih zakona?

Pa da li je čudo kraj takovih prilika, da zemljište ili tlo u pojedinim krajevima nema gotovo nikakove vriednosti, premda bi se uz malo troška moglo učiniti takovim, da bi donosilo bar primjeren prihod.

Ne smije čovjek vjerovati u varave nade, ne smije da računa s umišljenim faktorima, nego s obćenitim faktičnim prilikama zemlje, u kojoj živi. Veoma smo često možda čuli govoriti o neizcrpljivoj snagi banatskoga tla. No mi ćemo se veoma varati, ako mislimo, da ondje ne treba nitko ništa raditi, nego samo sijati i žeti, a druge poslove da obavlja nevidljiva sila, pa da ondje nema plaćanja ni drugih troškova. Pročitajmo o tom članak A. Harija u veoma razširenim i revno čitanim »Bečkim gospodarskim novinama« br. 43. od god. 1882.. pa ćemo se moći lako uvjeriti, da se svagdje mora računati s ozbiljnim brojkama. Iz spomenutoga članka, koji je datiran u Freidorfu kod Temišvara, i koji se odnosi

Digitized by Google

na posjed od 16 katastralnih jutara, izpisat ću u njem navedeni račun.

Izdatci:

za državni porez od 1881.	50 for.	—	nč.
« Temeš-begajsko reguliranje	16 «	—	«
« škole i crkvu	5 «	—	«
« popravljanje puta, 30 težaka po 50 nč.	15 «	—	«
« 25 podvoza općini za kotarskoga sudca, sudca, ovrhovoditelja, liečnika, bilježnika itd.	37 «	50	«
« 22 vagana šljunka za popravak puta, vagan po 14 nvč.	3 «	08	«
« 5 vagana pšenice obć. podvorniku po 5 f.	25 «	—	«
« drva za župnika	1 «	—	«
« jedan dan dovoza leda i za tovarenje župniku	2 «	50	«
« 12 noćnih stražara kod općinske kuće	6 «	—	«
« dangubu kod pregledbe 4 konja i 1 čovjeka za ½ dana	2 «	—	«
« maltarinu kod prodaje produkata . .	48 »	—	«
« općinski namet	7 «	37	«
Ukupno	218 for.	45	nč.

Dohodci:

Za 80 vagana pšenice, no od toga 32 vagana za upotrebu moju i moje žene

za općinu	5 vagana	
za sjetvu	12 «	
Ostaje dakle 31 vagan po 5 for na prodaju		155 for.

Ostali moji čisti dohodci na ime:

za mlieko od dvie krave, na dan 50 nč. kroz 273 dana	130 for.
« 15 komada kokoši	10 for.
« iz vrta povrtelje	40 for.
« 2 teleta po 8 for.	16 for.
Ukupno . .	196 for.

Žalibože te vidimo i na ovom terenu djelovanje reakcije, koja se skroz očito pokazuje ne samo u svim državnim smjerovima u politici unutrašnjoj i vanjskoj,

Digitized by Google

nego i u socijalnom i gospodarskom životu, u kratko posvuda.

Čitamo li ili slušamo razprave od mjerodavnih ličnosti, koje idu za popularnošću, to se veoma često opaža hotično zatajenje istine, strašljivo uzmicanje od iskrene, na tanko izvedene i za to uspješne kritike; opaziti ćemo prije svega neki optimizam, koji udvara postojećim prilikama, koji napunja dušu slobodoumnoga, poštenoga i bez predsuda iztraživaoca moralnim oduravanjem, i za to bi mogao čovjek potpuno pravo reći:

»Ništa nije učio i sve zaboravio«.

Nastojmo svom snagom: poštenje, pravednost, medjusobno susretanje, poredak, dizanje trgovine, industrije i obrta, a onda napose gospodarsku kulturu sa svim po izbor sredstvima u našim poljodjelačkim zemljama, pak i industriju promicati, tako i pravi iskreni patrijotizam bez povrede drugih narodnosti i vjerâ širiti, napokon pravu slobodu i jednakost promicati i širiti! Tomu je potrebita čvrsta odluka i dobra volja, ali sve to bez ikakva precjenjivanja, da se ne prinosi nikakova ni najmanja žrtva. Dokažimo onima, da nemaju pravo, kad vele, da pokazujemo mjesto reda i zakona bezprimjerno nehajstvo, da uzgajamo ružnu sebičnost materijalističnu; da smo sklonjeni više anarhiji, despotiji najgadnije vrsti, nego pravoj slobodi. To je i birokratička svojevolja često uzrok, prema kojoj bijahu predožujska vremena zlatna vremena. Danas se toliko govori o procvatu obrta, vjeresije trgovine i gospodarstva, a ipak nije tako, nego se izcrpljenjem životne snage pokazuje stagnacija, bezposlenost, ne dobiva se vjeresija, a porez ipak tišti. To su činjenice, koje bi mogle uzkolebati i najlojalnijega i mirnoga, poštenoga gradjanina i potresti ga u njegovoj političkoj vjeri. A to je s tim žalostnije što stranačkim borbama velike narodne stvari propadaju.

Zato je »Agramer Zeitung« u broju 221. od 28. rujna 1881. posve pravo imala, kad je rekla u svom uvodnom članku: »Naš seljački stalež bije težak boj za obstanak i mora da podlegne, ako ne dobije skoro izdašne pomoći«.

Digitized by Google

Taj smo vapaj često čuli, no o pomoći je bilo veoma malo govora. Tužbe su se ukidale, te seljački stalež kao da polako propada, mjesto da bi se dizao jače te jače od godine do godine. Dakako mnogi se na to ne obaziru, nego traže u skovanim činjenicama, koje se predaju u liepim riečima, (kojih čovjek lako nadje), da se iztakne očit napredak i poboljšanje našega gospodarskoga položaja. Daće se pokazuju od godine do godine veće, ne mogu se namirivati, pak siromašni seljak kao da postaje neutješljiv, jer pita, kako će to još dugo trajati?

Nema sumnje, da se upravo radi nejednakosti glavnice u zemljištu prema onoj u novcima, koja s visokim kamatama i drugim daćama i plaćanjem ne stoji u savezu sa zemljištnom rentom, težko stanje sve više i više osjeća, jer se slabo radi, da se zaštiti i promakne primitivno stanje gospodarstva poglavito našega seljačkoga staleža nuždnim javnim uredbama. Zato bi se valjalo brinuti, da se ne stvori od slobodnih seljaka, koji nemaju posjeda, radnička klasa, od novčane glavnice sasvim zavisna, koja ne će smjeti po vremenu ni za što drugo znati, nego za volju kapitalista, koji mu za njegov posao po svojoj volji odmjeruje malu plaću, te se ne brine ni za njegove prave duševne ni za tjelesne potrebe, nego misli s veoma riedkim izuzetcima, maloga posjednika i i radnika sniziti do podpunoga roba. Kao što čovjek ne smije tražiti od drugih da budu podli, tako se ne smije ni sam obiestno izticati, jer duhu gradjanina vriede kao osnovni principi: poštenje, sloboda, rad, humanizam i pravičnost. Naći ćemo, ako promotrimo točno stanje malih posjednika (seljaka), koji samo nekoliko jutara posjeduju, da isti radi poreza, koji neprestano od godine do godine raste, radi obćinskoga nameta, za župu, školu, mjesto i radi inih troškova, onda radi globa, koje često nastaju radi najmanjih povoda, ne zna više, što će, da sve namiri, što se od njega traži, dok mu dovoljno ne pomažemo. Zato je i on često nezadovoljan.

Dok seljaka, dotično maloga posjednika, ne tište osjetljivo tereti, i dokle budu njegovi izdatci jednaki s dohodcima, dotle hajde de, pa premda bi imao od dohodaka, ako ne mnogo, a ono ipak nešto uštedjivati, to

Digitized by Google

on ne može u današnjim prilikama unatoč njegovu veoma ograničenom načinu življenja i veoma neznatnim njegovim potrebocama. Mali dohodak, što ga on sada bere od svoga tla, nije upravo dovoljan ni za pokriće pravih potreboća, koje se mogu za cielo veoma malenima nazvati, jer se on žalibože mora mnogo toga odreći na svoju štetu, gdje on ipak mora misliti i na zla godišta. Pa kad bi štogod ipak mogao na prodaju ostaviti, to ima tada obično i žitak i vino veoma malu cienu. Ni prodajom različnih životinja nije ništa bolje.

Dakako da nije samo stanje seljaka kod nas takovo, nego nije ono ništa bolje ni u cislitavskim zemljama, kako se možemo uvjeriti iz dnevnika, službenih novina, gdje se nahode oglasi dražbe. No da li je uzrok propasti samo izključivo u prevelikim zemaljskim teretima, hipotekarnim dugovima, prekomorskoj konkurenciji, oskudici na jevtinim glavnicama itd., to je za svrhu svejedno. Ja na ime ovdje samo na nju i mislim, budući da se proces, po kojem seljački stalež pada, polagano no sigurno razvija, premda se s mnogo strana krivnja tomu neutješnomu stanju pripisuje različnim nesrećama, bojazni pred radom, pače i lakoumlju. No taj se priekor, ako se točno promatra i prati stvar ne može smatrati općenito opravdanim nego samo u pojedinim slučajevima.

Zato je veoma nuždno, da se na tom radi, da se zaprieči, da k starim rak-ranama, koje izaždiru i sigurno uspievaju, ne postupaju još i ubitačnije, od kojih je još uviek poglavito najosjetljivija, što se zadružni posjed dieli sve do najmanjega diela, od kojega ne mogu pojedini članovi sa svojom obitelju živjeti. Nema u svakoj zemlji tvornica, rudnika itd. gdje može obični radnik uz svoj neznatni zemljištni posjed nadnicom ili akordovanjem privredjivati sebi dovoljnu sporednu zaslužbu. Baš je to kod maloga posjeda zemljišta od velikoga utjecaja na eksistenciju jedne obitelji, kako se to pokazuje najbolje kod zanatlija, koji žive na selu te se bave pored svojega zanimanja i oko gospodarstva.

Doduše je istina, da se pobrinulo za narodno-gospodarski interes, kako pokazuje naredba kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske vlade od 30. travnja 1874. § 21. i zakon

Digitized by Google

od 3. ožujka 1874., odredjujući, koji prostor mora imati parcela, što se dieli, ali se u njem i to odredjuje, koji se prostor ne smije dieliti. Tako bi isto bilo nuždno pogledom na eksistenciju mnogih ljudi, odredit stanovit broj jutara n. pr. 5 jutara u daljini od preko 3 milje od grada, a 3 jutra u gradu ili u okolici od 3 milje od grada prema sadašnjem kulturnom stanju. Taj odredjeni broj jutara morao bi imati svaki posjednik zemljišta, kad se podieli ili kad bi inače morao svoj posjed umanjiti, da uzmogne voditi samostalno gospodarstvo.

Poglavito se ne bi moglo dopustiti, da bi se išto smjelo izpod spomenutoga minimalnoga broja jutara od gospodarskoga posjeda prodati ili inače izdati, — osim ako se baš sav posjed ne izručuje —. Takovo bi se minimalno zemljište moralo i u gruntovnoj knjizi (specijalno parcele) označiti kao nezapljenljivo i nerazdjeljivo.

Moguće je, ali nije baš opravdano, da se minimalnim posjedom, koji je prost od različnih ovrha za dugove ili ine tražbine — kako to mnogi nastoje da dokažu — gubi čvrsta baza za vjeresiju, da bi se vlastniku minimalnoga posjeda posudjivali novci jedino možda uz visoke kamate. Vlastnik na ime takova posjeda, stegnut na svoju vlastitu osobu i snagu, može kao pošten čovjek dobiti i ličnu vjeresiju, pa će se svakako morati truditi, da stekne podpuno povjerenje; u tu svrhu mora da bude za vjeresiju sposobno njegovo ime, t. j. njegova osoba. Poglavito može on, ako je marljiv, ne samo sa svojom porodicom razumno obradjivati svoje zemljištne komade, nego on može i druge svoje potrebe namirivati ili svoj dohodak povećavati, ako ide raditi na nadnicu ili na pogodjeni posao, kada nema kod kuće da proizvodi druge radnje za sajam, da uzdržaje svoju osobu ili možda i svoju obitelj. Naravno je, da svi moraju biti radini i štedljivi, pak će biti osiguran minimalni posjed. Ja mislim, da ga gorka izkustva, što ih je izkusio već na sebi ili na svojim suljudima, moraju i onako poticati na uztrajan rad i štedljivost.

Nadalje je takodjer neosnovan nazor, što su ga mnogi izrekli, da bi se ovdje minimalni posjed težko mogao osnovati, jer da siromašni čovjek ne bi mogao

Digitized by Google

doći do toga, da sebi kupi i mali minimalni posjed, budući da se ide za tim, da se baš manji posjedi skupe u veće zemljištno tielo (latifundija), rad česa da se ne umanjuje samo broj gospodara, nego se gube i bolje situirani nadničari. U našim prilikama upravo je veoma nuždna potreba valjanih nadničara. Nadničar na ime, koji radi na polju obično živi tako, te pojede, što privriedi; a to je tužan život, to je prosjačtvo! Motrimo li u drugu ruku nadničara, koji osim toga, što se bavi oko gospodarstva i šumogojstva, dolazi do posla jedino u gospodarskim industrijalnim poduzećima u kasnu jesen i u zimske mjesece, kako to možemo vidjeti n. p. u Češkoj, Moravskoj ili Šlezkoj, to ćemo naći veliku razliku u njegovu načinu življenja.

Što se pak napose tiče osnivanja latifundija u nas, to taj nazor još ne može za nas vriediti Meni je na ime poznato samo protivno: u nas se nastoji, da se plemićka imanja ili zemljišta, koja pripadaju plemićkim imanjima, parceliraju, da se prema potrebi prodadu i izpod jednoga jutra počevši; takova je prodaja upravo i nuždna, jer se medju malim posjedima razasute nahode nebrojene parcele plemićkoga posjeda, upravo od $^1/_4$ jutra. Gospodariti na njima na svoj trošak ne ide, a kako se češće ne da ni dati u zakup, jer nema nikakva realnoga zakupnika ili se od zakupa ne dobije ni toliko, da se uzmogne platiti porez, onda se može u takvom slučaju samo prodaja preporučiti.

Ja ne bih mogao tvrditi, da će se vlastnik minimalnoga posjeda sa svojim za rad sposobnim članovima, koji su često mnogobrojni, uztezati od svakoga tudjega posla. Predpostavlja se na ime, da on ima dovoljno živeža kraj svoga jednostavnoga načina života, da uzmogne sebe i svoje ukućane i bez ine privrede uzdržavati. Premda je način življenja običnoga seljaka veoma primitivan, a njegove potrebe veoma neznatne, to si ipak i on može štogod zaželjeti; osim toga on treba da udovolji i drugim nepredvidjenim potrebama, a ne samo da kupuje veoma potrebitu odjeću.

Po minimalnom posjedu, što ga štiti proti svakoj ovrhi zakon, prema današnjem je položaju i razdiobi po-

Digitized by Google

jedinih zemljištnih parcela nemoguće vlastniku, da svaku godinu dobije žetvu od čitavoga posjeda, jer je posjed često razdieljen u više njiva, te zato na onoj poljani, koja je ugrovita, te na kojoj pase obično sva marva dotičnih mjestnih žitelja, nije mogućno sijati, ako ne ogradi svojega posjeda. No i ta ograda jedva traje godinu dana, a siromašni je čovjek ne može postaviti bez troška. Za njegova se dakle životna sredstva, ako mu baš nije porodica mnogobrojna, dobro pobrinulo. Ali za njegove se druge potrebоće slabo pobrinulo, jer on u većini občina ne nalazi zaslužbe u tvornicama ili drugim poduzećima, budući da ih nema. Zato si može on jedino nadnicom, koju nahodi kod gospodarskih poslova na velikim zemljištnim posjedima, a ovdje ondje i na malim posjedima, te koja traje samo nekoliko mjeseci u godini, u veoma riedkim slučajevima samo toliko privrieditи, da štogod na stranu pohrani za druge mjesece u godini, kada nema poslova gospodarskih ili kad ih obavlja stalno namještena služinčad. Odakle dalje živjeti? On treba za se i za svoju porodicu različne vrsti odjeće; treba da nabavi orudje za polje i vrt; u godini dolazi, da se plati porez i druge daće. Ako je dakle svoje poslove dovršio, kao marljiv čovjek ide skupa sa svojim, za rad sposobnim, porodičnim članovima na tudji posao, ako ga gdje nadje. Takav čovjek može jevtinije raditi, nego onaj, koji izključivo od nadnice ili akordnoga posla uzdržaje sebe i svoju porodicu, jer on ako baš nema sve, to ima ipak najnuždnije stvari za uzdržavanje svoga života, što ih on dobiva od svojega zemljištnoga komada.

Veliki pak posjednik ne može češće da uza svu svoju volju, ako ne će da štetu pretrpi, povisi odredjenu nadničnu najveću svotu kod pojedinih poljskih radnja. Time on često gorko osjeća štetu, koja ga zadešuje, što nema dovoljno radne sile, a u drugu ruku najviša svota nadnice, koju davalac posla, poglavito veliki posjednik, može dati — jer on mora da računa i na sajmovnu vriednost svojih sirovina — nije radniku dovoljna ni za njegove najnuždnije životne potrebe, a gdje je još njegova porodica, gdje su vremena, kad se ne može raditi, pa nadodju pored toga i bolesti.

Digitized by Google

Pače je izključena i mogućnost, da radnik u kojoj tvornici ili u inim poduzećima, kojih u nas nema, nadje posla. Taj nedostatak na takvim poslovima siromašan čovjek, koji živi od nadnice i koji je u istinu voljan raditi, kruto osjeća, poglavito u zimskim mjesecima. Odakle da živi za to vrieme? Odakle da plaća stan, kad nema svoje kuće? Odakle da uzdržaje sebe i svoju obitelj?

Tomu bi se stanju moglo samo onda pomoći, kad bismo imali stalne radnike, koji bi baš, kad bi imali i malen posjed i kućicu kao vlastničtvo, u vrieme kad radnik izvan kuće ništa ne može zaslužiti, nalazili posla na svojem posjedu te ga tako uredili, da im nosi dohodak, dočim bi u drugu ruku njegova žena po kući obavljala posao. Time bi bili, ako ne bi nastale izvanredne elementarne neprilike, ili drugi dogadjaji, zaštićeni od nevolje.

Zatim bi se i posjednici imanja morali poskrbjeti za stanovit broj radnika uz odredjenu nadnicu, jer radnici kad im je minimalni posjed osiguran, obično ostaju u mjestu, budući da im nije od potrebe, da bi morali dalje kud iz mjesta ići, te češće i bez svrhe kuda lutati. Dakako da se ovdje ne misli o tako zvanim šumskim radnicima, ciglarima, kopačima kanala itd. jer njihova privreda ne stoji ni u kakvom odnošaju prema gospodarskim radnicima, poglavito se to tiče šumskoga radnika, koji ne obavlja samo težke nego i za život pogibeljne poslove. On na ime ne radi za nadnicu, nego njegova privreda zavisi od utanačenoga ugovora, zato stoji samo do njegove marljivosti i sposobnosti, koliko će si privrediti, premda je i njega davalac posla potisnuo na što niži minimum. Zato nije čudo, kad takove osobe, koje moraju neprekidno obavljati težke poslove, odilaze u Ameriku.

Ne mogu dopustiti, da bi seljak, kad bi saznao, da se ne može prodati njegov minimalni posjed radi dugova, baš onda dugove gradio, pače i ljeniji bio nego što je inače. Neka mu ne posudi novaca, tko misli ili je uvjeren, da ne će platiti; on će biti upućen na se t. j. na svoje ruke, te će si pomoći, kako može. Što se pak tiče lienosti, to je samo njegova krivnja ili njegova šteta, jer mu se ne bi trebalo tužiti kod minimalnoga posjeda, koji je od

Digitized by Google

dražbe izključeni; nužda će ga naučiti, da mora potrebe namirivati.

Minimalnim se posjedom vrši samo djelo humanitarnosti i morala; vlastnik će na ime takova posjeda, ako i ne odmah, a ono ipak po vremenu biti moralno prinudjen, da intenzivnije radi na svojem posjedu, poglavito, ako se taj nahodi u blizini grada. To će biti s tim prije, kad se uvede zakon o kulturnom redu u općini t. j. po čitavoj zemlji. No ne smijemo zaboraviti, da će uvedenjem obće školske dužnosti i stručnim praktičnim naukom, u kom će poučavati učitelji i učiteljice dotično naučne sile, seljak dotično manje prosvietljeni čovjek sasvim promieniti svoje sadanje nazore o životu, ma i polako, te se iz sadanje letargije prenuti i priznati, da je stvoren za plemenitu svrhu, a ne da živi zato, da ništa ne radi, da ide u krčme, nego da je njegova glavna svrha: ići za napredkom.

Što su u Americi, kako se kaže, ljudi praktični, marljivi i radini, to stoji do prilika, u kojima se ti ljudi nalaze. Ja sam na ime podpuno uvjeren, da se nijedan ljenivac ne zapućuje u Ameriku, da bi ondje osnovao svoju eksistenciju, nego samo takav čovjek može onamo ići, koji hoće raditi, jer će inače propasti. Pored toga treba da svaki izseljenik ima kao radnik uza se i novaca, jer ne dobije uviek odmah, kad dodje, zgodna posla u tudjoj zemlji; osim toga živi ondje u drugim prilikama, kojih baš nije nuždno ovdje napose izstaviti.

Kad sam nedavno putujući došao u Ribnik, Modruš-potok, Sjeverin, Bosiljevo, pripoviedali mi pored drugoga i to, da su mnogi stanovnici ostavili svoj liepi posjed, pače svoju obitelj, i otišli u Ameriku, kako su rekli, da što zasluže. Da li je to nuždno za one, koji imaju primjeren posjed? Misle li takovi ljudi, da će i u tudjoj zemlji više zaslužiti nego u svojoj domovini, naravno ako u istinu hoće raditi? Neka u to vjeruje tko hoće, ali ja ne mogu.

Kad su Lykurga Špartanci natrag pozvali u svoju zemlju, da načini red, sastavi on u svojih 12 zakonskih stavaka i zakon, koji je izašao pod člankom 2, i koji se tiče zemljištnih komada. Lykurg je podielio čitavo špar-

Digitized by Google

tansko tlo u 30.000 jednakih dielova, a kraj oko Šparte u 9.000 dielova, što ih je doznačio stanovnicima.

Pošto je na takav način bio posjed vlastničtvar azdieljen jednako medju gradjane, ušla je u njih volja za rad. Nijedan nije bio tako moćan, da bi mogao susjeda potisnuti, a nijedan u takovoj nuždi, da bi došao u pogibao da propadne. Zabranjeno je bilo prodati ili kupiti takav posjed; no ako bi koji tudjinac dobio pravo na koji takav posjed, mogao ga je s mirom posjedovati, dokle se godjer pokoravao državnim zakonima.

Danas su promienjeni naši odnošaji pogledom na posjed i na narod, no onda su bili takovi zakoni potrebiti. Danas se pokazuje jasno, da se ne možemo kretati po odredjenom obrazcu, nego da se moramo prilagodjivati potrebama i zahtjevima vremenskim. Zato bi i valjalo, da se urede takovi zakoni, koji bi odgovarali potrebama zemlje i naroda.

Ne može se poreći, da bi stvaranje takova zakona, koji bi odredio stanovitu minimalnu veličinu i površinu, koja se ne bi mogla razdieliti ni pripasti pod ovrhu, bilo skopčano s potežkoćama, jer bi se on morao savjestno obazirati na to, kakova je gdje u običaju upravna metoda, kakav gdje dohodak, stupanj prosvjete većine žitelja; morao bi se obazrieti na porodične članove pojedinih posjednika, pak na to, kolika su gdje potrebita životna sredstva itd. Zato bi se to moralo udesiti prema običajima i mjestnim navadama. Prema tomu ja sam uzeo kod odredjivanja posjed od 5 dotično od 3 jutra po 1600□° kao minimalni posjed, jer sam uzeo za osnov sadašnje odnošaje životne, odnošaje tla i kulture, pak nenaravno u nas razkomadane zemljištne posjede. Zatim se ne bi smjelo s vida pustiti, da su upravo komunikacijonalni i trgovački odnošaji — s riedkim izuzetcima — takovi, da ne odgovaraju faktičnim potrebama. Osim toga ne može se ovdje naći sporedne privrede u tvornicama, obrtima i inim poduzećima. Kod 5 dotično kod 3 jutra zemlje mogla bi prilično živjeti mala radnička ili seljačka obitelj, koja je pored malo boljega gospodarenja u svom posjedu pri-

Digitized by Google

nudjena na rad drugom ako i privremenom zaslužbom, da uzmogne uzdržavati svoj život.

Uz takove bi odnošaje mogla lako točno plaćati i malen porez, koji pripada na posjed.

Pored toga naći će sebi radin čovjek i tako privredu, ako preuzme na tako zvanim plemićkim imanjima prema svojoj mogućnosti zemlje u zakup ili na napolicu. U drugu bi ruku time, ako ne odmah, a ono po vremenu, bio prinudjen. da intenzivnije gospodari, ili da radi potrebe izrabljuje tlo, po čem i sam posjed dobiva veći dohodak. Tim se vlastniku pruža mogućnost, ako je marljiv i štedljiv, pak ako mu porodične prilike dopuštaju, da svoj minimalni posjed razširi kupovanjem tla, dotično zemljištnih komada uz vjeresiju.

Baš nenaravni, a češće i lakoumni način življenja u pojedinaca, sili, da se gospodarski posjed razdrobi na što manje dielove, pa posjednika vodi u totalnu propast, te on time pada državi na teret. Toga će biti u većem broju nego danas ovdje poslije nekoliko godina, ako se ne doskoči tomu u pravo vrieme, kako je to već sada u Cislitaviji, da ne moram govoriti o Irskoj. Promotrimo točno samo posljedice, što tim postupkom nastaju u imanjima seljaka, pak ćemo se uvjeriti, da je tako. U tom pogledu izvrstno govori gospodin Ljudevit Frankl u «Bečkim gospodarskim novinama» broj 16. od godine 1882.

Upravo je zakon o slobodnom razdjeljenju seljačkoga posjeda do najmanjih dielova prouzročio znatnu nevolju, jer vidimo posljedice u Galiciji, u Češkoj i Moravskoj, pa osim u Ugarskoj i u Slavoniji i Hrvatskoj tako očito, da ugarski listovi očituju u veliko svoje nazore proti slobodnom razdjeljenju.

U drugu ruku dokazuje činjenica, da se ono, što je dobro u jednim zemljama: Belgiji, Saskoj itd. kraj najveće slobode seljačkoga staleža i slobodnoga razdjeljenja zemljišta u drugim ne da izvesti tj. ne može se izvršiti za sada u pravom interesu države, jer specijalni interesi niesu jednaki s našima, ako se i strogo u takvim državama postupa po slovu zakona. Mi ne smijemo nadalje s vida pustiti taj važni fakat, da su Hrvatska i Slavonija samo poljodjeljačke zemlje. Zemlja na ime, gdje

Digitized by Google

ima primjeran broj industrijalnih sredstava, gdje je obćenita prava obrazovanost narodna, gdje ima volje za rad, mora takove prilike kod stvaranja sličnih zakona u osobit obzir uzeti; gdje se pak na to ne obazire, ne može biti uspješan rezultat, da ne rečem i štetan.

Meni bi baš tkogodj mogao odgovoriti, da se ograničenjem na stanovitu minimalnu veličinu pojedinoga zemljištnoga posjeda, koji bi imao biti prost od bilo kakove ovrhovodnje, dira u prava lične slobode vlastnika, jer da on ne može sa svojim posjedom razpolagati kako hoće.

To nije nikako opravdano, jer se naši odnošaji u državi i u obćini osnivaju na družtvenom poredku, a po tom nije samo država sigurna nego, koliko se može, i pojedini čovjek. Zato je vlada koja je u prvom redu pozvana, da stvara red, sigurnost, kulturni napredak, nekako naravno dužna, da promiče u državi blagostanje, gdje to iziskuje obćenito dobro, stvarajući u saboru koristne zakone u interesu žiteljâ; napose je pak dužna, da to čini ondje, gdje treba osigurati pojedine eksistencije.

Sloboda gradjanina stoji upravo u saboru, jer ondje nastoje pravi narodni zastupnici — svi na ime gradjani, koji imaju pravo glasa, ne mogu lično u saboru učestvovati — da stvore one zakone, koje bi valjalo stvoriti u interesu i dobrobiti države, dotično žitelja. U državi i u zemlji ima potrebâ, za koje moraju pojedini žitelji po odredjenom, pravednom modusu doprinositi, jer se i time unapredjuje obćenita korist.

No ima ih veoma mnogo, koji hoće da slobodu gradjanina tako tumače, pa da se njome služe u tom smislu, da smiju raditi po svom vlastitom uvjerenju u svakom pravcu, ne brinući se ni za zakon ni za oblasti. Zato drže družtvenu slobodu podpunim anarkičnim stanjem, gdje bi moglo biti nekažnjeno prisvojenje tudjega vlastničtva, ubojstvo, razbojstvo.

Sasvim je pravo rekao cislitavski zastupnik gospodin Friderik grof Dürckheim u saboru od 28. travnja 1881.: «Država nije samo pravna država, jerbo sudi i hoće da pravo vlada, nego, budući da ona postoji radi ljudi, to

Digitized by Google

je ona upravo državom blagostanja, državom, koja je pozvana, da na jednak način promiče pravo svih svojih državljana. Pravo je najneznatniji dio čovječje kulture; no prâvo je polje ljudstva to, da stvara, da se trsi te se povisi blagostanje i prosvjeta. S toga stanovišta imala bi država da uvažuje dohodke pojedinaca, a da ne utječe na njih direktno. No sasvim je specijalno odgovorna država za poprečni dohodak svih družtvenih klasa svojih državljana. Sposobnost, marljivost, sreća pripadaju pojedinim ljudima; kod privrednih se blagajnâ može zakonima državnim utjecati na svojstva individua povoljno i nepovoljno. Amo pripada hipotekarstvo, zakupničtvo, pravo nasljedstva, postupak s radnicima, državljanstvo, obćenje, pravo trgovačko, kamatno pravo, burza, gradjenje državnih dugova, stvaranje zakona dioničkih itd. Dakle zar mislite da ove institucije ne moraju bitno djelovati na promak i propadanje pojedinih individualnih svojstava? Reći ćete, da se pojedinac može njima ukloniti položajem, u kojem se nahodi po svom zanimanju. Hoće, ali samo s izuzetkom — izuzetkom gospodara. I on može umoran, uviek te uviek uludo proljevati znoj, otići od baštinjena tla; pa mu konačno i ne će ostati drugo da uradi. Time se oštećuje njegova imovina na nepravedan način, a tako i imovina državna.«

Na našu zadaću još i sada pripada, da gledamo da se osnuje seljački maloposjednički stalež, kako to sasvim dobro možemo vidjeti u sjeveroameričkoj državi, koja se pokazuje svojim institucijama upravo u tom pogledu vriedna, da je druge države nasljeduju, poglavito one, koje niesu prenapučene, nego im upravo treba žitelja, i kojima mora biti na srcu sigurnost gradjanina, koji se bavi poljodjelstvom. Po tom bi ona progresivno morala uzimati u obzir obrt i industriju, koja odgovara odnošajima zemlje i naroda, ako hoće da joj bude osigurana prodaja njezinih produkata. Tim se dosljedno povišuje i porezna snaga.

Da u nas nije prenapučeno, pokazuju nam jasnu o tom sliku činjenice, što ću ih navesti, a osnovane su na popisu žiteljstva i katastralnih izkaza od god. 1880.

Digitized by Google

Naziv kraja	Prostor površine u □ kilomet.	Broj pučanstva	Na jedan kilomt. dolazi žitelja
Riečka županija . .	1.601.320	81.070	50
Zagrebačka » . . .	4.076.749	258.691	67
Varaždinska » . . .	2.322.922	220 663	95
Križevačka » . . .	2.863.224	120.416	56
Bjelovarska » . . .	3.475.527	135.962	39
Požežka » . . .	2.379.564	75.257	31
Virovitička » . . .	4.781.609	180.463	38
Sriemska » . . .	2.476.952	121.893	49
K tomu i prijašnja hrv.-slavonska vojna granica	19.238.148	698.084	36
Ukupno . .	42.516.015	1,892.499	44

Zato jedva dolazi na 1 km² na civilnu Hrvatsku 60 stanovnika, za civilnu Slavoniju 39 stan. i na bivšu hrvatsko-slavonsku vojnu granicu 36 stanovnika.

Dosta ima povoda, da se razmišlja o uzrocima slaboga napučenja, jer izmedju drugih povoda, bez sumnje djeluje na malen broj pučanstva i to, što rano poumire narod. To nam dovoljno potvrdjuje i ta činjenica, što je znatan broj mrtvih prema broju pučanstva. Ne treba se tomu čuditi, jer veći dio pogine, što nema liečničke pomoći, dakle što nema liečnika.

Radi toga je veoma nuždno, da bude u svakoj upravnoj občini po jedan prilično plaćeni liečnik, koji bi imao pohadjati bolestnike te prepisivati potrebite liekove i sredstva, s kojima se zaprečuje bolest. Napose treba da

Digitized by Google

medicinska znanost smatra svojom osobitom zadaćom, da ne ide samo za tim, da lieči bolesti, nego da nastoji, kako će se zapriečiti kužne bolesti.

Svaki bi otac porodice ili kućni starješina bio uz osjetljivu kaznu dužan, da, pojavi li se bolest kod njega ili njegovih ukućana, — pripadali ti u njegovu obitelj ili kućnu družinu — odmah to prijavi liečniku, koji bi tad nuždno učinio, kako se samo po sebi razumieva.

Kad bi se god zatajila bolest ili kad se ne bi s mjesta prijavila, imao bi se dotičnik kazniti prema pogibli ili prema samoj nuždi novčanom globom ili zatvorom. To bi se moralo bezobzirnije i strože kazniti zato, što prosti čovjek i onako gleda da umakne svakoj liečničkoj pomoći; pače se dogadja da i ondje, gdje ima liečnika, ne idu po nj u najviše slučajeva bolesti. Na žalost, kad se čuje od pojedinih bolestnih osoba mnienje, koje ju navraća na to, da u mnogo slučajeva ne zove liečnika. Tomu se ne trebamo čuditi.

Kad sam mnoge osobe, od kojih većina dobro živi, pitao, zašto ne zovu liečnika u pomoć odgovoriše mi, da nemaju gotovih novaca, pak kad ne mogu liečniku dati unapried propisanu pristojbu, da on ni ne dolazi. To je nepravedno te se ne bi smjelo dogadjati; liečnik bi se na ime morao obvezati već onda, kad prima službu, da će čekati na pristojbu za svoj posjet, pa bi se tâ, kad ne bi bila plaćena, imala utjerati po obćinskom uredu ili mjestnom sudu bez ikakve procedure. Kod stranaka, koje su siromašne i u istinu bez imutka, neka bi se liečnička pristojba namirila iz ubožko-bolničke blagajne. Tako bi se imalo raditi i kod liekova.

Prosti čovjek živi poglavito u tom nazoru, da liečnik ne može bolestniku poboljšati stanje ili ga spasti, te upravo veći dio stanovnika upravo mrzi na liečnika, pa s toga pušta, da se bolest slobodno razvija i širi, držeći, kako bólja došla, tako će i proći, ili upotrebljuje tako opasno nadriliečenje.

Većina se bolesti radja iz naših abnormalnih klimatskih odnošaja. Češće se na ime promieni temperatura u jedan sat nekoliko puta, te s toga nije čudo, kad se po-

Digitized by Google

rode iz prehlade najteže bolesti. To se može opaziti osobito u takvim mjestima, gdje se nalaze oko mjesta: vode stajačice, močvare i baruštine, ili baš i u samom selu. Često se nalazi smradnih mlaka i uz zgradu, u kojoj se stanuje, zato je zrak, što ga ti ljudi udišu, pokvaren, pa ako se k tomu i pridruži nezdrava voda za piće, od najštetnijega utjecaja na čovječje zdravlje.

Tako su isto važne podpuno izučene primalje, jer bi se time odstranile mnoge zloporabe, a pružila bi se pomoć kod poroda.

Občinski bi liečnik takodjer morao najsavjestnije postupati kod razgleda mrtvaca, bez kojega se ne bi smio mrtvac pokopati. Trebalo bi da bude zadaćom liečnika nadalje i to, da se osvjedočuje o valjanosti živeža, vode, mlieka, vina, poglavito u gostionama, pak o čistoći u stanovima itd. pače da se kadšto uvjeri o tom i s pomoći mjestnoga redarstva, pa da se tada uredi što je nuždno naredbom občinskoga ureda ili više oblasti. Napose bi trebalo, da liečnik pošalje svaki mjesec svoje zdravstveno izvješće občinskom uredu, jer je obvezan, da barem jednoć na mjesec pregleda trgovce, krčmare, mesare i druge, koji se bave oko dobavljanja živeža, i to uz sudjelovanje zastupnika občinskoga ureda ili kotarske oblasti, pa da u svoje izvješće unesu rezultat svojega pregledavanja.

Koliko li utječe na ljudsko zdravlje i voda za piće, nepatvoreni živež, zdravi no ne vlažni ili da kažem upravo mokri stanovi, medju kojima se upravo takovih nalazi, koji se ne zrače dugo godina, u kojima ili kraj kojih stoje smradne baruštine, koje se ne dadu ni odvratiti kuda drugamo; ima ih nadalje takovih, u kojima pored ljudi ima smještenih različnih vrsti životinja: poznato je svakomu prosvietljenomu čovjeku, a naročito liečniku.

Ne da se na ime poreći, da se u takovim stanovima razviju tako nazvane kužne bolesti kao: ospe, tifus, difterija, pače i kolera; jer gdje djeca, odrasli ljudi, žene, djevojke, mladići, pače i bolestnici u tiesnim i vlažnim prostorijama sa slabom ventilacijom žive i spavaju, i gdje se nalazi, kako sam već rekao, i različita perad, telad, svinje, pa se u takovim lokalima i kuha i pere rublje,

Digitized by Google

mora se razviti kužan zrak, iz kojega se onda radjaju opasne bolesti, koje donose ranu smrt.

Da kraj takovih prilika još nije veći pomor, treba u većini slučajeva zahvaliti samo tomu, što zrak slobodno struji prolazeći preko bližnjih šuma, cvjetnih livada i obradjenih polja, te ga ne prieče visoki, zatvoreni stanovi, stisnuti jedan na drugi.

Za cielo bi bilo koristno, da dotični občinski ili kotarski liečnik preko občinskoga ureda a tako isto da i dotični svećenik posebice neposredno svaki mjesec šalje izkaz o slučajevima smrti i njihovim uzrocima zdravstvenomu odsjeku zemaljske vlade, a kotarska oblast da to čini preko županijske oblasti dodajući uz to nuždne opazke. Time bi se našlo pravilo kod osobitih slučajeva smrti, da se točno iztraže uzroci bolesti i da se za njih pomoć nadje.

S mnogo se strana nastojalo dokazati, da je poglavito u Zagorju prenapučeno žiteljstvo. No to nije opravdano. Da je dio varaždinske županije, u koju pripada priličan komad Zagorja, jače napučen prema drugim dielovima zemlje ili županijama ujedinjenih kraljevina Hrvatske i Slavonije, poznato je svakomu iz statistike žiteljstva. U ostalom se nalazi i u drugim zemljama i državama, da je jedan kraj jače napučen od drugoga, pa zato nitko ne tvrdi, da je ondje upravo prenapučeno. Tako n. pr. ima kr. sudbeni kotar:

Bakar	61.266	jutara	sa 25.443	stanov.,	dakle na 1 stanov.	$2^3/_4$ jutra
Novi	42.596	»	18.640	»	$2^1{}_3$	»
Čabar	49.458	»	6.109	»	$8^1{}_4$	»
Delnice	124 446	»	27.839	»	$4^3/_4$	»
Karlovac	124.446	»	53.151	»	$2^1/_4$	»
Jaska	51.053	»	21.750	»	$2^1/_3$	»
Pisarovina	73.694	»	14.781	»	5—	»
Samobor	54.274	»	20.337	»	$2^2{}_3$	»
Sisak	153.072	»	33.513	»	$4^1/_4$	»
Gorica Vel.	95.231	»	29.067	»	$3^1/_4$	»
Zagreb	87.501	»	61.930	»	$1^1/_2$	»
S. Iv. Zelina	42.785	»	19 180	»	$2^1/_4$	»
Božjakovina	75.485	»	19.671	»	$3^3/_4$	»
Ivregrada	34.381	»	26.937	»	$1^3/_4$	»
Klanjec	38.810	»	20.346	»	$1^3/_4$	»
Krapina	40.870	»	24.896	»	$1^2/_3$	»

Digitized by Google

Zlatar	83.248	jutara	sa 36.057	stanov.,	dakle na 1 stanov	2 1/3	jutra
Stubica	41.833	»	21.182	»		2—	»
Ivanec	39.310	»	11.685	»		3 1/3	»
Varaždin	115.208	»	64.470	»		1 2/3	»
Koprivnica	126.885	»	49.411	»		2 3/4	»
Križevci	146.620	»	41.079	»		3 2/4	»
Gjurgjevac	127.296	»	44.722	»		2 3/4	»
Bjelovar	139.818	»	36.289	»		3 1/3	»
Čazma	175.331	»	33.684	»		5—	»
Garešnica	93.480	»	18.160	»		5—	»
Grubišnopolj.	90.580	»	18.335	»		5—	»
Vukovar	117.716	»	35.344	»		3 1/3	»
Šid	65.771	»	19.637	»		3 1/3	»
Ilok	61.374	»	14.708	»		4—	»
Ruma	125.882	»	34.949	»		3 3/3	»
Irig	59.684	»	17 235	»		3 2/3	»
Daruvar	109.009	»	23.385	»		4 2/3	»
Pakrac	85.789	»	13,578	»		6 1/3	»
Požega	216.705	»	38.294	»		5 2/3	»
Virovitica	115.731	»	29.086	»		4—	»
Slatina	156,555	»	25.117	»		5 2/4	»
Djakovo	144.142	»	28.033	»		5—	»
Našice	138.878	»	19.511	»		7—	»
Miholjac dol.	89.288	»	16.860	»		5 1/3	»
Valpovo	95.364	»	20.104	»		4 2/3	»
Osiek	90.652	»	41.722	»		2 1/4	»
Udbina	119.802	»	18.731	»		6 1/3	»
Gračac	219.398	»	27.613	»		8—	»
Gospić	250.329	»	41.203	»		6—	»
Otočac	284.280	»	43.511	»		6 3/4	»
Korenica	129.584	»	20.027	»		6—	»
Ogulin	137.736	»	36.784	»		3 2/3	»
Brinj	137.735	»	25.036	»		5 2/4	»
Slunj	151.506	»	42.310	»		3 2/4	»
Rakovac	80.116	»	22.894	»		3 2/4	»
Krnjak	101.056	»	23.264	»		4 1/3	»
Petrinja	70.592	»	21.771	»		3 1/4	»
Kostajnica	103.905	»	28.336	»		3 2/3	»
Glina	119 980	»	38 768	»		3—	»
Čemernica	100.990	»	27.634	»		3 2/3	»
Rujevac	76.974	»	16 716	»		4 2/3	»
Okučani	146.986	»	33.081	»		4 1/3	»
N.Gradiška	113.966	»	24.718	»		4 2/4	»
Brod	178.988	»	39.992	»		4 2/3	»
Vinkovci	136.790	»	30.584	»		4 2/4	»
Bošnjaci	161.954	»	32.768	»		5—	»
Mitrovica	184.878	»	36.928	»		5—	»
Zemun	113.598	»	26.372	»		4 1/3	»

Digitized by Google

St. Pazova 121.216 jutara sa 33.688 stanov., dakle na 1 stanov, 3 1/3 jutra
Karlovci 41.210 » 14.635 » 2 2/3 »

Poći ću dalje pa ću pokušati, — ne bi li potvrdio svoju tvrdnju, da u nas nije prenapučeno poglavito u Zagorju — da povučem paralelu sa Švajcarskom prema tlu, koje se može za poljodjelstvo upotrebiti. Za to sam uzeo navode profesora A. Kramera:

U	po km² čitave površine tla, stanovnika u okruglom broju	po km² tla, koje se može u poljodjelstvu upotrebiti stanovnika u okruglom broju
Švajcarskoj odpada	69	130
Hrvatskoj i Slavoniji pak bivšoj vojnoj krajini	41	76

Istina je, da seljak u Zagorju živi u težim odnošajima, nego što žive žitelji u drugim stranama zemlje. Tomu je krivnja u tom, što ima seljak prema broju kućnih članova malen zemljištni posjed, budući da je veći dio zemljištâ u rukama veleposjednika, a on nema sporedne zasluge u tvornicama, rudnicima i u drugima industrijalnim poslovima, kako sam prije spomenuo, jer su pojedine tvornice propale, koje su nekad postojale ili su svoje poslove obustavile, a da si u drugoj strani države ili u susjednoj kojoj zemlji pravodobno nadju kakvu privredu, za to nemaju volje. No trebalo bi ih siliti na to.

Zadaća je radnika dakle ta, da traži posla, da uzmogne uzdržavati na pošten način sebe i svoju obitelj; to se pak može postići samo radljivošću. No gdje bismo radili, pitali me, kad nema nigdje posla? Zato bi bilo dobro, da se vlada zauzme, pa da svojim pripadnicima u eventualnim slučajevima, ako se absolutno u susjednim kotarima ili zemljama ne bi nikako mogla naći kakova zaslužba, pribavi posla. To bi bilo moguće u Zagorju, kad bi se stručno razmotrili primjereni faktori, pa kad bi imali posjednici glavnicâ u istinu sućuti za svoje sugradjane i smisla za materijalni napredak zemlje; dužnost je na ime svakoga žitelja, a naročito onoga, koji posje-

Digitized by Google

duje kakav imutak, doprinositi prema silama i duševne i materijalne žrtve za promaknuće općenoga blagostanja.

Obrtničkom se staležu posvećuju Zagorci samo u riedkim slučajevima, pa zato i je obrtnički stalež u Zagorju veoma neznatan, poglavito su slabo zastupani prema stanovničtvu: postolari, čizmari, krojači, zidari, tesari, tkalci, opančari, klobučari, kožari, kovači, kolari, stolari, lončari itd. Osobito Zagorac ne daje svoje djece u zanat, a ona ni ne pokazuju nikakve volje. To je pak na štetu zemlji ili kotarima, u kojima se većinom bave poljodjelstvom, kako sam to prije u kratko iztaknuo, jer se mora zanatlija na selu baviti s poljodjelstvom, svojom sporednom strukom, ako hoće da živi.

Za priegled u kratko ću sastaviti izkaz pojedinih obrta u nekoliko općina iz područja trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu od god. 1876., iz kojega će se moći stanje obrta izporediti s novijim činjenicama. Dodajem ujedno, da se te općine računaju medju veće.

Digitized by Google

Upravna občina	Stanovnika broj	Brijača	Bačvara	Bravara	Čizmara	Češljara	Ciglara	Čavlara	Gumbara	Gostioničara	Krčmara	Kamenara	Klobučara	Košaraša	Kovača	Krojača	Kolara	Lončara	Mesara	Mlinara	Pekara	Puškara	Postolara	Remenara	Rešetara	Staklara	Sapunara	Sedlara	Stolara	Tesara	Tkalaca	Tvorničara	Tokara	Užara	Zidara	umj. mlinara	Krznara
Budinščina	6.464		1	1										1	3					4												4				
Hum	4.945																														1					
Krap. Toplice	6 185		2											2	2	2			4	1	2		2						2							
Krapina	3.545	1	3	4	81	2	2	2				2	5	9	4	11	4	7	9	15	2		7			1		2	8	5	1		2	1	7		1
Klanjec	6.733										10			9		1			10	2	1															
Bednja	8.933										8										1															
Desinić	6.953										27			2					9	3														4		
Mače	12.250		7	2							4	3			3		5		1				7	1				1	2			1			4
Zlatar	7.587			2	6									5	8	2	4		2	10							1	7	1						
Mar. Bistrica	6.247			1	3					1	36		1	1	2	1		1	24	1			5					1	1	2				1		1
Sv. Križ	7 811			1							15			2	3				4	1	1		3												
Gornja i dolnja Stubica	12.902		1								49			4	7	1			2	9	1		2												
Ivanec	9 687		1								14					3			5	12	1		4				1	1		1				1	

Digitized by Google

Mnogi misle, da bi Zagorci mogli, budući da imadu male posjede, obradjivati svoje zemlje kao vrtove, pak da bi tako mogli proizvode liepo unovčivati u glavnom gradu, u manjim gradovima pak trgovištima. Veoma dobro misle s teoretičnoga gledišta, ali ne s praktičnoga! Morala bi potreba živeža biti mnogo veća, kad bi im se valjano unovčio posao. Zato mora posjednik pomisliti i na svoje i na specijalne potreboće na sajmu, pa svoje obradjivanje i urediti prema tomu.

U većem dielu Zagorja ne bi se rentiralo vrtlarstvo, jer je tlo većinom kamenito, pače kad bi bilo više ponuda, ne bi se ni prodavati mogli proizvodi, zato ne bi ni producenat polučio namišljeni dobitak. Zato bi morao nastojati da proizvodi takove produkte, koji izvoz izključuju.

Perad se po mogućnosti uzgaja, no oni, koji je uzgajaju, ako pravo troškove proračunaju, nemaju za cielo nikakove koristi, a o kakovoj prištednji nema ni govora.

Premda se veli, da je pučanstvo veliko, ipak ne vidimo, da se tlo maloga posjednika, ma taj neumorno na njem radio, nalazi u kulturnom stanju, koje bi nositi moglo onu korist, kako bismo očekivali. Što je ovdje krivo? Što nema dovoljno djubreta, za koje se traži marva, poglavito goveda, a tih i ima malo. Kultura u malom, koja se osniva na obradjivanju s motikom, hoće li da izvodi povoljne rezultate, treba dobro priredjeno djubre. To nam pokazuje kultura u malom po Belgiji, Švajcarskoj i po pojedinim dielovima Francuzke itd. Djubre pak, koje mu nedostaje, a potrebito mu je, ne može on da naknadi umjetnim djubretom, jer nema nuždnih novaca za nabavu, pa nije ni siguran, da li će u sadašnjim trgovačkim prilikama moći njegovi proizvodi i troškove naknaditi.

Po mojem mišljenju ne bi pokazao povoljne rezultate nazor, da se dio Zagoraca naseli u Slavoniji. Zagorac je naučan na zdravi, čisti zrak, i zdravu svježu vodu, a to je veoma važan faktor za ljudsko zdravlje, jer pospješuje probavu, okrepljuje tielo. Ne ću da se upuštam u tumačenje, od česa sve sastoji zdravlje, s medicinskoga gledišta; to ni ne pripada amo.

Digitized by Google

Takove vode, što je piju Zagorci, nema u Slavoniji, poglavito u ravnicama. Nadalje ondje veoma štetno djeluje na ljudsko zdravlje i izparivanje vodâ stajačica i kaljužâ, jer se na takovim kaljužnim i močvarnim mjestima razvija plin sumporo-vodik, koji je štetan po ljudsko zdravlje. Zna se nadalje, da je smrtonosan, uživa li ga čovjek u većoj mjeri. Taj se plin sumporo-vodik razvija veoma jako ondje, gdje se raztvaraju organične substancije. To se osjeća u blizini močvara i voda stajačica, a najviše bi to oni osjetili, koji ne bi mogli sebi u prvo vrieme priuštiti toliko, da kupe vina, da ga piju pomiešana s vodom.

Prije bi bilo od koristi, kad bi se Zagorci naselili u krajevima oko Bjelovara, Križa, Križevaca, Vrbovca, Pisarovine, Plešivice, Ogulina, Generalskog stola, Dugerese, Modrušpotoka itd.

Dakako da su ljudi, koji bi imali ostaviti sadašnje svoje prebivalište, tako siromašni, da mogu jedva od dana do dana uzdržavati sebe ili obitelj, ako je imaju. Pa odakle da onda uzmu novce, da kupe sebi tlo za novo prebivalište? To bi mogli samo tako postići, kad bi vlada zakonitim putem kupila nuždnu površinu tla od pojedinih posjednika, pa kad bi je medju pojedine Zagorce u stanovitoj mjeri, pak prema vrsti kulture podielila uz 15—20 godišnje odplaćivanje; napokon kad bi im doznačila nuždnu gradju, poglavito drvo. To ne bi bilo baš s nikakovim potežkoćama skopčano, kad bi se dakako takove naseobine osnivale u malenom broju od godine do godine.

Koliko može ozbiljna volja, neka mi se dopusti, da navedem ovdje postupak pruskoga kralja Friderika Vilima I. u godinama 1720—1723., kako je on podigao zapuštene provincije pruske i litavske. On je nastojao, da dobije iz drugih državâ naseljenika, marljivih i vještih, razumieva se bez obzira na vjeru i narodnost. Upravo se takovih našlo, koji su se radi vjerskoga pritiska morali izseliti, medju njima je bio velik broj ljudi iz Češke, što ih je austrijska vlada progonila radi njihove religije.

Kralj je Friderik Vilim I. dao i putni trošak ljudima,

Digitized by Google

da uzmognu doći u njegovu zemlju; dao im je mjesta za stanovanje, pače dobiše pored gradje i ratarske sprave, sjeme, novce za življenje. Ovdje nije valjalo poduprieti samo 1 ili 2 mjesta, nego pomoći 15 pustih gradova, do 500 zapuštenih sela. On se nije odvraćao od toga žalostnoga stanja, nego ga poticalo pravo čovjekoljublje, napredak narodnoga blagostanja; on nije gledao ni na kakove troškove. Za kratko je vrieme bila ona zemlja, koju je kuga težko izmorila, napučena, procvala u njoj trgovina i blagostanje postalo veće nego prije, jer ne samo da je bilo više žitelja, nego je bilo veće bogatstvo pa i plodnost tla veća nego prije. Komu je to išlo u prilog? Kralju ili državi?

Neka mi se dopusti, da nacrtam kratak priegled, što će najbolje pokazati rezultat radinosti, zbiljsku volju i pravo domoljublje. Kanton Aargau u švajcarskom savezničtvu, jeste zemlja brdovita u površini od 1404 gkm, na kojoj prebiva od prilike 193.000 duša, pa prema tomu dolazi na 1 gkm oko 133 duše. Poljodjelstvo, vinogradarstvo, voćarstvo, pak kultura livada i stočarstvo stoji na prilično visokom stupnju i premda ta zemlja ne može iz svojih gospodarskih dohodaka hraniti pučanstva, to se ondje potrebštine namiruju industrijom, jer se oko ove zanima od prilike 40.000 ljudi u preko 240 tvornica, koje se bave pamučnom manufakturom, pletenjem slame, predenjem konjske strune, proizvodjenjem duhana i svilene robe.

Ne može se poreći, da bismo mi na kulturnom polju imali još mnogo toga uraditi, kad bismo htjeli. Dakako da bi bila zadaća vlade, kad bi poimence dala inicijativu, da se stvore grane industrije i to one, koje bi se rentirale u jednu ruku djelujući savjetom, u drugu pripomoći; ali i mogućnije pučanstvo moralo bi dakako pomagati vladi te i samo štogod raditi.

Što su mnogi toga nazora, da bi se morale prije svega podići industrijalne stručne škole, ja ne uvidjam za sada još nužde; prije bi se po mojem mnienju morala stvoriti sredstva, da se njima izkuša, hoće li se rentirati, a nuždno će se upravno osoblje već naći, bude li pri-

Digitized by Google

mjereno nagradjeno, a to će već naći sebi podčinjeno i nuždno osoblje ili će ga znati izobraziti.

Istina s naseljenjem ima troškova, ali je zemlja dužna, da u svom interesu uzdržaje svoje podanike, poglavito one, koji su se ovdje rodili. Ne mislim ovdje, da joj treba donositi žrtava, nego samo pripomoći, koja bi se uz kamate vratila zemlji u odredjeno vrieme. Šteta bi bila u veoma riedkom slučaju, kad bi se točno razmotrile prilike, kad se odredjuju naseobinske pogodbe. Ovdje bi jedno družtvo za naseobine, koje bi imalo potrebitu glavnicu, bilo od velike koristi, a možda bi posjednici imanja, koji žele dio svojih posjeda parcelirati, naseobinama, ma i stranima, postigli dobitak.

Bez materijalne pripomoći nema za siromašna Zagorca trajne pomoći, ako se ne bi uredile zgodne različne tvornice. Ne smijemo na ime zaboraviti, da što je više u zemlji žitelja, to je veća imovina i snaga državna; samo se mora i na to obazirati, da bi se osigurala njihova eksistencija i napredak zakonitim odredbama To bi se u nas na takav način moglo podpuno izvesti, poglavito kod radnika i poljodjelaca i sporednih grana privrede, s poljodjelstvom skopčanih, kad bi bilo volje, da se ondje pomogne s potrebitim sredstvima, gdje se pokazuje nuždno, ali da se time ne učine osjetljivi troškovi državljaninu, koji plaća porez. To i je naša dužnost, da se pomaže sučovjeku, poglavito onim siromašnim, koji su upućeni na veoma ograničen prostor tla, pak na nestalnu nadnicu.

Takovi će se troškovi za naseobine po vremenu ne samo nadoknaditi, nego će se time povisiti državni imutak, budući da takove naseobine, gdje se tlo obradjuje vrlo primitivno ili nikako, bolje kultiviraju tlo, pa se time namiče veći dohodak. Posjednik ima takodjer i druge potrebštine, koje su u svezi s trgovinom i obrtom. Napokon su mali, radljivi, slobodni vlastnici, koliko ih ima, sigurni stupovi poredka.

Da imade siromašni narod u Zagorju više tla, uvjeren sam, da bi bio mnogo povoljniji način življenja, nego što ga sada vidimo, jer ne bi narod tako često zapao u glad. Nadnica je za poljodjelske radnike malena, jer

Digitized by Google

se plaća baš u vrieme, kad se sadi i ogrće kukuruz i krumpir 20—30 novčića, a za košenje trave i žita (ovo se većinom srpom žanje) 40—50 nvč. S time radnik namiruje jedva najnuždnije svakidašnje životne potrebe. A odakle da smogne za krepku hranu? O prištednji za zimu, bolest, neradicu ili kad nastupe druge prilike, koje nepovoljno utječu na privredu, nema ni govora. Ako i je veoma jevtina nadnica ipak niesam mogao nikakve osobite poljodjelske kulture — s veoma riedkim izuzetcima — vidjeti na pojedinim plemićkim velikim posjedima.

Ta svatko bi mislio, da će u krajevima, gdje ima dovoljno radnika uz malenu nadnicu, vidjeti bolje kultivisanje tla i valjanu melijoraciju ili pak industrijalna sredstva, po kojima bi sposobni za rad žitelji pribavili sebi bolju i trajniju privredu.

O nevolji u hrvatskim gorskim krajevima — medju kojima treba poglavito Zagorje iztaknuti — koja gotovo svake druge godine dolazi, pisalo se već g. 1847. No nije se pružila prava pomoć, a ipak bi se nevolji, ako ne sasvim, a ono ipak znatno doskočilo, kad bi se pored gospodarstva i s njim skopčanih sporednih grana tjerala zgodna industrija; jer u Zagorju nije, kako sam već rekao, visoka nadnica, a o proširenom u istinu racijonalnom uzgoju marve u Zagorju jedva se može govoriti, jer nema dovoljno paše, osim ako dadu marše, bilo kravu ili kozu, na užetu pasti po obroncima, gdje je dakako sasvim slaba hrana za marvu. Zato gubi i dio toliko vriednoga djubreta, pa osim toga mora i pastira plaćati, a za umjetno je sijanje kod većine posjednika premalen posjed.

Kad bi se s poljodjelstvom kod nas spojile druge koristne industrijalne grane, što bi ih stranom zemlja stranom posjednici plemićkih imanja ili kapitalisti ili druge dobro situirane ličnosti — amo bi mogli pripadati i katolički pak grčko-iztočni svećenici — osnovale i tjerale, onda bi se barem djelomično mogla nevolja odstraniti. No dok se takova zgodna poduzeća oživotvore, trebat će po mnienju mnogih još mnogo i mnoga vremena, jer bi zato trebalo da se stručno obrazuju i razvijaju narodne industrijalne sile.

Digitized by Google

Prava bi bila blagodat, kada bi se i za to pravodobno pobrinulo, da se za nuždne radnje državne i zemaljske, koje se u onim zemljama, koje pripadaju pod krunu sv. Stjepana, postepeno i prema zbiljskoj potrebi izvadjaju, kao: željeznice, ceste, putevi, utvrdjivanje obala, kanalizacije itd., upotrebljuju naši ljudi. U drugu bi ruku mogli veoma mnogi kod ciglana u Ugarskoj, Slavoniji, Bosni, Hercegovini kao i u tudjim državama napokon i kao gospodarski i šumski radnici u različnim krajevima države naći posla i obilne zasluge. Tomu bi mogle najbolje i najsigurnije pomoći občinske uprave time, kad bi oglasile u jednu ruku koliko ima onih, koji traže posao, u drugu pak, koliko je nuždno radnika za privatne posjednike, za posjednike imanja i tvornica. To bi se dalo medjusobnim dopisivanjem t. j. izmedju občinskih uprava lako postići. Radnicima bi se moglo pomoći i u najudaljenijim krajevima naše države, gdje idu parobrodi i željeznice, time, da se snize vozne ciene.

Time bi se svrha mogla prilično postići, da se nevolji u pojedinim gorskim krajevima, poglavito u Zagorju, ako već ne sasvim, a ono ipak, što se više može, pomogne i da se ona ograniči podporama i prinosima, pa da se ublaži glad, koji mnogo puta nastane, i koji potječe u jednu ruku iz slabe žetve u gorskim krajevima, u kojima je tlo kamenito, ako već nije pusto, u drugu iz toga, što nema posla u onim kotarima. Glad moraju osjetiti upravo ljudi, koji ne samo da imaju volju za rad i privredu, nego koji hoće da rade, ali im se ne nadaje za posao nikakova prilika.

Bilo bi takodjer od znatne koristi, kad bi se medjusobno spoznali različni narodi, koji stoje pod krunom sv. Stjepana, i sporazumjeli, da se stvori ma i po vremenu socijalno i političko jedinstvo. Takovim bi načinom nestalo mnogih neopravdanih nazora, koji se šire ovdje ondje iz neznanja ili zle namjere, te se onda iz njih radja nesloga i neosnovana mržnja na druge narode ili narodnosti; to i je povod te se ne može uzpostaviti medjusobno sporazumljenje i prijateljsko susretanje.

Veoma je poučan za cielo u tom pogledu za nas Japan. Kad bismo upitali, kako radi Japanac, da mu

Digitized by Google

razvoj gospodarstva stoji na tako visokom stupnju, glasio bi odgovor: izkustvom i oštroumnim razmišljanjem. Gotovo bismo bili ponukani, da kažemo, da on to čini nagonom, kad bi to dopuštala visoka razboritost samoga naroda. Japanac je tako uznapredovao, što za čudo dobro razumije zakone prirode, te uvidja potrebe gospodarstva Bez knjige, bez učitelja, bez aparata, bez spekulativnoga iztraživanja, popeo se Japanac na tako visok stupanj u gospodarstvu, da se može nazvati idealom gospodarâ. Kad se govori o stručno kultivisanim zemljama, mora da se Japan spomene na prvom mjestu, a onda poslije njega dolazi Englezka, a daleko poslije i Češka. Sistem je djubrenja tla ono, po čem japansko gospodarstvo nadvisuje sva druga, i to je s tim divnije, što isto naukama naših najslavnijih naučnjaka daje podlogu, a protiv njih bilo bi se ludo boriti. —

Dr. Maron izveo je prispodobu izmedju gospodarske uprave u Njemačkoj, Francuzkoj, Englezkoj s onom u Japanu po svojem vlastitom izkustvu, a taj njegov sud ne glasi osobito povoljno za Evropu. On veli medju drugim: »Moram priznati, da me je u mnogim trenutcima obuzelo čuvstvo dubokoga stida, kad sam se sjetio na jednostavno znanje i na sigurnu i nepobitno valjanu upotrebu istoga pa onda na praksu kod kuće.

Mi se nazivamo kulturnim narodom, obrazovanim narodom; najveće se inteligencije posvećuju poljodjelstvu; posvuda niču družtva, akademije, kemički laboratoriji i pokusna gospodarstva; povećavaju se i šire znanosti: pa ipak, kako je čudnovato, da se mi kod kuće još o prvim i najjednostavnijim znanstvenim osnovama poljodjelstva oštro, a često i ogorčeno, prepiremo, i da iskreni iztraživači moraju priznati, da je suma njihova pozitivnoga, valjanoga znanja još veoma malena. Kako li je riedko nadalje, da ta mala suma pozitivnoga znanja stoji u svezi s velikom praksom«.

Nemojmo pustiti s vida činjenice, da se prodja sadašnjih naših mnogobrojnih produkata prikladnih za prodaju u inozemstvu — na što treba da i težimo — svake godine bitno ograničuje. Mi moramo predusresti utjecaju novoga svieta, a tako i onim nemilim carinskim zapre-

Digitized by Google

kama, što ih je njemačko carstvo postavilo izvozu austro-ugarskih sirovina.

Da se tobože u sjedinjenim državama sjeverne Amerike ne plaćaju nikakove daće, kako mnogi misle, to nije istinito Alb. Skene ml. bilježi glavni porez, na ime porez od imovine ili dohodarinu u kratkim perijodama i to od 5—10 godina, te po njem izilazi, da se kamatnjak 1878. godine ½%, u godini 1882. već popeo na 3%. U godini 1880. došlo je prema dušama žiteljstva na svaku dušu 6 dolara (ili 15 for. 48 nč. austr. vr.) državnoga i obćinskoga poreza, a u Austriji na dušu izravnoga i neizravnoga poreza 16 for. 05 nč.

Ondješnjoj su vladi takodjer isto toliko, ako ne i više, potrebita sredstva za upravu, prosvjetu, za sigurnost, za napredak poljodjelstva, komunikacije, trgovine, industrije, obrta, liepih umjetnosti itd., kao i svakoj drugoj državi, koja se brine za unapredjivanje svoga blagostanja. Samo imaju u Americi drugih izvora i sredstava u ruci, kojih ona umije i upotrebiti. Ne da se poreći, da je njezin upravni aparat jevtiniji. Zato mi imamo ovdje svoje konstitucijonalne dotično zakonodavne zastupnike u zemaljskom i državnom saboru, pa neka oni svoje nazore izreku u interesu jevtine uprave državne i zemaljske, pa neka idu za tim, da se upravni aparatu čini jednostavnijim na praktičnijem osnovu, pa da se povećaju izvozi za dohodak, no ne tako da se na državljanina, koji štogod proizvodi ili radi, gomilaju sve to veće daće, a ipak su mu dohodci sve to manji. Može li se to, tad bi trebalo da se i za to pobrine, da se namaknu nuždna sredstva, s kojima će si državljanin uz svoju marljivost, djelatnost, znanje i štedljivost pribavljati nuždne novce, ne samo da prehranjuje sebe i svoju porodicu, nego da si i štogod uštedi.

Obazrimo se samo površno na Cislitaviju, to ćemo vidjeti i ondje, da se žitelji bore s nevoljama. To ih sili, da razmišljaju, kako bi mogli osigurati eksistenciju seljačkoga gospodarstva, koje polako propada i osiromašuje. Kao glavni se uzrok toj nevolji navodi to, što prema ondješnjim prilikama onaj, koji kupi seljačko gospodarstvo, obično ostane dužan veći dio kupovnine od posjeda; ili što mora namirivati dugove, posudivši glavnicu

Digitized by Google

uz velike kamate. Posudjenih novaca nije dakle upotrebio za svoju zabavu, da ih proarči, nego da ih uloži u gospodarstvo ili da izplati baštinike ili da pokrije inače kakove terete, a prema tomu onda daće i plaćanje ne stoje ni u kakvom razmjeru prema dohodcima od posjeda.

Brošura, što mi je nedavno došla u ruku, razpravlja o pustošenju šuma i imanja u Algau. Napisao ju je P. Wucher. U njoj se opisuju prijašnja vremena, te se poglavito iztiče ono, kako je u sedamdesetim godinama prošloga stoljeća nezaboravljena, za narod zabrinuta carica i kraljica Marija Terezija dala provesti arondiranje. Tomu ima baš Algau zahvaliti, što mu danas uspieva mljekarstvo i uzgoj marve, te se s obzirom na blagostanje uzmahnuo na prvu provinciju našega carstva. Po tom je arondiranju dobio svaki posjednik zemljišta svoju parcelu oko svoje kuće, i time je bio prinudjen, da posjed obradjuje u pojedinim njegovim kulturama i da ga učini plodnim. Zato su ti ljudi živjeli u svojem liepom zavičaju u najboljim odnošajima jednostavno, umjereno, u domaćoj zabiti; njihove su šume reprezentovale znamenitu vriednost, te su mogli pojedinci, da ne učine štete šumi, izvaditi iz svoje šume stotine i hiljade forinata.

Što je uzrok, te sada izčezava srednji stalež, a s njim i ćudorednost medju čestitim algauskim narodom? Gdje je ta rak-rana? Odgovor je, što se u mnogom obziru preblago izvršuju ondje postojeći slobodni zakoni, osobito zakon ženitbeni i zakon o naseljenju, pak što se krče i haraju šume, pa uništuju imanja. To su uzroci, kojima posljedice daleko sežu.

Kad propadne materijalno blagostanje, naravno je, da propada i duševno.

Takov bi kratak oris Algaua bio zgodan za naše prilike, ako i jesu ove u nas drugojačije nego ondje.

Zato bi bilo za cielo ovdje u Hrvatskoj i Slavoniji od osobite koristi, da se jedna stalna površina — kako sam već prije rekao — odredi kao vlastničtvo, koje se ne bi moglo založiti. Samo bi trebalo da se vlastniku dade, da po zakonskim odredbama uživa podpunu slobodu. No želi li posjednik za se slobodu u granicama

Digitized by Google

zakona, to jê on treba i za one, koji mu pomažu: za obitelj. Zatim trebaju svi, da zadovolje državi, i najnuždnijih životnih sredstava, marve za rad, orudja itd. Ako im to baš ne daje vlada, to im se ne smije i ne može uzkratiti, što im je potrebno. Kad su u ime plateža poreza odredjeni predmeti, zatim potrebita marva za teglenje i muzenje, pak živež na stanovito vrieme za posjednika i njegovu porodicu, izključeni od ovrhe — što je podpuno pravo i zdušno — tako bi isto trebalo da bude to izključeno od ovrhe i u ime drugih bilo kojih tražbina. Ta čemu da ima privatni vjerovnik prednost pred državom!

Sveza medju državom i občinom traži od svih članova bez razlike dosta toga, čemu se može zadovoljiti samo tako, da se podpuno izrabe sva pomoćna vrela i upotrebe dohodci od zemljišta. To je s tim potrebitije kod nas, što se mi i za uzdržavanje pojedinih članova občine, koliko nam dopuštaju sile, moramo brinuti. Zato bi trebalo upravo uvažiti to, da se posjedniku pridrži tolik obseg zemljišta, koji će davati njemu i njegovoj porodici najpreče potrebe.

Svaka vlada državna ili zemaljska trebala bi da od svakoga člana svoga traži, da je ćudoredan, pravedan i čestit. O to se ne bi smio ogriešiti nijedan član družtva, pripadao on u koji mu drago stalež ili klasu, pa ni vlasteostvo, koje stoji najbliže državnomu autoritetu. Istina je, da seljak ne bi mogao postojati, kad bi mu se dopustilo, da smije po volji dieliti i prodavati zemlju do najmanjih dielova. To možemo vidjeti najbolje u Zagorju. Takvim se postupkom radja mnogobrojno siromašno pučanstvo, na ime proleterijat s posjedom, koji po vremenu postaje opasnim skitničtvom.

Tako je rekao Dr. Franjo Brauner o Češkoj: »Da je nastupila u Češkoj s ukinućem nevoljničtva občenita sloboda u posjedu zemljišta, koje bi se po volji moglo dieliti, kako to prirodni zakon potvrdjuje, ne bismo imali više liepih elemenata, iz kojih se kasnije mogla ogromna, jednako podieljena masa slobodnoga posjedničtva, kako ta dolikuje našoj domovini, koja je u srcu Europe, razviti, i koja će se sve više i više razvijati.«

Digitized by Google

Da prieti pogibao zemlji, kojom se skitaju skitnice, ma i u malenu broju, za cielo ne će nikomu pasti na um, da to poreče, jer su takovi ljudi na pogibao stanovnicima i pogledom na njihov imutak i život. Često se puta dogodilo, da je takova liena, lakoumna protuha došla u stan, gdje se nalazila mala djeca, stare, nakazne pače i bolestne nespretne osobe, te ih oplienila, pa sreća je bila što ih je ostavio na životu. S kruhom što mu se u ime milostinje dade, nije zadovoljan, nego traži mesa, vina i novaca, a ako to ne dobije, prieti se smrću, batinama, požarom ili se kupi iz kuće gadno grdeći stanovnike.

Da me ne bi tkogod krivo shvatio, moram napose izjaviti, da pod skitnicama mislim one osobe, koje ne će nikako da rade, nego gledaju da uzdržavaju svoj život na lakouman način, koji je državi štetan i opasan. Amo uračunavam veći dio cigana, koji se kod nas potucaju, pak poimence i one prosjake, koji se voze na kolima, te su nagrdjeni od različnih odurnih bolesti ili su inače nakazni (što neugodno djeluje na druge ljude) pa mole milostinju od ljudi na sajmovima, crkvenim godovima, kod hodočašća, premda se kod pojedinih može naći i glavnica u gotovu novcu, pače ti ljudi ne štede ni tudjega vlastničtva, ako im se prilika pruži.

Takovi bi prosjaci bili u istinu bolji i sigurniji, kad bi se svaka občina za svoje pripadnike brinula u slučaju, kad ne bi dotičnik imao nikakva posjeda ili kad ne bi pripadao ni u kakvu zadrugu.

Ne smiju se niti mogu računati medju skitnice siromašni djetići ili drugi pomoćnići, koji od mjesta do mjesta ili od grada do grada putuju, da nadju posla, te veoma često dolaze tom zgodom u neugodan položaj, jer ne dobivaju nikakva posla, a time nemaju nikakve privrede, nego potroše ono par privriedjenih novčića na putu, pa onda mole čovjekoljubive ljude za novčanu podporu ili samo za jelo.

U jednoj skupštini u Salcburgu ilustrovao je vrlo liepo skitničtvo Danner, veleći, da će svatko dopustiti da je skitanje nevolja, da je ono muka za zemlju, kad se sposobne za posao, liene osobe, medju njima kao

Digitized by Google

gora jake protuhe potucaju te žive na trošak pučanstva, koje teče krušac u znoju svoga lica; tako je isto poznato, da se to zlo povećaje a ne umanjuje.

Po službenom se podatku u godini 1866. u zemlji Salcburgu, koja je brojila oko 3000 skitnica, taj broj u 1882. godini gotovo podvostručio, te se brojilo oko 5500 takovih individua. Pa dokle nekršćanstvo u državi vlada medju širim krugovima, i dok traju kaotični industrijalni i obrtni poslovni odnošaji, ne može se ni pomisliti o temeljitom poboljšanju nevolje.

Skitničtvo je zlo u pogledu morala, jer je u skitnice duševno stanje žalostno, te je on moralna propalica. Skitnica prieti dobrobiti pučanstva, vlastničtvu samom prieti pogibao, moralu se nanosi šteta, jer se te propalice ne boje sile da zlostave djecu i mladež; često se groznim prietnjama priete, ako mu tko uzkrati dar ili ako isti nije dosta velik; pače takovi razbojnici često počinjaju grabežna umorstva.

Skitničtvo je nevolja i s financijalnoga gledišta. U Njemačkoj se broji 200.000 skitnica, koji protrate godišnju svotu od 60 do 70 milijuna. Od prilike isti broj mogli bismo uzeti i za Austriju, te nije previsoko računano, ako se udari na takovu jednu dušu u godini 300 do 330 for.

Po tome skitnice u Salcburgu, njih 5000 duša, svaka po 300 forinti, potroši na godinu svotu od 1½ milijuna. Zastupnik carevinskoga vieća grof Dürckheim spominje u svom sjajnom govoru od 28. travnja 1881. medju drugim i to, da u Austriji 84.000 posjednika moraju platiti za skitnice godišnje 1,533 000 forinata. To je veći porez nego javni tereti. Za nas nije dosta, da se samo osvrnemo na ono, što smo opisali, a da se ne upustimo dalje u potankosti, da uzmognemo tu činjenicu specijalno potvrditi; nego treba da se pobrinemo, da takova stanja nestane u pravo vrieme.

Trebalo bi napose spomenuti, da se osnuju za takove siromahe, koji traže posao, u svakoj barem upravnoj obćini zavodi za prehranu, gdje bi onaj, koji u istinu traži posao, a nema novaca, bezplatno dobio jelo. Troškovi, što bi ih u tu svrhu obćina imala, ne bi bili za

Digitized by Google

cielo veliki. Tim bi se dokinulo prosjačenje od kuće do kuće, pače bi se to zakonom moglo zabraniti. To bi bilo od znatnoga interesa; jer kako često siromašna putnika, koji prosi samo nešta jela, s kletvom i psovkama izgone iz kuće, pače i na nj pse huškaju. To li je ljubav prema bližnjemu! Ljubi bližnjega kao sam sebe! Tomu žalostnomu stanju najviše je krivo družtvo.

No promotrimo li i uzroke skitničtva, u većini će se slučajeva — istina toga nema u Hrvatskoj i Slavoniji u tolikoj mjeri, kako to možemo drugdje vidjeti, ali može i to doći prije nego se nadamo — odmah lako moći opaziti, kako je ono nastalo. Valja nam se te nevolje čuvati i to s takovim sredstvima, koja odgovaraju čovječnosti i pravednosti. Skitničtvu ćemo uzrok — s malo izuzetaka — naći u tom, što ljudi nemaju posla, pak u drugu ruku u tom, što im je mala nadnica ili privreda; to upravo djeluje na radnika osjetljivije, ako je on upućen izključivo samo na svoj nadnični ili pogodjeni posao, jer si on većinom u vrieme, kad ima posla, ne može na stranu ništa metnuti od svoje privrede, — izuzevši pojedine slučajeve. Tà on jedva toliko privriedi, da može u normalno radno doba za se i za svoju porodicu namirivati životne potrebe, premda su i te veoma malene. Onda nije čudo, što siromašni radnik, koji mnogo dana nema posla, u očaju, prinudjen gladom i nevoljom, traži pomoć u nedopuštenim kažnjivim djelima, jer rieč je: »Nužda ne pozna zakona.« S toga ne treba dalje dokazivati, da valja nastojati, da se pravodobno izkoriene takove socijalne nevolje naredbama, koje će imati podpun uspjeh, dok se zlo nije u zemlju podpuno uvuklo; a da se ne dopusti, da to zlo po želji kapitalizma postane očito.

Svaka se bolest dade u prvom početku lakše i sigurnije izliečiti, — ako se već niesu upotrebila pravodobno prezervativna sredstva — nego onda, kada zlo preotme već suviše mah. Onda ne koriste češće ni liečnici, koji su najboljima priznati, ni liekovi, koji su siguran uspjeh imali kod drugih slučajeva, gdje je ista bolest bila. Ipak moramo priznati, da je masa tako već osiromašila, da je nuždno, da se vlada ozbiljno za nju pobrine. Ovdje

Digitized by Google

imamo još širok teren, da uklonimo prilike, gdje bi — u većini slučajeva — došao siromašan čovjek, pripadao on u koju mu drago klasu, u zavisnost glavnice, moći ili bezdušnosti. Glavnica na ime poznaje izključivo svoj interes, te se riedko brine za siromaštvo.

Občina je u prvom redu dužna brinuti se za svoje pripadnike, ako koji od njih padne u nevolju, iznemogne od starosti, te bude nesposoban za rad, ili pak nema nikakova imutka. Zatim je občina dužna, da plati troškove za pojedine, koji se njeguju u javnim bolnicama te dobivaju liečničku pomoć. Time dakako občini nastaju tereti. Zato ona mora da kao občina gleda da takova sredstva namakne, po kojima ne bi osjećao tako težko terete gradjanin, koji plaća porez, kad navali potreba, da prinese žrtvu za svoga sučovjeka ili za interes občine, zemlje ili države same. Dakako da dobrotvornost, o kojoj se u nas toliko put govori, ne daje za cielo ključa, po kom bi se žalostno stanje u nas podpuno dokinulo, premda bi imala biti sveta dužnost onima, kojih je sreća pohodila, da od suviška, što mu ga radnik priskrbio, ublažuju nevolju svojih nesrećnih suljudi. No koliko mnogo ima na žalost takovih, koji tu čovječnu dužnost u istinu priznaju, zagovaraju, pokazuju da ih zanima podpomaganje biednika, ali dodje li se k njima, da prinesu kakvu materijalnu žrtvu, onda odstupaju od svojih nazora. No ako se i kadšto štogod prinese, to se obično u većini slučajeva čini sa zlovoljom i srčbom.

Tako isto dolaze godine, gdje občina, ako ne će da njezini pojedini članovi ne poginu od glada, mora da takove s najnuždnijim živežom obskrbi i podupre. Medju takovima ima ih, koji posjeduju kuću i zemljište, koji bi u današnjim našim prilikama dobili podporu, te bi jê vratili. Ako dakle občinska uprava na to pazi, da se gospodârî, kako je u onom mjestu običajno, (kao što je ovdje sada trojno gospodarstvo) to ne bi smjeli ni nastati tako abnormalni žalostni dogadjaji, poglavito kod posjednikâ zemlje, koji nemaju nikakovih tereta. No to je kod onih, koji su obterećeni s poreznim dugom, u većini slučajeva nemoguće, jer si u prvom redu ne mogu držati nikakove marve. Takovim neka bi občinska uprava ili dala,

Digitized by Google

da izvedu nuždne poslove u občinskom okolišu ili neka bi se inače pobrinula za posao takovim ljudima. Takovim bi ljudima, koji se nadju u težkim neprikama mogao pomoći vjeresijski zavod, kakav sam ja predložio, na ime »Občinski štedno-vjeresijski zavod«, a da ne moraju članovi občine osjetljive žrtve doprinositi u ime milosrdja. To zavisi samo od oprezne občinske uprave. Time bi se postepeno razvijalo promicanje materijalnoga blagostanja, jer onaj, koji bi u nuždi pravodobno našao glavnicu, da digne svoje gospodarstvo, ne bi morao posuditi novce od bezdušnoga lihvara često preko svoje volje ili baš na silu.

No ne da se poreći, da je od najvećega znamenovanja za miran i siguran razvoj valjanoga narodnoga gospodarstva razmjerno razdjeljenje narodne imovine i dohodaka, što se od nje dobivaju. To se može da postigne samo autonomnom upravom občinskom, ako ona radi prema odnošajima same občine te se obazire na faktore, koji su s time u svezi.

Za povoljno je razvijanje države najblagotvornija razdioba na male, srednje i velike posjede, tim više, ako bi veleposjednici svoje zemljištne komade, što ih u zakup daju — dakako pod uvjetima što bi ih medjusobno ugovorili prema mjestnim odnošajima, koji bi se pomalo morali udešavati prema kulturnom napredku, koji odgovara vremenu — za novce, za naturalije ili za dio kod žetve davali, da ih obradjuju seljaci, što su ondje nastanjeni. To bi takodjer veoma koristno djelovalo na blagostanje narodno, jer bi sâm veleposjednik, ako mu je u istinu do toga, da na racijonalnom osnovu osigura i svoje dohodke trajnima učini, mogao utjecati i na obradjivanje komada, što bi ih dao u zakup. Tako ne bi za cielo ni seljak-zakupnik, potaknut očitim uspjehom, propustio bolje, valjanije obradjivanje svoga vlastitoga tla, budući da on, kako je posve naravno, osigurava samo svoju materijalnu korist.

Nije istina, da seljaci-zakupnici izcrpu sasvim tlo, kako to pojedini ljudi tvrde. Njemu se na ime može to zapriečiti, ako je zakupnik oprezan, te u zakupnom ugovoru navede pravila, uz koja će dotičnik gospodariti na

Digitized by Google

zakupljenom dielu, na ime da će valjano djubriti, orati. Na to će se priviknuti poglavito onaj seljak — zakupnik, koji je naučan na primitivni način gospodarenja; on će možda u prvo vrieme mrmljati, no kad vidi svoju korist, izvršivat će s veseljem ugovorene uvjete, pa će se toga držati i na svojem tlu.

Mnogi veleposjednici predaju svoje posjede prometnicima ili generalnim zakupnicima, kojima je jedina svrha, da što više izvuku koristi iz tla, ne brinući se, da li oni zapuštaju na nečovječan način žitelje, koji nemaju posjeda ili male posjednike zemalja, koji tako padaju u siromaštvo, jer su prinudjeni izpuniti svaki njihov zahtjev. Time se pomogne dakako veliki prometnik ili generalni zakupnik, ali u najmanje slučajeva veleposjednik kao vlastnik, a nikada siromašni, radini i marljivi radnik, ma bio on i podzakupnik.

Istinita je činjenica, da veleposjednik, kojemu nedostaju nuždna sredstva, da bi mogao intenzivno obradjivati svoj posjed, mora da sebi pomoć nadje, do koje dolazi zakupom ili posudjivanjem glavnice. Kod zakupa je to ipak veoma težko postići, da dobije i zakupnik i zakupljač svoj dohodak, tako da bude jedan i drugi osiguran. To treba da je objema i svrha, jer je Thaer sasvim dobro izrekao o tom svoj nazor, veleći: «Kad bi čitav kolegij najvaljanijih ekonoma i jurista radio četiri nedjelje na jednom zakupnom ugovoru, taj ugovor ne bi ipak mogao imanja zaštititi od pohlepnoga i prevejanoga zakupnika, ili bi morao biti tako sastavljen, da sasvim upropasti dobroga zakupnika«.

Dr. Gromes izvrstno veli govoreći: »Povoljne i nepovoljne posljedice toga, što se daje na obradjivanje zemljištni posjed, zavise od gospodarske zrelosti ili nezrelosti pučanstva u zemlji. I u istinu nalazi se primjera, gdje od dulje vremena postoji slobodno razdjeljivanje, pak ipak nema ni latifundija, niti su se posjedi razdrobili na male parcele.

Kad bi ovdje postojalo dieljenje posjednih komada do stanovitoga minimuma, pa kad bi se dobro razmotrile naše zemaljske prilike, onda bi došlo do toga, da bi posjedi u obće postajali sve manji; no oni bi dobivali

Digitized by Google

sve veću vriednost, kad bi se jednoć došlo do radnih silâ, a možda i do novaca. Intenzivnijim bi radom dobili dakako najveću vriednost. Kao krajeve, gdje se sačuvalo odavna već slobodno valjano seljačtvo, treba osobito istaknuti dio Švicarske i Falačke, pa saksonski Altenburg, a kao primjer u tom se pogledu navodi divno seljačtvo u sjeverno-njemačkom primorju, gdje postoji sloboda slobodnoga dieljenja već od srednjega vieka, pa kako su ondje razboriti mali posjednici, nije došlo ni do kakve zloporabe. No treba u tom pogledu uzeti u obzir i stepen njihove izobrazbe, kulturni napredak, potrebu radnika i broj žitelja.

Zato je istina, da se nije posvuda i u svako doba upotrebljavala sloboda, što se tiče razpolaganja zemljištnim posjedom, kako bi trebalo da se upotrebljuje. Sloboda djeluje u mnogim krajevima blagoslovno, u drugima veoma štetno. Zato je od potrebe, da se što umnije promišlja o izobrazbi i prilikama narodnim, pak o potrebama, što ih ima narod za zemlju namirivati, a onda da se prema tomu i radi, ako hoćemo dizati napredak.

U tom pogledu dobro veli dalje o Italiji Dr. Gromes veleći, da je Italija izgubila veći dio svoga srednjega staleža, izuzevši Toskanu. Po čemu ga je izgubila?

Upravo kad sam to napisao, došla mi ruku jedna putna crtica, u kojoj se veli: Odakle potječe silno, nesnosno prosjačtvo u Talijana? Hoće li ta zemlja u istinu biti siromašnija nego druge, a u njoj su ista zemljišta, vrtovi za voće, povrće, vinogradi? Ima mnogo biede u Italiji, a tomu su krivi nesrećni agrarni odnošaji. Seljak je ondje nevoljno stvorenje, kojemu često nedostaje nekoliko centezima, da si kupi soli za svakidašnju hranu.

Pita se, kako je moguće takovo stanje u zemlji, koja je u 14. i 15. vieku stajala na vršku svoga razvoja, — u ono su se doba tražili talenti, mnogostrana izobrazba — povećala pučanstvo, digla bogatstvo, učinila, te su procvale umjetnosti i znanosti? Zato, jer nije ni u jednoj zemlji evropskoj feudalne sisteme, kako veli J. G. Kohl tako rano nestalo, kao u Italiji — izuzevši južnu Italiju i Siciliju — te prestala biti rano poljodjelačka država, kako vele naši povjestničari.

Digitized by Google

Ako se obazremo na Italiju u 14. do 15. vieku, pa onda na druge evropske zemlje, to ćemo priznati, da je vladalo poglavito u Francuzkoj i Englezkoj osjetljivo siromaštvo, neznanje i barbarstvo, osim toga ćemo vidjeti, da je bilo zulumćara u neizobražene, bezdušne gospode, a seljaci da su se nalazili u očaju i u biedi. Pogledajmo u drugu ruku na Apenine, gdje ih pokrivaše obilan nasad sve do njihova vrha; pa bogate i prosvietljene gradove, u kojima vrve umjetnički poslovi, trgovina i brodarstvo, izvor blagostanja talijanskih gradova! To ih je u jednu ruku poticalo na djelo, u drugu im je bilo to svrhom svega naprezanja.

Znamo, da su se njihove kolonije i posjedi uz more liepo po svim lukama i rtovima sredozemnoga i crnoga mora razširile. Smisao je za trgovinu napunio u jedno doba svu Italiju, pače crkvu i pape. Trgovinu su kultivisali Talijani s takovim darom, da su postali u njoj uzori i učitelji svih drugih naroda. Da li bi bilo danas možda u interesu katoličke vjere, kad bi se katolički svećeniei bavili spekulativnom kupnjom i prodajom produkata, zemalja ili drugim bilo kojim poduzećem, jer sada imaju veoma osigurane dohodke, pače se moraju nagraditi njihove najmanje funkcije?

Ne smijemo se čuditi kasnijemu žalostnomu stanju u Italiji, jer u vrieme izmedju crkvene reformacije i francuzke revolucije bijaše gospodstvo španjolskoga namjestničtva u Milanu, najteže i najokrutnije, te je moralo doći, da su se seljaci u Lombardiji, koju su nebesa obilno nadarila, već u prvoj četvrti 17. vieka obilno izseljivali. Radi toga su prostrane poljane krasne te zemlje ležale neobradjene radi oskudice na radnim silama. Jednaka je sudbina stigla toskansko seljačtvo pod zadnjim Medičevcima.

Izdavanje zakona proti slobode trgovine žita u godinama 1587. do 1609. bijaše za narod osjetljiva šteta; no još su više škodili narodu kulturni zakoni, što su izdani u sliedećim godinama, a osnovani bili na neznanju, pa preobterećenje zemljišta porezom. Radi svega je toga ta krasna zemlja (Toskana) postajala sve većom pustarom.

Odnošaje crkvene države u obće liepo ilustruje Lugenheim u svojem djelu.

Digitized by Google

Kod tih se prilika ne treba čuditi, što je stanje seljaka postalo jadnije. Premda su se veoma mnogo brinuli za svoje talijanske zemlje car Franjo I., poglavito carica i kraljica Marija Terezija, car Josip i Leopold, nije se prema namisli duboko pala zemlja mogla materijalno oporaviti, sve da su Toskana i Lombardija prema koncu 18. stoljeća bile najimućnije, najćudorednije i najbolje civilizovane provincije Italije. To se razbire odatle, što je na primjer austrijski dio Lombardije, po Arndtu, brojio g. 1749. samo 900.000 stanovnika, dok je god. 1782. narastao taj broj do 1,324.150 duša.

No i u Njemačkoj ima primjera, gdje je stao zemaljski srednji stalež opasno izčezavati radi zlorabe slobode. Najočitija je ta pojava u Vürtembergu, gdje je nastalo prisilno gospodarstvo, na koje se veoma žali narodni gospodar Mohl. Vürtemberg je htio, da postoji kao poljodjelska država, jer se ondje često pokazivalo, da su pravi protivnici svemu, što dolazi iz tvornice. No sada je industrija u Vürtembergu najvećma uznapredovala, te tako ne dolazi nevolja na vürtemberžkoga marljivoga narodnoga gospodara.

Svaka je državna ili zemaljska vlada dužna, da se brine za razvoj materijalnoga i duševnoga blagostanja i za pokriće državnih potreba, te da to pokriće prema potrebama udesi i svojim zakonima u pravnoj normi, pak da se ne brine samo za sadašnji naraštaj, nego da misli i na budućnost.

Podpuno se opravdano pokazuje, da se zemljište ograniči minimalnom odmjerom, po onom, što smo malo prije razložili, pak i prema našim prilikama. Dalje, naravno, ne bi to smjelo da ide, nego što je potrebito čovjeku, državi i tlu.

Ovdje se — s riedkim izuzetcima — može seoska porodica u obće pomisliti sa zemljištnim prostorom, koji joj je dovoljan za eksistenciju, ako ona ima da bude državi od koristi. Država na ime treba u obće zdravih, krepkih sinova, ne pak kržljavih, nehajnih, razuzdanih; treba joj takovih, na koje će moći uviek računati, koji će joj moći u svako doba pomagati, da se promakne narodno blagostanje, i u kojima će naći stalnu podporu,

Digitized by Google

kad nastupe zla vremena. Zato mislim: kad je već obitelj tako važan faktor u državi, onda treba da joj se utvrdjuje eksistencija, što se više može, a ne da se s njome postupa svojevoljno, a često i bezobzirce. Jedino način, kako će se to izvesti, zavisi od različnih prilika u zemlji, pače u pojedinom kotaru. Zato bi se kod stvaranja zakona valjalo obazrieti i na takove prilike.

Obitelji, koja ima zemljište, neka budu osigurane potrebe za uzdržavanje, pa neka joj se dade prilika, da svojim radom ide i za duševnim dobrima ljudskim.

Obazrimo se malo na Češku. Zakonodavstvo je ondje, imajući za cielo pred očima samo korist, koju može dati snažan seljački stalež, ako je sa svojim zemljištnim vlastničtvom konsolidovan, da udovolji onim zahtjevima, koji se od njega traže, vodila glavna misao: da je seljački stalež veoma nuždan, pa da se zato mora i uzdržavati. Priznalo se, da bi razdjeljenje zemlje na najmanji minimum bilo propast za narod. Tako je rekao Dr. Franjo Brauner u nekom svome djelu. «Da je s ukinućem nevoljničtva nastala obća sloboda zemljištnoga posjeda, pa da se smjelo po volji zemljište razdjeljivati, kako to dopušta prirodno pravo, ne bismo imali liepih elemenata, iz kojih se kasnije razvila orijaška, jednako razdieljena masa slobodnoga zemljištnoga vlastničtva, kako to dolikuje baš našoj domovini, koja je u srcu Europe.«

Po naredbi od 12. listopada 1771. za Češku i Moravsku mogao se čitavi veći seljački posjed razdieliti najviše u 4 diela.

Nema obitelji samo tako zvana novčarska ili plemićka aristokracija, koje bi bile vriedne, da se uzdrže i da prelaze na potomstvo, nego je ima i gradjanin. Pa i seljak, koji je u prvom redu pozvan, da se bavi oko poljodjelstva, pomoći kojega namiruje neodoljive životne potrebe i siromah i bogataš, ima porodicu, ali njega ne vodi sjaj i slavohleplje, nego pošteno, stalno mišljenje, valjan, čestit rad, k neprestanoj duševnoj i tjelesnoj dobrobiti. A za tim mi i idemo.

Države se na ime ne osnivaju trajno na pojedinim ljudima nego na prodicama. U porodici, koja ima posjed,

Digitized by Google

nalazi se jedan vez više, kojim se veže na državu, te u njem nalazi porodica sigurnu podporu.

Porodica dotično tlo ima pružati sredstva za zemaljski život. U porodici se ima najprije osjećati svesilje ćudorednoga zakona. Neka bi navalila na čovjeka, koji ima smisla da pomogne i zaštiti svoga bližnjega, nuždа i nevolja od prirodne sile, uviek ćemo vidjeti, da takav čovjek ili porodica jednako osjeća svagdje čuvstvo ćudoredja, jer ga smatra kao najdublji životni temelj u družtvenom životu.

Istinite su rieči, što ih je rekao pokojni zagrebački nadbiskup Haulik jednom prigodom, kad se sabor otvorio, te bi nam mogle služiti za ravnanje. On veli: »Nije nam treba kićenih besjeda ni smjeloga pobijanja. Nama je od potrebe veća točnost i red u administraciji, čvrsta vjeresija i u samom inozemstvu; nama su potrebite ceste, trgovina, racijonalnije gospodarstvo, industrija, promicanje liepih umjetnosti pak religijozno i moralno izobražavanje naroda. To i je ono, što nam nevolje zadaje. No to se ne će postići riečima, nego činima, ne prepiranjem i svadnjom, nego složnom voljom, uzajamnom dobrohotnošću i prijaznošću, povjerenjem, opreznošću a napokon trieznošću. Tko pak inako misli u tom pogledu, držim, da je ili pun presuda ili ga pak ne oduševljuje misao o općem blagostanju, nego je odan drugim razlozima i strastima, na kojima osniva svoja djela. Da se o svem tom zrelo promislilo, drugčije bi mnogo toga bilo učinjeno na korist naše liepe zemlje, nego što je sada. Vidjeli bismo na ime upravo seljački stalež sigurno u sretnijem položaju. Poglavito ne ćemo nikada promicati nego samo sprečavati blagostanje drzkim tvrdnjama, pretjeravanjem, zlim tumačenjem, nepravednim okrivljivanjem.

U mnogim je slučajevima istina ono, što mnogi ljudi, poglavito ličnosti, koje se bave visokom politikom ili se u njoj samo iztiču, govore o seljaku, da je indolentan, da je nepouzdan, krivičan, devotan itd. itd. No tko je kriv, da je takov postao? Tko ga je doveo u takovo stanje, te nema pouzdanja prema svakomu pravo

Digitized by Google

obrazovanomu, bolje situiranom, pače bolje odjevenomu čovjeku? Naravno, da je to žalostno! Na koga da se obrati siromašan, radin, pošten čovjek, kad na nj navale nevolje? U koga da traži pomoć? Traži li to kod oblasti i ureda, to se na nj, kako on veli, obično osorno otrese (ima dašto izuzetaka) ili ga odpreme s riečima: »Nemam kada« ili »dodji drugiput« ,pa ode. Drugi su pak,— medju koje se broje i oni, koji bi morali biti puni čovječje i kršćanske ljubavi, poglavito oni, koji hoće da utječu na seljaka, — puno gori, jer se većina njih drži mnogo višima od seljaka, te žele, da im se mora seljak sliepo pokoravati; takovi na ime ljudi neradi gledaju, kad je seljak malo više prosvietljen, malo bolje obučen, poglavito ondje, gdje bi mogli doći do kakove materijalne koristi, pak ih onda podpuno ignoriraju. Pa i mnogi zastupnici niesu narodu sklonjeni te mu ne idu na ruku.

Ne smijemo dati, da narod živi u surovosti, sujevjerju, gluposti, niti mu uzkratiti vremenu primjerenu izobrazbu; ne smijemo dati da mnogi, koji si nešto umišlja — a na čudan si je način znao pribaviti neku moć u družtvu — govori: da narod ne smije ništa tražiti, ništa poznavati, što je plemenito; da ne smije ništa željeti, nego se samo sliepo pokoravati činovnicima i glavničarima itd., te se u njih podpuno pouzdavati. Onda bi takovi ljudi htjeli govoriti o napredku i kulturi?!

Po tom se ne treba čuditi, što postaje seljak indolentan, nazadan, nepouzdan, kad gubi svako povjerenje, te se odaje neograničenomu nehaju i nepouzdanju. Nema li on mnogo povoda tomu? Što se uradilo za njegovu prosvjetu i izobrazbu, za njegov napredak prije god. 1848.? Ne smijemo uviek samo od visokoga mjesta sve očekivati, nego i niži moraju štogod tomu pripomoći. Moralnim pritiskom, kojim se tišti neizobraženi čovjek, tim što se upotrebljuje njegovo neznanje na njegovu štetu i sramotu, ne će se nikada postići povoljan uspjeh za sveobće dobro.

No mnogi ne će da svoja skupo stečena izkustva prilagode odnošajima; oni ne će da priznaju, da je za državu važan seljački stalež. Misle na ime, da su ovlašteni od stanovitoga mjesta, da ubijaju u seljaku

Digitized by Google

svaki smisao za napredak, te s njim postupaju kao s Parijcem. No ipak ne smijemo s vida pustiti, da smo mi iz sredovječnih fedualnih odnošaja djelomično pače i iz nevoljničtva izašli već 1806. dotično god. 1848. Pa što se odonda dosad dogodilo? Ili zar se drži da će se hrvatsko-slavonski seljak moći pritegnuti tako zvanomu prosvjetnomu stanju, ako se bude s njim prosto postupalo, ako ga budemo prezirali, ignorovali? Izporedimo sad jednoć — malo mirnije — stanje, uredbe, što nam ih je ostavila propala sistema, koja bi nas svakako imala kao most voditi k napredku, pak onda napredak od godine 1848. do danas!

Istina je, bile su novoj konstitucijonalnoj eri mnoge potežkoće na putu, jer je bila — pa još je i sada — pomiešana radi historičkih odnošaja, iz kojih su te potežkoće nastale, s nizom starih, feudalističnih, patrimonalnih elemenata, koje naravno može ona samo malo po malo odstranjivati. No ipak se u istinu za zemlju moglo više i uspješnije uraditi, nego se to dosada radilo. No šteta te se nastojalo, da se s konstitucijonalnom sistemom postupa kao da nam je neprijateljica, pače se ona prikazuje još sada siromašnomu, neukomu seljaku upravo štetnom, pred njim se ona ocrnjuje, a to ga prieči u naravnom razvoju kad radi ono, što je dobro.

Nije mi namjera, da iznosim štogod u izpričavanje sisteme, koja se sada vrši, no smije se ipak očekivati pravednost od onoga, koji što ocjenjuje, poglavito od onoga, koji je pozvan, da svoj sud o prošlosti učini izhodištem svojih nastojanja za budućnost. U prvom redu ne smijemo uzeti historijske pogrješke za nacijonalne institucije. Po tom ne može sve vriediti i ostati, što je jednoć bilo ili jest, jer mnogo toga zastari, te se preživjelo; zato ima i novo doba svoje zahtjeve i potrebe, zato i ono ima svoje posebno pravo. Sam je Helvetius rekao: »Svako vrieme mora imati svoje velike muževe, a ako ih nema, to ih mora da nadje.« Pa tako se razvijaju u zemlji različni odnošaji i potrebe.

Ne da se naravno nikako poreći, da na dobrobit naroda znatno utječe **čudoredje i religija**. Neka mi se

Digitized by Google

dopusti, da ovdje o jednom i o drugom kažem nekoliko rieči.

Ne treba napose spominjati, da se pod ćudoredjem razumieva način, kako čovjek živi i radi. Da pak običaji u velikom družtvu znatno utječu na vladanje u pravom smislu te rieči, može se takodjer podpuno opravdati. Običaji većim dielom nastaju tako, što se povodi netko za djelima onih, koji se kreću u državi, zemlji ili upravo u obćini u družtvenom životu, poglavito kao službene ličnosti u crkovnoj ili političkoj službi. Da se takav utjecaj ne da nikako poreći, potvrdjuje se već time, da djeca, ako baš ne uviek, a ono obično nasljeduju djela svojih starijih. Ne ću da navodim specijalne slučaje, da to dokažem, jer to ne bi možda mnogima bilo ugodno.

Po tom ne može ni pravedna, mudra vlada, da ne mari za stanje državljanina u pogledu njegova moralnoga vladanja prema državi i ljudima. No ćudoredje treba da u svezi s religijom — na tom se i zakoni osnivaju — promiče blagostanje: čovjek na ime osjeća u svojoj unutrašnjosti neki nagon, da radi, da uzdržaje sebe i svoju porodicu. Pravo moralno čuvstvo, dok ne nadje kakovu ljagu, koja je uzdrmala njegovo čisto moralno uvjerenje, uzdržaje čovjeka od svakoga nevaljaloga čina.

Zato pripada medju glavne dužnosti državne ili zemaljske vlade, da ide za tim, da svrši ovu zadaću: da sve ukloni, što bi moglo pokvariti moralno stanje gradjanâ i njihovih pripadnika.

Jedna od prvih zadaća ćudoredja bila bi to, da se ono ne bi protivilo zakonima, a onda da zakoni ne bi zametavali ćudorednih principa. Težko je, kad pojedinac čovjek hoće suditi, koliko vriedi ćudoredje, jer u takvoj prilici na naš um djeluju predsude i naši doživljaji s tolikom silom, da u riedkom slučaju želimo suditi s obćenitoga stanovišta, nego to činimo iz svoga vlastitoga vladanja i običaja, ako ti i niesu uviek najbolji. U tu se svrhu moraju uzimati u obzir nazori izkusnih ljudi.

Zdrav nam razum kaže: ako želimo uživati zajedničku pomoć naših suljudi i s njome udobnost u životu, onda ih moramo i štovati svojim vladanjem i svojim dje-

Digitized by Google

lima. Jer ako pošten čovjek, poglavito izobraženi, osjeća u sebi želju, da steče načinom svoga života i privrede, poglavito svojim vladanjem, štovanje i obzir u drugih ljudi, poglavito u onih ličnosti, koje su mjerodavne, to će on samo onda moći postići, ako bude na isti način nastojao oko prosvjete svoga sučovjeka, pa sâm pokazivao ljubav prema ćudoredju i išao putem, koji k njemu vodi.

Poglavito se pak mora religija osnivati na čistom ćudoredju. Zato je moraju podpuno čisto i nepokvareno učiti učitelji i zastupnici njeżini, te i sami prema njoj živjeti. To pripada medju njihove prve i najsvetije zadaće. Bez čistoga ćudoredja ne može se nikakva religija ni pomisliti, a bez nje nije moguća ni utjeha, a još manje čvrsto povjerenje u njezine zastupnike i učitelje.

Istina je doduše, nalazi se već sada velik dio upravo seljaka, — a to se sve više i više širi — da se religija u njih odaljuje od prave i bitne svrhe. Pa tko je tomu kriv? Rieči ne djeluju toliko, nego se one moraju očitovati u djelima. Kako su tužni krivi pojmovi, što ih ima o vjeri manje obrazovani čovjek sa svojom porodicom, (a tako i drugi ljudi)! Tužno je to, kad osnovna načela vjere ne ciene upravo oni, koji su u prvom redu pozvani za to, nego ih zametavaju, da je upravo ružno, te ih do ništice ponizuju.

Ako mora čovjek podnositi nepravde, za kojih ne nalazi nigdje pomoći; ako se u očaju obrati na dušobrižnika za pomoć ili savjet, te ga i taj uz psovke i priekore odputi: onda neka mi se oprosti, što smijem izreći, da u takvoj prilici gubi mnogo vriednosti vjera i moral, a ipak je vjera i moral pravi temelj, na kom osniva čovjek svoje bitisanje, na kojem ima zakon da svoju snagu utvrdjuje. Žalostna je država ili zemlja, gdje nema u većini gradjana, bogatih i siromašnih, morala i religije ili gdje se to dvoje veoma slabo poštiva — ako se već ne zapostavlja — poglavito kad toga dvojega nema u onih, kojima je dužnost, da to šire i zaštićuju.

Ne treba ništa sumnjati o tom, da je dužnost svakoga gradjanina, da poštiva svoju religiju, a sljedbenici

Digitized by Google

drugih vjera nemaju opet prava da govore ružne ili uvredljive rieči protiv inovjeraca. Amo ne mislim, da pripadaju izražaji mišljenja, da se njima stvar razbistri, dokle se godjer oni kreću u čednim granicama. Radi danomičnih potreba sastajemo se i moramo se sastajati s ljudma, koji su drugoga mišljenja, drugih nazora, različnoga vjeroizpoviedanja. Zato od nas traži dužnost ljubavi prema bližnjemu dotično prema čovjeku, da ne vriedjamo religijozna čustva inovjerca, da ga nikada ne dražimo, nikad se ne rugamo njegovoj vjeri. To često rade onakve ličnosti, koje nastoje, da se iztaknu svojim imutkom, ili položajem u občini, te koje misle, da ih njihov imutak ili položaj ovlaštuje, da ne smiju samo počinjati izgreda, nego da smiju ignorovati i vjeru i zakone. Oni misle, da mogu bez zapreke svoju ludost širiti; tomu se njihovu postupku mameluk divi, a siromašni ga skromni prosvietljeni čovjek mora ignorovati. No obezčašćuje se religija i pravo religijozno čuvstvo, ako se npr. pored drugih nepodobština za vrieme bogoslužja u neposrednoj blizini crkve, u javnoj zgradi, na trgu itd. drže bučne zabave, ili se po uredima obavljaju razprave sa strankama. To mislim, da nije nikako u redu.

Ja sam pače bio slučajno kod jedne sudbene ovrhe, (koja baš nije bila tako nuždna), koja se obdržavala na javnom trgu i lokalu u nedjelju, a nedaleko od katoličke crkve, gdje se upravo služila velika misa. Zabranjeno je u nedjelju u občini uredovati — to držim podpuno i opravdano — no dopušteno je na javnim mjestima voditi ovrhu, dotično plienitbu i prienos, izmedju 10—12 sati prije podne. Time se — sasvim je naravno — narod, koji je htio ići u crkvu, na mjestu, gdje se takovi uredovni postupci izvode, sabire, da izazove sablazan, koja se čini šalom občinskom dnevničaru ili pisaru, kojemu je ovrha povjerena, da pokaže pred narodom svoj umišljeni auktoritet surovim vladanjem, pa da mu se narod divi.

Da je ta ovrha bila silno nuždna, to jest, da se nije mogla odgoditi, jer je bila pogibao u zatezanju, to mislim, barem ja, da se mogla prijašnji dan u večer ili do 8 sati u jutro obaviti. No ja ponovno iztičem, da nije

Digitized by Google

bilo pogibli. Nedjelja i drugi veliki blagdani odredjeni su, da počinu vjernici, zatim da budu kod službe božje. Čemu da bude činovnik poglavito občinski činovnik ili podvornik zapriečen, da prisustvuje kod službe božje! Pače je obratno nuždno, da ne propusti službu božju, da tako s liepim primjerom prednjači manje obrazovanu. To pak veoma povoljno utječe na narod. Zatim, držati na takove dane lov, pa u neposrednoj blizini božje kuće, u kojoj svećenik upravo služi službu božju, za cielo nije spasonosno, a ne pokazuje ni religijozna osjećanja. Takav postupak za cielo ne djeluje spasonosno na manje prosvietljena čovjeka.

Uzmemo li poglavito ovdje u nas prostomu narodu još ove pojmove o svojoj vjeri, to jest čistu nauku Isusa Krista, to ne ćemo pogledom na njegov položaj kao državljanina pomoći, da se zakonu oduzme snaga, nego ćemo u čitavu zemlju uvesti najružniju anarhiju. Po čem baš ima da bude svezano veliko družtvo? Po čem se ono upravo uči štovati i medjusobno podpomagati? Zato se ne može religija dotično njezini zastupnici, ovlaštenima držati, da rade proti državnim zakonima, koji su stvoreni u političkom ili juridičkom pogledu dotle, dok oni ne stoje u opreci s vjerskim zakonima.

Ako bi jedina vjera medju prostim ili manje obrazovanim narodom prevladala, te bi bili ljudi samo makine, koje ne bi imale u drugom životu ništa raditi, jer im je u tom životu zadaća svršena, to bi oni dosljedno pokazivali nehaj za svoj položaj, te ne bi nastojali u tim okolnostima ni da stječu imutka, niti bi si priuštivali kakovu udobnost u tom životu, niti bi na njih djelovali gradjanski ni kriminalni zakoni, koji se osnivaju na vjeri i moralu. Tako na ime ne bi oni imali baš nikakva uzroka, da štuju poglavito one zakone, koji zaštićuju vlastničtvo našega sučovjeka, pače nalažu, da mu se pomogne u pogibli, nego bi nazirali samo u tom svoju zadaću: živjeti od dana do dana i uživati.

Zato imaju reprezentanti vjere i vjeroučitelji dužnost, da u obće osobito povoljno djeluju i svojim uzornim življenjem, za kojim bi se drugi mogli povoditi.

Zato se ne da dosta naopimenjati, hoćemo li, da se

Digitized by Google

vjera utvrdi i razširi, da se ne bi s njome služilo samo na izliku. Poglavito ne bi se seoski svećenici smjeli miešati ni u kakve političke agitacije. To se opravdava već samom naukom Isusa Krista; nadalje to škodi crkvi a ne onoj osobi, jer su dohodci svećenika osigurani u svakoj vjeroizpoviesti. Takovim pokretom političkim niži kler, napose seosko svećenstvo, od dana dana sve više uzdrmava vjeri temeljne stupove. Vjera takovim načinom gubi svoju snagu, pače i u pravih vjernika nestaje povjerenja prema dušobrižniku. Možda bi ukinuće celibata bilo od povoljnoga utjecaja na vjeru!

Mnogi tvrde, da je katoličko svećenstvo pred nekoliko stoljeća znatno utjecalo u politiku. To je istina. No koji je bio kasnije rezultat? Koje su od toga nastale posljedice? Povjest nas uči, da su u ono doba mnogi biskupi bili potomci najuglednijih plemićkih porodica i jer je gotovo sva prosvjeta u ono doba stajala samo u rukama svećenstva, to su biskupi i drugi visoki svećenici bili u najvišim državnim službama; oni su bili najmjerodavniji savjetnici careva, te su zavladali čitavim životom naroda. Koji je bio povod reformacije?

Politika i vjera ne mogu ići za jednakim ciljevima; svaka se vjera u kulturnoj državi osniva na bogoštovlju, moralu, ljubavi prema bližnjemu, na pravu i pravičnosti.

Pravi bi dušobrižnik mogao državi pomoći glede javnoga mira, poredka, morala i sigurnosti, kad bi smirivao strasti ogorčenih srdaca, što se uznemiruju različnim huškanjem i zavadjanjem naroda; to bi mogao na ime propoviedajući istinu, šireći pravu kršćansku ljubav bez obzira na to, kojoj tko političkoj stranci pripada, nego navodeći svakoga na pravi put pravde i napredka. To bi bilo za cielo u interesu naroda.

Zatim bi sve nastojanje svećenikâ imalo u tom sastojati, da ih narod smatra najvećim uglednicima u državi, na kojih se može svagda obratiti s podpunim pouzdanjem, s pravom ljubavlju. Poglavito bi morao prosti čovjek, koji ne živi u sjaju, obilju i bogatstvu — ali nije imao dosada prilike, da se socijalno izobrazi, već se morao većinom boriti s oskudicom, nuždom i biedom, — tražiti

Digitized by Google

i naći utjehe, okrepe, snage, pomoći u svojoj vjeri, u čistoj nauci Kristovoj. A na koga da se onda sigurnije obrati nego na svoga dušobrižnika?

No ima ih mnogo, veoma mnogo, koji se nazivaju kršćanima te se po spoljašnosti pokazuju i religijozni, iztiču se hinjenim bogomoljstvom. No promotri li se kako oni rade i žive, to će se vidjeti, da upravo oni svojim postupkom rade proti vjerskim člancima, pa su zato religijozni lažci.

No ne smijem da ne spomenem činjenicu, da se isti zastupnici pravde, kako su mi barem seljaci pripoviedali, u svojoj sliepoj uzrujanosti zaborave te doviknu seljacima: »Ja sam tvoj gospodar i nitko drugi«. »Tuži me, ako hoćeš kod Boga, što ti ja naložim, treba da se izvrši.« Takovim se govorima ne će za cielo pojačati vjera, utvrditi religija!

Što će onda misliti čovjek o svojoj vjeri, koji svoje nazore crpe iz svoga života i izkustva, te osniva na tom svoje povjerenje? Da li je takav čovjek religijozan, koji božanstvo, utemeljitelja vjere, grdi što ružnije zna, te ga psuje, dok opet drugi s veseljem slušaju tako duboko uvredljive, opake rieči? Ima li tu unutrašnjega osjećanja za nauku Kristovu? Gdje je tu osjećanje za samu religiju? Kako može takav čovjek, koji je pred nekoliko časova psovao Boga, utemeljitelja svoje vjere itd., vjerodostojnu zakletvu položiti, na osnovu koje može biti odsudjen najčestitiji i najćudoredniji čovjek, samo za to, jer je njegov protivnik prisegao! Ima li u takova čovjeka pravoga religijoznoga čuvstva? Može li takav čovjek pravo svjedočiti, koji grdi božanske zapoviedi svoje vjere kod svake prilike? Može li se vjera uzdržati uz takve prilike? U čem je ovdje princip svetinje? Da li radi po zapoviedi vjere onaj, koji vara sučovjeka, ogovara, te koji ide za tim, da ga upropasti, ili da njegovim imutkom s prievarom obogati?

Mnogi nastoje, kad ih pozovu na odgovornost dotično na kaznu radi takova kažnjiva djela, pače i u kriminalnim slučajevima, da se time opravdaju: da su bili pijani te niesu znali, što su radili. Zato bi trebalo, ako se već radi toga blaže kazne, da se s tim osjetljivije kazne

Digitized by Google

što su se zaboravili te se opili, pa bili kao nieme živine. Čovjek na ime koji bi imao nadvisivati sve stvorove na svietu, ne bi se smio tako daleko zaboraviti. Diže li se religija kao temelj pravičnosti i čistoga morala u takovim odnošajima do časti svega kršćanstva i crkve? Nikako, i tisuću puta nikako, nego se mora u takovim odnošajima samo oboriti. A zašto?

Mi bismo ipak morali naše najplemenitije osjećajne pobude, životni etični princip crpsti iz nauke religije. Zato mislim, da vjera i znanje, te dvie različne sile ljudskoga duha u našim naprednim vremenskim odnošajima, ne će jedna na drugu navaljivati, nego mora znanje vjeri pomagati, a da nije pri tom nuždno, da se upiremo o nauke Spinoze i Hegela, kao ugleda, koji da nam prednjače.

Svakako bi bilo dobro, da vlada u državi podpuna vjerska sloboda, no ova se sloboda ima protezati samo na one religije, koje sada postoje, a nikako na sekte, što nanovo nastanu, te koje bi osobito u kasnija vremena, ma bile one u svezi s državnim zakonima, mogle zlih posljedica imati. Moglo se dogmama i drugim odredbama mnogih religija stanovita tumačenja i dužnosti utvrditi, koje se s razumom i s odnošajima životnim i ljudskim ne slažu, pa bi se i te mogle isto tako liepo ukinuti.

Od nas traži duh vremena, da bude učiteljima i čuvarima vjere najsvetija zadaća, da od nejaka djeteta odgajaju čvrste muževe i vjerne državljane. Duhovnici bi mjesto mnogih pripoviedanja o mučeničkoj smrti Isusovoj, imali propoviedati više o zdravoj nauci našega dobroga Spasitelja, o njegovu blagoslovnu životu i djelovanju; oni bi se imali boriti proti neznanju sa svim mogućim duševnim oružjem, ali bez strasti. Oni bi nadalje imali unapredjivati kulturu i napredak, gdje se može. Poglavito bi svećenik svojim primjerom mogao koristno utjecati na seljaka i druge manje posjednike zemljišta u tom, kako se ima obradjivati polje, kako bašća. Bila bi njihova sveta dužnost i to: da podupiru intelektualnu snagu, talenat; da gledaju, da budu ljudi jedan drugomu uviek prijatelji, te pouzdani,

Digitized by Google

bez razlike u vjeri; da ljube vladara, da poštivaju vladu i poglavare; da budu pravo zakrilje uboge sirotčadi i djece bez skrbnika.

Veoma je istinito, kad se kaže, da je Krist postao Bog; da mu se izkazuje čast kao i Bogu. Ali mu se ne izkazuje onakva čast, kakovu je on u istinu želio i zavriedio, na ime: da njegova čista nauka priedje u meso i krv njegovih nasljednika.

Važne su veoma rieči, što ih je izrekao indijski filozof i reformator Baboo Keschub Chunder Sen, kad je došao u Englezku, pa je medju inim i to rekao: »da je došao u Englezku ne da upozna i prouči nauku kršćanstva, nego da prouči pravi kršćanski život, duh kršćanske ljubavi prema bližnjemu i njegovu požrtvovnost«. No da li je našao ono, po što je došao? Nije. No to je bilo u Englezkoj, ne kod nas!

No i sâm način života učitelja ili zastupnika vjere, kao pravoga pastira svoga stada, koje duhovnika i uzdržava, mora da prednjači kao uzor vjere, morala, pa kao uzor poštena državljanina.

Medju mnogim drugim ne doprinosi vinotočje u župnom dvoru ni šatra kraj crkve, da se moral oplemeni, nego to vodi u demoralizaciju, pače u pogrdjenje religije. Mnogi na ime ne znaju granica u piću, poglavito kad se opiju, pa onda nema griehu i kletvi ni kraja. A što je briga vlastnika ili onoga, koji korist crpe od prava točenja: što se više pije, bolje je po njegovu kesu, jer treba novaca i samo novaca!

Zato je podpuno opravdano, da pravi istiniti političari, niesu sporazumni, da svećenik, pripadao on kojoj mu drago religiji, pomaže kod političkih pokreta, poglavito kod izbornih pokreta te i faktično kod agitacija sudjeluje, prenosi ih u crkvu, gdje se ova ne bi smjela upotrebljavati ni u što drugo, a najmanje u političke demonstracije. A to se ne može slagati ni pod kojim uvjetom s pravom zadaćom njihova staleža. Dušobrižnik na ime ima dužnost, da svojim vjernicima, kojima kao vodja stoji na čelu — bio on koje mu drago političke stranke — bude kao utješitelj, kao pravi, nesebični pri-

Digitized by Google

jatelj u zadnjoj još uri svoga življenja; da mu obavlja zadnje funkcije, što ih religija propisuje. A kako to može da bude, kad je ovaj ili onaj svećenik bio onomu na samrti ili težko bolestnu za vrieme života politički ili, da tako rečem, fanatički protivnik. Zato bi bilo veoma uputno za njih, da bi se kretali u granicama svoje vjere i samo za nju radili, ako ne ćemo, da nevjera zahvati domaće ognjište, veliko družtvo, gradjanstvo, u obće državu. Nedavno je rekao ugledan neki crkveni dostojanstvenik: »Samo vjera može da izjednači sve opreke, što vladaju«. No nije rekao »kako« to ona čini; a za cielo se to ne može time, da se pogrdjuju državne institucije, da se ocrnjuju takove ličnosti, koje su drugoga mnienja, a tako ni nacijonalnom i vjerskom mržnjom.

I sam sveti otac mora da je takova nazora, jer je i sam rekao: Rieč papina jeste uviek rieč mira, pravednosti i ljubavi prema bližnjemu. No rieč papina ipak osudjuje što oštrije može, što se medjusobno borimo, a nalaže, da se bratinski ljubimo i medjusobno pomažemo. No koliko ih ima, koji to čine?

Svakako je potrebno, da medju državom i crkvom vlada sloga. I zato moraju svećenici ići za tim, da se točno vrše posvećeni zakoni, a u prvom redu za tim, da domovina ojača u svakom pogledu, pa da narod postane sretan.

Pravo imaju političari — kako sam već prije rekao — kad vele: da svećenici ne bi sudjelovali u zemaljskom-državnom saboru. Seosko svećenstvo, sudjelujući kod političkih agitacija, — što se često izradja u pojedinaca do fanatizma — može samo škoditi religiji. I onako sudjeljuje visoko svećenstvo u saboru zemaljskom ili državnom.

Kako dakle ne smije religija u državnom ili zemaljskom saboru dati nikakove gradje za debatu, to ne bi smjeli ni zastupnici vjere stvarati nikakove stranke a najmanje agitirati svim mogućim sredstvima za ovu ili za onu stranku. Tada ne će svećenstvo imati ni povoda da govori: neki naši vjernici silno na nas svećenike mrze; nastoje, da nam se oduzme svako štovanje i moć. Da,

Digitized by Google

kod takove se prilike obično bori s jednakim oružjem, te se obično ne služi finim sredstvima. Uztegne li se svećenik od agitacije, koja je često fanatična, onda mu za cielo ne će nitko reći, da zavodi dio ljudstva na stranputicu.

Nitko na ime ne će imati povoda da svećenike kao sluge božje ponizuje pred manje prosvietljenima, pa da im time uništuje svaki ugled, koji bi i trebali da imaju, jer se tako ubija u većine ljudi, k tomu najboljih vjernika, svako unutrašnje religijozno čustvo. Neka svećenici na naš narodni život samo u toliko djeluju, koliko je to dopušteno pravim slugama božje rieči i Isusove crkve, pa sam uvjeren, da se ne će samo religija čista uzčuvati, nego će se širiti i utvrdjivati. Zemlja na ime i država može biti samo onda sretna, ako je narod ne samo radin i pravedan, nego ako je i nadahnut pravim religijoznim osjećanjem.

Medju najglavnija pravila mora da pripada i to, da se ni ćudoredje ni na koji način ne protivi zakonu. Po tom je jasno, da se ćudoredje ima podpuno skladno slagati s gradjanskim i crkvenim zakonima.

Plato je rekao: ako se zakonodavalac ne brine, da gradjani postanu odgojem i ćudoredjem valjani i pravični, to će se zaludu očekivati, da će to gradjanski zakoni učiniti, jer oni će gledati, da zakoni propadnu — kako se i dogadja često -- i kad bi im zakonom bila zapriečena prilika, da prevare ili da koga zakinu, za cielo bi drugo sredstvo tražili. Valjana vladanja gradjanin slabo kad treba zakona — koji bi poimence kod onih, koji su u školi dobili slabu prosvjetu, kao temelj služili, samo se po sebi razumieva, da bi zakon trebao da nadje u roditeljskoj kući svoje okrilje — nego on radi po svom nagonu i uvjerenju, što bi bilo pravedno, te se uzteže od tužakanja za najmanju malenkost. Zato ne može da bude nijedna država sretna, ako se ćudoredje podpuno ne slaže sa zakonima; pa bi bilo dobro, da vlada sve ono izkorieni, što bi godjer moglo pokvariti ćudoredno stanje gradjanina i njegovih pripadnika.

Iz toga, što smo dosad spominjali, mogli bismo za-

Digitized by Google

ključiti, da zakoni osnivaju svoje djelovanje i moć na dva faktora: jedan stoji u moralnom stanju ljudi, koji stvaraju ćudoredje ili u načelima, s kojima im se mora zadovoljiti; drugi stoji u svojstvu samih zakona.

Vlada, koja ima pred očima pravu dobrobit naroda, može se, — kako je rekao Montesquien — osigurati samo na pravim, a ne na laži-krjepostima; po tom ona treba da ima obilježje uzgoja, gdje to uztreba; mora joj biti dužnost, da unapredjuje narodno blagostanje, a kao neki obći zavod mora da joj bude ljubav prema bližnjemu bez obzira na vjeru i narodnost. Tim će prije takova sistema roditi dobrim plodovima, ako se samo bude cienila i štovala lična zasluga, znanje, čestitost, udružena s čistim rodoljubljem, tada će naša zajednička domovina znatno napried zakoračiti. »Štovanje nazora, tolerancija, ona sveta tolerancija, koja je mati svake krjeposti, sve bi to trebalo da stoji na čelu svakoga našega nastojanja, ako nam valja što raditi, ako se hoćemo s narodima monarkije slagati i ljubiti; ako hoćemo dizati zajedničkim radom krjepost, pravo, blagostanje i sazidati temelj, na kojem se osniva, uz harmoniju veličanstva i narodnoga prava, bratinstvo svih naroda.

Podpuno je pravo, da k procvatu države ne će voditi težnje onih muževa, koji ne osjećaju prave ljubavi prema domovini, koji ne poznaju odnošaja u zemlji, nego ih svladalo izdajstvo, fantasterija, ružna materijalna lična sebičnost, narodna ili religijozna strast i nedostojna taština.

Ipak se tvrdi, da vjerno izvršivanje dužnosti, što ih ima čovjek izvršivati za domovinu u pravom smislu rieči, svakoga poštena čovjeka nekako probudjuje da ih vrši i poštuje.

Mala je dandanas korist, od dobro proučenih, ma i liepo zvučnih govora, kojima je svrha, da se postigne efekat, a nemaju praktične vriednosti, te koji djeluju samo na plitkoumna slušaoca, za moral, koji je pravi osnov sreće države, pa ma se navodili u njima primjeri od 1000 godina kao dokaz, a uz to su u istinu samo veoma komične opazke, koje probudjuju teatralni efekat: »Držite se ne mojih djela, nego moje nauke!« To je upravo

Digitized by Google

ono, što zabunjuje i manje obrazovana čovjeka, koji pošteno misli.

Učitelji morala moraju prije svega svojim primjerom kao uzorom prednjačiti; oni moraju pokazati, da niesu ono fraze, što govore i što uče, nego istina, koja se ne protivi ni čistomu moralu ni vjeri ni državnim ni zemaljskim zakonima t. j. nauka se ne smije protiviti istini. Ništa nije tako štetno, kao kad to dodje u očito protuslovlje, poglavito ako vjerouka i moral ne čini i ne cieni ono, što sama uči, a hoće da sili narod, da to strogo drži pod prietnjom osjetljive kazne.

I prosti čovjek, mnogo puta prevaren, počeo je takovih propovjednika morála izpitivati i najbolje za se pridržavati. Sluša li on ipak još i danas takova učitelja, to on sluša samo zato, što se već naučio tomu ili ga na to sili sila, a ne uvjerenje. Pa ipak religija i moral pripadaju medju glavne uvjete, da bude država sretna.

Za cielo su malo u svoje doba djelovali na moral i religiju nauci Abbé-a Dubois-a, kojega su dali Filipu Orleancu za odgojitelja. Dubois, koji je znao, kako je njegov mladi vojvodski pitomac sklonjen na putenost i naslade, učaše svoga učenika, da samo ludak vjeruje u prijateljstvo, krjepost, Boga, neumrlost; da su božje zapoviedi izmislili bezumni ljudi i to samo za djecu i stare babe; da je čovjek stvoren samo radi naslade, i da treba da mu bude jedina čežnja izpiti do dna čašu putenosti. Taj čovjek jedino nije učio principe anarhije — pa ga ipak digli u Francuzkoj do kardinala. Takove nauke niesu mogle usrećiti državu.

Bez moralnosti, na kojoj se imadu osnivati sve religije, nema nikakva blagostanja, nikakva napredka, nikakva povjerenja, nikakve sreće. Čista nauka Isusova pokazuje pravi put k pravoj čovječjoj slobodi, jednakosti i prosvjeti, čednosti, zadovoljstvu i smjernosti. To nam sve imaju u prvom redu pokazivati svećenici ne samo svojim naučanjem, nego i svojim djelima i načinom življenja.

Pravo štovanje zakonâ, kojima je na umu prava dobrobit narodna, — amo pripada i obća sigurnost narodna, ako ih točno vrši sam zakonodavalac, zatim one

Digitized by Google

službene osobe, koje imadu zakon štititi, a napokon i inteligencija — za cielo djeluje na prosta čovjeka. Primjer može za sobom povlačiti čovjeka, pa će mnogo prije drugi pa i najneizobraženiji štovati zakon, kad vide, da ga se drže takove ličnosti, koje imaju biti mjerodavne.

Zato bi bilo potrebito kod namještanja činovnika, bilo u kojem mu drago zvanju, da se gleda na moralno vladanje i ozbiljnost onoga, koji traži službu.

Ne treba spominjati izbliže, da na moralni razvoj štetno djeluje prileţničtvo i druge slične nevolje, koje zauzimaju sve veći prostor medju različnim vrstama žiteljstva, pače ih ima i medju javnim službenicima„ koje plaća pučanstvo zemlje ili države. To se ne bi smjelo već nikako trpjeti, nego bi valjalo, da se ta moralna rak-rana svom silom izkorjenjuje.

Već bi valjalo nastojati kod školskog djeteta, da mu škola oplemeni srce i dušu, hoćemo li da od njega postane čestit državljanin. Trebalo bi ovdje da se djeca na narodnu odgajaju, jer će ona morati, kad se dovinu snage, obradjivati ili uzdržavati zemljišta, baštinjena od otaca. Na žalost! Vidi se u pojedinim školama, čemu i zašto se djeca uzgajaju, tako te čovjek mora pomisliti, da ne smije u školi ni postojati kao naučni predmet ljubav prema krjeposti i domovini. A to su ipak važni faktori za čovjeka, ako hoće da bude čestit državljanin, koji će savjestno vršiti svoje dužnosti.

Kad su Agesilaja upitali, što misli, da bi djecu valjalo učiti, odgovori: ono, što moraju raditi, kad odrastu (Plutarch: Apophtheg. Lacon.). Mora se diete već u malim školama naučati o pravoj ljubavi prema domovini, kralju i bližnjemu, prikazivati mu već za malih nogu, koliko utječe krjepost i pravičnost na gradjanina; učiti ga, da upozna dužnosti prema vladi i oblastima. Tako će ta djeca kasnije uvidjeti, da su se dužni pokoravati postojećim zakonima, ako su isti legislativnim putem izdani.

Prema tomu su veoma liepe rieči velike, nezaboravljene carice i kraljice Marije Terezije, kad je rekla: »Nije vjera, nego odgoj omladine obiju spolova osnov ćudorednosti i temelj sreće svake države.

Ne da se poreći, da vlada može raditi za školu

Digitized by Google

najbolje i najkoristnije, ako treba da se postigne svrha pučke škole. Gdje sjede djeca različnih zakonom priznanih religija mirno jedno kraj drugoga, naučit će se od mladosti živjeti u prijateljstvu s vjernicima drugoga vjerozakona, te tako vršiti dužnosti čestita državljanina. Po mojem je na ime mišljenju škola odredjena za izobražavanje ljudi, a prosvjeta i znanost ne pazi na različite vjerske konfesije, nego je prosvjeta i znanost zajedničko dobro ljudstva i napredka.

Da to bude ljudima od koristi, morali bi se djeci, budućim gradjanima, već od rane mladosti u pučkoj i višoj školi usadjivati u srce principi, da kao odrasli ljudi uzmognu zadovoljavati svojoj svrsi, da uzmognu vršiti dužnosti prema svojoj domovini i prema bližnjemu. Tako će moći razsuditi, što je pravo, što nepravo, pa ne će moći na njihovo djelovanje štetno utjecati ni krivi proroci, ni oni, koji od vjere ljude odvraćaju. Zato treba već djetetu praktičnim primjerima prikazivati početke dobra.

Pogledajmo li dalje našu omladinu, što uči u školama, naći ćemo u njoj veoma velik broj onih, koji polaze u više razrede škole puni moralnih nauka, a za veoma kratko vrieme, promatraju svoje bitisanje s materijalistične, ružne, sebične strane te u tom i uživaju; težnja na novce i na udoban život cilj je njihove sreće, a svejedno im je, kojim će putem do toga doći.

Već se nalazi i dječaka, koji bi htjeli o nečem suditi, o čem bi tek muž u godinama jedva mogao prosuditi. Zato nije čudo, kad mnogoga kod obavljanja javnih i privatnih poslova ne vodi više načelo, koje ima ljudstvu zadovoljiti na ime: slobodu, pravo, nepristranost, nego ga vuče materijalistična sebična korist. Gdje onda ostaje odgoj, najvažniji faktor obrazovanosti, na ime odgoj, srca i ćudi? Neka se ne uči, da treba štovati mamona, nećudorednost, sebičnost, nego da treba ljubiti, štovati i cieniti pravu zaslugu, pravoga patrijotu, poštena čovjeka.

Da niesu Židovi bili prije izključeni iz svih kršćanskih škola, da nije bila zabranjena ženitba izmedju kršćana i židova, pa tako isto da niesu bili ograničeni poslije križarskih ratova u svim obrtima i zvanjima —

Digitized by Google

a ipak je u njih bilo izvrstnih muževa, — možda ne bi bila mržnja, koja se porodila iz vjere, tako daleko došla, da je fanatizam i sujevjerje gledalo, da svoju moć izkaže na njima: nego bi se na njih priučili, pouzdali bi se u njih, jer se religija kršćana, židova i muhamedovaca osniva na vjerovanju u Boga i ljubav prema bližnjemu.

Napose će moći u tom pravcu u svomu zvanju djelovati valjani učitelji i učiteljice, ali ti bi morali biti i dobro honorirani, jer s 400—500 for. ne može živjeti inteligentan učitelj ili učiteljica s porodicom, jer oni imadu svoju zadaću promatrati sa strane svoga zvanja. Tu će naći školski nadzornici svoje najljepše zvanje, da pokažu, koliko mogu i koliko znaju. No prava se briga za dušu započinja kod djeteta; dakako da su škola i kuća roditeljska prve odgojne sile, koje pripravljaju diete na kasnije zvanje. Ne možemo poreći, da poglavito kod velikoga broja seljačke djece na selu, kojoj roditelji većim dielom niesu uživali nikakve školske poduke, imadu djeca naći svoj odgoj u svakom pogledu izključivo u školi. Zato imaju učitelji i učiteljice uzvišenu i plemenitu zadaću, ako u istinu izvršuju svoje dužnosti. Napose treba da je njihova svrha, da ne uzgajaju samo po svom zvanju povjerenu djecu intelektualno, nego i ćudoredno te narodno. Ne smijemo da omalovažimo težkoće, strpljivost i uztrajnost, što je moraju imati učitelji i učiteljice, da poimence u kući roditeljskoj zapuštenu djecu ne samo nauče nego odgoje i pouče u vodjenju kućanstva. To se pak može očekivati samo od valjanih, primjereno izobraženih, neumornih, no u svakom pogledu moralnih stručnih sila, koji se ne smiju izticati svojim razuzdanim, nemoralnim životom, ni uzdizati oholo nad seljačkim staležom, te o njem s priezirom govoriti, dok je seljak ipak vriedan, da se svatko na nj obazre.

Budući da ovdje ne govorim o visokim i srednjim školama, nego samo izključivo o pučkim školama na selu, to se pored čitanja, pisanja, računanja i religije — gdje bi valjalo djecu poučavati o pravoj Isusovoj nauci — ne bi smjelo iz naučne osnove izostaviti vježbanje u mišljenju. Trebalo bi im prikazati glavne stvari iz geografije,

Digitized by Google

domaće i svjetske povjesti. Time će se na ime oslabiti sila ružnom fanatizmu; a to od nas traži civilizacija i kulturni napredak. Napose ne će se na taj način više razdraživati manje prosvietljen čovjek na ljude druge narodnosti ili vjere; on će doći u položaj, da o prošlosti sa sigurnošću izriče svoj sud; on će s ponosom gledati na prošla vremena te će kao slobodan čovjek težiti na to, da mu se ne otudji nacijonalno tlo. Nadalje će upoznati i svoje krive proroke, koji ga smjeraju skrenuti u bludnju i srušiti u moralnu propast. I prirodopis bi se morao učiti. Ta bi nauka morala biti u svezi s činjenicama i s lako pojmljivim zornim predočbama. Pored svega toga neka bi se svaki tjedan proučavalo 4 sata o početcima gospodarstva i vrtlarstva, a napokon bi se djevojkama imale davati pouke o kućanstvu. Sve bi se to naučanje moralo kod liepa vremena potvrditi praktičnim primjerima u vrtu, polju i kući.

A tako isto treba gledati na čistoću tiela i čistoću odjeće u djece. To je važan faktor za tjelesni razvoj i kod odraslih; to iziskuje već i smisao za kulturu i narodni razvoj.

Bilo bi dobro, da se djeca uče igrati pojedine igre, koje bi se udešavale već prema dobi i tjelesnom razvoju djece, pak prema razredu. Djeca bi se tako medjusobno zabavljala i veselila i kod kuće, kad bi imala kada. Igre za cielo pored gimnastičkih vježbâ veoma povoljno utječu na tjelesni razvoj djeteta, pak i na moral.

Pogledamo li u pojedinim mjestima, kad djeca idu iz škole, to ćemo se morati čuditi, s kakvom vikom i bukom, surovim vladanjem idu neposredno iz škole kući. Moramo upravo posumnjati, da njima ravnaju obrazovane učiteljske sile. Kod takovih su scena vodje obično djeca onakovih porodica, kojima se roditelji broje medju inteligenciju, medju prve honoracije mjestne.

Upozori li čovjek ovoga ili onoga učitelja na nepodobštine takova djeteta, tada mu ovaj obično odgovori: diete je živahno, no ja ga ne mogu kazniti; njegovi roditelji neka ga kazne, u njihovim je rukama vlast; u drugu ruku ne ću da imam kakovih neugodnosti. Ali oni ipak često kazne seljačku djecu ili djecu, što potječu iz

Digitized by Google

druge koje siromašne porodice, kad učine kakovu nepodobštinu, dok se djeci roditelja, koji mogu utjecati na učitelja, odobravaju takove iste nepodobštine. Mislim, da ne bi smio biti takav način odgoja.

Kako se može slagati u obće domaći, religijozni i moralni odgoj — koji je veoma potrebit — s onim u školi? Kako se to može tražiti napose od neukih roditelja na selu, koji niesu nikada uživali pravoga religijoznoga i družtvenoga odgoja? Današnji napredni duh vremena traži, da se što veća pažnja posveti domaćemu odgoju.

Što se nadalje učinilo protiv mučenju životinja? Gotovo ništa! Djeca traže ptičice, mladu perad, da je dadu mački ili psetu itd., te ih muče najgroznijim mukama. Tako se diete već u ranoj mladosti nauči na mučenje životinja, a upravo je smiešno, kad bi se tko trudio, da ih u zreloj dobi od toga oduči. Zato je nuždno, da se to već i djeci zakrati i strogo zabrani. Ne uzkoriste li rieči, treba uzeti šibu, kako je rekao mudri kralj Salomon »Tko štedi šibe, mrzi na svoga sina, a tko ga ljubi, gleda da ga izšiba.«

Čini mi se, da je nečovječno, da se roditelji kažnjuju zatvorom i novčanim globama, — gdje dodju pored globe i pljenitbeni i dražbeni troškovi — zato što im ne idu u školu djeca sposobna za školu. Tomu je njihovu izostatku uzrok često, što nemaju djeca za stanovito godišnje doba ili za zimu potrebitih haljina, osobito u onom slučaju, gdje djeca imaju do škole ići 1 ili 2 sata, pa često i dalje. Ako diete oboli, odakle smoći liečnika? Odakle ga naplatiti? Odakle smiriti ljekarske troškove, gdje neka te neka porodica nema ni toliko u kući, da bi si mogla kupiti soli za svoja i onako primitivna jela? Pa se ipak takovi siromasi kazne novčanom globom! Bilo bi od potrebe, da se za takovu djecu, kojoj ne mogu roditelji nabaviti odjeće možda u mnogo godina ili recimo samo potrebitu odjeću u dotično godišnje doba, osnuje zaklada, odakle bi im se odjeća plaćala.

No dopuštam, da mnogiput roditelji djecu, koja su dužna u školu ići, zadržavaju kod kuće bez ikakova razloga, pa onda je dakako pravo, da se takovi rodi-

Digitized by Google

telji globom kažnjuju. Nasuprot pak moraju se kazniti djeca, koja svoje volje i bez znanja roditelja, učitelja ili učiteljice izostanu koji dan iz škole. To će povoljnije djelovati, nego da se kažnjuju ni krivi ni dužni roditelji, globom ili zatvorom.

Tako bi isto bilo od potrebe, da bi u zimskim mjesecima dobivala djeca u jutro tople čorbe, o podne tople čorbe i sočiva uz priličan komadić kruha, sve to za nekoliko novčića, a onima, koji nemaju nikakva imutka, da bi se sve to davalo sasvim bezplatno. Koliko sam vidio djece, koja idu u školu i iz škole gladna, te ni kod kuće nemaju što očekivati, čim bi glad svladala. Zato bi bilo nuždno, da se država, ako već traži, da djeca imaju ići u školu — a to bi bilo za djecu veoma koristno, poglavito kad odrastu — i za to brine, da se djeci dade pored odjeće i knjiga i nuždni živež, da djeca ne gladuju.

Koliko talenata propada u nas time, što roditelji ne mogu da daju pojedinomu svomu djetetu onu obrazovanost, kakovu bi tražila njegova duševna sposobnost. Zato se ne bi moglo dosta napreporučiti, da se za darovitu djecu, kojoj su roditelji u istinu siromašni te nemaju ni imutka ni kakova dovoljnog dohodka, da bi mogli za žudjeno izobražavanje djece plaćati u jednom zavodu, osnuje z a v o d, u kome bi se ona mogla b e z p l a t n o uzdržavati.

Tako je isto od koristi, pa i od nužde već poradi zdravlja i njege bolestnika — a da ne spominjem ovdje specijalno veoma dobar utjecaj na čovječje zdravlje i okrepu — na ime naravito priredjivanje kruha i jednostavnih jela od kultivisanih rastlina, što se nahode na polju ili u vrtu, divlje i pitome peradi, što se nahode u mjestu ili u okolici, pak i od inih životinja, koje se jedu. U tom bi imala dobiti za udaju dorasla djevojka praktičnu poduku, jer se zna, kako je koristna u većini bolesti dobro priredjena govedska čorba ili čorba od peradi, pak druge jestvine, što ih liečnik prepiše kao npr. lako probavljiv kruh, koji veći dio seljakinja ne zna prirediti, pače u pojedinim selima nema nikoga, koji bi znao dobar kruh izpeći. Većinom se na ime kuha seljaku

Digitized by Google

mjesto okrepne govedske čorbe obična kiselica (kisela čorba), koja se većinom priredjuje s umjetnim octom, a mjesto lakoga kruha priredjuje se kruh od brašna, što se dobiva od različnoga žita i vrsti travurine, tè se tek napolak izpeče. To naravno u pojedinim bolestima ako baš ne prouzročuje smrti, a ono nepovoljno djeluje na oporavljenje bolestnikovo. Može li biti zdrav kruh — poglavito za bolestnika — koji je djelomično u najboljem slučaju iz raževa, kukuruzna, prosena, heljdina i ječmena brašna (kukolj i ovsik nije izključen) pomiešan i koji je napolak pečen, iz peći vruć izvadjen te metnut na veoma vlažno, ako ne već posve mokro, često nečistoćama i pliešnju pokrito tlo u jednoj komorici, koja se nije zračila možda mjesece i mjesece. Tu škodljivu vlagu iz zemlje prima u se kruh, koji je jošte topao. Kada primi vonj još od različita živeža i drugih predmeta, koji jedan na drugom stoje, onda to za cielo ne proizvodi ugodan miris. Zato se ne treba čuditi, ako se tako mnogi ljudi, kad takovu vrst kruha dulje vremena uživaju, tuže na želudačne bolove. Što u takovim slučajevima pomaže liečniku njegovo najbolje znanje, najbolja namjera, njegov trud?

Pouku u priredjivanju najnuždnijih jela, kao i priredjivanju i pečenju kruha, koje je potrebito koliko za bolestna čovjeka toliko i za zdrava, mogle bi dobiti dorasle djevojke za udaju ili kod učitelja ili u kojoj drugoj čestitoj gradjanskoj kući — izuzevši gostionice — pače i uz odštetu. To bi donielo koristan plod, jer dobra kuhinja prištedjuje na ljekarijama, a uz to daje i okrepu.

Mnogo bi se toga moglo upotrebiti, što danas seljakinja kao gazdarica kuće propusti ili drži, da je suvišno, da se uvede u kućanstvo, i prirediti na užitak svojim kućanima. Tako bi ona mogla štogod u kućanstvu prištedjeti, kad bi se naučila prosudjivati, što se može u kućanstvu najjevtinije upotrebiti; time bi se naučila na štedjenje, a opet bi davala okrepna i zdrava jela.

Pored toga bi ona valjanim obradjivanjem vrta — na što bi ju sililo bolje, naravnije priredjivanje jela — ne samo za svoju kuću kultivirala, nego i za prodaju; to bi joj mnogi novčić dohodka donielo. Pored toga bi

Digitized by Google

se vrtlarenjem mogle namirivati potrebe, koje se jedino moraju pokrivati dohodkom s polja i od marve,

Ne manje je potrebno, da se djevojke, pripadale one ma kojemu staležu, priučavaju na to, da se mogu uzdati same u sebe, u svoje vlastite sile i radinost, spoznajući, da pravedan i poslen radnik ili radnica bez krajcare imutka više vriedi, nego li mnogo takovih ženskinja, koje su doduše liepo obučene, ali trate samo dane i život sprovadjaju na neliepi način, bilo kao maitresse ili kao prostituirane osobe. Dogadja se medjutim, da i onakove nevriedne žene više puta i sjajnu eksistenciju postignu, te ih dapače podpomažu, dapače i štuju mnogi ljudi, koji u svietu zauzimlju odlično mjesto ili bi bar to mjesto imalo biti za odlične ljude, dočim se poštenje i radinost tlači, prezire. Pa takovi ljudi neka onda na selu prednjače seljaku, obrtniku i drugim dobrim primjerom, neka se tko povadja za njihovim stranputicama!

Od znatne bi koristi bilo i to po razvitak našega narodnog gospodarstva, kad bi se naročito mladi seljački sinovi u gospodarstvu i njegovim različnim granama racijonalno, kako im nalaže vlastita njihova potreba,a kakvoća tla i lokalni odnošaji zemlje iziskuju, podučavali, pa kad bi se nastojalo upoznavati ih sa napredkom znanosti i praktičnog izkustva kao i sa raznovrstnim najkoristnijim strojevima, poljskim orudjem odnosno sa uporabom istih. Na tu dužnost zvana je ratarnica u Križevcima, a osobito stoga, jer je spojena sa višim gospodarskim učilištem, te bi se mladići, koji su svršili pučku školu s vrlo dobrim uspjehom, te koji su se bezprikorno, moralno ponašali, te kao takovi odlikovani, morali na občinski trošak u nju primati. U roditeljskoj kući primaju seljački sinovi o gospodarstvu samo vrlo primitivne nauke, koje u današnje doba ne odgovaraju duhu vremena, ali tamo bi se upućivali u upravi gospodarstva, u racijonalnom tjeranju obrta, tad o koristi gospodarskih strojeva i orudja, koje u malom gospodarstvu treba da poznavaju, kao i u drugim granama gospodarstva. Oni se ondje uče poznavati razliku izmedju stare obične gospodarske metode i nove, koja se osniva na znanosti, izkustvu, napredku, ali i na većim općenitim potrebama; oni se uče

Digitized by Google

novoj gospodarskoj upravi, a to tim više, čim im se bolje predočuje uspjeh u svakoj gospodarskoj grani, kao u poljodjelstvu i. vrtlarstvu, stočarstvu i voćarstvu, vinogradarstvu i pivničarstvu te svilogojstvu kao i u kulturi lana i konoplje. —

Priznajem, da je to skopčano sa velikim potežkoćama. Ali dokle godjer seljački sinovi sami ne budu prema duhu vremena jednom dobrovoljno nastojali o svojoj naobrazbi, dokle se godjer budu ovako nemarno odgajali, dotle ne mogu imati ni smisla za to, da se kulturno stanje podigne. Stoga niti njihovi primitivni nazori o socijalnim odnošajima ne odgovaraju duhu napredka, zato i za polazak ratarnice ne pokazuju volje. Ali ni oni niesu tomu sasma krivi, jer se vrlo malo govori o zadaći takovih škola; a ako se to čini, to se većinom bez uzroka grdi, u mjesto da se razbistri smisao za takove škole s praktične i koristne strane, da se probudi interes u narodu, dotično kod maloposjednika; to bi osobito djelovalo na obitelji, koje žive u zadrugi.

Dobrih bi posljedica bilo u ovom slučaju i to, kad bi se zrelija mladež učila, da ljubi svoga bližnjega i da znade dužnosti, koje mora imati prema njemu, a isto tako kad bi se upoznala s najnuždnijim zakonima, koje bi u muževnoj dobi morala znati, jer se po zakonu nitko izpričati ne može, da ne poznaje zakone. Ta gdje uči naš seljak ili manje obrazovan čovjek poznavati zakone i dužnosti prema svomu bližnjemu pa i u družtvenom smislu?

Od onog trenutka, kad diete počne školu polaziti, morala bi se osobita pozornost svraćati ne samo na to, da se diete nauči čitanju i pisanju već još više na to, da oplemeni dušu i srdce, da se u njem uzgoji značaj. Poslušnost i poštovanje prema roditeljima, učiteljima i oblastima kao i prema bližnjemu u obće, bio on veliki gospodin ili siromah, samo ako je čistog značaja, trebalo bi već djetetu u srce usaditi, a prema najvećemu biću, dragom Bogu, imalo bi ih se poučiti, da moraju gojiti najveće poštovanje. Sva nauka mora biti rukovodjena i vezana primjerenom disciplinom; divlje, prosto, nedisciplinarno ponašanje, pa i izvan škole, ne bi se smjelo

Digitized by Google

trpjeti. Neka se djeca uče od rane mladosti pristojnosti i ugladjenosti za družtveni život, ako ne ćemo promašiti svrhe, koju bi školska naobrazba u našem vieku morala, imati odgajajući buduće karakterne i plemenite ljude.

Ali i na to ne smijemo zaboraviti, da ne posvećujemo naše pažnje samo imutku, jer ovaj često nije realno stečen, već posvećujmo pažnju onomu čovjeku, koji si je zbilja stekao pravih zasluga. Imade vrlo mnogo ljudi, koji su bogati, ali dužno štovanje, koje pripada poštenomu, makar i siromašnomu gradjaninu, ne uživaju ni u najmanjoj mjeri, jer ga niesu zaslužili. Pomoću imutka utiru si mnogi nevriednici puteve, te tako nalaze često prilike, da svojom bezobraznošću i umišljenom prednošću utječu na druge, samo da im se njihova volja izpuni. Mnogim to i uspije, a na štetu onih, koji su zaslužili, da se njihove vrline i njihova čestitost nagradi ili bar dostojno uvaži.

Nadalje se ubraja medju glavna dobra svojstva gradjanina ljubav prema domovini, usljed koje se ljubavi prema njegovim silama probudjuje i promiče smisao za dobrobit, napredak zemlje, pravo reći stanovnika. To mora biti cilj svakog pravog prijatelja domovine, jer samo medjusobnim podupiranjem, ne oslanjajući se na tudju pomoć, možemo našoj domovini koristiti; svakoga je gradjanina prva zadaća da državi svim silama, bilo to novcima, znanjem, radom i u obće čim se samo može, podpomogne; tko to propusti, taj je neprijatelj svoje domovine, svojih sugradjana.

Zato je i mene vodila ta misao, da se svakom političkom strančarenju treba ukloniti, te samo blagostanje državljanâ promicati, bez pomisli na to, da samo jedan politički put vodi do spasenja, a ta krepost dobrog i pravoga gradjanina sastojat bi se morala u tom, da on svim svojim dužnostima prema domovini, državi, monarkiji savjestno zadovoljava, u kratko, da on bude dobar i čestit gradjanin.

Ne možemo si mi pomisliti čovjeka, koji iskreno i pravo ne ljubi svoje domovine, da bi on htio i mogao u istinu svoje dužnosti vršiti ne samo prema monarkiji i državi nego i prema svojm sugradjanima onako, kako

Digitized by Google

se zahtieva i kako treba. Ljubiš li svoj narod, svoju domovinu, to te ta ljubav upravo nuka, da težiš na to, kako bi se unapredila obćenita dobrobit naroda, pa s radošću i žrtve doprinašaš, samo da se to i obistini. Samo na taj način ćemo promicati blagostanje u Hrvatskoj i Slavoniji. Razmotrimo li točno naš položaj, to ćemo uvidjeti, da se moramo pouzdavati sami u sebe, jer nam obećanja ne koriste, a i žalostno je, ako se uzdamo samo u pomoć drugoga, kad si uz svoju dobru volju zbilja i sami pomoći možemo.

Gdje stanovnici ma bilo koje države ne osjećaju prave ljubavi prema svojoj otačbini, naliče siromašnomu, lienomu, nemarnomu i demoralizovanu tielu. Jasno je, da se ne će nikada uzgojiti djelotvorna snaga i polučiti stalan povoljan uspjeh, ako gradjani, bili oni bogati ili siromašni, veliki ili mali, niesu zadojeni svetim čuvstvom domovinske ljubavi.

Osobito ćemo to vidjeti u onim zemljama, gdje je ili gospodarski i družtveni razvitak daleko još zaostao, ili gdje polagano u razvitku napreduje, te gdje nema i imućnijeg gradjanstva koje slobodno misli, nego je većinom gradjanstvo, koje se bori za ognjište. Politička borba mnogo je teža tamo i vrlo se nerazborito vodi, gdje se promiču samo politički nazori, a zaboravlja pri tom na materijalne probitke. A kad se k tomu pridruži neka vrst osvete, koliko tek odtuda zlo, kolika nesreća po narod!

Kod svih dakle zakona, gdje se stanovnicima nalažu dužnosti, mora biti čvrstim temeljem prava ljubav prema domovini i državi. Ako se danas čudimo tomu, što su se zakoni nalagali gradjanima starih republika, to se tim više moramo čuditi tomu, što su gradjani zbilja učinili za za svoju državu; pa ako u našim današnjim državama ne nalazimo više onako velikih plemenitih i nesebičnih uzora kano u stara vremena, to je uzrokom s naše strane samo pomanjkanje domovinske ljubavi, koja je gradjane stare republike oduševljavala; jer samo sofističkim, uviek istim pustim riečima, skupljenim pod koprenom krasnih govora, pa još bezstidnim sumnjičenjem

Digitized by Google

susjednih naroda ne će se pospješiti ni blagostanje ni zadovoljstvo u državi.

Ne treba u to vjerovati, da je ova divna ljubav kod starih naroda postala lih po pravilima vladinim; i sadašnja, ljubav koja vlada u Austro-Ugarskoj jest liepa, pa bi mogla spasonosnom i dobrom biti, ali samo ako se zbilja s njom okoristiti može ne samo monarkija nego i država i stanovnik.

Nije li princip konstitucijonalne monarkije: da vlada samo sankcijonirani zakon, kojemu jedino obće dobro stanovnika pred očima lebdi, kojemu je temeljno načelo: jednakost pred zakonom, jednakost u svim povlasticama kao i u dužnostima svih državljana bez razlike staleža, vjerska sloboda, stroga pravednost, pravo udruživanja, odstranjenje svake samovolje, koja bi se mogla dogoditi kod javnih službenika i inih osoba. U obće zakoni se imaju stvarati bez ikakove pristranosti, da na povoljni razvitak države direktno utječu, jer država ne može drugo biti, nego zakonom uredjeno tielo, obćenito čuvanje i sigurnost prava i dobrobiti pojedinaca te zajednice, ona je zajednica, koje mogu po ustanovam zakona svi postati dionici, da tako nastoje oko vlastitog uzdržavanja i procvata, koliko svaki sam uzmogne.

No pravednost nas nuka, kako pravo veli H. Zöpfl, da priznamo: da su narodi pogrješnosti dosadanjih sistema kano i pogoršanju naših odnošaja baš toliko krivi, koliko i oni, koje žele radi toga okriviti. H. Zöpfl reče: Mi priznajemo kao temeljno načelo, da svaki narod imade pravo težiti na takov način uprave, koji posvema odgovara njegovom postepenom razvoju i njegovim potrebama. Mi priznajemo valjanost te izreke kano i svih njenih konsekvencija, jer tim samo priznajemo pravu istinu, slobodu čovječjega uma, obstanak narodnog bitka i obćenite narodnje samosviesti, sposobnost njegova naprednoga razvoja, koji nije nikada zapeo. Mi izjavljujemo samo ono, što je u svako doba postojalo, što će i u buduće postojati i što inače ne može biti, jer zavisi o potrèbi, o nuždi.

Žalibože u naše doba — neka mi se oprosti taj izraz — premnogo smaže osobna sebičnost, koja se

Digitized by Google

pojavljuje u različitim oblicima. Dan danas imade u prostranom svietu bezbroj ljudi, koji imaju silan i znamenit imutak, koji uživaju vrlo unosna mjesta, te se u velike poštivaju, premda je dovoljno poznato, kako su si taj imutak stekli ili kako su do svojega položaja došli. Takove osobe ne može pošten čovjek no prezirati, jer se takovim primjerima samo zavode drugi ljudi, te poštenje u njihovim očima nema nikakove vriednosti.

Ja sam žalibože sam u životu već gorko ućutio, što može učiniti gadna sebičnost, zle namjere i bezdušnost. Ja sam vidio ljudi — uzgredno je, da spomenem gdje je to bilo — koji su u svom družtvu bili ljudi mjerodavni, znameniti i moćni, no kojima je novac i njihova vlastita osoba i sebičnost bila najvećom svetinjom, koji niesu poznavali ni vjere ni prava, te su pokazivali takovu bezćutnost, kakove se valjda nije nalazilo ni u srdcu okrutnoga Nerona. Ovi su ljudi činili dobro samo onda, kad su držali, da će od toga imati mnogo veću hasnu, a zlu su se uklanjali samo zato, jer su znali, da se ovo mora kazniti.

Kad ovakove nepoštene uglednike i bogatune ugledje koji taj pošteni slabičina, ne će li zar pomisliti, da si i on na takov način nastoji pribaviti štovanje i bezbrižnu eksistenciju, kad pošteni i svjestni no siromašni gradjanin tek kukavno životari, jedva koricu kruha zaslužuje i jedva jedvice kraj s krajem sastavlja. Prava domoljubna ljubav je kod takovih ljudi dvojbena gljivica sreće, a dužnosti, koje iz te ljubavi proiztječu, tek su im uzgredna stvar. Ali će nadoći doba, kojemu mi sad svestrano utiremo stazu, pa makar ga i ne doživjeli, gdje će toga zla nestati. Neka se bar naši potomci na tom toplom suncu ugrievaju, neka oni ne pate bolesti, koja je trovala srdce njihovih predja.

Tko je pravi prijatelj svoje domovine, taj će nastojati iz svih sila, kako bi ljudstvo, a najpače svoje zemljake oslobodio spona neznanja, koje ga vodi u propast, te kako bi od njega stvorio revna i poštena državljanina.

Svaki onaj, koji iole poznaje razvitak koli državnoga toli socijalnoga života, taj je već uvidio ili će kasnije

Digitized by Google

jamačno uvidjeti, da bez valjano odgojene, ćudoredne i radine većine u narodu ne može biti ni govora o čuvanju socijalnih odnošaja i o trajnom napredku.

Nije samo vlada dužna, da nastoji oko napredka i kulture, nego je to sveta zadaća svakoga pojedinoga državljanina. Da se pak dotle prispije, treba prije svega što većma podupirati i štititi agrikulturu, jer je ona stablo, koje sa svojim drugim ograncima daje sva sredstva za življenje. Tlo je ne samo najizdašnije već i najsigurnije vrelo izravnoga i neizravnoga državnoga poreza, jer je i najmanja površina kulturnoga tla podvržena porezu.

Uvaži li se ta okolnost, koliko poljodjelstvo i njegovi neposredni ogranci po svojoj važnosti i po svom obsegu svaki drugi ljudski rad i zanimanje nadmašuje, kako je njim u svakom narodu većina pučanstva zaokupljena, to nema sumnje, da baš o njemu najviše ovisi blagostanje pojedinih država.

U ostalom smetnuvši s uma utjecaj seljačkoga staleža na stanje kulture poljodjelstva, to je ipak najvažnija zadaća naše i zemaljske i državne vlade, kako bi tu klasu i ćudoredno oplemenila i duševno naobrazila.

Kamo god pravi prijatelj naroda svrati svoj pogled, to će ga svagdje nemilo dirnuti, jer će vidjeti nebrojeno tragova očitog nemara, vidjet će u običajima raznih starinskih zabluda, koje su bez svakoga cilja i smisla, vidjet će pomanjkanje smisla za pravi napredak i podpuno nepojimanje zadatka pravoga državljanina.

Za svakoga onoga čovjeka, kojega pogled siže i preko praga, koji on svojim nazivlje, te koji se pri svom poslovanju nije podao ružnoj sebičnosti, mora već to biti velika dobit, kad ugledje, kako njegova braća udariše putem, što vodi do prosvjete i prave svrhe, kako ju je Svevišnji odredio svim ljudima bez razlike staleža, vjere i narodnosti, do svrhe, koja je zajednička svakomu biću, koji se »čovjekom« zove. Ta mi niesmo u svietu sami! Mi sačinjavamo jedno udo velike obitelji svih naroda, i kano takovi imamo i mi i svoja prava i svoje dužnosti. Zato mora našom lozinkom biti «pravo čovjekoljublje.«

Mi moramo nadalje o tom nastojati, da pomoću

Digitized by Google

prosvjete privedemo naš narod do bolje budućnosti u materijalnom i moralnom pogledu, čime će se ujedno podići i blagostanje države. Osim toga nastojati nam je, da izkorienimo sve one iluzorne predsude, da narod oslobodimo svih duševnih i fizičnih mana i zabluda.

O svemu se tomu možemo najbolje osvjedočiti, ako uzmemo medju narodom živjeti i to u raznim krajevima, ako uzmemo slušati one nazore, kako narod misli i prosudjuje u obće i u pojedinim slučajevima. Čovjek se mora zgražati više puta, kad sluša one poruge, koje se sipaju iz usta priprosta čovjeka, koje toliko gode neukomu, makar da nemaju nikakove osnove, a ponajpače onda, ako su naperene proti kojoj uglednoj ličnosti. Kako se onda ovakove izjave brzo razširuju! A koja je svrha tomu?

Kad uzmem razmišljati o položaju siromašnih, unesrećenih seljaka i o kobi, koja ih čeka, uviek mi pada na um izreka jednoga englezkoga državnoga ekonoma, jer se mnogi, možda i neznalice, a i ne shvaćajući joj dojma prislanjaju uz nju: da onaj čovjek, koji nije kadar uzdržavati sebe i svoje obitelji, ili ako ljudsko družtvo ne treba njegova rada, da takov čovjek nema ni najmanje prava na eksistenciju, da je na zemlji suvišan, pa mu sama narav zapovieda, da se iz družtva ljudskoga odstrani.

Takova šta mora uvrieditи, razočarati siromaha, jer glasi kano poruga. Ovo izgledje baš tako, kao kad bismo im doviknuli rieči lorda Brougham sa: »Budite kapitaliste!« I te rieči niesu pale na neplodnicu zemlju; iz njih je nikao ružni materijalizam. Tako nastade nazor, da je samo materijalni imutak najveće dobro na svietu, da je on osnov družtva, cilj zemaljskoga bitisanja ljudi. Ali s tim se uporedo pomoli protimba slobode pojedinca i s tim skopčana opreka principa ravnopravnosti, upirući se u faktično stanje. Imućnici se postaviše u prve redove, pokušaše pravo siromaha s početka prezirati, kasnije o njem dvojiti, a napokon ga ni ne priznavahu. Ta to je upravo ono zlo, da se milijuni ljudi mogu kukavno prehranjivati samo uz takov rad, koji je za tielo od najvećega napora, a dušu ubija i davi.

Digitized by Google

Javni nam život pokazuje patnju bezbrojnih poštenih, radinih, ali i inteligentnih ljudi i obitelji; kano mòra davi ih nemilosrdje, kojemu se obično pridružuje još bezobzirnost, koja već prieti, da razklima stupove socijalnoga organizma. U službi mamona, u kultu pohlepe za blagom u većine imućnika nestadoše pojmovi: poštenje, pravičnost i sućut za pravu biedu ljudstva za pogiboa domovine; nedostatak ćudorednoga čuvstva gotovo da je postao rak-ranom današnjega družtva, pa je stvorio takove prilike, koje svakoga pravoga prijatelja čovječanstva ojadjuje i napunjuje gorčinom. Kako da ne! Zar ne opažamo, kako bezmjerni egoizam i nagon, da svaki samo sebi koristi, ugušuje u duši svako plemenito osjećanje? Dok se nekolicina sretnika valja u bezbrižno dobivenom preobilju, dotle velika većina naroda unatoč trudu i nastojanju trpi težku nuždu, a drugi opet iz različitih razreda naroda upire sve sile, da se domogne poštene eksistencije, ne bi li kako osigurao život sebi i eventualno svojoj obitelji. Pa koliko se puta dogadja, da mu se uzkraćuje i ono, čim svladava nuždu i biedu.

Doduše je istina, da se i u naše doba opaža poboljšica, ali se malo gdje opaža ona prava energija, koja bi izišla iz prave čovjekoljubivosti, da brzo i uztrajno o tom nastoji, kako ne bi mnogo i mnogo toga zapelo kod liepe rieči, da do čina nikad ne dodje.

Što preostaje siromašnomu radniku drugo, nego da u tisuću i tisuću slučajeva svoje potrebe još većma ograniči, makar da ih je većina i tako do minimuma stjerala, da se u svojoj poniženosti dade tlačiti od mogućnika, no u drugu opet ruku da svoje sile tim većma napreže, ne obaziruć, da li će za taj svoj rad biti nagradjen, dotično plaćen, nego samo da se zgrće glavnica, koja ne poznaje ni državnih ni drugih kakovih daća. To je bitni razlog, zašto radnik nije član štedionice ili bolje, zašto ne može da bude, a drugo opet to je uzrok, da manjka dobro upravljanih sigurnih štediona, koje bi uživale podpuno povjerenje.

Pa ipak im je imućtvo najvažniji faktor u družtvenom i državnom životu, te je i službena statistika u Francuzkoj dobro iztaknula, da se medju onim pobu-

Digitized by Google

njenima, koje i sud progoni, nalazi vrlo malo osoba, koje bi imale uložen u štedioni ma i najmanji kapital, nego su to žalibože samo onakovi ljudi, koje je ili nužda ili bolest primorala, da su za sebe ili za obitelj taj prištedak izdali. Samo je ona država sigurna, u kojoj su gradjani imućni, i gdje se nalaze elementi reda, duha, radinosti i mira.

Odtuda nam proizilazi nepobitna istina, da onu veliku masu bez imutka najvažniji od svih nagona, t. j. nagon da se uzdrže i dą žive, tjera na to, da svoju eksistenciju omoguće i da ne moraju gladovati. A takov sirotan može svoju eksistenciju samo tako omogućiti, ako mu njegov posao toliko donosi, koliko treba da prehrani sebe i svoje porodične članove, pri čem mu naravski ima i država ići na ruku.

Ako li družtvo ne treba njegova rada, tada se mora on, kako Malthus sasma pravo veli, ili sam smaknuti ili mora od gladi skapati. A da li tim država štogod dobiva, imenito ona država, u kojoj je pučanstvo i onako maleno. Ili, da li je dandanas zaista svrha čovjeka, da od gladi skapa? A ne smijemo zaboraviti ni na to, da svaki gradjanin osim plaćanja poreza i drugih dužnosti mora da imade još i tu dužnost, da kao vojnik svojoj državi koristi. Dapače tu dužnost siromah ćuti znatno više nego li koji imućnik. No nemojmo zaboraviti, da je samo ona država jaka, u kojoj je mnogo radinoga pučanstva. Naravski je, da se takovo pučanstvo ne smije odnemariti niti mu oduzimati svaku vriednost.

Kano bogataš tako se i siromah veseli, što je živ. Kako daleko to veselje seže, neka pokaže činjenica, koju sam vidio u seljačkim obiteljima, kakovih je na žalost i više. Da ovakov sirotan samo preživi, skupi svakakova sjemenja po polju, pače i takova, koje je zdravlju škodljivo; od toga si onda priredi vrst brašna, da izpeče kruh. Pa kakov je to kruh? U to nazovi-brašno prilije čiste vode, primieša malo soli, a onda taj kruh peče ne u peći, već u vrućem pepelu, da je on više skuhan nego li pečen. Pa i oni seljaci, koji niesu takovi ubogari, ne žive puno bolje, jer ne znaju svoju zemlju valjano obraditi, pa im ona ne donosi korist, kakovu bi mogla i

Digitized by Google

morala donositi, a slabo nalaze zaslužbe. Žalostne su to prilike za zemlju, gdje nije zemljište ni skupo ni tako loše. Trebalo bi narod poučiti u racijonalnom obradjivanju: glavnica i znanje moralo bi se združiti, i onda ne bi narod doživio ljute gladi, kakova se imenito u našem Zagorju toliko puta pojavi.

Budući da je već sama narav svakomu stvoru usadila u srdce nagon, da nastoji o svom obstanku, pa tako ljubav prema samom sebi, s koje se on veseli svomu bitisanju i obstanku, to je ujedno u duši svakoga usadjena težnja na vlastitu sreću. Sreća je po tom konačni cilj našega života. No siromak je odsudjen, da se priučava snositi i pregarati. Onaj konačni cilj, koji je svakomu čovjeku tako naravan, odobrava i sam Stvoritelj prirode, te on svakomu svomu stvoru po svojoj najvećoj dobroti daje toliko sreće, koliko je samo moguće. Pa ako je osobita težnja i konačni cilj svakoga čovjeka, da bude sretan, to je dosljedno volja Smemogućega, da to bude konačni cilj svega ljudstva t. j. zajednička sreća.

Sam povod postanka pojedinih obćina i država najočitije potvrdjuje ovaj naš nazor.

Nema sumnje, da je umni Stvorac, kano veliki i premudri začetnik prirode, takodjer zakonodavac prirodnih zakona i prirodnoga prava, i zato ovo u punoj mjeri zaslužuje, da se zove božansko pravo. Po tom ne možemo inače zaključivati, nego da je umni Stvoritelj dao da bude uzdržavanje čovjeka pravi cilj; tako je uzdržavanje sama sebe veliko i obćenito temeljno načelo cieloga prirodnoga prava, koje imade biti našim vodjem.

Zato se mora uzdržavanje ljudi smatrati najvećim zakonom države, a taj onda zakon u sebi uključuje sve druge zakone prava prirodnoga, te ovi neposredno iz njega izhode. Zato se za temeljno načelo uzdržavanja ljudstva ište, da si čovjek osigura svoju hranu, jer to je prvi prirodni zakon za obstanak svakoga čovjeka.

Razum mora u pravom smislu rieči glede toga odlučivati, on nas vodi, da si svoju privredu na takov način namičemo — a to se poglavito tiče onih, kojim je tjelesni napor sredstvo privrede — da taj način odgovara strogim običajima i potrebocama zemlje, u kojoj živimo,

Digitized by Google

da si čovjek gledje u obće svoju eksistenciju osigurati na takov način, da on nikada ne uzradi proti postojećim zakonima. Zato je naravna dužnost velikoga družtva, kako će pojedinim članovima omogućiti, pače u svakoj zgodi i prilici po svojoj mogućnosti pomoći, da na pošten način i kako dolikuje časti čovjeka svoju eksistenciju osigura. Stoga se čini da je sasma pravo, kad toliki izvrstni učenjaci smatraju uzdržavanje sama sebe kao prvi i najveći prirodni zakon, pa se mora svakoj umnoj vladi toplo preporučiti, neka ona i za to namiče sredstva, da taj prirodni zakon u velikom organizmu nadje pravoga odziva i priznanja.

Mnogi su podpuno zamjenjivali, a još i dandanas zamjenjuju pravo prirodno s pravom razuma, premda to ne valja. Eno i isti rimski pravnici, koji su se dobro razumievali ne samo u pravo, nego i u filozofiju i u druge grane znanosti, temeljili su prirodno pravo na naravnom nagonu, pa su ga nazvali takovim pravom, o kojem je samo priroda sve stvorove poučila. Tako su Rimljani mislili i u doba, kad su bili na vrhuncu svoje moći. Osim toga su držali, da se prirodnom pravu mora podati tako široko polje, da bi se po njem imali razpraviti svi poslovi i parbe, koje se tiču gradjanske sfere. To po mojem mišljenju nije istina, jer je Bog dao prirodno pravo zato, da se uzdrži rod ljudski; a da se postigne sreća, dao je ljudima razum, pa ih kano razumne stvorove prepustio izključivo sebi samima.

Priroda hoće, da se ljudi uzdrže. Ali ovi traže u obće u sreći svoj glavni cilj, čemu je opet priroda samo povod, u koliko je u čovjeka nagon, da se sam uzdržaje. Po tom bi se imalo zaključiti, da je uzdržavanje sama sebe i sreća velika svrha svakoga čovjeka.

No da rad pojedinca, naročito radnika, bude toliko bar unosan, da je po njemu kadar osigurati eksistenciju svoju i svoje obitelji, a onda još zadovoljiti dužnostima, koje mu nalaže država, občina i drugi faktori, treba da se izpune ova dva bitna uvjeta:

1. država mora uviek njegov rad trebati.

2. zasluga za taj rad mora u istinu dopasti u njegove ruke.

Digitized by Google

A sada se pita: da li je družtvo sada, poimence ovdje kod nas, takovo, da izpunjuje ova dva uvjeta?

Ljudi svih stranaka, pače i isti učeni optimiste državne ekonomije, moraju — ako će na poštenje reći — na ovo pitanje odgovoriti apodiktičnim: »Ne«.

No ne smije se s vida pustiti, da se ime gradjanstva (Bourgoise) djelomično prikazuje kao neki neprijatelj proletaraca, kao stalež, koji smjera radnika izcrpsti za svoju korist, te ga ugnjetava u pravom smislu te rieči; dok u drugu ruku neki nastoje to svaliti na plemstvo. Pa gdje je radnik najnezadovoljniji? Gdje se opaža najosjetljivija nevolja, oskudnost na hrani, puko osiromašivanje? Ne traži se uviek, da se poveća nadnica, da se skrati vrieme rada, nego se traži više posla, budući da se povećava broj radnika u tvornicama i u obrtima, samo naravno da bi i u tom slučaju trebalo paziti, da se radnicima dade koji sat i za počinak, da i on uzmogne svoje sile sabrati, te snažnije raditi, pa da im se nadalje točno izplaćuje njihova zaslužba.

Da li je humanitarno i pravedno, kad poduzetnik — koji živi udobno stvarajući sebi imutak time, što kukavno plaća svoje radnike, koji se težkih radnja laćaju, jer moraju često veoma veliku porodicu uzdržavati — ne plaća točno svojim radnicima? Siromasi moraju nedjelje i nedjelje raditi živeći oskudno, jer misle da će na odredjen dan svoju zasluženu nadnicu dobiti: áli da, oni čekaju na taj dan s velikom čežnjom, pa kad dodje, onda tek ništa ne dobiju, nego moraju i ure i dane čekati na milostivoga gospodina poslovodju dotično davaoca posla, dok smiju rieč reći, dotično, dok im bude dopušteno, da smiju najponiznije moliti, da im se izplati zaslužba. Često su sretni, ako dobiju malen dio privrede, ako ih već sasvim takov čovjek ne odpravi, da drugi put dodju, jer da tobože nema pri ruci sitnih novaca; ili se liepo u družtvu zabavlja, dakako s novcima, što su mu ih pribavili siromašni radnici, dočim njih i njihovu porodicu tišti bieda i glad. Oni se moraju očajni brinuti za svoju porodicu, da ne skapa od glada, pa namiriti u odredjen dan trgovca, koji mu na vjeru daje sitnarije za živež; a davalac posla ne da se sklonuti, da im plati,

Digitized by Google

premda ima dovoljno sredstava — stečenih dakako po siromašnim radnicima — da se zabavlja, da razkošno troši na ženu i djecu, koji često stoput više potroše, nego što treba radnik za svoju osobu da kukavno životari. Ako kaže radnik koju oštriju, onda ga siromaha zatvore — poglavito na selu, gdje je davalac posla poznat s osobama različnih ureda — pa onda može on sa svojom porodicom od gladi pogibati. To li se naziva pravednost?! Mogao bih, ali ne ću, da još navodim takovih primjera.

No što se tiče specijalno gospodara sasvim dobro veli E. Bruneck: Gospodar mora veoma često čekati, da mu se naplati posao; njemu se valja boriti s prirodnim silama s bolešću i kugom; pa ako ostane zdrav i čovjek i marvinče, te polja uzrode, a žetva bude obilna, onda odmah padaju ciene, te gospodar dobiva samo malene kamate od svoga posjeda. Pače se ni kod običnih državnih i zemaljskih poslova ne upotrebljuju uviek domaći radnici, premda bi valjalo da se oni u prvom redu uzimaju za takove poslove. Ipak je veoma nuždno, da se za te ljude pobrinemo, jer u jednu ruku ostaje privreda u samoj zemlji, a u drugu bi ruku mogao lakše domaći radnik, poglavito seljak, dužan na porezu — koji i onako mora za takve radnje plaćati — namirivati porezni zaostatak, zatim tekući porez i ostale daće. Napokon bi on mogao osiguravati time eksistenciju svoju i svoje porodice. Onaj, koji ima glavnicu, ne smije se oholo kao neograničeni gospodin dizati nad svojim sučovjekom, koji mu pomaže teći blago, niti ga ne smije sprečavati, kad on radi oko svojih materijalnih probitaka. Ja ne poznam takova zakona, koji bi imao svrhu, da bi moralo stotinu ljudi pasti u nevolju ili postati nesrećnima radi sreće drugih. Ne može se poreći, da bezdušna glavnica, koja u bogataša probudjuje mržnju, priezir proti siromašnomu radniku, baca u očaj radnika; a ipak rad oplemenjuje čovjeka, jer mu on nije nikakova sramota. I kršćanska vjera kazuje, da bogataši ne smiju biti obiestni, a siromasi zavidni, no koliko se to dandans vrši, neka prosude sami čitaoci. —

Digitized by Google

Budući da je država dužna, da svojoj djeci prema stupnju prosvjete — koliko može — osigura nuždnu hranu, to bi bilo vriedno preporučiti, da se kod popunjavanja činovničkih i podvorničkih javnih službа što više pazi na one natjecatelje, koji su sposobni i dobra vladanja a imaju priličan imutak, pak na one, koji su bez imutka; jer onaj, koji ima dovoljan imutak, bio pokretan ili nepokretan, može živjeti, dok je onaj, koji osim znanja, moralnosti i dobre volje ništa drugo nema, upućen na honorirano mjesto, za koje se i izobražavao. Ta podpuno je jasno, da onaj može bolje živjeti, koji ima dovoljan imutak, poglavito zemljištni posjed, ako ga prema svojim odnošajima i kulturi obradjuje, te nije baš zavisan od kakve službe, nego onaj, koji mora svojim znanjem, sposobnošću pribavljati sebi svakidašnju hranu. Što li će onda početi, kad ga pritisne glad unatoč njegovim sposobnostima — a nema službe? Što je pravi uzrok različitim neredima u državi? Odakle oni potekoše? Možda što su ljudi srećni ili zadovoljni? Što je u obće uzrok nezadovoljstvu?

Za cielo će se u većini slučajeva, razborit posjednik upućen na gospodarstvo, zauzeti svojim znanjem i radom, da mu gospodarstvo donese što veći dohodak, da tako uzmogne sigurno, ugodno i nezavisno živjeti; jer u istinu i zavisi od marljivosti, znanja i dobre volje, hoće li si dohodak povisiti, te si tako podpuno sačuvati slobodu i nezavisnost. Njegovo je djelovanje kao pravoga državljanina podpuno slobodno, te on može u zgodnoj prilici raditi u interesu svojih sugradjana, a da mu ne bude eksistencija u pogibli.

Dà, eksistencija je najvažniji faktor čovjeka, no s tom se poglavito u nekoj vrsti ljudi prebacuje, s njom se bezobzirce i svojevoljno postupa, a vriednost se tako zvanoga slobodnoga gradjanina snizuje često do prekomorskoga neslobodnoga roba. Eksistencije se pojedinih članova države, pripadali oni u koji mu drago stalež, narodnost i vjera, ne smije hladnokrvno oštećivati ni uništavati; da se te sačuvaju, trebalo bi da se i vlada brine, a tako i svaki rodoljub, koji ljubi pravednost.

Danas se ide na ruku mnogim tako zvanim mudrim

Digitized by Google

glavama, koje se premeću uznositosti, precjenjivanjem ili imutkom, do kojega su slučajno došli. Svatko neka nastoji i mora nastojati, da privriedi sebi kruha, da ne pada drugima na teret. Istina je to, da! No da li je s druge strane tko ovlašten, da zaslužbu uzkraćuje, da tjera sirotinju u očaj i nuždu? Takovih se slučajeva dosta nalazi kod činovnika ili u obće službenika. Mislim, da nije pravo, da se bez obzira na našu djecu u državi daju službe, poduzeća, pače i manje poslužbe tudjincima, ili im se ide na ruku, da što zasluže, kad se kukavnom politikom iztiču, te se za svoju korist laćaju posla, za koji niesu ni zvani. U tim ljudma nema pravoga pouzdanja, a bome niesu ni domovini od koristi. Naravno oni ne mogu ništa izgubiti; oni rade bez ikakva principa, a većinom ni ne znaju, o čem se radi, samo nek dobro žive.

Ima i ljudi, koji su u družtvu po svom staležu, no ne svojom zaslugom stekli neku prerogativu, poglavito, ako su stranci, koji hoće da njihova umišljena mudrost vriedi siromašnomu čovjeku bilo zanatliji ili u duševnom radniku. Mnoge siromahe obaraju u nevolju ili glad baš takovi bezdušni ljudi, koji imaju u socijalnom životu igrati važnu ulogu; u to ih žalostno stanje tjeraju zato, jer ovi idu za plemenitim ciljevima, te su otvorena srca, kad se radi o dobru narodnom. Kod takovih ljudi, koji većinom niesu ni gradjani ove zemlje ili države nego su se doselili, ne dobivaju čestiti zanatlije ili duševni radnici posla. Ti ljudi stječu i napunjaju kese radom i znojem tudjim, pa se onda vrate u domovinu. Kad ih tamo upitaju, kako su stekli, odgovore im po onoj: »Radi i moli.« Liepo rečeno! Radi i onda, kad nemaš nikakva poštena posla. Radi, ako ti i ne nagrade posla! Mjesto da jedeš i da se hraniš, moli, da sa svojom porodicom ne osjetiš glada, da zaboraviš, da si čovjek. Moli, da tako nemaš kada misliti na svoj položaj, ni razmišljati o budućnosti, koja te čeka kraj nekih bezdušnika i neljudi. Radi i moli, ako se i siromah jedva možeš micati od umora i glada, gdje ti dodju djeca pa te traže kruha! Radi i moli, viče mnogi bezdušni glavničar, u kojega nema dovoljne izobrazbe — a da ne spominjem, da mu je srce surovo — premda ima nekoliko tisuća gotova imutka ili u vriednosti. Radi i moli,

Digitized by Google

da bezdušni kapitalista dodje do sredstava i prilike, da uzmogne i dalje tjerati svoje orgije, da podupire bludnost, dok radnik jedva dobiva ono, što je zaslužio, da uzmogne uzdržavati sebe i svoju porodicu. Pa ako takova čovjeka umoli p o š t e n radnik za posao, onda ga izsmjehava, odgovara, d a n e m a p o s l a te se ne stidi pri tom reći tražiocu posla »r a d i i m o l i« da se može bezdušnost, sebičnost sigurnije bez zapreke razvijati i širiti; da se uzmogne naučiti podnositi nevolju, oskudicu, proganjanje, pače biti za to i zahvalan. Gdje se to nalazi utvrdjeno u nauci Mojsijevoj, Kristovoj, Muhamedovoj?

Ne mogu li se postidjeti moćni i ugledni ljudi, kad tako odgovore onomu, koji je u istinu siromašan, a hoće voljko raditi, da stekne štogod, čim bi mogao uzdržati svoju porodicu na pošten način, pa se obraća radi posla na takove, koji mu mogu dati posla ili zanimanja? No oni se ne stide nazvati to plemenito njihovo nastojanje navalom prosjaka i kruhoboraca, jer se, kako vele, moraju od jutra do mraka braniti od njih. Zato nije čudo, ako takvi ljudi vele, da moraju postati pesimiste, za to jer se pošteni, no siromašni ljudi, koji traže pošten posao i privredu, na takove sinove sreće obraćaju.

Molim, neka mi se kaže, na koga će se drugoga obratiti ljudi, koji traže posao ili mjesto po svojim sposobnostima, nego na one, koji imaju posla ili ga mogu dati? Ta prvi je sretan, ako može sve svoje najnuždnije potrebe namirivati, dok drugi živi u obitelji, te raztiplje lakoumno ono, za što se siromah radnik mučio znojan i umoran, da mu namakne.

Pa se onda nastoji da takove ljude čim god odlikuju, njihova se djela — ako i ne vriede — kite i obožavaju, premda u njima nema nikakova srca za sirotinju i nemoćnike.

Što zavodi mnogoga, pače nebrojene ljude k nepravdi, himbi, renegatstvu, prievari, nemoralnosti, nego »pohlepa na slasti pak mekoputnost« u najširem značenju tih rieči. To su one sile, koje čovjeka čine bolestnim i tjelesno neslobodnim; koje ne daju čovjeku, da bude duševno slobodan; koje izdavaju za istom štogod povjerenje najboljega prijatelja; koje se laćaju svega, da dodju do novaca, za kojima postaju takovi ljudi sve pohlep-

Digitized by Google

niji. To je nevolja, koja je okužila mnoge i vrlo mnoge ljude iz različnih klasa čovječjih: pa za što — da se većinom dobro nasite, pa da žive u bludnosti.

Premda se kaže: ovaj ili onaj čovjek nema nikakova čuvstva za svoga sučovjeka, opet se ne mari za to. On nema nikakova Boga, nikakovu vjeru, nikakov moral — jer se na to tobože ne treba osvrtati. On nema nikakva poštenja, on je krao, varao, krivo prisizao, ubogu sirotčad varo za otčinstvo, ljudima uništio eksistenciju samo iz vlastitih interesa, te ih turio u nesreću, u očaj, uzkratio siromahu radniku ili slugi kojega bilo zvanja zaslužbu, koja ga ide, te tako nedužne unesrećio. No sve to ne prieči, da se ljudi i s takovima sprijateljuju te ih i uzdižu, ako ima u njih novaca, jer se kod njih mogu pomoći za novce, da se uzmognu podati «slastima, mekoputnosti, prostoj lakomosti, razbludnosti« u podpunoj mjeri. No tko nema novaca, onda je mrzak, zazoran, pa onda takova čovjeka nazivaju lopovom kukavni bez karaktera ljudi, odpadnici.

Požuda na slasti i mekòputnost, dva su demona, koja u ljudstvo pobjedonosno ulaze te ga truju, uništuju u čovjeku najplemenitije klice. Povjest nas sili, da pitamo: Kako je dugo bila bogata, slobodna, nezavisna Šparta, Atena, a kako dugo svjetsko carstvo rimsko i mnoge druge države? Dotle, dok su narodi bili tjelesno zdravi i slobodni, dok se niesu dali na tjelesni i duševni nemar, dok se niesu bacili na užitak i mekoputnost.

Kako je gorko gledati takov pust život, gdje se ništa ne čuje, nego gdje se tuži jedan na drugoga, okrivljujući ga radi imfamije, izdajstva, kukavštine, ulizavanja i himbe, lopovštine, u obće sve, što može opako srce izmisliti. No jao čovjeku, koji bez velike protekcije, ma bio on kako mu drago genijalan, jak, pošten i čestit, ustane proti takovom nedostojnom kolu ljudi ili samo jednomu iz njega, da bi uradio za pravu dobrobit domovine, svoga sučovjeka — pripadao taj u koju mu bilo narodnost ili vjeru — po svojim slabim silama; namjera se poštenoga čovjeka osumnjiči, nastane nepovjerenje, gdje bi upravo trebalo da mu se pomogne. U takvim

Digitized by Google

prilikama, da se čovjek uzdrži, mora da svoj rad osnuje na podlosti, prostoći, podmitljivosti, pohlepi za imutkom, lakomosti pojedinih ljudi; veći na ime dio žitelja nema poleta, odlučnosti, oduševljenja, volje. Ti ljudi ne znaju za političke potrebe, nego njihova strast živi i umire idući za materijalnim interesima.

Zato nije čudo, što su se mnogi radi družtva na tu stazu svrnuli, da uzmognu živjeti. — Nije li danas mnogo vrednija liepa, gospodska pojava, pod kojom se krije himba, od skromne solidnosti? Danas ne bismo smjeli manje cieniti poštena čovjeka, komu su od marljivosti i posla nažuljale ruke a lica potamnjela od žege, nego kicoša ljenivca, koji se gradi izobraženim čovjekom na osnovu svoga lakoumnoga, nevaljaloga života, koji znade igrati finoga gospodina itd. Treba na ime pitati, kakav mu je značaj, čime se bavi, da li je čestit i gospodarstven. Ne bi se smjelo pitati, ima li u njega novaca, nego ima li u njega poštenja, da li je dostojan čijega štovanja. Kod takih bogatih ljudi, a bez pravoga zanimanja, treba često pitati odakle im imutak.

Svakoga čovjeka treba cieniti po pravoj njegovoj unutrašnoj vriednosti te ga odlikovati, kako zaslužuje, a ne po varavoj spoljašnosti. Ne bismo nikada smjeli bogataša, komu nije valjano vladanje, više cieniti od poštena no pravo izobražena čovjeka, koji ima na srcu samo promicanje i napredak narodnoga blagostanja.

Kako živi najveći dio današnjega naroda u obće puteno, pijući i inače se zabavljajući, gdje se onda ponize do živine, mogu li onda biti takovi ljudi nezavisni. Ne mogu, nego postaju politički robovi, duševno otupe, da ne rečem, da se poživinče. Ima li u takovih ljudi smisla za narodne potrebe? Ima li u njih nacijonalnoga ponosa? Ljube li oni svoju domovinu? Mogu li oni štogod misliti o napredku? Hoće li takovi ljudi, koji sipaju na rukave rieči kod vina o dobru domovine, žrtvovati i novčić za narodnu kulturu, napredak zemlje, kojoj imadu zahvaliti što žive? Po tom se poznaju pravi prosti gradjani koji samo idu za nazadkom, što ne misle na napredak narodni, nego samo na trbuh i džep. Što je njega briga za siromaštvo, za toga groznoga tirjanina

Digitized by Google

novoga vieka, za krticu, koja podrovava narodni život, da ga i zakopa. On uviek traži nešto drugo — samo da ne mora štogod za narod doprinieti — traži priliku, da bez najmanjega uzroka grdi ono, što smjera na procvat blagostanja.

Nitko ne može oprovrći, da se u zemlji, u kojoj eksistencija gradjana zavisi od gospodarstva i s njim skopčanih sporednih grana, mora poljodjelcu, koji ima sasvim malen posjed, pribaviti kakova sporedna zaslužba, jer baš i onda, kad se radi, da budu svi drugi zaslužbom obskrbljeni, mora biti na prvom mjestu poljodjelački stalež sa svojim sporednim granama.

Seljaka, naročito poljodjelca, ne možeš u državi ni pomisliti izolirana, baš kano ni njegov posjed. Kano producenat i konsumenat, kano biće više naravi udioničtvovanja kod svih proizvoda prirodnih i u umjetnosti, kod svakog duševnog, moralnog dobra, pa ga se mora s tim upoznati, mora mu se njegovo odredjenje raztumačiti. On stoji zajedno sa svojom obitelju posred velike množine potreba i užitaka, u socijalnim odnošajima; ovdje postoji samo izmjenično djelovanje.

Da se poluči povoljan uspjeh, nuždno je, da se uz fizične radne sile dobiju i što bolje duševne sile, kako bi zemljište prema okolnostima davalo najveću korist. Prema tomu dakle nema sumnje, da bi se seljački stalež imao učiniti izobraženim, kako no još dandanas nije, da tako uzmognu spoznati svoje odredjenje prema državi, prema svojoj obitelji i prema sebi.

Industrija, koja danas reprezentira svjetsku vlast, prikazuje se kano dobra mušterija poljodjelstva, koja oplemenjuje isto, te poljodjelstvu podaje sve to veću cienu i vriednost. Tim se koristi i poljodjelstvu i trgovini, jer im se snaga množi, a to je i u korist po državu. A sama pravednost zahtieva, da se dopusti seljaku da i on uživa te probitke i korist, no da se pri tom ne žrtvuju njegove osebine, koje se imadu čuvati kano konservativni elemenat.

Opet je zadatak vlade, ne samo da pojedinim stanovnicima dade prilike, da udioničtvuju kod državnih, zemaljskih i občinskih poslova, nego kad takovih poslova

Digitized by Google

nema, da skrbi, kako bi se stvorili, da imućnim omogući, kako bi oni udioničtvovali i kod istih industrijalnih poduzeća, naročito takovih, koja su članovima občine od direktne koristi ili nužde, pa makar se takova poduzeća imala tek stvarati. Od nemanje koristi bilo bi poseljaka i njegovu obitelj, kad bi se oni za duge zime, kada su poljski poslovi prestali, bavili izradjivanjem sirovina, kakove su npr. lan, konoplja, vuna, drvo, slama itd. itd. što se može i za zimskih noći pri svjetlu raditi. Vlada bi to mogla pospješivati pomoću strukovnih učitelja, kreiranjem strukovnih zavoda, pomoću nagrada i podpora za pojedine grane unosne domaće industrije. Na taj bi si način stanovničtvo namaklo uzgrednu zaslužbu, koja bi bila od velike ciene i vriednosti.

I kada vlada za podizanje domaće industrije doprinosi žrtve i želi još sveudilj doprinositi, nastojeći namaći obilje materijala za košaračke i slične radnje, to ova krasna namjera naše vlade nije još dovoljna za postignuće svrhe, nego u tom poslu moraju vladu izdašno podupirati svi stanovnici, naročito imućniji i inteligentniji slojevi, jer se samo tako može osnovati sigurno koristonosno poduzeće. A to ima biti sveta dužnost i zadaća svakoga gradjanina, komu je na srdcu da što doprinese k napredku i podignuću blagostanja zemlje i domovine.

Već se to toliko puta čulo govoriti, da bi gojitba buba svilaca za našu liepu domovinu bila vrlo važna grana privrede. To je bez sumnje i istina. Zato su se o tom držala već mnoga čitanja. Pa kako je ipak sada s tim? Svaki, mislim, dobro znade. Makar da se ne dade poreći, da je gojitba buba svilaca svakog uvaženja vriedna i unosna privredna grana za naše stanovničtvo bez obzira na stalež pojedinaca, ipak joj se razmjerno vrlo malo pažnje posvećuje. Oni stari, pred mnogo godina sa znatnim troškom zasadjeni dudovi bijahu u mnogo občina posječeni i za goriva drva upotrebljeni.

Već je g. 1847. bila u program razpravljanja IX. obće skupštine hrvatsko-slavonskog gospodarskog družtva uvrštena ova točka:

Svilogojstvo, ta jedna od najvažnijih privrednih grana,

Digitized by Google

koja se ne može za dosta narodu preporučiti, može istom tada blagotvorno procvasti, ako se njim sav naš seoski puk stane baviti onako, kako se bavi gojitbom vinske loze, kukuruza ili živadi. I premda se u nekim općinama opaža očit napredak, ipak se općenito opaža prepolagan razvoj te kulture, a imade i takovih kotara, koji za nju ni ne znadu. Zato se namiče daljnje pitanje;

»Koja bi bila svrsi najshodnija sredstva, da se naš seljak na svilogojstvo potakne, te da se ono u svoj zemlji razširi kao općenita grana privrede?«

O tom se pitanju u gospodarskoj skupštini 25. kolovoza 1874. svestrano razpravljalo, tu se upozorilo na mnoge nedostatke, koji prieče razvoj, a iztakla su se i mnoga sredstva i načini, koji bi valjan razvoj pospiešili, ali se ipak danas još vidi, da se svilogojstvo u pojedinim mjestima sasma odnemarilo, makar se potrošilo mnogo truda i novaca, dok su naši predji ondje zasadili dudove, koji su, kako sam medjutim rekao, postali žrtvom plamena kano ogrievno drvo, ili još sada ondje stoje, a da nitko za njih nemari. Dakako, da je tomu razlogom i ta okolnost, što se kod nas i najljepše bube mnogo teže prodaju nego li u drugim zemljama kano npr. u Italiji i južnoj Francuzkoj. Ali mi moramo tražiti kupce, takove u zemlji stvoriti.

Zašto ne bi naše dobre bube prodali u Italiju, kad ih ne možemo u zemlji dobro prodati? Ta iz Kine je g. 1883. došlo svilenih buba u Italiju za kakovih 40 milijuna lira! Zar je Hrvatska i Slavonija od Italije dalje nego li Kina? Što je onda razlog?

Podignućem permanentne zemaljske izložbene dvorane, gdje bi se izlagali svi, ali samo domaći zemaljski proizvodi, medju koje naravski spadaju i svilene bube, te koja bi bila spojena sa prodajnim opravničtvom u Zagrebu i Osieku, dale bi se unovčiti ne samo svilene bube, nego u obće svi zemaljski produkti, jer bi tako bilo svakomu producentu prosto, po vlastitom sudu, upotrebiti uz malu pristojbu dotično prodajno opravničtvo.

Najbolje bi se u istinu moglo pomoći tako, kad bi se ustrojio u tu svrhu konsorcij domaćih poduzetnika, koji su oduševljeni za obće dobro, pa kad bi podigli

Digitized by Google

svilanu, sličnu onoj uglednoj svilani u Pančovi, ako bi je sama vlada podigla. Uz to bi naravski bilo od prieke potrebe stanovničtvo, a najpače domaće seljačtvo zgodnim načinom podučiti ne samo o gojitbi buba i postupanju s njima, nego takodjer o prostorijama i o tom, kako se gusjenice timare.

Doista je smrtna grjehota, što se ta privredna grana, koja bi toliko koristi nosila, sasma omalovažuje i odnemaruje, premda bi si mnogi stanovnik, mlad i star, zdrav i kljast, mogao na taj način zaslužiti liepe novce, čime bi se povećao i imutak zemlje. Ali kad se nešto počne, a poslije odnemari, tada se tim samoj stvari više škodi, no da se u obće nije ništa ni poduzelo; no ako se radi uztrajno s nekim kapitalom, tada ono mora donieti blagoslova i liepe koristi. Naravski je, da ne smijemo pri tom egoistički misliti, da će nam taj posao bez ikakve muke, već prve godine donieti bog zna kakove koristi, nego moramo na to pomišljati, da će nam to tečajem godina, kad se budemo u tom posvema uvježbili, progresivno, no sve više i više koristi donositi.

Koliko vriedi, ako se svaki put pomno razmotre i prosude okolnosti i koliko vriedi znanje, kapital i uztrajnost, pokazat ću evo samo jednim primjerom; dapače vriedno je svakog uvaženja i obzira, što je tada kadra sama jedna jedincata osoba.

Kada je veliki njemački kancelar knez Bismark, — mislim g. 1867., — u Pomoraniji za sebe preuzeo neka dobra, ne bijaše ondje ni traga ni glasa kakovim plazovima (Holzschleiferei) i fabrikaciji papira; ono obilje drva, što se ondje nalazilo, nije imalo gotovo nikakove vriednosti. Knez Bismark je vidio, da bi se odtuda mogla namaći velika korist, pak se odmah upustio u dogovore sa stručnjacima. I premda to ne bijaše malenkost u tako slabo napučenoj pokrajini osnovati tvornicu za plazove i fabrikaciju papira, ipak je tomu umniku pošlo za rukom, te je u tim tvornicama dnevno bilo zabavljeno sila što bi iznosilo više od 1000 konjskih sila. Dakako da se uviek nastojalo, kako bi uprava bila što bolja i umnija, pa s toga ta privredna grana ondje krasno uspieva. No ne treba nam ići ni tako daleko, a evo nam primjera i

Digitized by Google

kod kuće. Što je n. pr. učinio g. Jerusalem u Dugojresi, postaji kr. ug. državne željeznice na pruzi Zagreb-Karlovac-Rieka? Ne nalazi li ondje u njegovoj tvornici svaki dan kojih 100 ljudi svoje zaslužbe i stalne dostatne privrede? Tvornica se ta sve više i više proširuje, a ciena zemljišta i posjeda svaki dan sve više raste.

Podpuno je dokazano, da svaka privredna grana, u industriji, ako ju je potreba namakla, pa bila ona koje mu drago vrsti, može biti i vlastniku i zemlji od znatne i velike koristi, ako se radi postojano, sa stručnim znanjem i ako imade potrebnoga kapitala, razumnih i marljivih radnika. Sasma je naravski, da ravnodušnost i nehaj, pomanjkanje kombinacije, nedostatak nuždnoga kapitala, nepovjerenje ili pače pomanjkanje marljivih radnika ne može donieti nikakove koristi niti stvoriti štogodj znamenita i blagotvorna, a još najmanje onda, ako se samo stanovničtvo ne će tim poslom da bavi ili pače, u stvar neupućeno, uzme raditi proti tomu podhvatu.

Svako i pojedino poduzeće pak može samo onda uspievati i željenim plodom uroditi, ako se prije njegova osnutka umno razmotri i izračuna, da li isto može uspievati, te se tada kao takovo ukaže, ako je ponajpače uz nuždan kapital, marljive radnike i živo nastojanje uprava njegova skroz i skroz umna i valjana. Zato se kod onih osoba, kojim se takova uprava predaje, ne smije gledati jedino na njihovu narodnost, jer pri tom ne treba političara i diplomata, nego prokušanih stručnjaka; ne smije se namještati na takova mjesta neznalice ili nevrednici, kojim bi to mjesto tek namaklo liep dohodak i obezbiedjenu eksistenciju ili im možda dalo sredstava, da mogu samo veselo i gospodski živjeti, nego takova mjesta valja povjeriti osobama, koje imaju znanja i volje i sposobnosti, ako ti ljudi samo niesu protivnici naše narodnosti ili protivnici prava našega naroda i zemlje. Nezaslužena je protekcija velika nesreća za onu zemlju, u kojoj ona postoji i vlada ili se podupire, jer se tako ne štuje i ignorira prava vriednost i zasluga, pa tako čisti karakteri i pravo znanje ne mogu da se razviju i djeluju onako, kako bi morali i mogli, da se koristi narodu i cieloj zemlji, nego neznanje i

Digitized by Google

podlost sprečuje i zatire i ono dobra, što postoji, te se od dana do dana može opažati ne nenapredak, već očit i pogibeljan nazadak.

Govoreći o svilogojstvu, ne mogu ovdje propustiti, a da ne spomenem onih rieči, što ih je onomadne izustio ministar trgovine Pavao grof Szecheny, kada se za debate o proračunu u državnom vieću povela rieč o ugarskom svilogojstvu. Ove bi njegove rieči bile od važnosti i po naše svilogojstvo, te bi ih trebalo poštovati i pravo uvažiti. On je rekao medju ostalim, da se ona svila iz Ugarske u Lyonu plaća za svaki kilogram 5 franaka skuplje nego li talijanska, te je u obće sasma zadovoljan sa onim uspjehom, što ga je do sada polučila svila, koja se producira u Ugarskoj. Pri tom je svoje osobito priznanje izrazio onomu radu, koji se ulaže u zavodu za svilogojstvo u Pančovi. Ja sam medjutim u u dnu duše uvjeren, da naša svila ne bi ni malo zaostala za onom svilom, što ju u Ugarskoj produciraju.

I premda nema zemlja, odnosno vlada, zadaću, da bude poduzetnikom, ipak je u pojedinim slučajevima dužnost pojedinih vlada blagostanje zemlje i tako promicati, da osnuje i rukovodi poduzeća, koja su u interesu domaćih radnika, pa ih ovi kano sinovi one zemlje i kano ljudi pravom željkuju i traže od zemlje i države, da ih za njih osnuju. Na taj način može dobiti posla svaki radnik, koji želi raditi, a to je svakako u korist same zemlje, ne obaziruć se još i na tu okolnost, što se za takove produkte, kad se iz tudjine nabavljaju, izvozi iz zemlje silan novac, koji je ne samo težko zaslužen, nego ga narod kod kuće toliko nuždno treba. A koliko bi se jevtinije mogla prodavati narodu ista roba, kad bi se kod kuće priugotavljala? Dakle tim bi se za istu, a moguće i za bolju robu moralo manje izdavati, a i taj sav izdatak ne bi otišao u tudjinu u nepovrat, nego bi ostao kod kuće, da se njim izglade mnoge grbotine, izciele mnoge rane, koje se u narodu opažaju i često puta nemilo osjećaju. Sve se to dade i mnogo puta postići, samo kad mjerodavni faktori prosude i uvide važnost tih pojedinih prilika i institucija.

No nesreća je po svaku zemlju i svaki narod, ako

Digitized by Google

se nalazi mnogo takovih ljudi, koji su a priori i iz principa proti svemu onomu, što kani zasnovati i ostvariti vlada, koji i bez prosudjivanja vriednosti onoga podhvata u sav glas unapried pred svakim govore, kako je to sve nepraktično i štetno po stanovničtvo i po dotičnu zemlju. Gdje vladaju takove prilike, gdje ne sudi um, nego strast i osobna mržnja, tu ne može biti govora o napredku i promicanju blagostanja, pa makar se vještaci i stručnjaci kako upeli, makar pravi domoljubi uložili sve sile i moć, da koje po narod spasonosno poduzeće kreiraju.

Ljudi su kadri u svojem srdcu vrlo mnogo odlučiti i zasnovati, samo kada oćute žalac potrebe, pa im se zgoda pruži, ili kada ih u njihovu revnovanju za dobro naroda povuče k nečemu sila. Time se ne će nitko ogriešiti o slobodu gradjana, jer je već u naravi državne organizacije, da se od godine do godine pojavljaju različite potrebe, kojima valja udovoljiti, ako ne ćemo, da se poput trupla u atome razpadnemo.

Marljiv i brižan seljak naći će i zimi posla u vrtu, u polju, livadi ili šumi, pa će gledati da u kamenolomu, sječi drva ili drugdje što zasluži ili makar baveći se domaćom industrijom, pletući košare, praveći gospodarske sprave ili inače, pa će si tim namaći gotovo toliko, koliko treba za prehranu družine i stoke, a u proljeću mu ne će biti prazna žitnica i sjenik, niti će mu biti proljeće početak nove biede i stradanja. Samo s toga jer nema prave volje, energije i marljivosti, i jerbo ne zna, kako će si namaći zaslužbe i gdje bi si mogao što zaslužiti, te napokon jerbo je život većine tako primitivan, da su mu prema tomu potrebe vrlo malene, većina se naroda podaje po zimi posvemašnjoj bezposlici i neradu, troši gotovu privredu, a ne privredjuje više ništa. Očito je s toga, da narodu manjka prilika za rad, manjkaju nagrade za njegovu marljivost i vještinu; da ima toga, ne bi bilo onolike lienosti i nehaja, no ne bi bilo ni onoga stradanja i biede, što sve toliko puta opažamo u seljačtvu i od čega ni država ne može imati koristi, već samo štete. Da se u prvi mah to zlo bar donekle odkloni, bila bi zadaća svih oblasti, koje dnevice

Digitized by Google

dolaze s narodom u dodir, da ga o svemu tomu poduče, da ga uvjere, kako je na krivom putu, pa da mu prikažu one zle posljedice njegove zablude, iztičući, kako se koristuje svaki onaj, koji se tim zabludama uklonio.

Zemaljska i državna vlast, a isto tako i občinska poglavarstva moraju pri svakoj prilici shvatiti vriednost zemljištnog posjeda kano i odredjenje seljaka, pa ovoga vazda bodriti i podupirati ondje, gdje je to od potrebe, a osim toga kod prilika pohvaliti i nagraditi. Osobito bi trebalo siromašnoga seljaka s obzirom na njegovu naobrazbu poticati na rad raznim nagradama, a gdje bi se opažao preveliki nehaj i indolencija, to bi ga valjalo na rad prisiliti, a oni, koji su odani pijančevanju, pa su radi toga postali lieni i nemarni, morali bi se radi toga osjetljivo kazniti, jer je pijančevanje osjetljiva rak-rana u materijalnom, fizičnom, a ponajpače u moralnom pogledu.

Posao je ona dužnost svakoga čovjeka, koju je pojedinac dužan da izvrši iz obzira i prema samomu sebi i iz obzira prema državi; posao je vodja, koji će čovjeka i čitav narod dovesti do sreće i blagostanja. Upitajmo se samo, može li procvasti mirisni cvietak znanja i blagostanja na pustom tlu one zemlje, gdje se stanovništvo imade da bori s biedom i oskudicom? Mogu li ondje ugledati svjetlo plemenita djela, u kojima se zrcali čista i iskrena ljubav prijateljstva, gdje je čovjek pao u nizko barbarstvo, te ne poznaje nikakove plemenštine, nego samo prostačtvo i surovost. Zaista ne!

Nikako, samo će pravi, pošteni rad prodičiti čovjeka! Njime se dolazi do napredka, do blagostanja. Čovjek ne može nikada dosta misliti o radu pače ni u moralnom pogledu. Naravno da rad nastaje prodjom proizvoda, izmjenom i prodajom, dotično vriednošću; vriednost se pak sigurnom prodjom osobito povećaje. Koja je na ime korist od produktivnih sila, kad nema posla od kojega bi bilo koristne prodje? Te sile nemaju onda nikakve prave vriednosti, kao što ne može ni glavnica donieti koristi, gdje nema stručnoga znanja i rada. Zato je veoma te veoma nuždno, da se g l a v n i c a, r a d i s t r u č n o z n a n j e ujedine, da tê, pravo reći, gigante ne nadvlada nikakav inat, nikakva zavist. No na žalost glavnica hoće da

Digitized by Google

vlada, te ne će da dade radu i znanju ono pravo, što im pripada. Ta činjenica može donieti veoma težkih posljedica, jer se ne da poreći, da treba osobito štovati pravi rad i uspješno znanje.

Kao što imadu domaću industriju mnoge druge zemlje, tako ima i Hrvatska i Slavonija u pojedinim granama takovu industriju, koja bi osobitu korist donosila. Kad bi se ona stručno tjerala, pa kad bi se praktično narod u to upućivao, bila bi ona nova grana privrede. Istina je, što je sadašnji presv. g. predstojnik bogoštovlja Dr. Isidor Kršnjavi kod zaključka izložbe domaće industrije u Zagrebu osobito iztaknuo: da je izložba izvršila svoju zadaću, budući da nam je pokazala, da ima u nas industrijalne sposobnosti, da imamo industriju. Dalje je spomenuo u svom predavanju, da naš narod više radi za svoju vlastitu porabu, nego za prodaju, na ime za trgovinu. Narod na ime drži u mnogo i mnogo prilika, da je sramota, da bi donosio na sajam proizvode domaće industrije; on to tek onda čini, kad ga na to nužda prinudi. Na taj se način naravno veoma jako snizuju ciene, jer se onda obično nadje više prodavalaca nego kupaca. U takovu slučaju ne mogu proizvadjači utržkom naknaditi ni vriednosti gradiva. Gdje je onda trud, danguba? Što će ga u takovim prilikama poticati na rad?

Toga blaga industrijalnoga ima u velikom množtvu u pojedinim mjestima, da se čovjek mora diviti. Iz njega bi se mogle liepe svote izvaditi, poglavito iz sagova, kojih ima 8 do 10 vrsti, te koji bi mogli na ures služiti ne samo mnogim sobama nego i dvoranama.

Naše djevojke i žene pokazuju upravo u tkanju sagova osobiti dar; u njih su najljepše sposobnosti za umjetno tkanje. Samo bi im trebalo dati pouke u ornamentici i bojama, (a to opet zavisi i od ukusa onoga, za koga se radi). Da se to izvede, ne bi se pokazalo nikakovih potežkoća, jer se djevojke i žene s veseljem laćaju toga posla. U tehnici se u obće nema mnogo toga izpraviti, samo bi trebalo starinske stanove (za tkanje) izmieniti lakšim i boljima.

No glavna je zadaća — da bi se unapredila indu-

Digitized by Google

strija — da se poglavito sagovi, od kojih nam pruža Slavonija vrlo liepih nactra, izlažu na zemaljskim i svjetskim izložbama To bi se moglo postići družtvima za pripomoć i prodaju ili državnim nagradama, jer bi se samo s njihovom pomoći mogli proizvodi po svietu razturiti. Tako bi ti proizvodi došli u pravu trgovinu; to pak ne mogu učiniti pojedini ljudi, na ime pojedini proizvadjači.

Po takovim bi družtvima mogli proizvadjači dobiti novčanih sredstava i predujmova, s kojima bi si mogli nabavljati potrebito gradivo — a bolje bi bilo, da im se daje samo gradivo najbolje vrsti — dok ne bi jedan ili više komada prodali, pa bi onda mogli predujam ili vriednost gradiva povratiti družtvu. Na isto bi se trebalo obazrieti i kod manjih obrta.

Predenje i tkanje treba da znamo, da su ugodan posao ženskinja, te se predenje drži nekim počinkom poslije napora na polju ili poslije poslova kućnih; samo je velika pogrješka, što vreteno više upotrebljuju nego kolovrat, za koji mnoge te mnoge žene ni ne znaju. Kolovrat je zato mnogo bolji, jer se na njem predja izprede posvuda jednako, a pored toga se mnogo vremena prištedi. Istina je, da ne mogu žene svuda vući kolovrat, da predu, kako to mogu s vretenom.

Kad bi se zauzeli bogati patrijote naše zajedničke domovine za to, da naša industrija izvede nešto znamenito — o čem više ne smijemo sumnjati da ne može — mjesto da se dobavljaju različiti skupocjeni predmeti u toj vrsti iz inozemstva, to bi se s njihovom pomoći barem jedan dio potreba mogao namirivati iz domaće industrije u Hrvatskoj i Slavoniji. Time bi se sigurno radilo u interesu zemlje, jer bi se ljudi, gledajući, kako njihove proizvode traže i ciene, poticali na daljni rad te imali za proizvodjenje više volje i veselja. Tako pak moglo bi se promaći blagostanje proizvadjačice dotično njezine kuće.

Za cielo bi služilo kao neka preporuka, kad bi se ti proizvodi mogli pokazivati stranim gostima ili susjednim narodima. Sagovi, jastučnice, izvezene zlatom, srebrom i svilom, liepo tkani i izvezeni ručnici, one fine

Digitized by Google

ženske košulje, marame i pregače, lovačke torbice itd. itd. jesu proizvodi naše domaće industrije u Hrvatskoj i Slavoniji.

Kako bi to bilo još ljepše, kad bismo mi već i u onim zemljama, s kojima živimo u državnoj svezi, vidjeli po stanovima proizvode naše domaće industrije, koji se ne bi baš trebali stidjeti stojeći uz inozemne umjetne proizvode. Time bi se nešto prištedjelo, a svrha postigla. Pojedina mjesta, gdje se to proizvodi, postala bi imućnija, te bi se time dala prilika, da se što poboljša, gdje bi bilo nuždno poboljšati, ili da se pače što novo stvori, da se tako zadovolji zahtjevima, koji bi možda po vremenu nastali.

Da se naša industrija — kamo ja naravno računam i domaću industriju — digne, i da se popne na onaj stepen, na kojemu zavredjuje da bude, morali bismo se pokazati na svjetskim i zemaljskim izložbama i na sajmovima s pojedinim našim proizvodima, s kojima bismo mogli konkurirati. Šteta što niesu naši produkti i sve industrijalne radnje u samoj državi onako poznate, kako bi mogle i morale biti poznate.

Pokojnoga princa Alberta ide zasluga, što se potaknula industrijska izložba i što se otvorio u Londonu g. 1851. staklenik, da se poda radniku prilika, da se čemu nauči, a tako da se i onomu, kojemu je potrebito, ne pruži samo zgoda, da si kupi što treba, nego da se upozna s različnim proizvodima, pa da se sazna za mjesto proizvedbe i za proizvadjača, da si uzmogne u slučaju potrebe direktno odanle naručiti, što mu treba.

Tko može reći, da upravo industrijske izložbe ne utječu eminentno na blagostanje i razvoj država i zemalja u materijalnom, duševnom, narodno-gospodarstvenom, moralnom, komercijalnom, obrtnom pogledu! Naravno da to može od njih samo onda biti, ako se i žiteljstvo za njih voljko zauzme, pa ih skupa s vladom podupre.

Poznata je istina, da izložbe promiču osobito industriju, koja je u nas veoma važan faktor, jer se njome promiče blagostanje. Na nju se moramo osobito obazirati, više nego dosada, jer smo prije živjeli samo od

Digitized by Google

dohodaka zemljištnih, dok su se napuštali drugi faktori privrede; ali, kako se danas množi pučanstvo, sadašnji dohodak od naših produkata zemljištnih nije dovoljan, da bi uz današnji način gospodarenja mogao žiteljstvo prehranjivati, nego treba da tražimo druga privredna sredstva, da njima namirujemo potreboće.

Izložbom se svakako promiče industrija, jer se njome gradjanstvu, inteligentnim radnicima pruža prilika, da oni svoje znanje, koje je u prvom redu združeno s njihovim rukama, razšire, pa da tako uzmognu valjano unovčiti svoj posao. S time, pak štedljivošću stvorit će oni sebi imutak dotično glavnicu.

Trgovac ili kupac dobiva u izložbi priliku, da nadje čitav izbor za svoje potreboće. Pri tom on upoznaje nove stvari; iz toga pak poznavanja crpe on i korist. Od važnoga su utjecaja u obće industrijske izložbe za ekonomički i tehnički razvoj obrta. Svaki, koji što proizvodi, zanatlija, tvorničar, može iz njih štogod naučiti ili vidjeti uviek nešto novo. To može u njega probuditi ideju za kakov novi produkat. Gdje je izključeno natjecanje, tu se ne može pomisliti o napredku; stagnacija pak industrije upravo je njezin smrtni udarac.

Trgovac u izložbi nalazi široko polje za svoj posao; trgovac stoji na kosmopolitičkoj bazi, poglavito veletržac, koji naručuje fine produkte po svem svietu poznate, u koliko se isti traže u njegovoj trgovini. (Naravno da ne će nitko proizvoditi ono, što nitko ne traži). Zato on zna prosuditi, što je potrebito ovdje, što li ondje. On će gledati, da na zgodan način dobije svoju korist: uvidi li, da može inozemskom robom dobiti veći dohodak, nego iz one, što se proizvodi u njegovoj zemlji, to će on svakako onu prvu povući u svoju trgovinu, da si pribavi sigurnu i bolju korist. Da se to postigne, najbolju za to priliku pružaju zemaljske, a osobito svjetske izložbe. Ondje nalazi svatko obilno vrelo za obrazovanje i proširenje znanja, ali i vrelo privrede. Napokon se takvim obćenjem, poglavito ako je živahno, narodi, koji su bili prije izmedju sebe neprijatelji, susreću poslije izložbe prijateljski, da ne kažem i bratski; time se na

Digitized by Google

ime bistre nazori, te se ukidaju zapreke, što su se posvuda nahodile, da se ni ne opazi.

Naravno, veći je dio naših obrtnika i seljaka tako slabo situiran, te ne može pohadjati izložaba; u drugu pak ruku neki nemaju za to ni smisla, jer ne uvidjaju znamenitost takovih izložaba; a trećim opet nedostaje dosta velika potrebita svota novaca; četvrti napokon ne će da pitaju u izložbi nikoga, da ih pouči. Bilo bi od potrebe, da bi pojedine obćine slale na svoj trošak u takove izložbe one inteligentne zanatlije ili seljake i seljakinje, koji se bave domaćom industrijom te pokazuju za nju razumievanje, te bi im, ako bi bilo od potrebe, dale čovjeka, koji bi ih vodio po izložbi, pa im stručno ili za njih zanimljivo tumačio točno, što bi mogli unovčiti, kad bi do toga došlo.

Ne smijemo zaboraviti, da u našoj liepoj domovini ima dosta poznatih, ali i dosta nepoznatih sirovina, koje bi se mogle udesiti za trgovinu. Kad bismo to uradili, onda nam ne bi bilo od potrebe amo naručivati uz gotove novce inozemske produkte. Jer svakom forintom, koja ide u inozemstvo, ako nema osobite potrebe, oštećujemo svoju narodnu imovinu. Zato ne možemo dosta u svom interesu ni štedjeti. No mi moramo ne samo štedjeti, nego moramo gledati, da štogod steknemo, da tako osnujemo narodno blagostanje. Sredstava i materijala ima dosta, t. j. mi bismo prije svega morali ono, što nam je pri ruci, unovčiti, udesiti za trgovinu, da tako konkuriramo s tudjim proizvodima.

Neka mi oprosti cienjeni čitalac, što sam se malo udaljio od glavne stvari. U Hrvatskoj i u Slavoniji po nekim krajevima imamo dobrih vina, koja bi se mogla praktičnim pivničarstvom dotjerati do izvrstne kvalitete, dakle do izvoznoga predmeta, koji se puno traži. No ja sam se u mnogo krajeva, poglavito kod seljaka, uvjerio, da su riedko gdje 3 vinogradara imala jednaku kvalitetu vina. Trgovac dotično krčmar treba, poglavito u gradu, jednakih vina, jer ne može svojim gostima svaki drugi ili treći dan davati vina uviek druge kvalitete. Odatle dolazi, da je za takova vina težko naći si-

Digitized by Google

gurnih kupaca. To bi se pak moglo postići jednakom manipulacijom, koja bi odgovarala naravi vina. Kad bi se više občina složilo u neki savez i gledalo da proizvede po boji i kvaliteti jednake vrsti vina, a da ne upotrebljuje škodljivih primjesa, za cielo bismo imali sigurnu prodaju vina; kupac će na ime za cielo ondje rado kupovati vino, gdje mu se svidjela kvaliteta.

Isto vriedi i kod priredbe sira. Kako danas većina seljaka priredjuje sir, ne može biti već primitivnije priredbe. Sir se, kad se sasvim obere kajmak, stišti, metne u drvenu ili zemljanu zdjelicu, posoli se, poslije nekoga se vremena izvadi iz zdjelice i metne u košaru, zato većinom priredjenu, te se suši u dimu (u kuhinji) ili na zraku. Poslije nekoliko je mjeseci sir tako tvrd, da se može često jedino sjekirom izsjecati na komadiće. Mora se čovjek veoma čuvati, da mu ne pukne zub, kad ga tako suha jede.

Mnogi, koji priredjuje sir te vrsti više nego im je od potrebe ili više nego što će ga prodati, slažu ga, izsjekavši ga na sitne komadiće ili samo na dva diela, u čabrice ili male lagviće, pak ga u zimi ili sami troše ili prodaju. No kakav je to većinom sir? Komadići sira obloženi zelenom ili crvenkastom pliešnju. Kad bi mjesto, u kom ima ljudi, koji imadu dovoljno krava, učinilo jednu sirarsku udrugu, gdje bi svaki član svaki dan davao nepokvareno mlieko, onda bi se mogao proizvoditi valjan za trgovinu sir. Najviše neka bi ga bilo dvie vrsti.

Jednake bi se udruge mogle izvrstno osnovati i za sušenje voća, koje bi mogle svoju robu sigurno i dobro prodati. No za sve je potrebita ozbiljna odluka, dobra volja, novci i pravedna namjera, da se diže blagostanje.

Naši obći odnošaji takodjer zaprečavaju naše male obrtnike. A ipak se mora pomoći malom obrtu, da dobiju volju zanatlije, koji se trude, da izrade iz sirovina robu, koja se dade dobro unovčiti. To bi se u prvom redu dalo tim postići, da se osnuju družtva, koja bi imala svrhu, da se diže zanat, da se uredi šegrtničtvo, napokon da se stvori valjan zanatlija, izobražen prema

Digitized by Google

zahtjevima vremena. Time bi se mogli i naši zemaljski proizvodi zaštititi od tudje konkurencije. Mi bismo morali barem s nekim priznatim proizvodima trgovati i u inozemstvu; to bi upravo morala biti naša dužnost i naše nastojanje. Ovdje bi trebalo da djeluje zakon za zaštitu dobre robe protiv sljeparske i očite prievare. Tu bi dakako mogli najviše pomoći oni, koji sudjeluju kod zakonodavstva. Nadalje bi trebalo urediti i to, da bi smio obrt tjerati samo onaj, koji se izkaže, da je za nj osposobljen. Tako bi se dokrajčila ona ružna konkurencija, koja narod upravo plieni.

No trebalo bi se pobrinuti i za eventualne slučajeve, time, da se osnuje obće bolestničko-pripomoćno družtvo, u koje bi imao uplaćivati svaki samostalni zanatlija i pomoćnik odredjenu već svotu, pa davalac posla ne bi ni smio primiti u posao pomočnika, koji se ne bi mogao izkazati svojom članskom knjižicom, da je upisan u takovo družtvo. Takovi bi članovi družtveni imali dobiti u slučaju bolesti bezplatno liečničku pomoć i liekove ili bi mogli biti bezplatno njegovani u bolnici. Takovi bi nadalje morali, kad već ne bi mogli raditi radi bolesti ili radi starosti, dobivati doživotnu obskrbu od družtva.

Da se digne mali obrt, što se više može, da i on uzmogne zadovoljiti zahtjevima vremena, treba s pravom i čistom nakanom unapredjivati blagostanje čitavoga naroda, dotično države. Zato je nuždno, da tu namisao podupire čitavo pučanstvo.

Za cielo je već zadnje doba, da se misli na osnivanje primjerene tvorničke industrije u Hrvatskoj i Slavonji. Da li je nama nuždno, da nabavljamo iz tudjih zemalja slador, pamuk, lanene tkanine, suknenu i svilenu robu, odielo, pače i bjelilo, papir, kožu, željezninu itd., koje bismo mi sve mogli izvadjati. Za tu bi se svrhu trebali udružiti valjani i praktični stručnjaci, glavničari, aristokrati, svećenici, koji bi morali biti nadahnuti pravim patrijotičkim duhom za materijalni procvat naše domovine, te se živahnije zabavljati s obćim gospodarskim pitanjima, a ne političkim maštanjem ili hipernacijonalnim mislima, koje bi mogle zemlju upropastiti.

Treba dakle priznati, da je pored razvoja na-

Digitized by Google

cijonalne agrikulture veoma i veoma potrebita i industrija za narodno blagostanje. O tom sam dosta govorio, ako i u kratko. Sasvim je na ime istina, da se progresivnim razvojem industrije diže i intenzivnija agrikultura, ako se hoće udovoljiti državnim daćama, koje nastaju iz nuždnih odnošaja. Po tom bi se upravo diglo i poljodjelstvo i industrija. U tom bi naravno mogla najviše pomoći vlada — ja barem držim — jer ona ima pravo ovdje savjetovati, a ondje opet odvraćati ili pak svrhu unaprediti podporom.

Ja znam, kolike su potežkoće, kad se hoće kakovo poduzeće stvoriti, poglavito onda, ako su njegovi produkti izvrgnuti konkurenciji. Da se tomu udovolji, treba to poduzeće razširiti. U tu svrhu treba i jevtinih novaca za osnutak i daljno poslovanje, pak onda dovoljan broj radnih sila. Napokon je potrebito, da bude produktima osigurana prodja. Sve to treba da se zrelo prouči, jer mnogih grana industrije u nas nema, nego se nahode u inozemstvu, a kad bi se u nas dotične grane industrije zavele, to bi trebalo da se oprezno radi, pa da u nas isti proizvodi po kakvoći svojoj imadu jednaku cienu, ako ne i manju, nego tudji proizvodi.

No kad se nešto započne, mora se željeznom dosljednošću i dalje izvadjati i uzdržavati. Tako se na ime osigurava proizvodima obstanak i dohodak, ako ne ćemo da im snizimo vriednost i tako pokažemo, da ne vriede.

Što ja govorim, da bi se digla industrija i osnivala nova sredstva, ne mislim nikako, da bi se oživotvorilo poduzeće, a da se točno ne prouči prije sirovina u kvantiteti i kvaliteti, da se ne pomisli na glavnicu za posao, na kvalitetu proizvoda, na cienu, što će stojati i pošto će se dotični produkti prodavati, zatim na druge faktore, koji utječu na sam posao, a napokon na prodju, koja će se rentirati. Da taj svoj nazor potvrdimo, mogu nam pored mnogih drugih tvornica služiti kao primjer tvornice sladora u Cislitaviji, poglavito u Češkoj, jer nam to daje siguran dokaz, kako su štetne posljedice, ako se ne osigura prodaja, gdje ima mnogo proizvadjanja, poglavito ako su produkti slabije kvalitete, (npr. kad u sladoru ima manje slâda), a ciena im je ista pače i veća nego

Digitized by Google

onima bolje kvalitete. Znamo, da su se npr. u Češkoj i Moravskoj rapidno umnožale tvornice sladora, jer su neko doba ljudi držali, da su one najsigurnije novčano vrelo, a nije se pomišljalo, da bi mogla nastati konkurencija upravo time, da se bolja kvaliteta sladora proizvede u drugim zemljama ili time, da se na nj udari carina, pa da će ga tako od godine do godine manje tražiti.

Mislim, da sam time samo to rekao, da ne treba ostati uviek kod jednoga tržišta za pojedine predmete, ni za sirove ni za izradjene produkte, nego da se imadu tražiti i nova tržišta. To i je prava zadaća trgovca, koji bi tad, kad uztreba, svoje nazore, izkustvo i na njima osnovane priedloge direktno mogao podastrieti vladi ili pak preko dotične trgovačke-obrtničke komore, da ona štogod pomogne za izvoz robe prievoznom tarifom nuždnim trgovačkim ugovorima itd. itd. itd. Time bi se naniela korist i trgovcu i producentu, a eventualno i potrošniku.

Napokon ne možemo umaći velikomu konfliktu, što ga glavnica svojim sebičnjačkim smjerom danomice prouzročuje, da se to već opaža u velikom svietu. Tako dolazi, da će biti nemogućno tri faktora: jedan, koji za posao daje svoje ruke i priprost razum, drugi: svoju razboritost, treći: glavnicu, tako složiti, da bi oni stvorili čvrst mehanizam u interesu pravoga državljanskoga života. Da se dignu i osiguraju naši zemaljski produkti, nuždno je, da budu zaštićeni — ako im je ista ciena — od proizvoda iz drugih zemalja.

To je neizmjerno nuždno za Hrvatsku i Slavoniju, gdje su veoma stegnuti vjeresijski odnošaji, a proizvodi zemlje dotično njezini dohodci ne stoje u nikakovu razmjeru s faktičnim troškovima ni s odmjerom poreza i drugim različnim plaćanjem i daćama. To je i zato nuždno, jer se veoma slabo što činilo za narodno-gospodarske interese, da budu oni zaštićeni proti posljedicama pojedinih zlih godina tako, da se gospodarî razboritom metodom na zemljištu, pa da gospodarstvo time podignuto, — to je na ime najnezavisniji, najizdašniji i najsigurniji izvor obćega blagostanja — traži sva ona

Digitized by Google

sredstva, što bi podiglo gospodarsku produkciju u kvantiteti i kvaliteti. Time bi se u isto vrieme digli svi unosni obrti, industrija i trgovina, tu bi radnik mogao dobiti i jevtin i zdrav živež u mjeri i u utezu, za koju je platio. Ovo bi posljednje moralo biti pod strogom kontrolom oblasti, da se zaprieči samovoljan postupak kod kvalitete i kvantitete. Tu se na ime nema zaštititi bezdušni, sebični prometnik, nego siromašni gradjanin i njegova porodica, i to u interesu njegove eksistencije, njegova zdravlja i morala, ali ujedno i materijalnoga napredka zemlje.

Tako bi se isto mogla svrha unaprediti, kad bi se u sadašnjim prilikama uzele u obzir porezne ovrhe i ovrhe za privatne dugove. Neka bi se ovdje poglavito uzela u obzir dobra volja dužnika, rezultat žetve prema općim i posebnim vrstama kulture u pojedinim godištima i poreznim kotarima, poglavito kod prodaje nepokretnoga posjeda; neka bi se osvrtalo na prilike, u kojima se porezni dužnik nalazi, pak onda, što on s tim namjerava; da li je on do sada po mogućnosti u istinu uplaćivao porez i odplaćivao dugove; neka bi se promatrala s pravednoga stanovišta ne samo oskudica na materijalnim nego i na fizičnim potrebama. To bi ovdje upravo trebalo da se radi, ako želimo ići pravednim putem.

Da se to uzmogne postići, potrebito je za zakonodavne faktore obširno znanje, tako i dublji, pravedniji pogled u životne prilike naroda, bilo pojedinih ljudi ili općina, pak u glavna vrela privrede, da se uzmogne s položajem poljodjelca, gradjanina savjestno i razborito postupati, a ne bi se smjelo suhom onom nadutošću, pak drzkim, apodiktičnim tvrdnjama nastojati, da se nadomjesti ono, što im još nedostaje u izkustvu i razboritom prosudjivanju. Time bi mnogo toga nestalo, što osjetljivo, pače ubitačno djeluje na narod i narodne običaje; nastaju rane, koje se težko dadu izcieliti, pa ako i zaciele, dotičnik se uviek neugodno sjeća na propaćene bolove, te ih i poslije kad tad osjeti.

Nepobitna je istina, da je najteža zadaća jednoga državnika izdati zakone i naredbe itd., koje se tiču žitelja i njihova načina življenja, imenito ondje, gdje to

Digitized by Google

dolazi na državni ili zemaljski sabor, pa se stranke prepiru, te po tom, što je dobro već iz principa često propada. Zakoni bi trebali biti tako ustanovljeni, da odgovaraju svojoj svrsi bez štetnih posljedica za jednu ili drugu stranku. Da oni to uzmognu postići, valjalo bi, da ih sastavljaju praktični stručnjaci, nipošto mladi, neizkusni teoretičari ili djeca milosti.

Zakon dakle treba da je djelo najveće opreznosti, dubokoga razmišljanja, dugotrajnoga izkustva, unutrašnje svjestnosti za pravdu. Potreba, stanje kulture, ideja moralnosti treba da stvaraju pravo, a ne izključivo individualna potreba i vlastita korist. Jer što možda meni koristi, može mojoj djeci, potomcima biti na štetu, da ne rečem i na nesreću.

Zato bi valjalo, da se svi zakoni, koji žele utvrditi žiteljima sigurnost i sreću — a za tim i vlada ide — stvaraju s razumom, uz pomoć izkustva pak s obzirom na pravu potrebu svih žitelja, a ne tako, da se samo pojedincima gleda što pomoći u njihovu interesu.

Djelo zakonodavstva treba da je izražaj narodne sviesti, ali treba da pored toga bude i obrazovano sredstvo za čitavo ljudstvo. Zakoni, naredbe, reskripti trebalo bi da budu jasni, da se ne mogu već u početku na različit način tumačiti. Tako se na ime već u početku može pokazati potreba, da se dotični paragraf ili čitav zakon promieni, jer bi on inače morao štetno djelovati za pojedina poduzeća ili za državljane. Zato zakon ne bi smio biti skupocjeni eksperimenat, u kojem ima mnogo formalnosti i izuzetaka; on bi morao uzeti obzir na sve ljude ne samo pojedine klase. Tako bi po mojem mnienju nestalo mnogo parnica.

Zato je potrebito, da državna vlada pazi na to, da zakoni odgovaraju vremenskim prilikama, razvoju napredka i obrazovanosti narodne, kulturnom stanju zemlje, ako hoće da se uredi obće blagostanje. U drugu bi ruku ona morala i na to paziti, da u zakonima ne nadju uporišta ljudi, koji se radi prepiru i parnice vode a na štetu trećega. Time se traži, da se zakoni stvaraju izvanrednim razmišljanjem svih mogućih okolnosti i po-

Digitized by Google

sljedica, pa kad oni jednoć izadju, da ih, imenito na selu, obćinski činovnici narodu tumače te narod upozoruju na posljedice.

Zakoni treba da budu neka ravnalica ljudskim činima, dok se godjer nahode na konstitucijonalnom ustavu; zakonodavstvo bi radilo proti svojoj zadaći, kad bi davalo ili kad bi dopustilo da postoje zakoni, koji se ne slažu sa stanjem državnim, s ustavom državnim, pak ni s vremenskim zahtjevima.

Prva i bitna snaga zakona nastaje onda, ako se ono, što smo sad spomenuli medjusobno slaže i ako se oni ujedno temeljê na moralnosti, t. j. ako su dobri i pravedni. Da se ukloni kod zakona svaka sumnja, i da ne bude nesporazumljenja, treba da su jasni i razumljivi, pa kratki i jednostavni, da ih jednako razumije i najprostiji čovjek i najprosvjetljeniji. Kad je na ime zakon obširno izveden, onda ga različni ljudi različno tumače, iz tumačenja nastaju nesporazumljenja i krivi nazori, a većinom bezkoristne parnice.

Mnoga je trebalo stoljeća poslije zakona dvanaest ploča, dok su Rimljani dotjerali do svoga gradjanskoga prava, a ipak je morao uviek pretor posredovati svojom rukom, da ublaži i popuni zakon. Svi su narodi, koji su išli za tim, da se civilizuju, osobito revno radili oko izdavanja zakona. Oni bi onda osobito uvažavali savjete i izkustva najstarijih i najmudrijih ljudi. Dakako da su onda i vremena bila druga.

Što su podpuniji zakoni, to je državljanin sve zadovoljniji i sigurniji. Zakoni su potrebiti, jer nastaju u državi različni odnošaji i posljedice njihove.

No zakonodavstvo mora imati na umu osobito državne prilike, položaj njezin, prosvjetno stanje žiteljstva, pak suvremeno blagostanje i mnogo dr. Strogi zakoni, koji se ne obaziru na potrebu svojih žitelja, nego samo za korist pojedinaca, ili zakoni, koji su osnovani na teoriji, na drakonskom principu, ne mogu hasniti ustavnoj državi, koja hoće da vremenske potrebe izvršava. Medju mnogim drugim čini se, da je sada potrebito razpravljati i razmišljati, na koji bi se drugi, lakši način mogle utjeravati državne daće, nego na sadašnji, koji je

Digitized by Google

često na propast nekojim dužnicima. Time ne mislim, sačuvaj bože, u obranu uzeti porcijaša, koji absolutno ništa ne će plaćati, poglavito onoga, koji je pijanica i strastven kartaš, nego upravo protivno: ne smijemo dati nikomu, da mu se dugovi na dugove gomilaju, koji se onda mogu jedino na takav način utjerati, da dužnik podpuno propadne.

Po tom je jasno, da zakoni mogu dobro djelovati u svakom smjeru državnoga života, ako su pravedni i ako odgovaraju potrebama, a onda, ako se točno provode. Stari su filozofi osnivali tadašnju pravednost na mudrosti i razboritoj dobroti. Zato treba svako zakonodavstvo da: nikoga ne prieči u njegovu pravnom vlastničtvu, pravednosti i slobodi. Zato zakonodavstvo ne smije samo za tim ići, da vlada medju državljanima pravednost i zdušnost, nego i za tim, da svaki pojedini član zakonodavstva mora u svim djelima biti uzorom (vriednim nasljedovanja) pravednosti i zdušnosti, a nigdje da ne smije biti sebičan niti imati kakovu prednost. To bi bila zadaća svakoga člana toga tiela.

Tako treba da budemo umjereni, kad se zakoni vrše; jer se sve sile — ako i niesu prekonaravne i ne idu preko granica prave mjere t. j. ako se ne zlorabe — mogu umjereno upotrebiti, te se mora njima razborito upravljati.

Umjerenost i nepristranost mora da bude svakoj mudroj vladi kao neki putokaz, a tako isto i onomu, koji dodje kad u priliku da po zakonima radi.

Gdje se što radi silom ili žestinom, ono i brzo propadne, jer djelovanje nije umjereno, dočim je umjerena upotreba moći trajna.

Zato ne mogu nikada izgubiti svoje snage zakoni, koji su pravedno i nepristrano sastavljeni, i kojima je princip, da se njima promiče narodno blagostanje. Nema ni u unutrašnjem ustavu državnom, a ni u državnim odnošajima prema drugim vanjskim državama ni najmanjega povoda, koji bi mogao učiniti, da pravda prestane biti ono, što ona u istinu jest. Ja naravno ne mislim ovdje na pravdu, koja se može parbom voditi jedino

Digitized by Google

s mnogo novaca. Darovi pravde ne smiju biti nikakovi skupocjeni predmeti, kako to danas često biva.

Zakonodavstvo, koje hoće povoljno i trajno djelovati na posjedničtvo, veli Sparre, mora ići više indirektnim putem nego direktnim, te se razvijati mirno poput prirode; ono mora često svoj cilj tražiti u dalekoj daljini, jer je veoma nježno i osjetljivo malo posjedničtvo; pa što se manje izgubi, to je gubitak osjetljiviji, to je veća šteta u moralnom i financijalnom pogledu.

U većini je slučajeva istinita činjenica, da narod lakše podnosi ono, na što se već priučio te što se onda i zakonima utvrdi, ma bilo to kako mu drago težko, nego kad se zakonom nešto novo uvede, na što se nije narod priučio. To djeluje štetnije, ako se uvode npr. za gospodarstvo u jednom tek priedjelu takove nove uredbe, na koje se seljak težko priučava, jer je veoma slabo izobražen, sve da mu se njima najbolje želi; pače on u njima gleda tobožnju propast svoju. Obratno bi pak, da se polako uvadjaju takovi zakoni i odredbe, uspjeh bio sigurniji. Najprije treba zakonodavstvo da pripravi sebi polje za svoje operacije. Kad se opazi, da se širi dotični nazor, zatim da ljudi smatraju jednako važnim privatno i obće dobro, pa kad svaki sazna, što je njemu i njegovoj porodici koristno, onda nek se i s dotičnim zakonima započne, ali tako, da bude njihov rezultat od koristi ne samo onomu, koji izdaje zakon, nego i svakomu njegovu sučovjeku.

No dokle vlada sebičnost te dok se čovjek u državi ne indentifikuje s velikim družtvima, občinom i državom, te dok im se ne pokorava voljko, bez sile, dotle su još uviek nezrele naše prilike, da se stvori agrarno zakonodavstvo. Što se godjer u tom stanju učini, to se ne može održati. Zato treba najprije upotrebiti radikalna sredstva, da se njima takove okolnosti odstrane. Da je danas tako, mnogo je kriva svojevolja, podmitljivost — udružena s neznanjem — koja se vidi u pojedinih ljudi, koje narod plaća, pa koji ne znaju pravoga svoga odredjenja, a često ni svoje zadaće, nego misle, da su oni namješteni, da samo zapoviedaju, a da ništa ne rade, nego

Digitized by Google

narod, premda ga plaća, zlostavljaju, i od njega, gdje mogu, korist crpu.

Tako naravno ne će ni gradjanin gojiti u sebi pokornost prema zakonima, dotično prema onima, koji ih izdaju. Zato bi trebalo da bude zadaća našega doba, da se ne ukoriene nazori Crosby-a, te bilo dobro i nuždno, da ne bi mjerodavne oblasti nikada državljanina bacale u pogibao, pa ni one klase, koje ne stoje ni pod kakvom kontrolom. Ne bi smjeli nigdje oni ljudi, koji imaju neku moć ili koji su si neki utjecaj pribavili svojim imutkom, djelovati na zakonodavno tielo i činovničtvo, da ovi prikrivaju nezakonite čine krinkom pravednosti, te da tako oni svim sredstvima državničke vještine počinjaju prievaru. Takovi muževi, koji ne rade čistih ruku, ne bi nikada smjeli u državi zauzimati visoko mjesto.

Za cielo je poslušnost kod zakonodavstva glavni upravo stup bilo u kojem pogledu državnoga života. Sloboda i nužda uzko su združene s poslušnošću. I sloboda — ako ne će da prodje u razuzdanost — može se samo kretati na terenu, što joj ga odrediše prirodni i državni zakoni. Gdje ima poslušnosti, ondje se može nejednako i protivno udružiti, složiti, asimilovati i ujediniti za pravu svrhu.

Što je bio povod seljačkom ustanku g. 1849. i 1850. u Hrvatskoj i Slavoniji, što ga je udušila vojnička sila? Ništa drugo nego to, što niesu bili svuda podpuno uredjeni odnošaji, pak što niesu bili seljacima dovoljno jasni zakonski članci o ukinuću kmetstva, zakoni o žirovini i upotrebi šuma, pa k tomu što su bili nepodpuni, te im se često i krivo tumačili. Medju našim je seljacima posvuda živjela tradicija o nekim od starine priznatim — no po vremenu gorkim — pravicama i uživanjima. Amo pripadaju upravo one šume, livade, vinogradi i ona selišta, što su ih imali prije uredjenja urbara, pa ih tada ili kasnije urbarskim procesima odkinule gospoštije ili gorim zemljama zamienile. Kad je došla burna godina 1848., te kad se najednoć dokinulo kmetstvo, te se kotarski sudci, koji su se onda najednoć stali bojati naroda, pokazali uslužni te naviestili po mnogim mjestima seljacima pravice i nove povlastice na način, na koji to ne

Digitized by Google

bi nikako smjeli učiniti, tad se utjecajem novih odnošaja rodila medju seljacima misao, da će dobiti svoje stare pravice i prava uživanja, naročito da će opet dobiti zemlje, što su im se oduzele.

To sam naveo kao jednostavan primjer, da pokažem, kako je nuždno, da oblasti točno i jasno protumače žiteljima zakone, poglavito onima, koji ne znaju čitati ni pisati.

Hoće li dakle da zakonodavstvo radi i s obzirom na posjedničtvo, to bi trebalo najprije, da ono promotri domaće prilike, pak odnošaj prema drugim državama, u prvom redu, da upozna svoju zemlju, glavne uredbe, da prouči povjestne, statističke i moralne odnošaje zemaljske.

Poglavito se moraju zakonima podpuno pokoravati oni, koji ih moraju štititi. Amo pripadaju državni, zemaljski, občinski, privatni činovnici, veleposjednici, svećenici, učitelji, u obće svi, koji se računaju u inteligenciju; jer ako ovi zametavaju zakone po svojoj volji, te se direktno ili indirektno od njih izuzimaju, onda se — sasvim pravo — ne može ni od seljaka tražiti, da ih oni poštivaju.

Bolje bi bi bilo, da nema one države ili zemlje, u kojoj se što takva može vidjeti, ako se u pravo vrieme zlu ne doskoči.

Promotrimo li sav fizični i sav moralni sviet, to ćemo vidjeti, da se on osniva na pokornosti. Poslušnost u specijalnom smislu jest upravo voljko pokoravanje višemu autoritetu, koji je opredieljen, da diže, osigurava i štiti čovječje poštenje, život, imutak. Što bi bilo u državi, kad bi bilo dopušteno svakomu žitelju, da zakone, stvorene legislativnim putem, prije nego će im se pokoravati, izpita, pa im se onda tek, kad ih dobrima pronadje, pokori, ili kad bi smio utjecati, da se oni priudese po njegovu nazoru!

Ako ima poslušnost zakona svrhu, da se diže narodno blagostanje, onda se ne može pomisliti, da bi im se dosljedno pokoravali ljudi prema tomu, kako ih koji shvata. Tu bi dakle trebalo, da se prije izpitaju, a iz toga bi moglo nastati, da bi ih jedni odobrili, drugi zabacili; tako se pak ne bi mogli zakoni vršiti, nego bi nastala neograničena anarkija. Gdje treba da se zakonu

Digitized by Google

pokorava, ondje se zakoni nemaju davati pojedincima na odobravanje ili zabačenje. Po tom sliedi, da se poslušnost ne može osnivati na uvidjavnosti pojedinaca, pa da nije ono još poslušnost, ako se vrši zapovied ili zabrana, kad se tko uvjeri, da je ono koristno, što se onom zapoviedju nalaže. Poslušnost je po tom personalni pojam, koji se osniva na mišljenju, kao neki unutrašnji učinak srca.

Zato je nuždno, da se svaki državljanin podpuno pokorava postojećim zakonima, stvorenima putem parlamenta a sankcijoniranim po Nj. c. i kr. apoštolskom veličanstvu. Ta dužnost potječe neposredno iz bitnosti konstitucijonalno-monarkične države. Pa je istina, da se bez obćeg vršenja zakona ne da pomisliti nikakva država, imala ona bilo koji oblik vladavine; jer se samo dobrim zakonima, koji unapreduju dobrobit državljana, može država uzdržati i blagostanje promicati.

Zakoni su naravno ono, što mora poštivati i slušati svaki državljanin. No zato mora svaka državna vlada ići za tim, da se i državljanin uvjeri o pravoj svrsi zakona, o njegovu utjecaju na državno blagostanje. Tako bi se olakšalo i samoj vladi, da se vrše zakoni.

Do toga uvjerenja nije težko doći gradjaninu, ako se zakoni u istinu slažu s principom državnih glavnih odredaba i postojećih odnošaja narodnih, pa kad ih svi jednako vrše. Koji su zakoni takovi, oni mogu pribaviti državljaninu sigurnost i sreću.

Veoma je dakle pravo rekao Tito Maiorescu, duhoviti učenjak rumunjski: bolje da nema ustava, gdje je ustav na papiru, pa prema tomu bi bilo zgodno reći: bolje da nema zakona, nego da ih ima, a ne vrše se.

Osvrnimo se malo na najstariji svjetski narod, na Egipćane. Povjest nas uči, da njihovi zakoni i institucije bijahu prve, koje su išle za tim, da se čovjeku život učini mirnim, pa da narod postane sretan. Dokle su godjer oni svoje zakone, koji su bili udešeni prema tadašnjim prilikama i odgovarali načinu življenja, strogo

*

Digitized by Google

držali, dotle je bio narod sretan, država u cvietu; no čim su ih stali napuštati, stali su i sami sve više propadati.

Ako ustavni gradjanin pored zakona, stvorenih legislativnim putem, vrši i naredbe, propise itd., koji se na njima osnivaju, on smije ipak na liepi način izreći svoje nazore — ako i nije član zakonodavnoga tiela — koji smjeraju na poboljšanje. To bi valjalo željeti, jer ima mnogo toga, što bi valjalo izbaciti, što zakonima ne daje nikakve snage ni ugleda. Poglavito bi trebalo da se jednoć pokvarenost bezobirno izkorieni; da se kažnjuju bez obzira oni organi, koji ne vrše zakona, koji rade po svojoj volji te koji se daju podmićivati.

Morao sam se čuditi, kad su me htjeli uvjeriti, da u sjevero-američkim državama vlada najveća pokvarenost. Ta, već je prispodoba izmedju Amerike i Europe u tom pogledu oprečna. No pogledajmo to malo izbliže. Kad bi bilo u Americi u tolikoj mjeri pokvarenosti, kako su to meni prikazivali, kako bi se ondje mogla ipak stvoriti unija? Kako je dugo, da je Amerika imala 3.000.000 žitelja? Pa kakav je bio ondje narod, gdje se nije znalo ni za željeznice, umjetne puteve, parobrode itd., gdje nije bilo trgovine ni industrije, nego se samo radilo oko toga, da se izbave pritiska Englezke? Danas su se nanizali gradovi uz američke obale, te prenose svoju trgovinu u Europu, da uspješno konkuriraju, te se Europa nastoji protiv te konkurencije ograditi. Obrt, trgovina, industrije svratile se na sasvim novi put; mnogobrojno se brodovlje ratno i trgovačko razišlo po svim morima; tisuće parobroda različne konstrukcije jezdi riekama; željeznice i prokopi svojim malenim cienama šire promet, te je putovanje po tim zemljama lako i jevtino.

Sjevero-američki je ustav učinio čovjeka podpuno slobodnim bićem, ali tako, da ga vežu zakoni ćudoredja i što veće pravednosti. Ondje na ime žive ljudi prerazličnih narodnosti, vjerozakona jedni s drugima u najvećem miru i slogi, te nema izmedju njih nikakovih priepora, kakovih možemo na žalost vidjeti u mnogim drugim državama i zemljama, gdje oni naravno štetno djeluju na blagostanje zemlje. Zato se mogla Amerika lako

Digitized by Google

dovinuti toga sjaja i moći, a u tako kratko vrieme. Jednaka sigurnost i jamstvo za nepomućenu gradjansku eksistenciju i politički mir, zatim stanovito vlastničtvo, zaštićeno proti svakoj ovrhi, čine, da u njoj od čovjeka ne postane prosjak ili skitnica. Da je u Americi tolika pokvarenost, a sigurnost da je tek nešto izmišljeno, kako bi se ona mogla tako dići? Čemu idu godimice na 100.000 ljudi iz Europe u Ameriku? Ta i u nas su veoma jevtina zemljišta, u nas je jevtinije gospodarstvo nego u Americi! Mi možemo takodjer dohodaka steći, kad se radi, kako valja.

Kako se mogao npr. Chicago, koji je g. 1871. u mjesecu listopadu gotovo sasvim izgorio, za jednu godinu tako dići, da je bio ljepši nego prije? U južnim dielovima grada, gdje je bilo svratištâ, kazalištâ, dućana, magazina, izgorjelo je oko 3700 (sagradilo ih se više tako za kratko vrieme te su tê nove gradjevine svojom ljepotom i vrstnoćom nadvisile one zgrade, što su izgorjele. Tako i grad Parsons, kojemu prije 18 godina nije bilo traga te nije u okolici 18 milja bilo duše, ima danas oko 9000 stanovnika, liepo potaracane ulice, vodovod, plinsku razsvjetu. Naravno da je njegov razvoj pospješila velika željeznička sveza, koja se kraj toga grada nalazi (Missouri—Pacific).

Pogledajmo još jednu činjenicu. U Americi je iznosio državni dug godine 1865. preko 2,844,600.000 dolara, a sada iznosi 1,250.000.000, dočim se u europejskim državama bez izuzetka povećavaju državni dugovi. Ima državâ, koje za svoj dug plaćaju 7% kamate i više, dok bi takova glavnica, kad bi se uložila, nosila jedva $2\frac{1}{2}\%$ ili možda još manje. Tako se, mislim, ne umanjuje kao u Americi državni dug.

Ja mislim, da takovo što ne bi moglo biti u Americi, kad bi — kako mnogi kazuju — ondje morao čovjek uza se uviek nositi revolver; kad ne bi bilo ondje reda ni u politici, ni u administraciji, ni u redarstvu; kad ne bi bilo morala, zakonitosti; kad bi vladala ona: Tko jači, taj kvači.

Tako se prebacuje Amerikancu, da je bezdušan, pohlepan na novce, surov i sebičan, pa da je tako sa-

Digitized by Google

svim kao stvoren za prievaru. Neka mi se oprosti, ali moram reći, da toga ima i drugdje, te ne trebamo to daleko tražiti. Da li je to fino, ako vlastelin ili njegov upravni činovnik s pripasanim revolverom ili kakvim željeznim štapom, drugi opet s bičem u ruci, prigleda svoje nadničare ili sluge, a da nema ni najmanjega povoda, da se tako oboruža? (Takova vlastelina ili činovnika ne trebamo u Ameriku ići tražiti, kad ih ovdje ima dovoljno). Da li nam je potrebito kakovo oružje, kad mislimo podizati kulturu i napredak? Nije li nečovječno ili upravo smiešno, kad se zabrani komu, da ne ide neposijanim poljem t. j. stazom, po kojoj su ljudi od davnine išli, te se s oružjem u ruci tjera sa staze čovjek, koji onuda mora prolaziti. Tako znam, da je neki čovjek išao da plati vlastelinu dug, pa udario poljskom stazom preko zemlje vlastelinove. Na putu ga zaustavio vlastelin i rekao, da je prolazak preko polja zabranjen. No kad je onaj dužnik odgovorio, da ide dug platiti, onda mu se dotični vlastelin izpričao: »A, tako, niesam znao«, pa ga pustio, da ide u njegov stan. — Mislim, da se u Americi ne dogadja ni takovo što, o čem ću sada pripoviedati. Neka je žena sabirala po šumi suvarke, koji niesu imali ma baš nikakve vriednosti. Opazi je vlastelin (tudjinac), gdje kupi suvarke, sustavi jê i izpsuje, a da nadoknadi štetu, dade joj s glave skinuti rubac, s kojim se tada junačni vlastelin vratio kući. Da li je vriedan takav čovjek, da ga tko poštuje? Može li se on s ono imutka, do kojega je on možda pukim slučajem došao, brojiti u inteligenciju? Ima li u toga čovjeka smisla za pravo? Da li je taj čovjek išto izobražen?

U mnogih se posjednika s družinčadi gore postupa nego sa životinjama. Zato se ne treba čuditi, što je služinče često nepouzdano, surovo i nehajno.

Mnogi veleposjednici tjeraju svoje sluge, kočijaše, volare, poljare itd. na posao od rana jutra do večeri kasne, tako te se ne mogu pravo ni najesti ili odpočinuti. Za taj težki posao plaća im vrlo slabo, te im daje deputat najgore vrste. Ako što bez svoje krivnje učine ili ako je gospodar štogod zlovoljan, onda ih čekaju zaušnice i batine, ali prigovoriti ne smiju, ako ne će da

Digitized by Google

ih momentano ne iztjera iz službe, pa da tako izgube svoju nadnicu ili deputat kod žetve.

Nije bolje ni služinčadi, kao kuharicama, ključaricama, gospodaricama, služavkama, kočijašima, inošima itd., koji služe u privatnih ljudi. Obično ih psuju, da su nemoralni, dok oni gledaju, da isto čine njihovi gospodari ili gospodarice. Oni moraju raditi od rana jutra do kasne večeri, pak kad počine najmanju pogrješku, onda se na njih saspe rukovet najinfamnijih i najogavnijih psovaka, a milostive gospodje znadu koju priušiti — dakako zato, jer tako valja služinče uzgajati.

U mnogim kućama dobiva služinče ili veoma slabu, škodljivu hranu ili mu se i hrana u obće uzkrati. To mislim, da ne bi smio biti rezultat napredne kulture, družtvene izobrazbe. Pa da onda govorimo o napredku, pravičnosti, ljubavi prema bližnjemu! Onda želimo, da nam bude služinčad vjerna, pouzdana, privržena, kad se s njome tako postupa.

Državni, zemaljski i obćinski činovnik — od kojih imamo pravo tražiti, da su razboriti, da imaju stručno znanje, da dobro poznaju zakone — u prvom je redu dužan, da štuje zakone, pa bi mu uz osjetljivu kaznu ili gubitak službe trebalo zabraniti, da radi proti zakonu. da si najmanju svojevolju dopusti na štetu kojega žitelja, Ako si dopušta javni ili privatni činovnik protuzakoniti čin, onda nastaju različne nevolje: jer se čini šteta zakonima (pače se ovi obezčašćuju), jer se radja nepovjerenje i mržnja proti samoj vladi. Kad se ta nevolja uvuče u zemlju, onda joj je težko stati na put. A nije li naša dužnost, da se nastoji, da ljudi štuju vladu?

Današnje su životne, prosvjetne i političke prilike mnogo toga pridonesle težkomu našem položaju. O tom izvrstno veli Sparre: »Mnogi se ljudi tuže na mlitavost, na mekoputnost, razkalašenost, na lakomost za materijalnim dobrima, koja da su jedini cilj ovozemnoga života, u obće na materijalistični smjer današnjega vremena.

Pa i literatura je tomu današnjemu stanju mnogo toga dopriniela. Već su se oko polovine 18. stoljeća slobodne misli i načela iz Englezke preko Francuzke, Švicarske i Njemačke razširile te prouzročile važne promjene u političkom, socijalnom, crkvenom, vjerskom i znanstvenom životu.

Digitized by Google

Te su misli zahvatile porodični život i školu te su se čudnim načinom razvijale po Njemačkoj. Pedagogija, filozofija stale su utjecati na život, a pozitivno kršćanstvo pomalo nestajalo s religijoznoga života, te otvaralo budućnost vjeri razuma, koja se već u mladeži započela gojiti.

Poslušnost postala je u odgoju mladeži nepoznata stvar. Sasvim se poremetio odnošaj djece prema roditeljima, učenika prema učiteljima. Samozataja, poslušnost, pietet, poniznost i zapt stali su sve više uzmicati pred silom sebičnosti. Sebičnost, razuzdanost, pak pohlepa na naslade, združena sa samovoljom i nadutošću razklimaše sve spone strahopočitanja. Sad neka k tomu dodju i francuzki darovi ideâ: slobode i jednakosti, s oborenim čovječjim pravima, gradjanskim dužnostima, pa eto ti slike, koja nam još danas stoji pred očima. Na takovu tlu slabo će se uzdizati poslušnost.

Uvjeren sam, da će se naći ljudi, koji će me prekoriti, što sve to pretjeravam. No ja navaljujem na raširenu krivu civilizaciju i humanitet, po kojem se djeca uzdižu nad roditelje, učenici nad učitelje i majstore, podanici nad poglavare, jer to tobože donosi samo vrieme, pa da to mora tako biti i nikako drugojačije Ta je predsuda postala svojinom Europljana te zavladala i državom i ljudma«.

Na takovoj se bazi danomice širi nevolja, nastaje siromaštvo, koje će državi donieti neprilika. Zato treba gledati, da se siromaštvo ne širi prodajom maloga posjeda seljačkoga; nadalje treba pitati, kako će se pomoći siromaštvu, koje sve više napreduje, koje sačinja podpuno neosnovanu sastavinu u socijalnom životu, te čitave klase ljudi, koje žele posla, baca u dubok ponor novim obrtnim i državnim uredbama. Pravo je rekao »Wiener Wetlblatt« od 10. travnja 1884. o socijalnom pitanju. Socijalno bi se pitanje odavna već riešilo, da se drži one rečenice: Ljubi svoga bližnjega kao sam sebe. Žalibože da moramo u naše dane reći, da je najprostija sebičnost, pak bezdušnost, koja radi sa svim sredstvima zlobe i prievare,

Digitized by Google

surovost ćudi i nećudoredje najbolje poticalo na rad; i da istinu i pravednost malo kad ljudi tako pogaziše, kao baš u današnje vrieme.

S time je u svezi i pitanje, kako ćemo se sačuvati od proleterijata, koji se upravo kao da hoće širit, a od njega nema ni danas kao ni nekoć Rimljanima nikakve koristi. Taj se danas svuda radja u svih staleža, a proizvodi ga služeći stalež od godine do godine sve više i više, te poput kuge okužuje sve druge klase pučanstva, da uguši narodnu djelatnost, pa s nekom apatijom i nerazborom zaražuje svako družtveno i državno pravo pače i zdrave dielove naroda. Mi ne pazimo dosta na onu činjenicu: da nevolja i nepravedan, pak prekomjeran pritisak nalazi mnogo sredstava, s kojima se i stroj državne uprave ne samo uzkoleba nego i razprska.

Neki je izvrstan državnik rekao u državnom ugarsko-hrvatskom saboru g. 1883., kad se u generalnoj debati razpravljalo o povišenju poreza, te su se svi divili, pored drugoga i ovo: Ogledajte se malo po Europi, promotrite si socijalne prilike: na sjeveru nihilizam, na zapadu komunizam, u srednjoj Europi socijalizam i antisemitizam! Pod krinkom se komunizma i antisemitizma plienilo i ubijalo. Da li bi to mogli počiniti pojedini agitatori? Nikako. Nevolja, boj za obstanak ogorčuje narod, koji u svomu očaju upotrebi svaku priliku, kojom misli, da će si olakšati sudbinu, pa onda pada žrtvom najboljemu agitatoru, jer bi bio s njegova praga protjeran, kad bi mogao svoju sudbinu podnositi«.

Mnogi mjerodavni krugovi misle, da bi se siromaštvo dalo ublažiti time, da se porcijašu siromašnomu pomogne plaćati porez, pa da tako lakše živi. No ne bi li ipak bilo nuždno, da se stvore zakoni, kojima bi se mogli zaštititi ljudi od siromaštva? Da se siromaštvo sasvim dokine, to nije moguće, ali bi se moglo ograničiti na najmanji minimum. Zato bi se ta pomoć u glavnom sastojala u pravičnosti i ljubavi prema bližnjemu.

Nije u redu kad ličnosti, koje sudjeluju kod zakonodavstva ne nastoje, da se ograniči siromaštvo barem medju poljodjelcima, obrtnicima i služinčadi. Za cielo

Digitized by Google

boli svakoga gradjanina, kad gleda, gdje su povodom siromaštvu baš oni ljudi, koji bi ga imali zaprečavati. To se dogadja kod utjerivanja poreza i privatnih dugova, rad kojih se izgoni siromašan čovjek skupa s porodicom sa svoga posjeda, a da nije erar ili privatni vjerovnik postigao, za čim je išao, dok je to gorko za sav svoj život osjetio dužnik, kojega je zadesila nesreća ili prirodna nepogoda te nije mogao svoje obveze izvršiti. Pa tko od toga korist crpe? Siromaštvu se u nas riedko kad pomaže iz sućuti ili iz čuvstva humanitarnosti.

Siromaštvo često potječe iz naših narodno-gospodarstvenih i državnih prilika, iz nehaja većega diela inteligentnih, imućnih ljudi, koji u obilju žive, a drugi im naporno rade, te se upravo vesele nevolji i biedi svoga siromašnoga bližnjega. Mi vidimo čitave mase ili pojedine radničke klase, gdje žive u biedi bez svoje krivnje, jer su im namjerice uzeta sredstva, s kojima ne bi samo mogli živjeti, nego si poštenim radom i štogod steći. No u pauperizmu ima neki elemenat, koji krije u sebi karakter i pošteno mišljenje, koje se mora izroditi radi neprestane oskudice u proleterijat. A to bi se moglo pravodobno dokinuti, ako ne sasvim, a ono barem djelomično.

Budući pak da je čovjek odredjen, da bude od koristi družtvu, čovječanstvu, to mu je onda dužnost, da se brine za čovjeka pa da ga uzdržaje, kad se nadje u nuždi, t. j. da mu pruži sredstva, da se on može uzdržavati, a da ne padne na teret pojedincu sučovjeku i da ne ostane bezkoristan član družtva.

Danas je mnogo više radnika nadničarskih prinudjeno bezposleno lutati, nego prije 15—20 godina, pače i u tudjim zemljama. Seljaci, koji nemaju posjeda, samo umnožavaju proleterijat i težko siromaštvo, jer oni — poglavito ovdje — ne mogu naći nikakva posla u tvornicama i u drugim poduzećima. Nadalje — na žalost — to tužno stanje (proleterijat) povećaje i klasa, koja se bavi naukom ili što trpi nuždu ili što ne može dobiti službe, koja bi odgovarala njihovoj sposobnosti. Obilan napokon kontigenat za siromaštvo daju i činovnici, kad radi nepravedna ili svojevoljnoga čijega postupka izgube

Digitized by Google

kruh i tako ne mogu uzdržavati ni sebe ni svoje porodice te tako nehotice padnu u proleterijat. Tomu se mora, a i može, stati na put. Ta ne moraju pojedine osobe imati 2—3 plaćene službe, kad drugi željno čekaju da dobiju jednu, da bi tako uzmogli kao radini državljani čestito provoditi svoj život.

Za koje će vrieme nastati u obilju siromaštva kod onih, koji se uče po školama. To će biti kobno za državu, ali i za dotičnike, ako se pravodobno ne uzmu u obzir posljedice. Mnogi mladi ljudi uče, no govore samo hrvatskim jezikom, jer nekako mrze na druge jezike, koji se u državi govore. Na to ih još mnogi drugi upućuju, koji ne misle na njihovu sreću i budućnost. Zato su oni prinudjeni, kad svrše svoje nauke, tražiti službu samo u svojoj zemlji; ali ni te ne će moći postići, kad se jednoć broj mjesta poveća. Što će ti mladi ljudi, koji su za vrieme svojih nauka trpjeli nuždu, početi, kad poslije svršene škole ne dobiju honoriranoga mjesta, da uzmognu živjeti? U drugoj zemlji ne mogu dobiti službe, jer ne znaju drugi jezik do svoga, a tudji niesu htjeli učiti, nego su se od njega odvraćali — kako već spomenuh — te si tako zatvorili put u budućnost. Može li se danas pomisliti naš koji stručnjak u gospodarstvu, obrtu, industriji, umjetnosti itd., a da ne pozna tudji jezik, jer mora u inozemstvu učiti, pa onda upotrebiti svoje znanje za napredak naše domovine? Zato se osobito preporuča izučavanje jezika, koji su nam veoma potrebiti, ako mislimo — osobito činovnici — da se uzdržimo u svojoj zemlji, a da ne moramo državi pasti na teret, nemajući nikakve eksistencije.

Zato je posve istinito, kad se kaže, da je danas bez sredstava težko eksistenciju pribaviti, jer bieda uništuje mnogi talenat, a borba za svoju eksistenciju a još više za porodicu, mora da i najvatrenijemu duhu oslabi žarčinu.

Samo je onaj vriedan da živi — veli jedan veliki um — koji radi po mogućnosi svojoj ono, što je najbolje, te koji s nekom živahnom voljom radi oko kulture čovječtva; samo je takav vriedan našega štovanja, a ne mamon. No da

Digitized by Google

li se to uviek priznaje? Podupiru li mogućnici takova, kad mu bieda pokuca na vrata?

Koliko puta mora da propadne veoma pošten čovjek, kad mu tko povriedi čustvo pravednosti i ćutljivost, pa ga onda čeka najžalostnija budućnost. Pravo je na ime rekao Rahel: Uvriediti nježnu ćud znači pokvariti je. Danas kano da je tako daleko došlo, da se jedan ne može pouzdati u drugoga, te se na žalost ni ne smije pouzdati, budući da većina želi drugomu propast, pa će naskoro doći doba, gdje ne će biti pouzdanja, istine, nego će vladati samo laž i prievara, izdajstvo itd. itd. Ne dajmo da do toga dodje. — I to je istina, da se i poštenje drži nekom sporednom stvari, a ipak bi ono moralo svakoga inteligentnoga čovjeka voditi, kud god on okrenuo. Poštenje je samo neki slabi bedem, za kojim nije siguran pošten čovjek, ni njegove plemenite namisli ni postojano domoljublje; ono nije nego puljak sapunice, što ga izbaci dječarac na slamci. Veoma je žalostno pogledati onamo, gdje ljudi ne umiju urediti ni gojiti prave interese, na ime potrebe žitelja prema različnim privrednim odnošajima. Vara se na ime onaj, koji misli, da će s malom zakrpom pokriti veliku odrtinu; njemu će biti zaludan trud, da uredi životno pitanje, koje se tiče samo seljačkoga staleža i obrtnoga, da bi svoje produkte samo približno valjano prodali. Živi li seljak jevtino, proizvodi li svoje produkte jevtino, tad će živjeti jevtinije i drugi siromašni državljani, u obće žitelji.

Treba dobro, ozbiljno i revno proučiti seljački stalež, tu glavnu snagu državnu, poglavito u poljodjelačkoj državi, te ga postaviti na čvrstu osnovu. Pravi i pošteni seljak ne stidi se svoga staleža, pače obratno, on će se ponositi, budući da može reći, da je njegov stalež pošten, jer on pribavlja eksistenciju na svojoj i na tudjoj zemlji za se i za svoga sučovjeka, koji ima drugo zvanje, tako te bez njegova rada nema nikomu obstanka. Sama država ide za tim, da unapredi i pomogne seljačkomu staležu, koliko traži potreba u interesu financijalne i fizične snage.

Ako ne skrenemo s današnjega puta na bolji, ne

Digitized by Google

držeći se ovoga nazora, onda će nam se to osvetiti, grdno osvetiti, a kasno će nam biti, da se kajemo. Znamo na ime, da prevrati u državi najčešće nastaju stoga, što ljudi žele živjeti te se hraniti.

Što bi čovjek onima odgovorio, koji bi nam rekli: Našim radom dotično radom našega seljačkoga staleža, dobismo zemljište, iz kojega smo stvorili blago, koje služi u prvom redu kao osnov kod pobiranja poreza? Pa vi imate moći te s nama bezobzirno postupate, jer upotrebljujete naše neznanje! — Mnogi zato, što su slučajno došli u velikom družtvu, da djeluju svojom silom na nas direktno ili indirektno, misle, da nam mogu s nekoliko praznih rieči — u koje oni sami puno ne vjeruju — dati savjet, a dodje li, da nam se materijalno pomogne, onda su takovi ljudi baš prvi, koji uzkraćuju pomoć izgovarajući se svakojako.

Zato mi ne ćemo da nas tko potisne sa zemljišta, na koje smo privezani s mnogim vezovima, uspomenama, običajima, više nego svatko drugi. Dokle se godjer nalazimo na svojem nasliedjenom od otaca tlu, te dok ga marljivo obradjujemo obskrbljujući sebe i svoju porodicu, dotle se brinemo i za narodno potomstvo. To ćemo samo s marljivim i uztrajnim radom, jer ne smijemo svoje sile uludo tratiti. No kamo da i odemo, kad se nalazimo u tako siromašnom položaju? Mi želimo svoje pravedne dužnosti prema državi i izvršivati; dajte nam vremena, dajte nam sredstava, da to uzmognemo učiniti, no nemojte nam oduzimati i ono malo sredstava, što ih još imamo. Naše neznanje neka ne bude u državnom životu nikakovo polje, na kojem bi se moglo nauditi našoj eksistenciji, jer mi niesmo tomu ništa krivi. Mi hoćemo dovoljan dio imati od onih plodova, koji bi za sve nas dostajali bez glavničarske pohlepe i požude.

Ljudi, što spadnu na prosjački štap — pripadali oni bilo kojoj klasi privrednoj — lutaju radi gorke sudbine i očaja, te bez zanimanja, bez moralne i materijalne pomoći, padaju u moralno nehajstvo, komu nema granica, posvema im otupi čuvstvo za veselje i bol, za sreću i nesreću. Pravo je rekao Spinoza, da je isto biti

Digitized by Google

srećan i biti dobar, jer se ne može prava sreća, unutrašnja harmonija u čovjeku, pomisliti, ako vanjske prilike ne daju intelektualnim i moralnim silama maha, da se ove mogu kretati, i ako one čovjeka dotle dotjeraju, da mu mora biti jedinim nastojanjem to, da sebe ili možda svoju porodicu prehranjuje i to naravski kukavno — a o prištednji nema dašto ni govora.

Mnoge nepravde uzbudjuju ljude, da misle, na veoma štetne stvari. Pokvarenost će se širiti, ako pritisak stane vriedjati i unutrašnje osjećaje. Na taj se način ne će moći ustaliti red i poštivanje zakona. Ali država, hoće li da bude snažna, treba oko toga nastojati, da se državljani dotično žitelji i vlada medjusobno jedno u drugo pouzdaje.

Liepo veli Friderik grof Dürckheim: »Tko ćuti za čovječanstvo, ne može dopustiti, da se siromašni duhom uništuje, ako mora vladati svietom duševno bogati. Država ne smije trpjeti, da u njezinom obsegu postoje ljudi, koji svoga bližnjega varaju svojim dovijanjem i tako neograničeno vladaju. U kojoj državi siromah čovjek ne smije upotrebljavati sredstava, da se od perfidije obrani, ona upravo ni ne zavredjuje onih žrtava, što ih prinose njoj milijuni ljudi. Organizacijom se mora kraj učiniti takovoj igri, igri, koja se u ljudskom družtvu odigrava kao u nekoj areni, u kojoj sjedi država kao hladni gledalac. Država onda tek vrši svoju zadaću, ako najznatniju instituciju, eksistenciju ma i najneznatnijega bića, uzima u zaštitu ne samo zakonom nego i družtvenim ustanovama.

Pa zadaća konstitucijonalne vlade i jest, da udovoljuje razboritim željama narodnim. Ona je u prvom redu pozvana, da nastoji, da se socijalno pitanje valjano svrši. Princip bi bio konstitucijonalne vladavine, da ne povećaje proleterijat, nego da ga učini koristnim svojim članom u pravom i najljepšem smislu te rieči; za tim da sve ono uništuje, što bi moglo narodu donieti biedu, oskudicu i siromaštvo; njoj mora da bude jedina želja, da utvrdi stanje slobode, red, zakonitost i obće blagostanje.

Nije još prošla nijedna godina, da se ne bi govorilo o deficitu u državnoj upravi, pa da se taj pokrije,

Digitized by Google

postavljaju se nove vrsti poreza ili da se povećaju one koje postoje. To je već osjetljivo, kad su prilike u zemlji normalne, ali kako će biti onda i odakle će se namaći sredstva, kad bukne iznenada rat, za koji treba veoma mnogo novaca.

Kako je već sada težko namirivati različne poreze, ali kako bi bilo još teže, a možda i nemoguće namiriti povišeni porez povodom nenadanih dogodjaja, gdje u takova vremena trgovina, to novčano vrelo, obično zapne. Težko svakoj državi, koja bi morala upotrebiti zemljištnu glavnicu pojedinih ljudi, da namiri svoje potrebe. Da se država u pravo vrieme zaštiti od takovih eventualnosti, treba da štednjom stvori neku zakladu, iz koje bi mogla u slučaju potrebe izvaditi potrebite novce. Ta bi zaklada mogla biti od koristi i u normalnim prilikama, da bi se medju one, koji trebaju glavnicu, podielila uz sigurne kamate. Tako bi ta zaklada nosila državi dvoju korist, te ne bi trebalo dirati u zemljištnu glavnicu porcijaša.

Nije opravdan nazor, da se dohodci zemlje mogu sve više dizati, samo ako se tobože hoće. Treba na ime imati sredstava, da se digne zemljištni dohodak i kod normalnih prilika.

Mnogi misle, da je tlo vječno vrelo dohodka. Tako su pokušali pojedini posjednici, koji su djelomice na svoj trošak uveli različna nepraktična sredstva ili gospodarske metode na svojim dobrima, u nadi, da će im biti obilna žetva, ili već unapried u tu svrhu pozajmili glavnicu, da će se poslije tobože obilne žetve moći zabavljati pače i u inozemstvu. No prevariše se u računu, jer im je žetva doniela mjesto novaca djelomičnu ili podpunu propast.

Istina je, što je rekao barun Vogelsang: «Što podkapa korienje kršćanskoj kulturi, to je duh gospodarstva novčanoga i vjeresijskoga. Da li je to puki slučaj ili lična tek stvar židova, da oni bogateći postaju premoćni i pravo reći vode rieč u svem javnom životu?«

Istina je, da židovi igraju danas u financijalnom pogledu veoma znamenitu ulogu, možemo reći, prvu; ali nekako nam je čudno, kad se s nekim strahom govori: da su u židova novci i tisak. Naravno je, da je veoma potrebit tisak svakomu, da može raditi u polju

Digitized by Google

financija, koje danas pripadaju medju najvažnije faktore, naročito pak onomu, koji hoće da ima u ruci trgovinu — sastojala ta u vriednostnim papirima ili u robi — ili da njome ravna prema potrebi.

Mora se priznati, da su židovi već od davnine pokazivali osobit dar za trgovinu — ovdje govorim ne kao kršćanin ili židov nego kao član države, u obće kao čovjek — volju za prometnost, koju oni i nastoje sve više utvrdjivati. To potječe u njih još od vremena, kad su bili pastirski narod uz Jordan, te im to, tako rekavši, prošlo u krv, budući da razborito upotrebljuju svaku priliku, koja bi im mogla direktno ili indirektno korist donieti, premda često idu za onim, što su namislili izvesti, s najvećom opasnošću.

To je upravo u samoj naravi židova, jer su oni u svoje doba bili prinudjeni — ako su htjeli da se uzdrže i ojačaju — da dobiju u svoje ruke trgovinu, (premda su ih češće upravo nečovječno progonili), da osnuju trgovačke sveze u kojoj zemlji mogu. To je upravo u njih bio pravi princip trgovačkoga staleža, jer su tražili sveze, gdje su im bile od potrebe.

Doznajemo iz povjesti, da su židovi vodili sa svojim najbližim rodjacima, mogu reći s braćom, Feničanima, veoma velika trgovačka poduzeća.

Kad su ih stali proganjati, nije im ostalo drugo privredno vrelo osim trgovine, koju su u kasnije doba združili ili morali združiti s posudjivanjem novaca, jer su se mogli samo s novcima izbaviti čestoga progonstva i sužanjstva Novci su im bili od potrebe, kad su došli u tudje zemlje, jer su si morali osnovati postojbinu, te se tako brinuti za daljno uzdržavanje.

Da ne spominjem, što su oni u prijašnja stoljeća trpjeli, poglavito u vrieme križarskih ratova, navest ću samo ono, što su oni podnosili u 12. i 13. vieku, pa će to biti dovoljno da vidimo, da su si oni sami upravo stvorili takove odnošaje, po kojima su došli — ne ću reći namjerice — do direktnoga utjecaja, po kom su oni zauzeli upravo znamenito mjesto u družtvu.

Što je radio pohlepni Filip IV. francuzki, koji nije štedio ni kršćana, a poglavito židova! Time, što je sa

Digitized by Google

židovima nečovječno postupao, došao je do neizmjernoga imutka. Koja je bila svrha proganjanju židova u godini 1298., o kojem nam piše Königshoven, gdje je bilo na tisuće i tisuće židova poubito kod Würzburga i Nürnberga.

Koliko li su puta židove založili monarsi, kad su se našli u novčanoj neprilici! Tako je npr. Karlo IV. prodao gradu Frankfurtu ondje naseljene židove za 15.000 funata. Neki je gospodin u Elzasu kupio od kralja Ljudevita IV. židove, što ih je založio Ribeaupierre, za 400 maraka srebra. Crkva u Würzburgu dobila je svoje židove od Henrika VIII. za 2300 maraka srebra. Dr. J. Müller veli, da se u Francuzkoj postupalo sa židovima onako kao u Rusiji s nevoljnicima; nije na ime imao samo kralj svojih židova nego i baruni, pa su im židovi bili veoma dobro i izdatno vrelo dohodaka. Što je bio povod, te su se tako često trovali izvori i zdenci? Zar to, što su se oni bunili protiv kršćana? S pravom se u ono doba ljutio i nadbiskup Gerlach iz Mainza radi pokolja židova u Erfurtu, (jer je time veliku štetu trpio) te izjavio, da nije istina, da židovi truju zdence, nego oni, koji su njima dužni, da bi se tako riešili plaćanja duga. Tako barem veli spomenuti Müller. Dopuštali su u stanovito doba židovima i lihvariti, samo da dobiju protuzakonito od njih novce, što su ih oni lihvareći od naroda stekli. Mnogo bi se moglo iz kronika navesti, da se vidi, kako su za sve krivili židove, samo da bi tako našli povod, da dodju do njihova imutka.

Iz povjesti doznajemo, da su židovi radi proganjanja i vjerske mržnje bili prinudjeni, da dodju do onih sredstava, s kojima će se osigurati i ojačati. Budući da oni niesu imali nikada u državi sigurna obstanka, zato su si tražili moć u materijalnom imutku pak u onim granama, koje su ih sve više i više ojačavale te im davale sigurnu moć: tražili su si snagu u trgovini i prometu. Moramo otvoreno reći, da židov gleda sve unovčiti, što se godjer može pomisliti, da je vriedno, dok na to kršćanin ne misli ili mu se ne svidja trgovanje dotičnim predmetima. A zašto? — ako smijem pitati.

Kad bi krščani s onom žilavosti, pak s ujedinje-

Digitized by Google

nim silama, medjusobnim povjerenjem i ljubavi, pravom trgovačkom vještinom radili u interesu same naše trgovine — a bez ružne sebičnosti — u korist naroda, tad nas ne bi nitko mogao nadvladati u tom pogledu, samo ako budemo pravedno s marom i radom radili, ako se ne budemo služili s ružnim sredstvima, ako ne budemo radili proti zakonima.

Naša je zadaća, a ujedno i plemenito sredstvo, teći imovinu pravednim putem. Mi moramo raditi svim silama i tražiti sredstva za rad; moramo štedjeti, ne pak lakoumno raztipati stečenu imovinu ili je trošiti na skupe zabave; moramo se manje baviti oko politike, a više oko praktičnih poslova. Uzradimo li tako, onda će nestati one čudne i smiešne tužbe, da su na ime novci i štampa u rukama židova, pa da zato ne mogu kršćani napredovati. To je veoma smiešna fraza, veoma primitivan nazor u onih ljudî, koji u istinu hoće da rade, koji svoj pošteni rad, djelatnost, znanje, pravedan postupak ne upotrebljuju samo za se, nego svim time nastoje sljepariju, koja je mnoge uništila, iz naroda izkorieniti, te tako priznati, da moramo oprezno, ozbiljnim razmišljanjem ići onim putem, koji nas vodi blagostanju i jakosti.

Židov na ime ne krati nikome, da zavlada štampom ili da se njome služi; ne krati nikomu, da teče, služi novce. No to je mišljenje i zato smiešno, ako se samo uzme u obzir prema drugim religijama broj židova, koji žive raztreseni po svem svietu. Ne vjeruju li i židovi kao i kršćani u jednoga Boga, koji pazi na naša djela, naše srce i dušu. Mi niesmo pozvani, da o vjeri, o religijoznim osjećajima sudimo: to je Svevišnji sebi pridržao. I sam utemeljitelj kršćanske vjere Isus Krist nije zabacio židovskih zakona, nego se trudio, da ih vrši, da ih popravi, i zato se radi proti kršćanskom i čovječjem zakonu o ljubavi, kad se npr. nevini židovi proganjaju, bacaju u tamnice, kad im se imutak grabi, te oni gladni i žedni moraju izaći iz zemlje te si drugdje tražiti eksistenciju. Čemu je to?

Prigovaraju židovima, da oni na lak način teku imutak, jer se ne bave ni zanatom ni poljodjelstvom.

Digitized by Google

Zašto mi kršćani ne gledamo, da osiguramo svoju eksistenciju na laki način?!

Što se tiće toga nazora, on nije opravdan, jer se židovi u nas, u Ugarskoj, pak u drugim zemljama uče obrtu te ili sami obradjuju svoja polja ili uzimaju tudja u zakup.

Napose ne smijemo s vida pustiti činjenicu, da židovi iz vlastitih sredstava — bez državne pripomoći — u različnim gradovima u inozemstvu kap npr. Alepu, Drinopolju, Bagdadu, Carigradu, Filipolju, Saloniki, Šumli, Smirni, Tunisu, Varni i u mnogim drugim, podižu i uzdržavaju dječačko-djevojačke zanatlijske škole. Tako su oni osnovali obrtnu školu u Jeruzalemu, gdje se podučavaju djeca u pojedinim težkim obrtima, pak u Jafi poljodjelačku školu, gdje se veći dio grana gospodarstva uči i praktično izvodi.

No da to bolje dokažem, navest ću još nešto. U Rusiji bi g. 1807. osnovano 25—30 židovskih naseobina poljodjelačkih u Herzonu i Jekaterinoslavu. Ovdje baš nije osobito povoljan položaj za poljodjelstvo. Prem da je crno tlo i humus, ipak nije zgodno radi metrologičkih odnošaja, radi silne suše, te radi oskudice vode i šuma; koloniste na ime, da natope poljane, moraju dovoziti vodu u različnim posudama iz daljih mjesta. I tako su radi množenja pučanstva prinudjeni, da uvode nove različne unosne grane kulture.

Znameniti je neki upravljač državnoga imanja rekao, da je židov kao kolonista veoma marljiv, uztrajan, vješt, u načinu života umjeren radnik.

Mnogi su ti kolonisti zakupili zemlje od države, al im to zabranio zakon od 1882., a bez pravoga povoda. Veliki dio različnih zanatlija židova radi većinom na polju, no u zimi ili u doba, kad nema u gospodarstvu posla, bave se zanatom.

Židova gospodara ima i u Sibiriji, te oni racijonalno svoje gospodarstvo obradjuju, a medju njima ima i takovih, koji mogu služiti kao uzor gospodari.

Najveći je dio židova samih kriv, što se negdje krvan a negdje oštar antisemitizam razvio i razširio. Mnogi su na ime od njih puštali, da se takve spletke i

Digitized by Google

krive viesti šire, ne brinući se za druge nego samo za se; držahu na ime, da se neka vlada zato pobrine, misleći pri tom, da će antisemitizma nestati kao svake druge pomodne robe. No kruto su se prevarili. Vidjeli smo dosta, gdje ta nevolja prieti časti, životu i imutku židova, ne samo u Perziji, Tunisu itd. nego i u kršćanskoj državi.

No prosti gradjani ne okrivljuju danas samo židove nego i plemstvo, da ono prieči razvoj zemlje i blagostanja. Smiešni li su! Istina, nekada je bilo plemića, koji su svojom težkom rukom uništili mnogi cvietak humanitarnosti, niesu dali pravu, da postoji, ako ono nije bilo njima na korist. U ono su doba bili knezovi, grofovi itd. suvereni na svojim posjedima, te su vladali slobodno — to su ondašnje prilike tražile. Sada su ta vremena izčezla, pa pogledamo li po svoj državi, vidjet ćemo, da ne sprečava materijalni napredak ni aristokracija, ni plemstvo, ni židovi, nego je nešto drugo tomu krivo. Prosti gradjanin žali žrtvovati krajcaru za obći napredak, dok za svoju zabavu i hranu ne žali potrošiti i 1000 for. pa onda kasnije tu svotu od sirotinje izmuzti.

Što u obće može danas sámo plemstvo učiniti? Hoće li ono samo doprinositi žrtve? Kod svakoga se na ime poduzeća apeluje na džep aristokrata, poglavito, kad apeluju na nj prosti gradjani, dok oni sami ne će ništa da dadu za razvoj, napredak zemlje i blagostanja, a rad su crpsti upravo bezstidno korist iz takovih poduzeća. Gdje je danas snaga plemstva? Danas je plemić čovjek kao i svaki drugi državljanin: mora se pokoravati istomu zakonu bez ikakve prednosti, te mora plaćati porez i ići u vojsku.

Potražimo uzroke zlu gdje drugdje, vidjet ćemo ih i osjetiti gotovo svaki dan. Državljanin bez razlike staleža i vjere mora doprinositi žrtve za razvoj blagostanja, a ne gledati nehajno; on mora za obće dobro prinositi materijalne žrtve, jer od toga sâm crpe najveću korist.

S obzirom na blagostanje uzor je države Englezka. Kako je u njoj moglo procvasti blagostanje? Kako se mogla razviti u njoj veoma krasna kultura i industrija, da bi se mogle u tom pogledu druge države i zemlje u nju ugledati? To se moglo postići samo time, što se

Digitized by Google

uvidjela potreba, te su za vlade Henrika III. (1216—1272) nevoljnici dobili u nasljedni zakup zemljišta, od prijašnjih gospodara svojih i uz odredjen danak i rabotu. Ta su zemljišta mogli i nasljednici dobiti i dotle imati, dok su vršili odredjene uvjete. Te im je bilo osigurano pismenim ugovorom. Tomu je napredku — kako se veli — doprineslo najviše englezko svećenstvo.

No mnogo je doprineslo veleposjedničtvo, da se u Englezkoj diglo gospodarstvo. Ondješnji veleposjednici niesu trošili svojih dohodaka iz dobara po inozemstvu i po dvorovima u Parizu, Rimu itd. ili na razkošne kupelji, nego su veći dio godine proživjeli medju svojim seljacima, te tako dizali svoje blagostanje. Oni su poljepšali svoje seoske dvorove ne samo za svoju zabavu, nego i zato, da služe na diku samoj zemlji; nastojali su, da od svoga viška ublaže siromaštvo i biedu svojih susjeda. Mnogi su se odlučili, da sami svojim gospodarstvom upravljaju, te se niesu stidjeli družiti sa svojim podložnicima, pa ih poučavati. Tako se u njih rodilo neko natjecanje, tko će moći štogod boljega u gospodarstvo uvesti, pače, kako Arndt veli, mnogi su sinovi veleposjednikâ našli sebi u inozemstvu priliku, da postanu bogati, pa su onda i neki dio upotrebili na povećanje ili poljepšanje svojih posjeda. A kod nas nema toga!

Istina je dakako, da je u nas trebalo svladati potežkoće, kojih druge države niesu morale tek uklanjati pa se onda razvijati. Uči nas na ime povjest, da su turski paše, premda je Rudolfo II. uglavio mir sa sultanom Amuratom, obično po volji narušivali mir, pa su pustošili osobito po Slavoniji i Hrvatskoj. Da se više brinulo za gospodarske interese ugarskih zemalja moglo bi se više dobra učiniti nego što se učinilo, te bi bio kulturni napredak naše domovine danas mnogo bolji. Poglavito su to mogli učiniti oni, koji su se razumjeli u gospodarstvo, te bili ugledni ljudi ili imali velik imutak. Vlada bi mogla legislativnim putem u suglasju sa zakonodavnim tielom izdati gospodarski kulturni zakon, kojim se ne bi povriedila sloboda posjeda zemljištnoga. U zemljištnim odnošajima može postojati sloboda samo onda, ako je nekim redom ograničena, pa zato mora ići

Digitized by Google

agrarnomu redu na ruku i redarski propis, jer će se tako unaprediti blagostanje zemlje i povisiti narodna imovina, a oko toga bi trebala vlada i nastojati. Ali je nuždno, prije nego se takovi zakoni izdadu, saslušati nazore saborskih zastupnika. Takovi zakoni, koji se izdaju legislativnim putem, dakle zakoni, što ih stvara većina saborskih zastupnika, reprezentiraju volju naroda, pa se onda zakon ne može zvati nečijom svojevoljom, premda ni on ne može baš svakoga zadovoljiti. Težko je svima ugoditi.

Zakoni su upravo nuždni, da se uzdrži družtveni poredak i sigurnost, a tako isto, gdje se pokaže od potrebe, da se unapredi blagostanje. Dokle se oni stvaraju u interesu zemlje i njezinih žitelja, a ne u interesu pojedinaca, dotle se takovi zakoni ne mogu smatrati ograničenjem slobode i vlastničtva.

Posve je jasno, da bi gospodarski kulturni zakon bio od neprocjenjive koristi za Hrvatsku i Slavoniju, gdje se još nije sasvim provela komasacija, nego je svaki seljak svoje zemljište razdielio u 30—40 i više parcela, poglavito, kad mu se pružila prilika, da dobije u zajam potrebite novce uz male kamate. Takovi će zakoni imati još veći uspjeh, budu li po njem občinski poglavari radili posavjetovavši se i dogovorivši s občinskim zastupstvom, u kojem bi morao pored veleposjednika, pak mogućna seljaka biti zastupan i mali posjednik. Racijonalni bi zakon kulturni od koristi bio a i od nužde državnoj dotično občinskoj kulturi.

Obradjivanje zemlje u prvom redu zanima vlastnika zemljišta, jer on u njem nalazi svoju eksistenciju; on u njem stvara sebi bolji položaj, blagostanje. Ali to zanima i onoga, koji pripada drugomu staležu. Samu državnu upravu mora zanimati, da se što veća korist izvadi iz zemljišta, od kojega se dobiva jevtina hrana. Trebalo bi da se urede putevi, što vode k pojedinim zemljištnim parcelama, da ljudi, koji hoće doći k svojim parcelama, ne moraju ići po tudjim usjevima, a kadšto već zrelom žitu. Tako na ime vlastnici dotičnih parcela trpe veliku štetu, a onda nastanu često bezbrojne i bezkoristne parnice, pače i tučnjave. Tomu se i opet može doskočiti jedino go-

Digitized by Google

spodarskim kulturnim zakonom, kojim bi se to sve radikalno uredilo, ali ne opet tako, da ne bi smio vlastnik po svojoj volji upotrebljavati svoje zemlje. Što gospodar od svojih proizvoda ne potrebuje, to on iznosi na sajam; kad se toga više — gdje nema zapreke od carine — prodaje, onda nastaje konkurencija, koja nosi korist potrošniku, državi (potrošarinom) i samomu producentu. Siromašni žitelj moći će sa svojom obitelju uz malu privredu bolje hraniti, poglavito ako dotične mjestne oblasti pripaze, da bude jevtin kruh, meso i drugi potrebiti živež, pa da se drži obično naravno vino prema tržnoj cieni. Oblasti bi trebale paziti i na to, da se siromašnomu žitelju prodaje čista a ne patvorena roba, koja je po zdravlje štetna, pa da dobiva faktično plaćenu težinu ili mjeru robe; novi utezi i mjere daju mnogomu nepoštenomu trgovcu, krčmaru, mesaru, dovoljno prilike za to, jer oni dadu, da im se plati funta ili holba, a dadu svoje robe pol kgr. dotično pol litre itd. itd

Siromašni se obrtnik pa i drugi žitelji moraju danas odreći mnogih predmeta potrebitih im za zdravlje, jer nemaju sredstava. Seljak ili mali posjednik ne može dovoljno za vašar proizvoditi, da si namakne korist, jer ga tišti različno plaćanje, a u drugu ruku nema ni valjane vjeresije, osim one, gdje mora plaćati velike kamate, pa onda uz najbolji utržak svoje robe ne može odmah, nego iza godina i godina, poboljšavajući tlo, dobiti kakav takav povoljan rezultat.

Prometnik upotrebljuje zgodnu priliku, te nakupuje pojedine produkte, prije nego ih seljak iznese na vašar, u tu svrhu, da ih kasnije za skuplju cienu proda potrošnicima.

Tko može reći, da nije naravna i jevtina hrana siromašnomu radniku glavna stvar? Ako radnik poljodjeljac dobiva nadnicu od 20—60 novč. — samo ljeti, kad se kosi ili žanje najviše 1 for., dok u Ugarskoj, kako novine barem pišu, dobiva radnik osim hrane još nadnicu od 1 for. 50 nč. do 3 for. u ljetne mjesece, kad nema dosta radnika — može li on sebi svojom nadnicom kupiti potrebitu hranu, da se barem nasiti. — A od čega li će si za zimu štedjeti?

Digitized by Google

Čuo sam, gdje se neki posjednici zemljišta tuže, da moraju plaćati skupu (?!) nadnicu od 40 nč. — 50 nč. Može li se, pitamo, radnik do sita najesti sa svojom nadnicom, gdje je živež danas veoma skup? Da li mu je to dovoljno, da nabavi sebi hranu, s kojom će se moći okrepljivati? Pokušajmo sami računati, koliko nas svaki dan stoji živež, pa ćemo odmah naći rezultat!

Onda se viče, da je nadnica skupa, a ne uzima se na um, što sve čovjek treba. Ne misli se, da radnik ne može u većini krajeva naći nikakova posla u tvornici u jesen, zimi pak u proljeću, a mora se to doba hraniti i odievati. Tko li se brine za radnika, koji živi od nadnice? Naravno da se glavničar ne brine, a tako ni naduti prosti gradjanin, koji se odmah zna snaći, te mu reći, ako ga za što takav siromašni radnik umoli: idi, traži sebi posla; ta ima ga dosta, a ne kaže mu, gdje da ga nadje.

Brine li se za radnika sebičnjak, koji se smatra velikodušnim, ako jak čovjek, no od glada izmučen, dodje te ga zamoli za kakvu milostinju, a on ga odputi: «Ne stidite li se prosjačiti? Ajdete raditi pa ćete pošteno služiti sebi kruh! U našem gospodarstvu ima dosta posla.« Lako je reći, ali je to težko izvesti, jer nema za posao nuždnih faktora.

Imao sam prilike gledati šumske radnike, što su zimi priredjivali različno gradjevno drvo, od rana jutra do mrkle noći, pa i uz mjesečinu u kasnu noć. Meni je bilo hladno u toplom zimskom kaputu, a radnicima samo na ruke. Premda im tekao znoj preko lica, ipak niesu zaslužili preko dan više nego 1 for., ili 1 for. 50 nč., dočim je davalac posla zaslužio 1000 i 1000 forinata, te živio razkošno, te si sve za zabavu priuštio, na što je samo pomislio. Radnik, koji mu za to pribavlja sredstva, mora oskudno živjeti, pa što on više radi, to se više od njega traži, pače mu se i zaslužba uzkrati. Pohlepni bezdušni davalac posla sračunava, koliko mora radnik proizvesti robe. A kad radnik od umora prinudjen popije malo vina ili rakije da se okriepi, onda davalac posla ili njegov službenik odmah govori: «Veli se, da radnici ništa ne zasluže. Pogledajte, kako žive!« A za-

Digitized by Google

služe 1 for. ili 1 for. 50 nč. dočim su si prije nekoliko godina s manjim naporom zaslužili 3 for. do 5 for. na dan, te su si mogli prištedjeti štogod za doba, kad nema posla ili za bolest.

Vozar, koji je vozio drvo na željeznicu ili do brodarske stanice, zaslužio si je prije po 8—10 for. na dan, dok sada može jedva 2 for. zaslužiti, a život je sve to skuplji. To prometnik ne osjeća; njegov je dohodak sve veći, dok je dohodak radnika manji, a rad teži.

Onda nije čudo, da se seli veći dio šumskih radnika u različne države, poglavito u Ameriku. To oni ne bi za cielo radili, kad bi se s njima postupalo pravedno i čovječno, pak kad bi im davao davalac posla onoliko, koliko u istinu zasluže.

Izseljivanje iz Austrije, poglavito iz Ugarske, nije baš nuždno radi prenapučenja, pa ne će doskoro ni biti nuždno, samo treba posao nagraditi onolikom svotom, koliko on vriedi, a glavničari da pravedno postupaju, poglavito s onima, koji im pribavljaju novce za bezbrižan, raztrošan život. Gledajmo dakle, da budu i radnici zadovoljni.

Poljodjelačke radnike, dotično veći dio seljaka okrivljuju, da su veoma lieni, indolentni, prevejani. Ja priznajem, da su pojedini lieni, ali ne mogu reći, da su svi. Izmedju lienosti i nemoćnosti, ima velika razlika. Ja sam vidio ljudi, koji su k poslu pristupili s velikim veseljem i pravom voljom, ali radeći kratko vrieme popustili su u energiji. Da li su bili zbilja lieni? Niesu, nego ljudi su bili izmoreni, nemoćni. Hrana, što su je užili, ne samo da nije imala nikakve snage, nego je nije bilo ni dosta. Često počnu raditi, a da niesu uzeli ništa za okrepu, ili su se nahranili hranom, koja nije zdrava. Takovi ljudi, premda ne žele bog zna kakove hrane, ne mogu si ni toliko odkinuti od svoje plaće, da se do sita najedu, sve da je i žito i vino jevtino.

Pa što će radniku vino, kad je i voda dobra? rekli mi mnogi. Istina je to, ali ja ne mislim, da on mora piti kakova skupa vina ili inozemska, nego domaća, naravna, nepatvorena vina, pa mu je mnogo jevtinije, da kupi za okrepu vina nego meso, kojega uviek ne može ni dobiti.

Digitized by Google

On na ime ne pije vino, da gasi žedju, nego da si pribavi snage za daljni rad.

Radniku treba snage, da uzmogne dalje uztrajno raditi. A čime da si je pribavi?

Mnogo treba čovjek u snazi jela, da nadomjesti izgubljene sile. Dr. Karlo Reclam navodi i težinu hrane, što je nuždna čovjeku kroz 24 sata.

Ako se prema popriečnim nadnicama uvaži ciena živeža, vidjet će se, da li su one dovoljne za živež pojedinim radnicima. Da ne izpisujem ciene pojedinim vrstama hrane, navest ću po izvješću trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu, ciene brašnu u godinama 1877. i 1878. Po njem je stajalo brašno:

Broj	0	1	2	3	4	5	6	7	8	8½	9
godine 1877.	26 51	25·79	25·17	24 36	23·43	22·14	20·51	19 21	17·40	15·11	13 28
godine 1878.	23·45	22·63	21 96	21·37	20 34	18 65	17·50	15·86	13·33	11·15	9·66

Sve da su bile takve ciene brašnu našao sam 1877. i 1878. u više občina, gdje se nahode uredi: župni, poštarski i občinski, pak oružnička postaja, nekoje honoracije, a i željeznica, ipak su se pekle žemljičke od prostoga brašna a težini od 60 grama i prodavale po 2 novč., a bieli kruh od prostijega brašna po 15 novč., a u gostioni 20 novč., ali je to bilo tako gadno pecivo, da se nije moglo jesti. Pa kad je tko prigovorio vlastniku, da je pecivo vrlo loše, onda bi mu on odvratio; komu nije pravo, neka ne jede. Takovih je nazora čovjek, koji se hoće da naziva konstitucijonalnim gradjaninom. I oblasti bi trebale da na to svoju pažnju svrate.

Ne će biti s gorega, ako promotrimo ciene pojedinim vrstama živeža i nuždnih kućnih potreboća prije 40 godina. Tad je u Zagrebu stajala:

1 žemljička od najfinije múke, 5 loti (9 dg.) težka 1 nč.
1 pekarski kruh od polubieloga brašna ili filjarski kruh crni, težak 15 loti (27 dg.) . . . . . 1 «

Digitized by Google

1	komad seljačkoga crnoga kruha u težini od 1 funte (više od ½ kgr.)	3	nč.
1	funta govedine	5	«
1	« svinjetine	10	«
1	« teletine	7	«
1	« svježe slanine	6	«
1	« osušene slanine	10	«
1	« sapuna	8	«
½	« brašna najfinijega	6	«
½	« bieloga brašna srednjega	4	«
½	« prostoga brašna	2	«

Ako se izporede današnje ciene, pak onda zaslužbe radnika, odmah će se vidjeti, kako se danas jevtino narod hrani!

Prema tomu, što smo sada govorili, bila bi dužnost oblasti, da se odrede, barem koliko se za sad dade, ciene žita, brašna, govedine, pak običnoga vina; zatim da se ustanovi ciena i drugomu nuždnomu živežu, dotično jelima po gostionama i krčmama, pa da se težina, mjera, pak kvaliteta iznenada prigleda u interesu žitelja, putnika, naročito siromašnih ljudi. Tko bi se ogriešio o te odredbe, morao bi biti kažnjen bezobzirno i osjetljivo. Pa kako godjer imaju boce stanovitu mjeru, neka bi tako imale i druge posude (zdjele, tanjuri, šolje) za jelo odredjenu mjeru.

Nije li davaocu posla bolje, kad njegovi radnici uztrajno i valjano rade, nego kad su radi slabosti i nemoći prinudjeni polako i zlo raditi?

No isto je tako nuždno, da žitelji imaju zdravu vodu za pilo. Meni je poznato nekoliko mjesta, gdje nema ni jednoga zdenca, iz kojega bi žitelji crpli zdravu vodu, pače nemaju ni rieke, ni potoka u svojoj okolici; ako gdje i izvire kakovo vrelo, većim ga dielom svinje, što se ondje pasu, pomute i onečiste. Ima mjesta, gdje u jednu izkopanu grabu hvataju kišu i snieg, u kojoj se svakojaka gamad udomi. Iz takovih mlaka nose mnogi ljudi vodu za kuhanje, njome pače žedju gase, a poznato je, da se od takove zle vode radjaju bolesti kao: tifus, želudačni katar i dr. bolesti, a tako isto nastaje od nje

Digitized by Google

pomor dječji. Koliko li je zdrava dobra voda, u kojoj nema nikakova gada, to ne treba spominjati, jer znamo, da se čista, dobra voda osobito preporuča. Takovih se bara nalazi uz cestu, te se onda u njima osim djece kupaju patke, guske i svinje.

Treba mi i ovdje još jednoć reći o stanovima, koji su većinom nezdravi. Naravno, kuće su izvana bielo okrečene, ali kakove su iznutra, malo se tko brine, da vidi. No neka bi bilo to u seljaka, ali je čudno, a često i užasno neuredno na majurima plemićkim. Barem bi se od plemića, koji se broje medju obrazovane ljude, s podpunim pravom moglo tražiti, da drže red i čistoću. Tu na ime ima u jednoj maloj sobi, koja je ujedno i kuhinja, često nekoliko porodica strpanih, a u sobi samoj nema ni poštenih prozora ni poda ni peći. Tu ima često i različnoga živeža, pak peradi, svinja itd. Naravno da u ovakovu stanu ne može biti govora o čistoći i zato, jer se jedna obitelj oslanja na drugu. Siromašne takove porodice moraju tu nevolju podnositi, ne smiju se potužiti, ako ne će da izgube svoju službu. A što je briga vlastnika imanja, ako mu je kuća trošna! U takovu stanju mora se pokvariti siromašnomu sluzi i njegovoj porodici ćudorednost i zdravlje. A ipak bi u prvom redu bio vlastnik imanja dužan gledati na najveću čistoću i red. Takovi su stanovi upravo leglo različnih priljepčivih i smrtonosnih bolesti. Kod očitoga pomora pita se obično za uzroke, no nigdje se ne traže uzroci ondje, gdje bi se najprije morali tražiti. Ovdje bi onda imalo občinsko poglavarstvo dotično mjestno redarstvo uz pomoć obć. ili kot. liečnika — samo žalibože ima malo obć. liečnika — široko polje, da povoljno i koristno djeluje u korist ljudi i životinja.

Osim toga se dogadjaju različne nesreće: ili se ljudi opiju, jedu otrovne bobulje, biljke, gljive. Da takovi ljudi do liečničke pomoći ne poginu, trebalo bi da više oblasti upute pojedine inteligentne ljude ili žene, a u prvom redu brijače, da kod stanovitih bolesti uzmognu upotrebiti prva praktična pomoćna sredstva.

Mnogo bi toga trebalo još uvesti, ali je naš posjednik zemljišta još slabo uvjeren o vriednosti i pravom

Digitized by Google

znamenovanju tla, pa bi možda zakonodavstvo, stvarajući kulturni zakon, naišlo na potežkoće. U većem se dielu malih posjednika zemlje (seljaka) još sada ne nahodi pravih gradjanskih krjeposti, nikakav duševni polet, nikakve snage duševne, veći dio njih slabo misli na budućnost. Odatle se i radja nevolja, da se najbolje vladine namjere pred neizkusnim seljakom bez ikakova povoda pogrdjuju, mjesto da im se tumači, kako su koristne. Ljudi su pak mekani poput voska, pa iz njih svatko može načiniti, što hoće. Mnogi huškaju narod na visoke ličnosti ne misleći, kakove će to posljedice donieti; oni na ime, koji huškaju narod, ne trpe većinom nikakovih posljedica, jer nemaju ništa, nego trpi samo neizkusni, neizobraženi seljak. Zato bi moralo zakonodavstvo s velikim oprezom raditi, ono bi moralo takove granice odrediti, preko kojih ne bi mogao izaći, takove, koje bi osnovale državno i obće narodno blagostanje, te po kojima bi ne samo poljodjelac našao stalnu eksistenciju, nego bi mogli i drugi žitelji različnih klasa udobno živjeti.

Zato i je zadaća znanosti, da na praktičnim izkustvima pak socijalnim pravima osnuje za sve članove u državi tlo, na kojem će se dići i osigurati blagostanje zemlje.

Da bi se i u tom pogledu moglo pomoći onomu, kojemu nedostaju novci, da si osigura eksistenciju, neka mi dopusti štovani čitalac, da navedem nazor baruna Hornsteina, prijatelja naroda i važnoga stručnjaka. Taj bi nazor mogao i za nas vriediti, samo moram reći, da bi se to imalo ravnati prema odnošajima u zemlji samoj. On veli: »U Americi je bilo izprva germansko pravo. Zemljištni je posjed prelazio na porodicu baštinom, te nije nitko mogao radi dugova na nj napadati. Francuzka je revolucija sve to promienila. Poslije nje smio je svatko podpuno slobodno sklapati ugovor. No kad se vidjelo, da se time nanosi državnomu dobru šteta, onda su praktični ljudi opet promienili zakone, a da niesu njima nanieli nikomu propasti ni nevolje. Prvi je takav zakon izdan 1814. na korist udovica i sirotčadi, 1828. u Kentucky-i, 1832. u Albany-i, 1839. u Teksas-u

Digitized by Google

(52 akra; akra je mjera za površinu zemlje), 1841. u Georgiji, 1842. u New-Yorku, 1846. u Wiskonsinu. Danas imaju u Americi gotovo sve države i Kanada takove zakone. U Kanadi ima jedna kuća polja od 80—160 akra, s 1 kravom, 2 vola, 1 konjem, 4 ovce, 2 svinje, pored toga gradju, ograde, hranu na 1 mjesec, pokućstvo, ratarsko orudje; u Minnesoti ima polje do 80 akra s pokućstvom do 300 dolara vriednosti, 2 konja (ili 1 konja i 2 vola), 2 krave, 11 ovaca, 3 svinje, kola, kosilo i druge makine poljske, kranu za porodicu na 1 godinu i sjemena do 50 snopića (svaki po 50 funti) od svake vrsti žita, četiri vrećice krumpira, posudja u vriednosti do 400 dolara, biblijoteku i instrumente (orudje) zanatlijske.»

Ako slušamo samoga Amerikanca, kad govori o tim uredbama, čut ćemo da hvali, da je to dobrotvorno zaštitno sredstvo, s kojim država zaštićuje zavičaj siromašna čovjeka. Ako čovjek postane nesretan, pa ma i na nerazborit način, ipak država ne dâ, da se on sa svojtom izaždene u sviet a siromašan.

Amerikanac veli još o tom i to, da je samo tom ustanovom bilo moguće prepatiti zle godine do 1874. Da su im dali propasti u ona zla vremena, danas ne bismo mogli jošte govoriti o amerikanskoj konkurenciji; ali s takvim zaštitnim sredstvima mogli su sa svim silama i svim inventarom upotrebiti dobre godine te nas poplaviti množtvom svojih proizvoda. Meni se čini, da bi bila bolja politika, da se u pravo vrieme stanovnici sačuvaju od siromaštva, da se dobro uzgoje, nego da se poslije, kad već siromaštvo zahvati narod, uznastoji siromaštvo odstraniti komplikovanim zakonima za siromahe, dobrotvornošću i drugim čim. Kako se smiešno čini nestalno djelovanje naših teoretičara i govornika o «principu absolutne slobode, slobodnoga razdjeljivanja, slobodnoga razpolaganja.» Ja ljubim slobodu u praksi; ne može me ugrijati sloboda, koja sastoji u riečima, teoriji, koja vodi u preveliku slobodu, u siromaštvo, po kojem čovjek postaje rob glavnici. Dokazuje se, da se slobodnim razpolaganjem zemljišta probudjuje energija i djelotvorna snaga. Nije li ta tvrdnja smiešna s obzirom na Amerikanca, koji

Digitized by Google

nadvisuje sve druge narode energijom i djelatnošću. Kako je dugo tomu, što se Amerika odkrila? 400 godina, pak eto što se u njoj učinilo prema Europi, u kojoj već tisuće godina ljudi prebivaju. Za cielo je neka sramota za Europu, kad se kulturni napredak u Americi izporedi s onim u njoj.

Može li samo nužda prisiliti čovjeka na posao? Obratno, po mome se izkustvu povećava volja za rad, kad je čovjeku posao uspješan te se ne boji zle budućnosti. Strašnoga pesimizma radi glavnice, koji sve obara, moramo čovjeka poglavito seljaka sačuvati nekom zaštitom i sigurnošću.

Zadaća je svakoga čovjeka poglavito inteligentnoga posjednika zemljišta, da ide za tim, da dobije iz svoga posjeda što veći dohodak, bilo u žitu, vinu, voću, marvi, itd. da suvišak, koji mu nije za kuću nuždan, proda, pa što više toga proda i unovči, to mu se više povećaje i imutak.

Gospodar mora i na to paziti, da se ne požuri prodajom svojega viška. Za cielo je zlo gospodarstvo, kad je gospodar radi materijalnih prilika — no mogu se dogoditi izuzetačni slučajevi — prinudjen, da mora žito odmah poslije žetve prodati, bilo pod kakovu cienu, ne brinući se, hoće li ga imati za jesenski usjev; ili kad širu, koja još nije ni zavrela, proda pošto poto, dok bi za nju dobio poslije ljepšu svotu. Time gubi producenat, potrošnik nema koristi, nego najviše se pomogne prometnik.

Seljak može samo onda upotrebiti priliku za prodaju, ako ima sam gotovih novaca ili ako ih pozajmi uz umjerene kamate, onako, kako to može trgovac. Ovdje bi mu pomogli o b ć i n s k i š t e d n o - v j e r e s i j s k i z a v o d i, jer se takovi zavodi mogu udesiti prema potrebi pojedinaca i prema odnošajima u obćini.

Isti princip, da se moramo prehranjivati te se skrbjeti za svoju porodicu i tlo — jer se time utvrdjuje i sama narodnost — nalaže nam kao zadaću, da nastojimo oko osnutka materijalnoga blagostanja To pak se dade samo r a d o m i n o v c i m a.

No kao čestiti državljani ne smijemo svoga imutka lakoumno i nehajno protipati, nego nastojati, da ga pove-

Digitized by Google

ćamo: na blagostanju se državljanina temelji i državna imovina.

Veoma bi važna zadaća bila posjednika zemljišta, koji jedino iz priroda svoje zemlje dobiva dohodak, da ima žita, koje mu služi za kruh, kojim prehranjuje sebe i svoju družinu ne samo za onu godinu, nego da čuva odredjenu količinu u pripravi za drugu godinu. Tako onda ne će morati iz inozemstva uz skupe novce naručivati potrebe za kuću, kad navali zla godina ili druga koja nesreća.

Moralo bi se nadalje za tim ići, da mali posjednik, seljak, promieni svoje gospodarenje u obće, da izmieni staru metodu novom, koja odgovara duhu vremena. Pa upravo, ako hoćemo u tom pogledu napredovati — a to smo i dužni — treba da malo pomalo uvodimo potrebite uredbe, što ih donosi duh vremena. Na seljaka u tom pogledu ne može ništa bolje djelovati nego praktični vidljivi materijalni uspjesi. To bi se pak liepo moglo seljaku pokazati uzornim gospodarstvom. U tu bi svrhu bilo dobro, da svaka veća občina na svom posjedu ili kupivši nekoliko jutara uredi uzorno gosoodarstvo.

U tom bi se uzornom gospodarstvu sve ono kultivisalo, što je koristno i unosno za onaj kraj, pa što se dobro prodaje. Zato neka se ne uvode skupocjeni eksperimenti, nego neka se racijonalno kultivišu one vrsti priroda, koje su zgodne za trgovinu. U ovako uredjenom gospodarstvu morala bi se važnost dati — osim kulturi poljana, livada, voća, svile, pčela i peradi — i uzgoju konja i svinja. Ne treba ni spominjati, da bi se moglo u ovakovu uzornom gospodartvu urediti i mljekarstvo i vinogradarstvo, dotično pivničarstvo, jer je u nas velik broj vinograda i dobrih vina. Na taj bi se način seljaku zorno predočila korist, te bi se on upoznao ne samo s boljom i zgodnijom metodom sadjenja, obradjivanja zemlje i žetve nego i s različitim orudjem i spravama, koje bi mu bile od velike koristi. Na taj se način ne bi korist samo time postigla, što bi se seljak nečemu naučio, nego i time, što bi si občina namakla viši direktni dohodak. Tim uzornim gospodarstvom neka bi ravnali pojedini valjani

Digitized by Google

stručnjaci; na njih bi se trebalo obzirati već onda, kad se namještaju glavni občinski činovnici, poglavito kad se izbira načelnik. Ti bi se ljudi morali razumjeti u gospodarstvo, te ne bi smjeli skupo stajati občinu u slučaju te uredbe. Nadalje ne bi ti ljudi smjeli biti bezbrižnjaci, koji bi svojom gizdom i kicošijom htjeli štogod raditi oko uzornoga gospodarstva. Takovo bi gospodarstvo u jednoj ili više občina mogao jedan činovnik nadgledati, pa bi onda bili za svaku pojedinu občinu manji troškovi, jer bi se prinosom od više občina umanjili upravni troškovi.

Nije opravdano mišljenje, da nitko ne bi imao prava u ustavnoj državi utjecati na ličnu slobodu u upravi vlastničtva gradjanina. Gdje traži dobrobit gradjanina, morala bi vlada pomoći svagdje, da se unapredjuju probitci zemlje; poglavito bi se to moralo raditi, gdje iziskuje materijalno blagostanje. I u slobodnoj se Švajcarskoj doduše gospodarstvo diže samo sa svojim sredstvima, ali autonomne vlade kantonske izdaju nuždne odredbe u tu svrhu, da se digne gospodarstvo, pa se i državni zakoni obaziru na kulturu zemlje, te se moraju strogo vršiti.

Komu treba da zahvali Švajcarska, što se u njoj diglo proizvadjanje sira te je ovaj došao do svjetskoga glasa? S čijim je potaknućem stvoren poljski zakon, kojim se odredilo regulisanje poljskih puteva, komasacija, natapanje, odvodjenje vode, nasipi proti poplavi? Dobila je Švajcarska nadalje naredbe o nasadjivanju drveća uz drumove, pravila o zaštiti drvlja, o pčelarstvu. U ostalom nam mala Švajcarska (414 mrm²) pokazuje, što može prava v o l j a i z n a n j e, ako stručnim izpitivanjem proučimo regulacije rieka, industriju. Tu bismo zemlju morali sebi uzeti za uzor, te se za njom povesti.

Vidimo uspjehe, što ih je štajersko govedarstvo postiglo zemaljskim zakonom od 10. prosinca 1868. To bismo i mi mogli poprimiti, jer upravo timarenje goveda sačinja u nas znatnu privrednu granu za gospodara. Istina, da se taj zakon nije voljko poprimio, jer se mislilo, da će se u pojedinim paragrafima naći nešto, što ne bi bila popularna odredba, zatim se nazrievalo, da će se te naredbe neopravdano pačati u privatne odnošaje pojedinoga gradjanina. Revizija se toga zakona kasnije

Digitized by Google

obavila i zakon je dobio 9. siečnja 1882. Previšnju sankciju, te je to za cielo snažno sredstvo, da se digne govedarstvo, kako je to nuždno u interesu zemlje.

Promotrimo li u pojedinim krajevima naše zemlje kukavno rogato blago, gdje ipak uzgoj takova blaga daje liep dohodak vlastniku, jer mu ono tegli, muze ga, a pored toga mu daje veoma vriedno djubre, morat ćemo priznati, da bi sve to moralo biti drugčije. O tom bi se mogli poučiti iz drugih zemalja te ih nasljedovati u uzgoju blaga. To bi se dalo najbolje postići, kad bi pojedine obćine na svoj trošak nabavljale blago, ali tako, da bi se gledalo na vrstu blaga i na sam priedjel, jer što ne bi bilo moguće pojedincima, to ne bi obćina ni osjetila, kad bi uzgajala marvu prema pravilima racijonalnoga uzgoja marve i prema mjestnim prilikama. Kakva bi se time mogla korist učiniti ne samo obćini nego i zemlji samoj!

Naravno da ne bi valjalo, kad bi se sve rogato blago najednoć radi te svrhe uništilo.

U nas se primitivno uzgaja blago. Bolje će se moći uzgajati samo tako, ako se budu sve malo pomalo nedostatci popravljali.

Tako bi moglo i konjogojstvo veliku korist donieti u Hrvatskoj i Slavoniji, jer ima vrlo liepih pasmina konja, naročito u županijama varaždinskoj i sriemskoj.

No ovdje bi trebalo seljaka upozoriti na dobročinstva različnih vrsti osiguravanja te im svrhu asikuracije protumačiti. Trebalo bi na ime, da seljaci svoju marvu kao: volove, krave, bikove, konje osiguravaju kod dotičnih družtava. Poznato je na ime, da često navali na marvu pošast, pak onda oblast — s podpunim pravom — dade, čim se kužna bolest konstatuje, bolestno blago poubiti tako da se gospodaru ne da nikakova naknada, premda on nije tomu često ništa kriv. To osjeća gorko svaki gospodar, naročito mali posjednik zemljišta i marve, koji je sebi na svoje zemljište pozajmio novaca, da si marvu nabavi, da uzmogne svoje zemlje obradjivati ili svojom kravicom u kuću davati potrebito maslo, sir, mlieko, pa blagom namirivati druge kućne potrebe. Ako nije osiguran, to će on za cielo nastojati, ako opazi, da

Digitized by Google

mu je oboljelo koje marvinče, da ga svomu susjedu proda ili inače unovči. No ako je marvinče osigurano, oblast ga uništi, a vlastnik dobije odštetu za faktičnu vriednost uništena marvinčeta. Pa onda ni nema povoda, da taji bolest živinčeta, niti će radi takova pritajivanja propadati ili pogibati mnogo blago. No kad bi vlastnik marve pritajio kužnu bolest, morao bi biti strogo kažnjen te prinudjen, da prema okolnostima naknadi štetu.

Odatle se nuždno vidi, da bi i pastir morao biti toliko upućen, da uzmogne priljepčive i kužne bolesti razpoznati na marvinčetu, a tako isto da znade i za nuždna sredstva, dok ne bi došao veterinar. Zato bi na mjestno blago morali paziti po vremenu samo takovi pastiri, koji bi štogod razumjeli veterinarstva. U tu bi se pak svrhu morali poučavati u školi t. j. morali bi ići na svoj trošak ili na obćinski (ako su siromašni, a htjeli bi učiti glavne nauke veterinarstva) u dotično mjesto, gdje bi to mogli učiti 3 ili 4 zimska mjeseca. To bi, mislim, moglo mnogo donieti koristi, te od pojedinih posjednika odkloniti veliku štetu.

Znamo, kolike se mogu izleći bolesti, kad se upotrebljuje mlieko od bolestnih krava. Zato bi trebalo dobro protražiti krave, koje se muzu, poglavito u slučaju, ako se njihovim mliekom hrane sitna djeca.

Kad bi se marva osiguravala, ne bi se tako ni bolesti širile, a u drugu bi se ruku sačuvao od štete vlastnik, koji ima marve, koja se dade osigurati. Da se u tom obziru postigne povoljan rezultat, moralo bi se uzajamno pomagati, jer se ovdje onda ne bi radilo o kamatama ili dividendama onih, koji bi bili učestnici takova družtva. Naravno da bi u buduće valjalo više cieniti veterinare, nego što se danas u nas ciene.

Naročito bi bilo po mojem uvjerenju od veoma velike koristi, kad bi se osnovale blagajne osim za osiguranje proti vatri (i tuči) još i posebne blagajne za osiguranje marve. Posao bi se razdielio te bi za Hrvatsku bila blagajna u Zagrebu, a za Slavoniju u Osieku. Te bi dvie blagajne imale svoje podružnice u pojedinim upravnim obćinama. Koliku bi korist donielo takovo družtvo! Ne obaziruć se na drugo, ne bi bila

Digitized by Google

samo točna kontrola, nego bi se mogli točnije promotriti pojedini slučajevi pomora i bolesti, pak bi se tako moglo vidjeti, koliko koriste upotrebljena sredstva.

Morao bi svaki kućevlastnik pa i svaki vlastnik marve dužan biti u dotičnu blagajnu stanovitu svotu uplatiti, koja bi se ubrala s porezom ili s poreznim nametom. Ta bi svota bila mnogo manja nego kod kojega privatnoga družtva, jer nema sumnje, da ovo ide za tim, da što bolje ukamati svoju uloženu glavnicu.

Trebalo bi da se svatko osigura za požar ili za požar i za marvu. Često na ime požar zahvati cielo mjesto ili jedan dio. Osigurati se proti požaru već je zato nuždno, jer je način gradnje kuća u većini slučajeva veoma kukavan. Izgori li jednomu ili drugomu jedan dio ili sva zgrada za stanovanje pak gospodarske zgrade, to je taj sasvim propao, jer u većini slučajeva ne može da posudi novaca uz uknjižbu, budući da mu tobože ne vriedi mnogo posjed. Takovi ljudi traže, prosjačeći, milost u drugih ljudi i klateći se po zemlji, da skucaju potrebitu svotu, koja im je nuždna, da dignu nuždne zgrade. To je naravski zadnje sredstvo, jer siromaha, kad prosi, mnogi surovo tjeraju s psovkama sa svoga praga, i to baš najčešće oni, koji su bogati, te znadu puno i puno govoriti o dobrotvornosti. Mislim, da takovi ljudi nemaju smisla za dobrotvorne svrhe, i da se na taj način ne pomaže siromahu, nesretniku.

Tako isto kad zavlada kuga (gdje ne trpi samo marva nego i ciela zemlja), trpi svakako vlastnik marve veliku štetu, jer se ili ne može nikako oporaviti dok živi ili veoma težko poslije godina i godina.

Istina, kod nas se može svatko osigurati proti požaru, ali danas nema u nas još družtva, gdje bi si pojedinci mogli marvu osigurati. Uplate su za osiguranje proti požaru prevelike kod naših družtava, no kad bi svatko morao pristupiti u družtvo, koje bi bilo u ruci države, te se osigurati proti požaru i tuči, osigurati si marvu, tad bi se uplata veoma snizila prema vriednosti i prema broju onih, koji se osiguravaju. Uz tako male uplate ne bi moglo osiguravati nijedno družtvo, osim ako ne bi htjelo nikakve koristi crpsti. Družtvo državno

Digitized by Google

ne bi plaćalo nikakovih kamata ni dividenda, pa bi moglo dio viška podieliti medju članove ili ga u druge obće koristne svrhe upotrebiti, jer znamo, čega svega još nedostaje na selu.

Kad bi svatko morao biti članom takova družtva, onda bi bilo bolje i požarno redarstvo, nadalje bi se strože prigledalo zdravstveno stanje marve. Sve bi se to radilo u interesu posjednika kuće dotično marve, poglavito u interesu maloga posjednika. Zato je od potrebe, da se što više ljudi izučava za veterinare, koji su u nas još velika riedkost. Kad bi kakova nesreća navalila, moglo bi se mudrim uredjenjem uplatâ pobrinuti i pričuvnom zakladom, a da se u doba nužde ne povise uplate.

Na vašarištima nadalje trebalo bi da ima dosta bunara i valova, da iz njih marva pije vodu. Kako se godjer na ime smije ubirati od svakoga maršeta pristojba na vašaru, tako bi isto bilo nuždno, da se štogod uradi i za zdravlje životinje same, poglavito time, da joj se dobra i pitka voda dade. Podjimo na sajmište, kad se drži marvinski sajam, vidjet ćemo, poglavito ljeti, gdje marvinče, koje se izmorilo idući iz daleka, mora nekoliko sati stajati na sajmištu na sunčanoj žegi, a da se ne može valjano napojiti, jer ili nema u blizini rieke ili potoka, ili se mora napiti kakove nezdrave kaljuže. Kraj takovih se prilika ne treba čuditi, da nastanu medju marvom različne bolesti. Naravno veći se dio bolesti ne pokazuje odmah, čim marvinče što nezdravo proždere ili popije; zato se obično i traži uzrok bolesti drugdje nego bi se morao tražiti.

Siguran sam, da ću imati protivnika, koji će reći, da je seljak, a poglavito posjednik zemljišta tako jako obterećen porezom, obćinskim nametom, pristojbom za župu itd., da bi ga nova pristojba za požar, tuču i marvu neugodno zatekla, pa da je ne bi mogao davati. No ja moram reći, da je to neopravdano, ako se pomisli, koliko dobročinstva uživa čovjek, koji je osiguran, kad ga zadesi nesreća bilo koje ruke. Mnogi mali posjednik, koji je u istinu marljiv, moći će tu uplatu namiriti, ako proda koju kokoš, gusku, patku ili prase, koje on može u mnogim krajevima veoma jevtino hraniti, budući da

Digitized by Google

je ono obično na paši, a riedko se kad hrani — kad je oštra zima — umjetnom hranom.

Budemo li sebi sve pomišljali u najvećoj potenciji, naravno da ne ćemo moći napredovati, niti ćemo kad svoje vlastito dobro promaći, nego ćemo neprestance kukavno životariti. To pak nije naša svrha ni naše odredjenje.

Kako ja mislim, da bi trebalo plaćati za požar, tuču i marvu — kad bi se to naravno po čitavoj zemlji provelo — uplate bi bile veoma malene prema onoj koristi, što bi je mogao svatko uživati, kad bi ga nevolja zadesila.

Kako je s osiguranjem života? Ima li i to kakov napredak? Ima, ali malen. Ako i je svatko uvjeren, da je to koristno, opet se ne pokazuje nikakva simpatija za nj. A to dolazi odatle, što oni, koji nemaju dosta sredstava, naročito klasa, koja služi, ne uvidjaju nikakve koristi; pače i ličnosti, koje se računaju u inteligenciju, često govore, da takovi zavodi niesu koristni. Radi toga se ustručava i siromašnija klasa, da bude članom takova družtva. A ipak je osiguranje života od neprocjenljive koristi za ljude, koji imaju malo novaca, kao za: privatne činovnike, podvornike, male posjednike, zanatlije, nadničare itd., jer kad umre hranitelj porodice, onda obično nema u kući ni toliko novaca, da se namire pogrebni troškovi, budući da nemaju, koji ostanu poslije smrti porodične glave, nikakovih novaca, te moraju očajavati, odkuda će ih smoći. Ne ću da to ocrtam u živim bojama, jer svatko to prilično dobro znade, osim onoga, koji živi u izobilju pa nema ni uha ni oka za sirotinju.

No ovdje bi se moglo pomoći, ako baš ne posve, a ono djelomično time, da uredi osigurno družtvo uplate, koje bi se lako mogle uplatiti, na osnovu izkustva, onako npr. kako je to uredjeno družtvo »Prudential« Assecurance Company u Londonu ili nedavno uredjeno družtvo »Friedrich Wilhelm« za osiguranje života u Berlinu. Ovdje bi se trebalo naravno obazrieti i na domaća zemaljska družtva. Svaki davalac službe, poglavito posjednik zemljišta bio bi dužan, da ne primi

Digitized by Google

nikakova činovnika, slugu, služavku itd. u službu, koji nije osiguran s kakvom svotom, najmanje s 300 forinti.

Već čujem, gdje će mi mnogi doviknuti, ta odakle smoći za osiguranje života, kad je malen dohodak. Istina je to. No i to je istina, da se svatko mora brinuti za svoju sigurnost kao i svoje porodice. Uzmimo kad bi se npr. govedar, 30 godina star, osigurao kod c. i kr. povl. obćega osiguravajućega družtva u Trstu (Assicurazione generali) po IV. tabeli t. j. kad bi morao plaćati glavnicu do 60 godine, to bi on svotu ili sam dobio ili kad bi prije umro, dobila bi njegova žena ili djeca. Koliko bi morao godišnje plaćati za glavnicu od 300 for.? Samo 8 for. 70 nč. ili 73 nvč. mjesečno. Da li je to svota, koja se ne bi mogla uplatiti?

Da se te uplate točno uplaćuju, jamčio bi davalac posla, koji bi sve uplate svojih činovnika imao slati dotičnomu osigurnom zavodu.

Što je mladji onaj, koji se osigurava, to je manja uplata, dočim stariji više plaća. Npr. čovjek od 50 godina težko bi se kraj današnjih visokih uplata za osiguranje mogao osigurati, jer riedko kada dodje do starosti od 70 godina, te bi onda na 300 forinti morao godišnje uplaćivati 16 for. 92 nvč.

U interesu klase, koja služi ili je vezana na nadnicu, trebalo bi zakonom odrediti, da nitko ne prima ni žensko ni mužko čeljade u službu, ako ono nije osigurano ili ako se odmah ne osigura. To bi isto trebalo da bude kod onih, koji nemaju imutka, a hoće da se žene. Ženitba se ne bi smjela dopustiti, dok se ne bi mladenac i mlada izkazali policom, te bili osigurani svaki barem na 400 for. i da je na 1 godinu dotična svota uplaćena.

Tko bi mogao posumnjati, da bi i ovdje bilo uzajamno družtvo koristnije od dioničarskoga? U uzajamnom bi se družtvu plaćala vrlo mala svota, a eventualni bi se dobitak razdielio medju članove. Samo bi onda morao davalac posla bio on posjednik zemljišta ili tvornice ili drugoga poduzeća, imati princip, te ne bi smio primiti nijednoga radnika ili činovnika, koji nije osiguran sa svotom od najmanje 300 for.

Bezdušni poslodavac odmah zna brzo izgovor naći, kad

Digitized by Google

kojega radnika kod radnje nesreća snadje, te svu krivnju svaljuje na unesrećenoga govoreći: Čemu je išao u posao? Zašto nije pazio? Da je on u istinu svojom neopreznošću nastradao, to nastoji dokazati u mnogo slučajeva davalac posla podkupljenim svjedocima, koji onda, bojeći se. da ih ne odpusti iz službe, krivo svjedoče a na korist gospodara t. j. tako, da je kriv unesrećeni radnik. Za cielo nije nitko takav, da bi se hotice išao ozledjivati ili se iz zabave u smrt bacati, da tako svoju porodicu, koja je obično siromašna, svali u biedu i nevolju.

Od velike je važnosti za gospodarstvenu kulturu odvodnjivanje i natapanje zemljišta. Da se radi toga ne upuštamo u pobliže razmatranje povoljnih rezultata, koji bi nam se mogli pokazati kod većih ili manjih država ili zemalja, primjerom neka nam bude prije svega samo Francuzka, gdje su se tečajem stoljeća, mnogi odvodni i dovodni kanali sagradili, a i za nastavak tih radnja izdat će se još više milijuna forinti.

Tako je isto i u Španjolskoj. Ondje je seljačtvo još koncem prošloga stoljeća bilo u vrlo žalostnom stanju. Pa što je učinio za svoga vladanja Ferdinand VII. za podignuće zemaljske kulture? O tom nam liepo kazuje dr. Lette u svom četvrtgodišnjem izvješću o seoskom gospodarstvu i povjesti kulture od g, 1864. No to se stanje znatno poboljšalo pod državnom upravom Mendizabale i O' Donelsa, što se osobito opažalo prirastom pučanstva, jer je Španjolska početkom 19. vieka brojila samo 8 milijuna duša, a god. 1857. podvostručio se taj broj na ime od 8 na 16 milijuna duša.

Ali od god. 1854. nastojali su cortesi svim mogućim sredstvima o tom, da se ne samo uredjuju novi putevi, nego da se i željeznice izgradjuju. General pl. Türr, osobiti patrijota i pravi pučki prijatelj, rekao je u klubu gospodara i šumara u Beču 17. ožujka 1881. ovo: I u Španjolskoj, gdje se vodio vječiti rat i gdje se neprestano mienjala silovita vlada, vidimo, da se i kraj tolikih nasilja došlo do toga uvjerenja, da se u borbi za obstanak ne smije napuštati razvitak i procvat narodnoga blagostanja, a osobito u prvom redu, poljodjelstva

Digitized by Google

I u Italiji, koja je izprekrižana razgranjenim kanalima, još niesu zadovoljni ni tim, što je učinjeno. Jedva da je dovršen Cavour-kanal, koji je progutao 80 mil. franaka, osnovalo se već družtvo, koje imade znatnu subvenciju od 12 milijuna lira, da izgradi kanal Vilords u Milanu.

I mi bismo morali o tom nastojati, da se ozbiljno prihvati posao oko regulisanja rieka i potoka, da nam budu koristni, da bude zemljište, koje je blizu vode, zaštićeno od poplava i naplava od premnoge kišne i sniežne vode, da se to zemljište koristno upotrebi; tad istom, kad bude to sve u redu, možemo pomišljati na stvaranje brodonosnih prieкopa.

Mnogi nam savjetuju, da se kod provadjanja kanala povedemo za primjerom Italije, osvrćući se pri tom na veliki broj kanala, koje je Italija podigla u interesu kulture, a podiže ih i danas. Ujedno se pri tom spominje, koliku korist kanali Italije daju zemlji, ali se pri tom zaboravlja na položaj Italije, pa i druge njene prilike. Italija se ima smatrati mezimčetom prirode, kuda putnici putuju, da se naužiju ne samo blagoga podneblja, nego i hiljadu inih ugodnosti, ponajpače diveći se krasno uredjenim vrtovima polarne zemlje. U tim se vrtovima svuda vidja inozemno bilje, proizvod južne flore, čega kod nas nema.

Istina je, u Italiji ima množina rieka, koje mogu odgovarati svim zahtjevima, a osim toga se obilne zračne oborine tiekom godine često opetuju. U Italiji ima od svih zemalja uz sredozemno more najviše kiše.

S alpinskih ledenjaka brzaju nepresušivi potoci u divne ravnice Italije, sa sviju obronaka izviru nebrojena vrela, a na podnožju Alpa i uzduž Apenina u svim se njenim rupama pomaljaju dražestna jezera.

Budući da mnoge rieke prolaze prodolima, to se svagdje nadaje prilika, da se — bilo umjetno bilo prirodno — natope one ravnice, što su podno toga gorja.

Nasuprot je uzko tlo Italije uzrokom, da ona nema bog zna kakovih velikih rieka, jer osim rieke Pada i Ečave nema Italija gotovo nikakovih plovnih rieka.

Na sve se to valjalo obazrieti radi onoga, što ćemo kasnije spomenuti, a mnogi se i mnogi baš pozivlju na

Digitized by Google

velike kanalizacije Italije, te žele, da se i u nas provadjaju kanalizacije tako, kako se to ondje radi. Ali i pri tom se zaboravlja na različite odnošaje zemlje, a osobito se ne uvažuju klimatičke i socijalne okolnosti. Nama je dužnost svakako, da se ozbiljno zamislimo u ono, što su druge zemlje učinile u svom nastojanju oko narodno-gospodarskog napredka i boljka.

Vriede li dandanas više željeznice nego li vodeni putevi? To pitanje nije riešiti tako težko. Mnogi daju željeznici veću vriednost, ne pazeći na cienu vožnje, već uvažujući brzu odpremu našega dobra i ljudi, osobito ako cienici odgovaraju potrebama obrta i trgovine, bolje reći, konkurenciji, a u drugu ruku pomišljajući na to, što nam u eventualnim prilikama rata nalaže strategija. Vodeni se putevi mogu upotrebljavati samo u stanovito doba.

Vodeni putevi po svim našim plovnim riekama i potocima moraju ne samo podpomagati trgovinu, nego i služiti za odvodnjivanje i natapanje zemljišta. A to bi se sve imalo postići regulisanjem rieka i potoka; u tu se svrhu pak moraju korita rieka čistiti. Još bi morala biti zadaća vodenih puteva i to, da brani granice razne vrsti kulture pak stanove ljudske.

Bismo li mi dobro radili, kad bismo gradili nove brodonosne kanale, gdje se ne bi radilo o tom, da se prištedi 1000, 10.000 i više kilometara vodenog puta, kako je to postignuto kod prokopa Panama, koji je spojio atlantski s tihim oceanom, ili kod prokopa poluotoka Floride i kod puta, koji vodi iz Missisippa u Europu ili bismo li dobro uradili kad bismo nastojali, da se koji grad podigne, te mu osigurali stalnu razprostranjenu trgovinu, čim bi se i druga mjesta podigla u trgovini, a osobito u svjetskoj trgovini, jer imaju za to liepih sposobnosti kao npr. kad bi sklopili toliko trgovačkih ugovora, koliko zahtieva interes u Austriji, pa i kad bi osnovali potrebne i napredne trgovačke agenture i to u inozemstvu?

Niesmo do sada postupali kako treba, jer smo u Hrvatskoj i Slavoniji sve rieke i potoke, koji njima protječu ili koje su joj na granici kao Dravu, Dunav, Savu,

Digitized by Google

Unu, Kupu itd. sasvim prepustiti njihovoj sudbini. Ja mislim, da to nije ni najmanje koristno niti je u interesu kulture i napredka našega naroda u trgovini, a niti za dobrobit obrta, a najmanje je koristno za narodni interes. Nego bismo najprije morali svoje potoke i rieke barem malo prema zahtjevima vremena učiniti brodivima i regulisati ih, pa tako podići i veoma nuždne nasipe; a kad sve to svršimo, onda istom možemo pomišljati na stvaranje novih kanala.

Glavni grad Slavonije, Osiek, situiran je tako, da u njegovoj neposrednoj blizini teče plovna rieka Drava, koja utječe u Dunav, a osim toga je ondje i željeznička postaja pa ipak u njem nije onoga blagostanja, kakovo bi ondje moglo i moralo biti, kad bi Osiek u istinu bio važnije trgovačko mjesto. Pa zašto ondje nema pravoga napredka? Što manjka? Glavni se grad koje zemlje mora pred svim drugima uzeti u kombinaciju, osobito ako je dobro situiran, jer je glavni grad u zemlji, kano srdce u čovjeka, glavni dio tiela.

Pri stvaranju novih kanala mogu nas voditi najbolji obziri, možemo imati najljepše planove, no da li ćemo s tim kanalima uspjeti, i da li će tu biti pravoga prometa, to je vrlo neizvjestno, a osobito ondje, gdje se ne uzima obzir na naravske rieke. Kod takovih se prilika mogu roditi različne zapreke, koje su brodaru tako isto neugodne, kano što su tehniku neprilične. Po hidrotehničkom izkustvu običaje voda plovnih rieka u savezu sa suvanjem (Geschiebe) zavoja, sliediti izvanjski, veći luk, pa tako niesu izključeni prudi (Sandbänke), koji su opet uzrokom plitčina i baruština. Treba brzi otok vode u razno doba godišta i nekoliko godina motriti isto tako kano pritok vode, koja sačinjava rieku ili kanal; pri tom se pak mora osobito u obzir uzeti, da voda brzo ne otječe. Dokazano je, da se nigdje ne može toliko pogriešiti, koliko kod vodogradnja, jer je objekt prije izvedenja i poslje njega izložen neprestanom mienjanju, jer tu utječu različni faktori, koji se unapried često ne mogu ni opaziti, i napokon, jerbo nam nedostaje praktičnih i izkusnih stručnjaka.

Naši se vodeni putevi na riekama moraju ponajpače

Digitized by Google

tako regulisati, da okolišni priedjel, koliko nas izkustvo najbolje uči, ne bude izvržen možda kakovim poplavama. Naravski, ako se samo načine nasipi, — koji mogu služiti i kao kolni put — pa se onda za njih nitko više ne brine, nego su izvrženi slučaju, da se dalje uzdrže, to oni tada nemaju one prave svrhe, nego su uzalud potrošeni i novci i materijal i vrieme.

Ja sam vidio uz Savu takovih nasipa, koji bez sumnje odgovaraju svojoj svrsi, te bi se samo od godine do godine imali popravljati i utvrdjivati. A jerbo je Sava već do sada mnogi liep komadić zemljišta už obalu podrovala i odciepila, to ona sad sve dalje i dalje ruje i primiče se tim nasipima, koji takodjer služe kao kolni put, pa bi ih za kratko vrieme mogla raztepsti. Dogodi li se to, to ne će postradati samo usjevi, nego će biti uništena sva okolišna mjesta, a onda će država ili bolje rekavši siromašni narod štetovati stotine hiljada forinti. A tko može znati ne će li tada i mnogi ljudski život pasti. A svega toga ne bi bilo niti bi se trebalo bojati, kada bi se svake godine samo po malo trošilo na uzdržavanje i popravljanje tih nasipa. To bi i stajalo mnogo manje nego li će se morati najedanput potrošiti, kad dodje do katastrofe. Ali bi ti opravci morali biti valjani, a ne da se uradi površno, tek samo da se rekne, da se nešto radilo.

Osobito bi se moralo na to paziti, da se u svaku ruku zaprieči, kako ne bi voda izpod nasipa probijala, jer se baš na taj način nasipi najlakše podkapaju. Ja sam vidio mjesta (u blizini Orle i Dubrovčaka), koja su bila prilično poplavljena, pa su one bare u proljeće i ljeti bile smradne kalužе, koje su bez svake sumnje vrlo škodile zdravlju i stanovničtva i domaćih životinja. A koliko se tim izgubilo zemljišta, koje bi se inače moglo zasijati! Pri tom valja na um uzeti, da štetuje često i trgovina i brodarstvo, kad se brodonosne rieke ne čiste i ne kultivišu, kako bi valjalo, nego se samo krpari i poduzima takov posao, za koji kasnije nema dovoljnih novaca.

U tom nas smjeru može valjano podučiti regulacija Dunava. O tom je predmetu zanimljivo napisao članak

Digitized by Google

Max Wirth (»Ueber Land und Meer« od god. 1880. pod naslovom »Eine Donaufahrt«), gdje poimence ističe neke potežkoće u gornjoj Ugarskoj. Glede toga bi se dalo i još mnogo pisati, no ta stvar ne pripada ovamo, jer imade zemalja u velikom svietu, koje za štokakve pokuse imadu dosta novaca, premda gradjani ne smažu ni da porez plate, pače jedva si mogu onu koricu kruha namaći.

Neka nitko iz ovoga, što sam sve do sada govorio, ne stvori zaključak, da sam ja u obće proti osnutku vodenih puteva; nije mi to ni na kraj pameti, samo je to moje uvjerenje, da treba sve vodene puteve, koji do sada postoje valjano regulisati, da sa željeznicama zajedničku svoju zadaću podpuno izvrši. Mi bismo to morali učiniti ponajpače zato, što nas s glavnim našim trgovačkim mjestom s Riekom ne spaja nikakova brodonosna rieka, kako je to u drugim važnijim trgovačkim mjestima, gdje npr. u Hamburg teče Laba, u Štetin Odra, u Bremen Vezera, u Danzig Visla, nego je sva naša trgovina upućena na skupi željeznički put.

Da uzmognemo s drugim narodima konkurisati ili barem pritisak njihove konkurencije suzbiti, moramo bezuvjetno o tom ponajprije nastojati, kako će odpravljanje naše robe biti što jevtinije i zgodnije. Da se pak to poluči, imala bi i država i zemlja svoju pomoć dati, jer tim ne bi samo trgovina dobila veće dimenzije, nego bi trgovac imao i veću korist, pa bi to dobro osjetio i siromašni producenat, i tako bi se podiglo obće blagostanje.

Kad bi se prije svega regulisala Sava i Drava, mogla bi se ne samo stvoriti sigurna brodnja, nego bi se silni prostori zemljišta obranili od poplave i priveli kulturi; povećala bi se produkcija i promet; po brodarstvu i trgovini oživjela bi mnoga mjesta, a zaslužba pri regulaciji opet bi zapala domaću sirotinju, te bi tako otuda nastala obća korist.

Da su vodeni putevi za odpremu robe jevtiniji, poznata je istina. U tom se pogledu pozivam opet na znameniti autoritet, na ime na generala pl. Türr, koji je to izporedjivao te dokazao, da je n. pr. na željez-

Digitized by Google

ničkoj pruzi Temesvar-Arad (koja je tada bila 58 kilometara duga) g. 1879. izvezeno 94.676 tona, za što se platilo 226.603 for. 86 nč., da n. pr. troškovi od metričkog centa na pruzi Temesvar-Szegedin-Arad do Hamburga iznose 3 for. 20 nč., a u Englezku 3 for. 50 nč., da od Temesvara preko Szegedina i Arada do naše morske luke na Rieci ili Trstu iznosi podvoz 2 for. 30 nč., dočim bi po njegovom priedlogu, kad bi se ta roba vozila po Kupi od Temesvara i Arada do Karlovca, a odavde onda do Rieke ti troškovi pali na metričkom centu na 1 for., pače možda na 80 novč. Transport morem na pruzi Rieka-Liverpool, Antwerpen, Havre, Rouen, Hamburg, od tona stoji 10 for. Kolika je to razlika, kolika korist za zemlju! I ako danas trgovina i kapital svom ozbiljnošću traži svoju rentu, ako već svaki komadićak zemljišta mora donositi kamata, ako se žrtvuju milijuni, da Rieka postane svjetskim trgovačkim gradom i morskom lukom prvoga reda, tada se valja i glede toga ozbiljno postarati, da transport bude što većma umanjen, kad se i onako živo osjeća tudja konkurencija.

Franjin kanal je n. pr. 233 kilometra dug, dakle pet puta tolik, kolika je ona spomenuta pruga, pa je g. 1879. njim izvezeno 346.496 tona. dakle gotovo četiri puta onoliko, koliko na rečenoj pruzi, a plaćeno je za to 234.018 for., gotovo toliko, koliko za onu malu težinu na tako kratkoj spomenutoj željezničkoj pruzi Arad-Temesvar. Svakomu onomu, tko se zanima za podignuće narodnoga blagostanja, preporučam predavanja generala pl. Türra, koje je on »o regulisanju rieka i gospodarstva u Ugarskoj« držao 17. svibnja 1881. u klubu gospodara i šumara u Beču, te koje je i štampano u »Wiener Landw. Zeit.« br. 1486.

Ne bi smjelo dugo još potrajati, a da se ne bi željeznička pristojba kod nas umanjila i što se tiče osoba, a još više, što se tiče surovina. To iziskuje konkurencija, koja nam se odasvud pojavlja, pa bi možda taj popust mogao prekasno stići. Kako se poradi konkurencije glede toga radi u drugim zemljama, najjasnije nam svjedoči transport u Ameriku, kako je n. pr. opisano u

Digitized by Google

«Poors Manual of the Railoads of the United Staates of America». Dakako da se pri tom imaju uvažiti ondješnje i naše prilike. Predaleko bih zašao, kad bih glede toga pošao na tanko razglabati, no budi mi dopušteno spomenuti samo jedan jedini primjer. Na pruzi od Chicaga do Newyorka (1000 milja) stajao je g. 1869. podvoz za jednu tonu svake vrsti robe 24 dolara (po 2 for 16 nč.) G. 1881. već se jedna tona žita vozio za 3 dolara i 60 Cents., a sada u obće jedna tona vozi jednu milju za 1 heler. Amerikanac na ime umuje sasma jednostavno, da željezničke pruge izgradi u nenapučene priedjele, da ih nastani i obradi, a u drugu opet ruku da producentima svojim omogući, kako će moći s drugim dielovima svieta, najpače s Europom konkursati, pa mu daje prilike, da lagano dodje do produkta i da ga sasma jevtino vozi.

A ako se mora za izgradnju željeznica i za regulaciju rieka uzajmiti glavnica, to se mora osobito na to paziti, da se za te novce ne bi kamate skuplje plaćale nego li to može samo poduzeće izplatiti, računajući još kod državnih poduzeća trošak uzdržavanja, uprave i odplate glavnice, kako ne bi porezovnika tištila diferencija, ako se ne može otuda već direktne koristi crpsti.

Meni je bila ovdje svrha, da što kraće prikažem, kako je od prieke nužde, da se naše rieke u interesu trgovine, obrta i poljodjelstva što prije regulišu. Tim bi se ujedno siromašnomu, a radinomu stanovničtvu dalo prilike, da se uzmogne na pošten način uzdržavati. Pa ako željeznička poduzeća svoje ciene i snize, što će napokon i morati, to će ova polakšica ići samo do neke stanovite granice, dočim će vodeni putevi biti još uviek jevtiniji za manje vriednu robu, koja nije izvržena tomu, da će se pokvariti, ako se odmah ne odpremi.

Ako se u interesu države grade željeznice, osnivaju parobrodarska poduzeća itd., to nije stvoreno za to, da se strancu pomogne, kako bi svoju robu k nama lakše i jevtinije dovezao i bolje ju prodao, nego su za to, da se domaćoj trgovini i produkciji u svakom pogledu pomogne. Da se pak ta svrha poluči, nuždno je, da se poglavito kod nas dadu posjedniku sva sredstva ili da

Digitized by Google

mu se do njih pomogne pa da on tako napredujući u kulturi oplemeni svoje produkte i da ih uzmogne što više producirati. Pri tom se opet nikad ne smije zaboraviti, kako bi se namakli i odkrili novi izvori za produkciju, jer ćemo samo tako moći suzbiti vanjski napadaj strane konkurencije. Ako se na okupu nadje stručno znanje, glavnica i marljivost, pa ako je to protkano pravom domovinskom ljubavi, tada će smoći sve, što nam treba, a u zemlji će ostati silni novci, koje još danas odpravljamo u tudjinu, a kad što tek za najobičniju robu.

No da se dostojno podigne trgovina, nije još ni to dosta, da imamo dovoljno željeznica i glavnih rieka, da tako robu udobno i jevtino odpremamo, nego je uz to još potrebno, da su u dobrom redu svi putevi kako mjestni tako i poljski, da su valjane ceste, bile one občinske, zemaljske ili državne. Dobre ceste i putevi imaju u svem pomagati brodarstvu i željeznicama. A kako je u nas glede toga?

Moraš li u proljeće ili u jesen — a tako isto i zimi, ako nije smrzavica ili ljeti iza kiše — u koje selo zaći, to ćeš u mnogom i mnogom zapasti do trbuha u blato. Da kakav teret voziš tom cestom, na kojoj o simetriji kakovoj nema ni traga, upravo ti nije moguće: ljeti je prašina do koljena, a inače blato, da ne može konj iz njega ni nogu izvlačiti. O propustima i mostovima nema tu ni traga, jer se za to nitko ne brine.

Seljak si kao poljodjelac može u obće u potrebi samo tada podvozom štogod zaslužiti, kad nema nikakova poljskoga posla, ili kad je sve te svršio. Ali kako će to učiniti, kad su u to doba putevi obično nepristupni?

Vidio sam doduše, da su u mnogim občinama sami seljaci i seljakinje takove puteve popravljali. No može li se to u obće nazivati gradjenje ili popravljanje cesta, kada se po kojekakovim starim grabama samo lopatom grebe, bez obzira na to, kamo ta zemlja pada, ili kad se kod gradjenja novoga puta u različnim, samo ne simetričnim figurama, prave nove grabe i hrpe, a izkopana se na taj način zemlja baca na put, pa još neprohodniji postaje?

Ali još je ljepše, što sam u mnogim mjestima vidio,

Digitized by Google

kada su se nasipavali državni ili občinski putevi, koji se često cielim velikim i prometnim selom protežu. Kad su pri tom ono blato sa sredine puta — po prilici 2—3 metra daleko — zgrtali, ostavili bi te hrpe blata sasvim blizu hrpa pieska uz kraj ceste, gdje je ujedno, jer pločnika nema ili ga ne može biti, obično i staza za pješake. Još se k tomu uz kraj ceste obično posipava staza oštrim kamenom, da ne bude blata, te je tako putnik prinudjen, da ide po onom oštrom kamenu, a uz to da do gležnja i još dublje zagazi u blato, poglavito onda, ako se hoće kolima ukloniti. Tomu bi se moglo ipak predusresti tim, kad bi se blato na kraju puteva hrpimice poput piramide naslagalo i onda odvezlo.

Na svim takovim občinskim i državnim cestama, kako smo prije spomenuli, ne mogu prolaziti ni kola bez tereta, a kamo li kola nakrcana teretom. Čemu nam željeznice i parobrodi, čemu i snižene ciene kraj takovih primitivnih odnošaja? Ima li gorih puteva u Missisippiu, Alabami, Coloradi, zapadnom Teksasu, koje su sve države novoga diela svieta i nove moderne kulture? Ne vjerujem. S toga uredjujte ne samo tako zvane državne, nego i občinske te mjestne puteve, da se po njima može voziti; tim načinom rast će vriednost proizvodima, te će ne samo seljak nego u obće svatko, tko izvozi robu, imati prilike, da i podvozom štogod zasluži, a i pošten će trgovac, koji ne želi siromašnoga radnika i vozara oguliti, naći svoj probitak. Isto tako će onda raditi željeznice i parobrodi, ili kad ne bi tako učinili, vlada bi ih u interesu zemlje na to prinudila. Trgovac, kojemu se obično prigovara i prebacuje, da premalo plaća za izvažanje različite gradje iz šume do prve željezničke ili parobrodarske stanice, kano izgovor kaže: Ja ne mogu više plaćati, jer imam plaćanja i odviše. Da su nam uredni putevi i ceste mogao bi vozar mjesto 10 željezničkih prečaka lako natovariti i 20 takovih komada, ili mjesto 4 centa 8—10 centi i još više, pa bi si na taj način dvaput toliko mogao privrediti.

Ne da se pobiti, da je po razvitak trgovine a i većega prometa od velike vriednosti, ako činovnici ne samo kod državnih nego takodjer i kod privatnih podu-

Digitized by Google

zeća podpuno znadu i govore onaj jezik, koji je materinjski onomu narodu, gdje služe, pače se s podpunim pravom može od njih zahtievati, da se s osobama, koje putuju bilo željeznicom ili ladjom razgovaraju njihovim jezikom; ta gradjanin nosi sve terete zemlje, on indirektno uzdržaje svaki državni i zemaljski podhvat, pa ima onda pravo tražiti, da ga njegovi plaćenici poštuju, da s njime obće onako, kako on može i zna — a to je njegov materinski jezik, jer drugoga i tako ne razumije. Kad bi razumio, sigurno mu ne bi to na štetu bilo; ali on ne zna. Hrvatska i Slavonija, kano narod priličnoga broja, imade pravo tražiti, da se na nj toliko obzira uzme. Ili zar se smije vriedjati čije narodnje čuvstvo samo zato, da ovaj ili onaj dobije dobro mjesto? Pa kano što Niemci, Francuzi, Srbi, Magjari i drugi ljube svoju narodnost i svoj materinjski jezik, tako ga bome ljubi i naš narod, za koga ne može nitko reći, da je kakov proletarac ili vjetrogonja, nego su u njegovom poštenom srdcu najčišći i najpošteniji osjećaji, a ljubav prema materi domovini glavnim svetištem u hramu njegove duše.

I ista naša literatura može samo onda biti od prave koristi i prosvjetu podići, ako se upotrebljuje u narodnje interese, ako se hrvatski jezik ne upotrebljuje samo u našim zemaljskim uredima i školama, već takodjer kod svih poduzeća, koja su osnovana kod nas i koja se uzdržaju u nas. Naravski je, da je domaću literaturu zato dužan svaki nas podupirati, a poimence ljudi izobraženi, imućni, u prvom redu veleposjednici, svećenstvo, vlastnici različnih podhvata, industrijalci i gradjani. Na žalost, literaturi još danas nedostaje te nuždne podpore.

Nemanje se mora preporučiti, da se kod poduzeća komunikacije upravni propisi, klasifikacije robe, cjenici, oglasi itd. izdaju i u hrvatskom jeziku u pojedinim mjestima naše domovine, da to uzmognu razumjeti i oni, koji samo hrvatski znadu, a imadu posla s osobama, koje su kod takovih poduzeća namještene. Samo tom, samo tom činjenicom moći će se oboriti onaj nazor, što se danomice pomalja i čuje »da se na svaki indirektni i

Digitized by Google

direktni način ide za tim, kako bi se uvriedilo pače uništilo ono osjetljivo čuvstvo narodnosti«.

Za sve i najniže činovnike takovih poduzeća komunikacije u našoj domovini znanje je hrvatskoga jezika ne samo koristno, već i nuždno. Izobraženi činovnik, koji je za svoju službu i poduzeće zauzet, nije onaj sliepi stroj, koji samo slučajno izdaje vozne karte, daje recepise za predanu robu i izračunava, koliko treba za što platiti itd., nego on ima svom dušom oko toga nastojati, kako će promet biti što veći i življi, kako će ono poduzeće što bolje prosperirati. Tu će pak svrhu postići onda, ako bude znao domaće producente što bolje upućivati i na trgovački rad poticati, a u drugu ruku, ako bude želje njihove i želje cieloga naroda saobćivao ravnateljstvu i nadzornom vieću toga poduzeća, predlažući im prigodice ovo ili ono, što bi se moglo udesiti, da se udovolji strankama, te time samomu poduzeću koristi. To može učiniti samo onaj činovnik, koji je vješt jeziku zemlje, u kojoj služi, koji je kadar osobno se o tom informirati i sa stanovničtvom sporazumjeti, njega u svem, što je bolje i koristnije uputiti i podučiti.

Da u obće praktične poduke i primjeri vrlo povoljno djeluju na narod, samo se sobom razumije. Ako li mi točno i strukovnjački ogledamo stanje i nazadak blagostanja našega seljačtva prema drugomu kojemu narodu, to ćemo opaziti, da je u njega premalo znanja za njegovo zvanje. Taj nedostatak mogu popraviti praktične poduke i valjani primjeri. Radikalna se poduka mora doduše početi već u pučkoj školi, gdje bi se, kako sam već prije spomenuo, makar nekoliko sati na mjesec moralo tomu posvetiti, jer je starijega čovjeka inače težko o mnogo čem uvjeriti, pa makar naši navodi bili kako jasni, a naše mišljenje ma kako praktično,

Kultura naroda stoji u uzkom dodiru s kulturnim tla. Zato već u interesu države nastojmo, naše seljačtvo očuvati, da ne padne u siromaštvo, a ne skinimo s vida, da nam se baš sada valja za seljaka brinuti. To je sada tim nuždnije, u koliko je nova reformativna politika gospodarstva cielom Europom zavladala.

Smiešno je, što mnogi hoće da kulturi dadu neko

Digitized by Google

specijalno narodno obilježje. To nastojanje samo škodi onim zemljama, u kojima su ljudi toga mišljenja. Ne ću sve pojedine posljedice toga navoditi, ali čuditi se moraš, kad ti se tvrdi, da je kultura kojega naroda od davnine njegova, pa kad se duševnim privredama različitih naroda ili pače susjeda okoristiš, vele ti, da si ponizio svoj narod. Što bi se dogodilo, što bi se reklo, kad bi nam se zabranilo, da ne smijemo jesti plodova iz susjedne zemlje, a kad bi nas sililo, da moramo jesti samo svoje? Hvala Bogu, te su učenjaci svih zemalja u tom složni, da se ne smije skupocjeno vrieme uzalud potratiti, nego se moraju sjediniti sve sile, kako bi se u blagostanju naroda uznapredovalo, što se može samo pomoću kosmopolitičkih tečevina.

Pravo je rekao Francuz Karlo Emil, kada je kulturu ovako označio: Kultura je liepa rieč, dade se lako izgovoriti, njezin pojam dade se lako pomisliti, ali se težko dade izvesti, te iziskuje uztrajna i triezna rada. Iz milijuna i milijuna pojedinih malih i maljušnih, velikih i dugotrajnih poslova, kad su mnoge generacije podpuno izpunile dužnost, polučen je rezultat, koji mi zovemo »kulturom«. Kultura se postizava radom, i to više radom tjelesnim nego li duševnim. Bez potonjega rada ne može ona biti, ali bez onoga prvoga ostaje kultura fantôm, para i obmama. Zato bi bilo upravo tako ludo razsudjivati, koji je od ovih poslova nuždniji, kao što bi bila ludost nastojanja oko kulture klasificirati ih po njihovoj važnosti. Važno je ono, što je koristno, a nuždno je je neizmjerno mnogo toga i različnoga.

Umni ratar ne će obćega napredka u gospodarstvu zato prezreti, što su ga sinovi druge zemlje prije pronašli, ali ga se u drugu ruku ne će ni slepo držati, nego tek tada, ako je taj napredak i na njegovu tlu uz njegove prilike izvediv i po njega koristan. I u višem smjeru ima praktična potreba da odluči.

Ni zakonodavalac, koji iz najpoštenijega uvjerenja pripada kosmopolitskom smjeru, ne će smjeti usvojiti nikakova inozemnog zakona, koji ne bi odgovarao odnošajima njegove zemlje. I drugi, tko shvata nuždu narod-

Digitized by Google

nog razvoja izobrazbe, ne će koristnu instituciju zato prezreti, jer je ona nikla na tudjem zemljištu.

Ima li izključivo narodna samosviest da do cilja vodi ili kosmopolitsko stanovište, to ovisi o naravnoj inteligenciji, o radnoj snazi i napokon o čistom zvanju. O tom medjutim ne želim pobliže razpravljati ni svojih nazora izticati. No kultura je svakomu narodu nuždna, ona je kosmopolitski napredak. Zato pravo veli Herder: »Ljudstvo je jedna cjelina; mi radimo i trpimo, sijemo i žanjemo jedan za drugoga«.

U prekomorskim konkurentima opaža se faktor, koji znatno djeluje naročito na one zemlje, koje su blizu morskih luka, te gdje nema nikakove hiperprodukcije, nego dobivaju tek toliko, da njima jedva izmaže.

Žalostna je ona zemlja, gdje je ne samo industrijalnih nego i gospodarstvenih produkata tako malo, da se domaće potrebe moraju podmirivati amerikanskom, njemačkom, ruskom ili inom robom. Živa je istina, da se nijedna država ne smije baviti jednostavnom trgovačko-industrijalnom politikom, nego se mora baviti u prvom redu politikom agrarnom, koja odgovara duhu vremena, jer je ona glavni i najmoćniji faktor u zemlji poljodjelstva, pa joj se mora dati čvrst oslon i temelj. Nas ne smije nipošto tištiti velika carina za robu, koju smažemo u tudjinu izvoziti, premda je na žalost i to istina, da se od nas odvozi neizmjerno malo, mnogo i mnogo manje, nego bi se moralo, kad bi se radilo u svem racijonalno. Našom zadaćom mora biti, da poljodjelstvo spojimo s drugim sporednim nuždnim granama, s obrtom i trgovinom. A za to treba znanja, novaca, radne sile i čvrste volje.

Ne da se oprovrći, da je još izmjenjivanje robe i produkata medju različnim narodima upravo tako sredstvo, kojim se sloboda propagira, kano što je tomu sredstvom izmjenjivanje misli i ideja. Robom i produktima pokrivaju narodi svoje potrebоće, teku bogatstvo, ali si pri tom i medjusobno izrazuju svoja mišljenja i nazore. Mi se zato moramo brinuti, kako ćemo što više dolaziti u dodir s drugim različnim narodima, jer će nam to znatno pomoći da podignemo naše blagostanje.

Digitized by Google

Neka si u obće stave na srce patrijote, a osobito gospoda narodni zastupnici na carevinskom vieću i saboru, naš zaista sretni položaj; neka po meni zadana pitanja dobro prosude, — jer se ta pitanja odnose na pojedine i ujedno za gospodarstvo najvažnije faktore, — a po tom neka nastoje, kako bi u domovini što prije i što sigurnije podigli blagostanje. Njihova bi najvažnija zadaća imala biti, da o tom nastoje, a zatim da mudro i s pravom domovinskom ljubavlju upravljaju obćenitim potrebama. Samo kad se hoće, sve se može; sama volja u Hrvatskoj i Slavoniji mnogo znači, te stvara mnoga i koristna djela. Pusto politizovanje upravo tako malo pomaže kao teoreretične zasade i pojedini filantropični pokusi, koji se ne osnivaju na pravom praktičnom temelju. Često se smatra ono za zlo i nepraktično, što je poteklo iz kluba protivne stranke. Toga bi moralo sasma nestati, pa kad bi se osnovalo ili zamislilo štogod, što bi bilo kadro podići blagostanje, moralo bi se sa svih strana poduprieti, svi bi u tom morali biti jedni, a ne bi se smjelo paziti, odkuda je poteklo.

Da se može našim nepovoljnim prilikama pomoći, o tom nema nikakove sumnje. Ali što se tu najviše zgrješava jest to, što nema valjanih savjetnika i pouzdanja a napokon, što mi ni ne poznajemo svega onoga zla i svakoga grieha, koji vlada našim pukom. Kad bi se htjelo radikalno pomoći, moralo bi se to osobnò izpitati i iztražiti i prema tom udesiti državne i zemaljske odredbe. U principu moralo bi vladati podpuno jedinstvo, podpun sklad. Ta tko zna, što bi se bilo dogodilo ono g. 1453., kad je Muhamed II. osvojio Carigrad, da su sve kršćanske vlasti bile tada ujedinjene i složne. Ne vjerujem, da bi mu bilo moguće uništiti 2 cara, 12 kraljevina 200 kršćanskih gradova i više od 100.000 ljudi. Koliko je krvi tada i poslije proteklo radi Carigrada, a koliko bi moglo još proteći.

Zastupnici bi narodni morali uvažiti ono povjerenje, kojim ih je narod odlikovao, pa si za svetu zadaću smatrati, kako bi pronašli način, da uklone onu nuždu u narodu, a ne da ju umjetno ili s neznanja umnažaju. Ta plod takova rada vidi se liepo i kod drugih naroda,

Digitized by Google

Najtoplije se imade preporučiti gospodi zastupnicima narodnim, da za trajanja njihova mandata koji put proputuju svojim kotarom, da tako saznadu za potrebe naroda i u parlamentu budu tumači njegovih opravdanih želja, da budu kod stvaranja odredaba i zakona na čistu sa svojom sviešću i da je njihov glas jasni glas čistog uvjerenja.

Naše prilike naročito traže, da se u sabor kano zastupnici biraju ljudi kremen-poštenja, a ne sebični i strastveni ili pače takovi, koji svoj politički program udešavaju prema kakovoj koristi, ljudi, koji nemaju pravoga cilja i uvjerenja, koji niesu u svojim načelima i sistemi postojani, nego da se biraju onakovi, koji žarko osjećaju ljubav prema milom rodu, te mu u dnu svoje duše žele sreću i napredak; koji će pravedne želje žiteljstva na kompetentnom mjestu i u saboru zagovarati i nastojati, da ih ostvare; koji su sami nepokolebljivi i ljudi valjana uvjerenja, pa će i narod bez strasti povesti pravim putem.

Zastupnici se ne smiju dati od drugih neograničeno voditi, nego oni moraju ćutjeti neograničenu ljubav i odanost prama domovini i državi; oni bi morali već činom dokazati, da su sposobni za vodju, moraju biti ljudi, koji svoje djelovanje ne udešavaju prema hipernacijonalnom stanovištu, te se ne dadu voditi mržnjom prema kojem čovjeku, narodnosti ili vjeroizpoviesti, nego su kadri o svem suditi bez strasti, a životne prilike naroda mogu i znadu da razvide i prosude, a prema tomu znadu za terete i zlo, koje tišti seljaka, pa su voljni ovomu namaći lieka. To se sve dade tako udesiti samo onda, ako iskreno ćute onu liepu našega premilostivog i apoštolskog vladara, kojom on izrazuje svetu želju, da u svojoj državi vidi jaku državnu moć, pravednu vladu i sretno stanovničtvo.

No i historička prava imaju se onako upotrebljavati, kako to zahtievaju prilike vremena i potrebe zemlje. Zato nam mora biti zadaćom, da nastojimo oko naravskog i umnog razvoja ljudskoga družtva, oko pravoga reda i poredka u svim stvarima, da stvaramo slobodu, kakovu traži narav ljudskoga družtva, da oživo-

Digitized by Google

tvorujemo pravice, koji unapredjuju naš materijalni i politički razvoj i napredak. Vlade i vlasti moraju zato pravu narodnu volju, kako se poglavito očituje u saboru, štovati i prema njoj svoj rad udesiti, jer kad toga ne bi bilo, kad bi se pojedini progonili ili bar omalovažavali, tim bi se činila nepravda onomu narodu, koji je u onoj osobi i u njenim riečima podigao svoj glas i izrazio svoje mišljenje i želje.

Da pak zastupnici u svom nastojanju uzmognu uspjeti, od nužde im je, da stvari točno izpitaju, pa što je nuždno, prikažu, te nastoje o tom, da se to učini, a ne da kićene i duge govore nauče, pa da se nastoje pokazati kano dobri govornici, a za stvar da im je mala briga.

Osim toga je vrlo nuždno, da u svakoj konstitucijonalnoj državi smije svaki pojedini gradjanin u pristojnoj formi i bez strasti izraziti svoje mišljenje o poboljšanju onih zakona, koji se tiču dobrobiti zemlje ili naroda, makar to ne bilo onako, kako misle osobe, kojim je povjereno, da to izvedu, jer nije nikakov prestupak, ako tko kaže ono, za što misli da je istinito, umno i koristno po državu, zemlju i stanovničtvo.

Godine 1849. rekao je u sjednici doljne kuće u Londonu najkonzervativniji ministar onoga doba Palmerston medju inim ovo: »Ako se izražena mnienja temelje na istini i pravici, to će ona svladati i bajunete pješačtva i vatru topničtva i taneta konjaničtva. Zato velim, ako je uz nas javno mnienje, osnovano na istini i pravici, tada smo vrlo jaki, pa ćemo i nadvladati. Prije nekoliko su si godina utvarale vlade, da mogu javno mnienje silom potisnuti i priečeći poboljšanje ukloniti se revoluciji«.

Ne smijemo zaboraviti mi, a osobito ne smiju zaboraviti oni ljudi, koji tvrde, da bi narod morao biti sasvim drugi, ako želimo, da se rečena svrha postigne: da niesu ljudi stvoreni za državnu upravu, već da je državna uprava stvorena za ljude.

Zato si moramo osobito upamtiti rieči Deaka, što ih je 13. svibnja 1861. u ugarsko-hrvatskom državnom saboru izrekao. On kaže ovako: »Svojom sudbinom mo-

Digitized by Google

žemo po volji vladati; ako je proigramo, sami ćemo morati snašati nevolje, koje će nas stići. Ali sudbinu drugih, koji se uzdaju u našu savjestnost, sudbinu domovine, koja nam mora biti vrednija od istog života, moramo štititi od svake nepogode, i s osobitom pažnjom i ljubavlju nad njom bdjeti. Za domovinu moramo biti pripravni sve žrtvovati, ali nju samu ne smijemo žrtvovati«.

Naša zemaljska uprava daje nam dovoljno prilike za to, da možemo koristno djelovati shvatimo li tu cielu stvar zbiljski sa stanovišta narodnoga prava, jer materijalno loše stanje može se samo materijalnim sredstvima odstraniti. Danas bi se u prvom redu i nuždno morale provadjati družtvene reforme za sigurnost maloga posjeda. To je pitanje nuždno, te bi moralo biti najvažnijom i ozbiljnom zadaćom današnjega doba.

Moramo svojski o tom nastojati, da se ta častna zadaća i vrši, te nas ne smiju zastrašiti ni najveći napori, ne smijemo žaliti ni vremena, ni novaca, kad se radi o tom, da se preurede mnoge okolnosti, koje ne odgovaraju duhu vremena. Moramo ići nadalje za tim, da pronadjemo uzroke tomu zlu, od kojih sam uzroka najveće već iz vlastitoga izkustva nabrojio, te onda prema tim uzrocima nastojao pronaći i sredstva. Iztraživati moramo i to, zašto neprestano narod osiromašuje, i zašto je položaj radnika tako žalostan. No pri svem tom ne smijemo biti sebičnjaci, a narodna i vjerska mržnja ne smije se nigdje opažati.

Mi moramo doći do toga uvjerenja, da je isti pojav, makar se obćenito opažao, ipak više manje lokalne naravi i da je posljedak mnogih i različitih uzroka; pa kad taj pojav želimo iz nekoga mjesta ukloniti, birati nam valja sredstva, koja odgovaraju životu i prilikama onoga mjesta, jer su obćenita sredstva kadikad vrlo slabe hasne, bar ne mogu temeljito da izkoriene nastalo zlo. Da se uzmognu za svako zlo pronaći takova sredstva, koja bi svakiput valjano i posvema odgovarala mjestnim prilikama, bilo bi najbolje, kad bi zastupnici naroda bili inteligentni ljudi iz svih slojeva, samo da su nadahnuti čistom domovinskom ljubavlju i nepristranošću, kloneći se svagda i svagdje škodljive strastvenosti. Njihova je

Digitized by Google

zadaća, da saslušaju sve tužbe i želje stanovničtva njihova izborna kotara, da si stvore osnovu rada, pa da svoje nazore nastoje u novinama i brošurama osvjetliti i razložiti, a na kompetentnu mjestu da nastoje one narodnje želje i jade prikazati i pomoć namaći.

Veli se, da će se povećanjem vojne snage i s tim skopčanim inim izdatcima postići, te će se osigurati europski mir, pa se nastoji, kako bi se medju državama občuvao dobar sporazum, a ipak se u tim pojedinim državama ne pazi na to, da se u njim samima čuva liepi mir i medjusobni sporazum pojedinaca različite narodnosti i vjeroizpoviesti, pače se dogadja, da se dusi razdražuju, da se uzpiruje mržnja i zavist, te tako slabi moralna snaga države. Takova država ne samo da ne može biti jaka, nego pače od svoje snage od dana na dan gubi, pa treba samo dobre zgode neprijatelju i nje će u prvoj težoj navali nestati. Tko ne želi toga, valja mu iz svih sila nastojati o tom, da se sve narodnosti u državi medjusobno i bratski podupiru, a poglavito da si pruže pomoćnice desnice onda, kada se nalazi drugi brat u nuždi. Tako će svi pojedinci s vremenom ojačati, bit će u svojoj kući jaki gospodari, postat će zadovoljni i sretni, a njihova će snaga, bogatstvo i sreća stvoriti takovom domovinu i državu.

Zato treba, da se iz temelja sve poboljša što je zlo, kako sam to u ovom svome djelu razložio, u kratko se taknuvši svih nuždnih sredstava, s kojima bi se diglo blagostanje zemlje i osnovao socijalni život, koji bi odgovarao duhu vremena, naročito život u nižih i srednjih klasâ pučanstva. Ovdje ima liepo tlo pravi, nesebični patrijotizam, prava ljubav prema bližnjemu, koji se nahodi u primitivnom položaju; ovdje je mjesto ljubavi prema liepoj domovini, da savjetuje, pomaže s duševnim i materijalnim sredstvima. To i je najveća zadaća našega doba, ako želimo, da se ne samo digne blagostanje zemlje, nego da se progresivno uvode u zemlju poredak, mir i zakonitost, da se pokaže, kako treba interes države više cieniti od ličnoga.

Glavna nam je svrha, da radimo oko toga, da se pojačava država; to će biti, budemo li imali jedni u

Digitized by Google

druge povjerenja, te se medjusobno ljubili; da se ne bavimo jedino politikom i da ne igramo patrijote, mjesto da budemo pravi domoljubi, jer tako ne će biti materijalnoga napredka. Pomoć se može dati, samo treba imati volje te ići za tim, da budemo pravedni. Ne smijemo na ime zaboraviti, da smo svi ljudi od najvišega do najnižega, od najbogatijega do najsiromašnijega, pa da svaki nas kao ljudi imamo pravo na humanitet, a kao državljani pravo na pravednost, hoćemo li da imamo zdrav, trajan državni organizam, koji jedini može biti državi od dobroga i sigurnoga ploda, jer gdje je u zemlji imućtva, ondje ima i slobode i snage, a gdje vlada siromaštvo, ondje je robstvo i bieda.

Bayerische Staatsbibliothek München

Digitized by Google

Digitized by Google

Mojom nakladom izašli su:

Listovi iz Afrike

od

DRAGUTINA LERMANA

Požežanina,

člana Stanleyjeve Kongoekspedicije.

Priobćio

JUL. KEMPF.

pučki učitelj u Požegi.

Ciena knjizi 1 forint.

LJUBOSLAVKE.

Čudoredne pouke za mladež

od

MAD. DE LA FAYE-BRÉHIER I M. H. LEMAIRE.

OMLADINI HRVATSKOJ

Preveo

IVAN TOMAŠIĆ.

CIENA 40 NOVČIĆA.

Digitized by Google

Digitized by Google

Upravo je izišao

u knjižari

Lavoslava Kleina u Požegi

TUMAČ

k zakonu od 9. svibnja 1889. o zadrugah

sa tekstom zakona. provedbenog naputka i odnosnimi obrazci, te sa svimi popunjujućimi naredbami, propisi o poslovanju tehnika i diobnimi nacrti.

SASTAVIO

FRAN PILEPIĆ,

kr. žup. perovodja u Požegi.

Ova je knjiga od prieke nužde upravnomu činovniku, občinskomu bilježniku, i svakomu, koji je pozvan baviti se zadružnimi poslovi, a koristna je i civilnomu tehniku, jer sadržaje dosele najpodpuniju sbirku propisa o poslovanju tehnika sa obrazci diobnih nacrta. Obzirom pako na obseg knjige, zaista joj je ciena nizko udarena.

Ciena broširanoj knjizi fr. 2·50, uvezanoj 3 fr., poštarina 20 nč.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

VSB Verlags- u.
Sortimentsbuchbinderei GmbH
Vormals: Bayer. Schwerstbeschädigten
Arbeitsfürsorge e.V.
Bandstr. 26, 8 München 70
Tel. 38 18 85 24

Digitized by Google